

Сәбит Дүсанов

ҚАШҚИР

УЛИГАН ТУН

Собит Дўсанов

ҚАШҚИР

УЛИГАН ТУН

(Роман, қисса, ҳикоялар)

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2017

УЎК 821.512.122-3

КБК 84(5Каз)

Д 847

Тўплаб, нашрга тайёрловчи

Миррўлат Мирзо

Собит Оймухон ўгли Дўсанов (1940) – ҳозирги замон козок адабиётининг таникли намоёнлари, адиб ва публицист, шоир ва драматург, атоқли жамоат арбоби, Қозоғистон Республикаси Давлат мукофоти ва М.Шолохов номидаги Халқаро мукофот совриндори, Россия педагогика ва ижтимоий фанлар академиясининг академиги.

Собит Дўсановнинг «Йигирманчи аср» роман-эпопеяси, «Тоғ йўли», «Иккинчи ҳаёт» романлари, «Арвона» лиро-эпик қиссаси аллақачон жаҳоннинг кўплаб тилларига таржима қилиниб, адиб номини чет элларга машҳур қилган. Собит Дўсанов ўзбек ўқувчиларига илгаридан яхши таниш, ёзувчининг «Арвона», «Дилдаги оҳим менинг», «Ёвсан иси» каби қисса ва хикоялари ўзбек китобхонларининг кўнгил мулкига айланган.

ISBN 978-9943-28-762-4

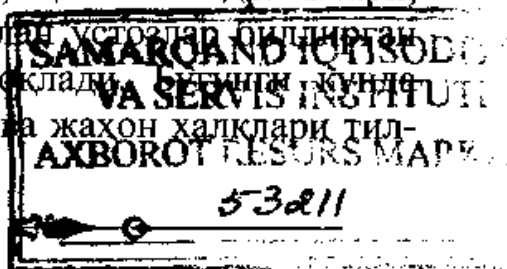
© Собит Дўсанов, 2017

© «O'zbekiston» НМИУ, 2017

ЗАБАРДАСТ АДИБ

Қардош қозоқ халқи адабиёти, айниқса, прозаси ХХ асрда мисли кўрилмаган бадиият чўққиларини забт этди. Мен бу ерда Бейимбет Майлин, Мухтор Аvezов, Собит Муқонов, Ғабит Мусрепов, Ғабиден Мустафин, Анвар Олимжонов, Абдужамил Нурпеисов, Ўролхон Бўкеев сингари ўнлаб атоқли номларни келтириб, фикримни далиллашим мумкин. Қувонарлиси шундаки, бу адабиёт кейинги 20–30 йил давомида янада янги-янги номлар билан бойиб, қудратли истеъдодларни намоён қилиб келди. Қозоқ адабиётини сўнгги йилларда олам аро танитиб келаётган забардаст адиблардан бири – Собит Дўсановдир.

Собит Дўсанов олтмишинчи йиллар ўрталаридан бошлаб қозоқ матбуоти саҳифаларида мақола ва очерклари, ҳикоя ва қиссалари билан кўрина бошлади. Айниқса, ёш адиб ўзининг илк асари «Арвона» («Она туя») қиссаси билан адабий жамоатчилик назарига тушди. Мазкур асарга қозоқ адабиётининг атоқли вакили, машҳур адиб Собит Муқонов жуда катта баҳо берди ва ёш адибнинг келажакига ёрқин ишонч билдирди. Ўшандан буён ўтган ўттиз-қирқ йил ичида Собит Дўсанов эълон қилган романлари, қисса ва драмалари, публицистик асарлари билан ўстозлар билдириган ишончни тўла маънода қўлади. Ўзининг кунда Собит Дўсанов – қардош ва жаҳон халқлари тил-

ларига энг кўп таржима қилинаётган адиблардан бири. Қолаверса, Собит козоқ ва Марказий Осиё халқлари адабиётини чет элларда кенг тарғиб қилиб келаётган йирик жамоат арбоби, илм-фан фидойиси ҳамдир.

Унинг «Тоғ йўли», «Иккинчи ҳаёт» романлари, «Йигирманчи аср» роман-эпопеясининг дастлабки икки китоби аллақачон рус тили орқали кўплаб тилларга таржима қилиниб, адиб номини чет элларга машҳур қилди.

Айнан мана шундай кенг қамровли, халқлар тақдири билан чамбарчас боғланиб кетган насрий асарлари Собит Дўсановни бугунги замонамизнинг забардаст адиблари қаторига олиб чиқди. Халқлар тақдири, мамлакат келажаги, келгусидаги турмуш ҳақида безовта ўйлар Собит Дўсанов насрияга, публицистикасига, драма ва шеърларига қувват бағишлаб турган мангу мавзудир. Шунга кўра, унинг қаламига мансуб бўлган ҳар бир асарда – шеърми, ҳикоя ё драмами, қисса ёки романми – албатта, давлат тақдири, халқлар келажаги, инсониятнинг яшаб қолиши билан боғлиқ бўлган муаммолар ўртага қўйилади, эртага нима бўлиши, халқаро ҳаётнинг энг долзарб масалалари, инсон маънавияти ҳақида бонг уриб битилган сатрлар адиб қаламининг, истеъдодининг инсоний кирраларини аниқ-ойдин намоён қилиб туради.

Одил Ёқубов,

Ўзбекистон халқ ёзувчиси.

АРВОНА

Насрий достон

1

Мана бир ҳафтадирки, арвона¹ олис сафарни кўзлайди. Машъум тақдир уни бу ғаним юртига ўлжа қилиб олиб келганига ҳам оз эмас, кўп эмас, етмиш кун бўлиб қолди. Шундан бери унга бир сеҳрли куч тинчлик бермайди: кўнгли олисда қолган она юртини кўмсайди, қандайдир бир илоҳий оҳанрабо уни ўша томонларга бетиним ундайди. Ўша машъум айрилиқдан бери унинг кўзлари қорачиғида киндик қони тўкилган юрт осмонининг парқу булутлари акс этади. Ўзи туғилган юртнинг кўм-кўк кўлларию яшия ўт-ўланлари кўз олдидан нари кетмайди. Олабута билан янтоқнинг, ёвшан билан изен²нинг хушбўй иси ҳамон димоғида. Шуларнинг барини соғинади, бсихтиёр кўзларига ёш келади. «Эй Тангрим, кўм-кўк яйловларингда бемалол ўтлаб юрган кезларимда, текисликларингда эмин-эркин чошиб юрган пайтларимда нима учун қадрингни билмаган «жанман-а?!» – деган каби сўзлар ётса ҳам, турса ҳам унинг ушалмас армонига айланган.

Тўғри, ёт элларда юрса-да, аҳволи унчалик ёмон эмас. Жони тинч, егулик ўт-ўлан мўл. Лекин, барибир... Аслида қалмоқларнинг туялари

¹ Она туя.

² Чўл гиёхлари.

мўғулларнинг туялари билан қондош. Улар танаси юмур, юриши чакқон, жунлари ўсик бўлгани билан, қозоқи туяларга нисбатан кўримсизроқ, унчамунча оғир юк ортисангиз, ётагон келади. Бегона юрт туялари қони аралашмаган қозок туяларининг эса ўрқачлари баландлиги нақд ярим газ, худди тоғ чўққиларидай тик, гўштдор, манглайлари дўнг, яғринлари кенг, тумшуклари худди кўчқорникига ўхшайди. Ҳам улкан, ҳам сутли, бунинг устига, жундор ҳам. Мушаклари бақувват, бели узун, чидамли.

Тунов куни калмоқ хонининг чорвачилик соҳасида ўнг қўли ҳисобланмиш чуқур кўз, қулоғи чиноқ, мушукмўйлов хос ходими – чуваккина қора чол арвонанинг яғринларини, елкасию почаларидаги чувалиб турган чувдаларини силаб туриб, қозоқи туяларнинг бошқа туялардан афзалликларини қарамоғидаги хизматкорларига обдан тушунтирган. Ўшанда у қозок туяларини калмоқ туялари билан чатиштириб, ўзгача зотли туя олмоқчи эканини ҳам яширмаган эди. Шу гапдан сўнг арвона ўзига бўлган эътибор сабабини англагандай бўлди. Англади-ю, аммо бу эътибор унинг кўнглидаги ўксикни, ғам билан андуҳни бирпасга бўлса-да, нари суролмади. Ростки, арвонанинг бу ерда эмин-эркин яшаши учун ҳамма шароит бор. Аммо, биргина нарса етмайди. Бу – ўзи туғилиб ўсган юртнинг мусаффо ҳавоси. Тўғри, ҳаво бу ерларда ҳам бор. Бироқ ўзи туғилган юртнинг мусаффо ва ши-

¹ Ипга ўхшаб эшилиб қолган юнлар.

рин ҳавосига нима етсин! Она юрт ҳавосида эркин нафас оласан, у танангга қувват беради. Ўзга юрт ҳавоси нафасингни қисади, қандайдир юк устингдан босиб тургандай, қоронғи тунақда юргандай ҳис қиласан ўзингни.

Арвона тағин бир нарсани эсидан чиқармайди. Бу – туғилган юртининг тупроғи. Ўша тупроқда ўсган ўт-ўлангина тотли. Унинг таъми ҳамон танглайдан кетмайди, борингки жисмидаги барча фазилат ҳам ўша сертаъм гиёҳлардан. Шунинг учун ҳам у кўпдан бери ўша сертаъм ўтларга етаклаб борувчи йўлга интизор. Бу армон ўз юртига етмай ушалмаслигини у аниқ-тиниқ ҳис этади.

Арвона ўзи туғилиб ўсган юртнинг қайси томонда эканини яхши билади. Шунинг учун ҳам ўша томонга энтикиб, соғиниб, термилиб, алоҳида бир меҳр билан боқади.

У энди бундай энтикишу хўрсинишлардан, қолаверса, кўз ёшлардан ҳеч қандай наф йўқлигини, ўзида қандайдир бир журъат топиш лозимлигини тушунди, бир йўлини қилиб, бу ердан жуфтакни ростлашга жазм этди. Тўрт оёғи омон бўлса, зимзиё тун уни бағрига олса, Тангри таоло йўлини берса, жуфтакни ростлаши аниқ.

Бундай қарорга келгунча арвона шўрликнинг бўладигани бўлди. Хаёли ҳар ёққа чарх уриб, роса қийналди. Яхши ўйлаб кўрмабди, ҳали унинг олдида яна бир муаммо турган экан. Йў-ўқ, бу муаммо олис йўлнинг азоби эмас, бу – тақдирнинг мазоғи эди. Тан-жони сиҳат бўлиб турса, бу йўл азоблари

унинг учун ҳеч гап эмас. Толикса ҳам, азоб чекса ҳам чидаб, жонажон юрт меҳрини қанот қилиб учар эди-я! Аттанг, мана бу кўш кўзлари мўлтираб турган мурғаккина бўталоғини қаёққа ташлаб кетади?! Ёв қўлида қоладими? Қандай қилиб ўз жигарпорасини кўзи қийиб ташлаб кетади?! Мабодо ташлаб кетгудай бўлса, эртага уни соғиниб, қўмсаб онаизорнинг жигари хун бўлмайдами? Бугун ўзини асирликдан озод қилиб кетгани билан, эртага бўталоғига бўлган соғинч дарди унинг ич-этини емайдами?

Ўзининг боши бўш бўлгани билан, бўталоғининг бошида нўхтаси бор, улкан харига боғлоғлиқ. Уни бир амаллаб бўшагишнинг чораси бормикан? Арвонанинг юрагида тош бўлиб турган ҳадиги – мана шу. Мана шу муаммо уни ипсиз боғлаб турар, армонига етолмас, оқимга қарши сузолмас эди. Олти кундирки, у шу азобда қийналарди. Олти йилга татиғулик олти кун!..

Туғилган юрт оҳанрабоси, туғилган юрт муҳаббати унинг ўксик юрак-бағрини худди оч бўридай таталарди. Мана, еттинчи куннинг уқубатли тонги ҳам ёришди. Бўзариб ёришган осмон ҳам, чулдурчулдур сайраётган бўзгўрғайларнинг навоси ҳам, худди янги келинчаклардай ясаниб, ястаниб ётган далаю дашт ҳам, шу дала-даштда барча сепини кўз-кўз қилган табиат ҳам арвонанинг ўксик кўнглини ёзолмасди. Унинг кўнглида фақат биргина армони бор. У ҳам бўлса, қандай қилиб бўлса-да, иложини қилиб ўз жонажон юртига, ўз ота маконига етиб

олиш эди. Шу армонга етса, майли, ўлиб кетишга ҳам рози. Ана шунда кўнглидаги армони ушалади.

Арвона шу каби оғир хаёллар билан осмонга каради. Қуёш қоқ тепага кўтарилибди. Шу сонияда унинг бошига йилт этиб бир фикр келди: бўтасини боғлаб турган нўхта ипларини ўтқир тишлари билан ғажиб, узиб ташласа-чи! Бу фикрдан унинг хаёли ёришиб кетди. Ғоз кўтарган бўйнини пастга эгди. Шу заҳоти кўзлари ғаним юртида туғилган бегуноҳ, маъсум бўталоғига тушди. Жигаргўшаси, ҳеч нарса билан иши йўқ, кўзлари мўлтираб, оғзига олган хашакни курт-курт чайнаб, хотиржам ётар эди. Унинг учун ёруғ дунёнинг ҳамма жиҳати яхши, ҳамма нарса чиройли, ҳаммаси унинг учун дўст. Унинг ўй-хаёли ҳам гўдакона, ташвишию барча ҳаракати ҳам гўдакона эди. Бу бир-бири билан уришган, чопишган юрт – ғанимлар юрти эканини, бу ерда ортиқча яшаб бўлмаслигини, ҳатто бу ерда ўлиб ҳам бўлмаслигини у билмас эди...

Арвонанинг дийдаси бўшаб кетди, бўтагинасини искаб, эркалаб, боши билан силаб-сийпалади. Бўталок бир нарсани сезгандай гандираклаб ўрнидан турди. Арвона бўталоғининг нўхтасини, нўхтага боғланган ипини тумшуғи билан туртиб кўрди. Сўнг ипнинг қозикқа боғланган томонини оғзига олиб ғажий бошлади. Шунақа ғажидики, гўё ғанимнинг бирор аъзоси оғзига тушиб қолгандай, бамисоли ҳамма ўчини шу арқондан олаётгандай ғажиди. Сўнг бўталоғини гавдаси билан итариб юборди. Арқон ҳалиги ғажилиб омонат бўлиб

қолган жойидан чирс этиб узилди. Қувонганидан туя бечоранинг кўзларидан ёш тиркираб кетди. Сўнг орқа-олдига қарамай йўлга тушди. Олдинига нима бўлганини англамай қолган бўталоғи, маъсумона бақирди-ю, онасининг кетидан эргашди...

Арвона ҳавони кўкраги билан кесиб, елиб борарди. Ҳозирча орқасидан қувиб келаётган от дупури эшитилмасди. Арвонанинг танасидан кўпдан бери тер чиқмаган эди. Энди ўша тер чиқди, ўзини енгил ҳис қилиб, обдан қизиб чопа бошлади. У овул орасидаги кафтдайгина майдончада ўзининг қай даражада илдам чопишини синаб кўролмасди, албатта. Эмин-эркин чопиш учун текис дала керак, дашт керак. Мана энди шу имконият туғилди. Чўзилиб чопасанми, ёзилиб чопасанми – ихтиёр ўзингда. Хоҳлаганингча чопавер! Мабодо чопа олмасанг, юлдуз бўлиб оқолмасанг, ўз уволинг ўзингга! Журъатинг бўлса, қанотинг бўлса, ер танобини тортиб кўр, олисингни яқин қилиб кўр. Арвона ўпкаси тошиб кетса ҳам ўзи ўсган юрт ҳудудига етмай тўхтамасликка қасд қилиб, чунонам чопдики, асти қўяверасиз.

Бамисоли отилган ўқдек учиб келаётган арвона анчагина ортда қолган бўталоғининг заифгина инграганини эшитиб, тўхтаб қолди. Бу унинг жигарпораси-ку, ахир. Орқасида бўталоғи борлиги, у ўзига етолмай келаётганини эндигина ҳис қилди. Шунда ҳам у ортига қайрилишга, боласи сари бир-икки қадам ташлашга журъат қилмади, тўхтаб бўталоғининг келишини кутди. Онасининг

кетидан чопа-чопа ўпкаси тошиб кетган шўрлик бўталок онасига етди-ю, ётиб олди, гўё бирор ножўя иш қилиб қўйган боладай онасига мўлтираб қаради. Жикқа терга тушиб кетибди, жонивор. У зўрға нафас оларди. Кўз ёшларими, ё терлаганми, кўз қорачиғидан томчилар сизилиб оқарди. Арвона жигарпорасига ачиндими, узун бўйнини пастга эгиб, тумшуғи билан силаб-сийпаламоқчи бўлди, шу пайт орқадан от туёқларининг дупури эшитилди. Ҳа, бу ўша туячи чол. Жаҳл устида қамчисини ҳавода ўйнатиб, бақир-чақир қилиб чошиб келарди. Шум тақдир унга тагин бир тузоқ қўйганини сезса ҳам, арвона парво қилмади. Чўкиб, бўталоғига меҳр кўрсата бошлади. Қалмоқ чол буларга етди-ю, отининг жиловини тортди. У жаҳл устида бўлсада, бир-бирини ялаб-юлқаб ётган она-болани, ҳали гўдаккина бўталоқнинг сабийларча ширин қилиқларини кўриб шаштидан тушди. Арвонанинг оналик меҳрини, ҳали ўпкасини босолмасада, онасига талпиниб ётган бўталоқнинг ярашиқли эркаланишларини кўриб маҳлиё бўлиб қолди.

Бир маҳал арвона оғир кўзғалиб ўрнидан турди. Терлаб кетган пешанасини шабадага қаратиб бироз турди-да, сўнг она юрти томонга яна бир бор кўз ташлади. Кўз ташлади-ю, қандайдир бир мунгли товушда бўзлаб юборди. Унга бўталоғининг нозик зори жўр бўлди. Она-боланинг ўз юртини қўмсаб қилаётган ноаларини эшитиб, қалмоқ чолнинг ҳам дийдаси бўшаб кетди. Бу ёруғ дунёда олтмиш йил яшаб, қирқ йил мол боқиб, туя жониворнинг

шунчалик эсли, шунчалик фахмли бўлишини энди англади. Чол уларни беаёв жазоламоқчи эди. Энди бу фикридан қайтди, уларга юрак-юрагидан ачинди... Ҳагто, бу бечораларни озод қилишга ҳам рози эди. Бирок унинг калласига бу хаёл қанчалик тез келган бўлса, шунчалик тез кетди. Кўз олдига хоннинг қаҳри қаттиқ хос хизматкори келди-ю, туя билан бўталок шўрликни беаёв савалаб, бакиртириб олдига солиб ҳайдаб кетди. Туяни тополмадим, деб қайтиб борса, ўша баджаҳл хос хизматкор унинг танасидан тасма тилиши, учига кўрғошин тугиб ўралган қамчиси билан орқасини тилим-тилим қилиб савалаши аниқ... «Йў-ўқ, бунақа азобдан Худонинг ўзи асрасин. Бусиз ҳам умрнинг менга атаган жабру жафолари тўлиб-тошиб ётибди!

Арвона овулга эмас – азобга, азобгагина эмас – дўзахга келаётгандай эди. У ҳозир ҳайдовда, ҳайдовдагина эмас, бойловда келарди. Бошида нўхта бўлмаса-да, хаёлида нўхта бор эди. Ташлаган қадами унмасди, ганим юртига бир кадам ҳам ташлагиси йўқ. Бирок... «Начора?! Вой бевафо дунё-я! Вой менинг ўз она юртимда ўйноқлаб юрган давру давронларим-а! Тагин қайтиб келасанми, йўқми! Ё у кунлар бир умр орзу бўлиб қолдимми? Мен шўрлик эндиги умримни ўкинч билан, ғам-андух билан ўтказаманми? Эй бевафо дунё, нега менинг дарду ҳасратларимга кулоқ осмайсан! Ҳой, одамлар! Ақлу фаросатларингдан айланайин, одамлар! Виждонларинг олдида икки-

ланмай жавоб беринглар! Нега урушлар бўлади? Нега ўтовларимизнинг чанғароқлари чайқалиб, керагаю увуклари шарт-шурт синади? Нима учун бир-бирларинг билан ёвлашасизлар? Аямай қон тўкасиизлар. Кимга керак бу жангу жадал! Нега бир-бирларингни ота макондан айирасизлар?! Туғилган ердан айро тушиш бахтдан айро тушиш эмасми? Бусиз ҳам мана бу ёлғон дунёда ғам билан кайғу-ҳасрат тўлиб-тошиб ётибди-ку!»

Бечора арвонада забон йўқ-да. Агар унда тил-забон бўлганида, ўзи ақлли, фаросатли жонзот деб тушунадиган одамзодга мана шундай саволлар билан мурожаат қилган бўлар эди.

Арвонанинг эсига ҳўв бир гал кечкурун бўтасини ташлаб далага чиққани тушди. Ўшанда у ўз она юрти томонга қараб узок туриб қолган эди. Бир кетгиси келдики, бир кетгиси келдики, аммо боғлиқ турган бўталоғини ташлаб қаёққа ҳам борарди, жигаргўшасининг олдига қайтиб келди. «Бу гал ҳам ипсиз боғланиб қолдим. Сени чиркиратиб қаёққа ҳам борардим, болагинам. Бу ёт жойлардаги ёлғиз юпанчим ҳам, бахтим ҳам сенсан-ку, ахир, юмшоққинам...»

У ҳозир кайғу булутининг ёпирилиб келганини ҳис этди. Ҳис этди-ю, барибир, бир кунмас бир кун тушовини улоқтириб ташлаб, ўша ота маконига, мовий осмонли серкуёш маконга, озодлик ўлкасига кетишини кўнглига туғиб қўйди...

II

Арвона сўнгги кунларда бирдан ўзгариб қолди. Илгариги юмшоқликдан, меҳрибонликдан асар ҳам йўқ, юрак-бағри тошга айланиб, дунёдаги барча ишларга бепарво қарайдиган бўлиб қолганди.

Бунинг ҳам ўзича сабаблари бор эди, албатта. Ҳов анови куни бўталогининг оёғига қарайман деб, ёв кўлига тушиб қолгани арвона учун қаттиқ зарба бўлган эди. Ўша оғир зарбадан кейин энди ўзига кела бошлаганда, шум тақдир унга тағин бир мусибатни раво кўрди. Туячи чол она-болани қайтариб олиб келганидан ўн кун чамаси ўтгач, шўрлик арвона суюкли жигаргўшасидан айрилди. Қалмоқ хони уни кўшни овуллик жиянига тортиқ қилиб юборди. Жияни деяётганимиз – ўн бир-ўн икки ёшлар чамасидаги мўғулбашара, беўхшов, ўнг қовоғида чандиғи бор, тентакроқ бола эди. Бўталок кўлига текканидан бошлаб у бор хунарини кўрсата бошлади: бир чўктиради, бир турғазади, ҳушига келмаса боши, кўзи демай қамчи билан савалайди. Хуллас, бечора бўталокни жудаям қийнаб ташлади.

Бу ёв боласининг бўталокқа кўрсатган азобими, мазоғими, арвона буни билмайди. Аммо тентак боланинг бўталогига нисбатан қилаётган қилиқларини, адолатсизликларини кўриб қаттиқ қийналди. Кўзларидан ёш оқиб, теварак-атрофида ўтирган одамларга қараб нажот кутди. «Ҳой, меҳрибон одамлар! Манави боланинг қилаётган

қилиқларини кўрмаяпсизларми? Ажратсаларингчи уларни! Бу адолатсизлик-ку. Нега қараб турибсизлар! Сизларнинг ҳам ёш болаларинг бор-ку, ахир!» – дегандай бўларди унинг ёш тўла кўзлари. Бироқ кимиз ичиб қизиб олиб, қисир ҳангомага тушиб кетган одамлар бу ҳолга парво ҳам қилишмасди. «Аттанг, улар кўрмаяптилар-да!..» – деб овутарди арвона шўрлик ўзини. Шу орада тентак бола ўзининг навбатдаги совуқ қилғилигидан завкланиб, қаҳ-қаҳ отиб кулди. Тепаликда ўтирган бояги одамлар бола томонга ялт этиб қарашди. «Кўришди. Энди азобдан қутулди, бўтагинам!» – деб ўйлади арвона. Қаёқда, улар тентак болани тийиб қўйиш у ёқда турсин, қайтага уни рағбатлантиришди. «Бу канақаси! Дунёда адолат, диёнат деган нарсалар қолмаганми ўзи? Шу сизларга лойикми, хой одамлар! Биз сизларни дунёдаги энг ақлли жонзот, деб юрибмиз-ку, ахир. Бу нима қилганларинг!» – деб нола қиларди унинг дардга тўла юраги.

Бўталок кўзларидан ёш оқиб, бўзлаб турган онасини кўрди. Кўрди-ю, гўё танасида қандайдир бир куч сезиб, бирдан шаталок отиб, ўйноқлаб, устига оч канадай ёпишиб олган болани улоктириб ташлади-да, онасининг олдига чопиб борди.

Қалмоқнинг қора, думалок, мўғулбашара тентак боласи ҳам ўжар экан, ўрнидан турди-ю, бўталокнинг ортидан югурди. Бўталок эса химоя истаб онасининг бағрига тикилди. Бола жон-жаҳди билан бўталокнинг пахмоқ жунларига ёпишмоқчи

бўлган эди, арвона уни улкан гавдаси билан туртиб юборди. Бола муккасидан йиқилиб тушди. Онасига талпингай бўталок бехосдан боланинг панжаларини босиб ўтганда у кўлининг оғриғига чидаёлмай, айюҳаннос солиб йиғлаб юборди. Тепада ўтирган катталар энди аҳамият беришиб, хой-хойлаб товуш чиқаришди. Баъзилар бу ёққа чошиб кела бошлашди. Сал ўтмай шўрлик арвона билан бўталок бамисоли пишқирган илондай қамчилар тагида қолишди. Арвона бўталоғини бағрига олиб химоялашга уринди.

Ўша куни қалмоқлар арвонани сўйил билан обдан савалашиб, қоронғи кўрага қамаб ташладилар. Бўталокни эса бошқа томонга олиб кетдилар.

Ўшандан бери арвона яккаю ёлғиз. Ёт юртларда қоронғу дарди-дунёсини чирокдай ёритиб турган биттагина овунчоғи бор эди, энди ундан ҳам айрилди.

III

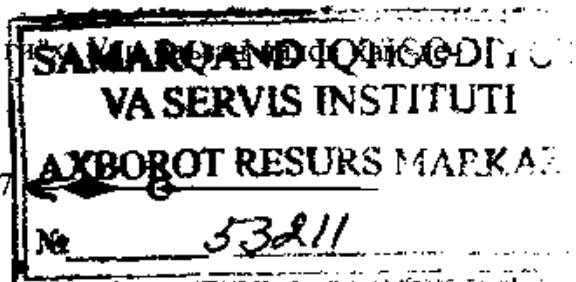
Қоронғи кўрадаги камоқдан чиққач, арвонани овулдан четроқдаги мол ёйиладиган ўтлоққа жўнатишди. Барибир, бу ердаги туялар ҳам арвона учун бегона эди. Шунинг учун бўлса керак, арвона аста-секин улардан ўзини четга ола бошлади. Шу аллозда юрганида тўсатдан кулоқларига бир нидо чалингандай бўлди. Тўхтаб кулоқ солди. Ортига бурилиб, хўв нарида ўтлаб юрган туялар тўдасига каради. Кулоғига эшитилаётган нидо у томондан келмас эди. Кейин ўзи кўника олмаётган овул томонга разм солди. У томондан ҳам

ҳеч қандай товуш эшитилмасди. Ортидан ҳеч ким қувиб келмаётганига амин бўлди. Туячи чол эса боя қоронғи туша бошлаши билан овулга кетган. Энди эртага чошгоҳда келади. Қамокдан чиккач, у бир ҳафталаргача арвонани қаттиқ назорат қилиб юрди. Яйловдан сал узоклашса, тезда орқага қайтариб, ҳушёр бўлиб турди. Арвонанинг қайта қочмаслигига кўзи етдими, кейинги пайтларда туячи чол уни кўпам безовта қилмайдиган бўлиб қолди.

Бояги, арвона учун ғалати эшитилган нидо қулоғининг тагидан нари кетмасди. Арвона тагин атрофга аланглаб қарай бошлади.

Бийдай дала. Далада оппок оқ селев¹ чайқалиб турибди. Бу атрофда ундан бошқа кўзга тушадиган нарса йўқ. Адирлар, қирлар, тикка жарлар ортда қолди. Улар ҳов узокдан элас-элас қорайиб кўринарди. «Унда бу қандай нидо бўлди? Қаердан келяпти? Ё Тангримнинг тагин менга атаган тузоғими бу?!» Арвона ҳайрон. Кун ойдин, те-варак-атроф сутдек чароғон, майин эсиб турган дашт шабадаси арвонанинг пешанасини эркалаб силайди. Арвона эса кўзлари тўрт бўлиб туғилган юрти томонга қарайди. Шу пайт осмондаги бир юлдуз пастга қараб оқди, оқди-ю, орқасидан узун из қолдириб, бирпасда кўздан ғойиб бўлди. Юрти томондан эсаётган эрка шаббодадан қониб-қониб нафас олган арвонанинг елинлари кўпчиб, ийиб кетди...

¹ Чўлда ўсадиган оқ барғли йишади.

қилса, қайта кучга кириб, узоқ йўлнинг танобини тортиши аниқ.

Арвона сой бўйидаги тол тагига бориб чўкди. Бироз нафасини ростлади. Сўнг кўм-кўк сой сувидан қониб-қониб шимирди. Сув ўртасига бориб чўмилди-да, тагин йўлга тушди.

Бу маҳалда қуёш ярим газча кўтарилиб қолган эди. Куз қуёшининг заррин нурлари ер бетига ёйилиб, худди она меҳри мисоли силаб-сийпаб турибди. Арвонанинг биринчи куни босиб ўтган йўли — пастаккина тоғ, иккинчи куни юрган йўли — худди суви тортилиб қолган кўл ўрнидай ўйдим-чуқур биёбон устидаги эгри-бугри сўқмоғ-у, ўт-ўлани мўл чакалакзор эди. Энди унинг олдида тагин бир ошиб ўтиши қийин тепалик, ундан сўнг чекипоёни йўқ хувиллаган дашт бор. Бир амаллаб шу ерлардан ҳам ўтиб олса, нарёғи адиру қирлари кўп, сувлари мўл, ўрмонлари шовуллаб ётган ота маконининг ҳудудига етган бўлади. Ундан нарёғи бир қадам деяверинг.

Арвона бирдан тез чопмади. Аста-секин бир маромда лўкиллаб борди-ю, кейин чўзилиб чопишга тушди. Қуёшнинг ўткир тиглари атроф-теваракни киздириб турса-да, ўз жонажон юрти ҳудудига қадами тегмай тўхтамасликка аҳд қилди. У ўмрови билан ҳавони кесиб, отган ўқдай учиб борарди. У шу зайл белоён даштни ҳам босиб ўтди. Бу маҳалда бутун борлиқни ўзининг оловли тафтида куйдириб турган қуёш ҳам ўз қўналғасига аста-секин ботаётган эди.

Кун бўйи бийдай далада чопа-чопа чарчаса-да, бир нарса унинг кучига куч қўшар, руhini бардам қилиб борарди, бу унинг элига, юртига бўлган мухаббатию Сариорканинг танга даво қўнғир шабадаси эди.

Мана, бугун ҳам артилган пишадек кўм-кўк осмонда ой туғилди. Дала-туз ой ёруғида мавжланиб, худди сутранг харир пардага ўралиб тургандай таассурот қолдиради. Ҳаммаёқ жимжит, гўё табиат пинакка кетгандай. Арвона тинмай елиб борар, кечаги ёруғ юлдуз худди ота макони сари чорлаётгандай пирпираб турар эди. Шу маҳал тўсатдан ой юзини булут қоплади, шекилли, тева-рак-атрофга қоронғилик инди.

Жикқа терга тушиб кетган арвона сўлиғини босиб олиш учун бўлса керак, чопишдан аста-секин йўртишга ўтди. Йўлни мўлжалга олмоқчи бўлиб, бундай бўйинини чўзиб олға разм солган эди, олдинда бир тўп майда юлдузнинг ўзи томон сузиб келаётганига кўзи тушди.

Аввалига арвонанинг бу қандай юлдузлар эканлигига ақли етмади-ю, негадир юраги увушиб, таққа тўхтаб қолди. Ҳалиги катталиги ангиш-вонадай келадиган юлдузлар ер бағирлаб тобора яқинлашиб келарди. Арвона бу юлдузларнинг нима эканлигини энди фаҳмлади: улар бир тўда бўрилар экан. Буни билди-ю, бечора кўрққанидан дир-дир титраб, оғзидан оқ кўпик сочди. Бу ёвузлардан кочмоқчи бўлиб, ўзини ўнгга оламан дега-нида нимагадир қоқилиб, ўмбалок ошди, аммо жон

холоатда ўрнидан сакраб турди. Тиззалари титраб, ён-атрофига қараган эди, ёвузлар уни аллақачон ўраб олишган экан. Жон таслим қилиш осонми? Арвона эсини йиғиб, нима бўлса ҳам, улардан кутулиш чорасини ахтара бошлади. Бўрилар ҳам бирдан унга ташланмай, олди-орқасидан оёқлари билан ер тирнаб, тупроқ соча бошладилар. Арвонанинг терлаб кетган баданига тупроқ ёғилиб, аслида унинг бадани қайси рангда экани ҳам билинмай қолди. Тўсатдан бўрилар икки гуруҳга бўлиниб, икки ёнбошидан ҳужумга ўтишди. Олд томони очилганини сезган арвона бирдан олдинга отилди. Улкан беўхшов гавдаси билан олдинга чунонам югурдики, буни бўрилар сезишмай ҳам қолишди.

Олдинга отилганида бўриларнинг орлони бир чапдаст ҳаракат билан арвонага ташланиб, бир парча гўштни узиб олишга улгурган эди. Арвона этининг қизувида буни унча сезмаган эди. У шу кўйи олдинга отилиб, бўрилар тўдасини анчагина орқада қолдириб кетди. Шундай бўлса-да, йиртқишлар уни тинмай таъқиб қилиб келар, арвона эса жон-жаҳди билан олдинга интиларди. Бир пайт орлон бўри бор кучи билан олдинга чопиб ўтиб, арвонанинг йўлига гужанак бўлиб ётиб олди. Унинг кўзлари саксовул чўғидай ёниб турар, озиқ тишлари шақ-шақ қилар эди. Арвонага ҳамла қилмоқчи бўлиб, ер бағирлаб ўрмалаб келарди.

Арвонага яқинлашиб, энди ҳамла қилмоқчи бўлиб турган орлонга арвона оғзидаги оқ кўпигини чунонам зарб билан пуркадики, бўри олдинда

нима бор, нима йўқлигини кўролмай қолди. Арвона ҳам пайт пойлаб орлоннинг устига бор салмоғи билан чўкди, чўкди-ю, уни кўкси билан чунонам эзғиладики, бирпасда орлоннинг нафаси ичига тушиб кетди. Шу пайт орқадан бўри ва бўриваччалар ҳам етиб келишди. Буни кўрган арвона тезда ўрнидан туриб, яна олдинга интилди. Бу маҳалда бўрилардан биттаси арвонанинг ўнг ёнбошини ўйиб улгурган эди. Боя у ярамас ёнбошдан чошиб ўтганида бадани жиз этган эди-я! Ҳозир ўша жойидан қип-қизил қон сизилиб оқа бошлади.

Арвона бунга ҳам аҳамият бермади, бу ажал кушандаларидан қандай қилсам қутуламан деб, тобора олдинга интилар эди. Мақсади ота маконга етиб олиш. Борди-ю, ўлса – ўз юртига етиб жон таслим қилмоқчи. Арвона ўмрови билан ҳавони кесиб борар, бўрилар эса унинг ортидан қолмай югурарди. Энди арвона баданининг қай ери йиртилди-ю, қай ери тирналди, билмасди. Аввалига баданининг у ер-бу ери тирналгани-ю, жиз этиб ачишганини сезиб келарди. Энди буни ҳам сезмайдиган аҳволга тушиб қолди. Ҳозир баданининг ҳамма жойи бараварига ачишарди. Шунга қараганда, танасида соғ жойи қолмаган бўлса керак. Чамаси бўрининг тиши тегмаган жой фақат олдинги оёқлари билан кейинги оёқларининг тирсаклари эди. Бироқ, буларни кўришга вақт қаёқда.

Тонг бўзариб қолди. Сал ўтмай атроф ёришиб, теваракдаги нарсалар аниқ-тиниқ кўрина бошлади. Бу маҳалда арвона ота макон ҳудудига етиб

улгурган эди. Шундай қилиб, у эл ҳудудига етиб, унинг дастлабки қарич ерига қадам қўйиб, атрофи қалин қамишзор сой бўйига яқинлашиб қолганида олдидан каттакон бир тарғил йўлбарс чиқиб қолса бўладими? У нима сабабдандир арвонани қўйиб, бирдан йўлни чангитганча бўрилар тўдасига ҳамла қилди.

Ҳам орлонидан айрилиб, ҳам очиқиб қолган аламзада бўрилар жон-жаҳдлари билан йўлбарсга ташланишди. Далаю тузнинг, бутун жон-жониворларнинг ёлғиз ҳукмдори – йўлбарс билан оч бўрилар галаси анча-мунча олишди.

Арвона бу пайтдан фойдаланиб ажал тузоғидан анча олислаб кетди.

Арвона киндик қони тўкилган муқаддас ерга товони текканини ҳис қилгач, бадан-баданини ачи-тиб турган жароҳатларини эламай яна бор кучини тўплаб олға интилди. Соғинчданми ё севинчданми, ким билади, унинг кўз қароклари жикқа ёшга тўлган эди.

Эхтимол, арвона элу юрт дийдорини кўролмай, бийдай далада жон таслим қилар. Бироқ у бундан сира ҳам ўкинмайди. Нега деганда, у кўзлаган мақсадига етди. Жасадини ёт ерларга раво кўрмади. У муштумдайгина юраги билан суягини ота маконига олиб келди.

Арвонанинг эндиги армони – ўз эгасининг бўсағасига етиб йиқилиш эди.

Арвона энтикса-да, толикса-да, тўхтамай олдинга интилиб борарди. Қай ерга етиб йиқилишини ким билади, дейсиз?

IV

Арвона баданидаги жароҳатлари оғригига аҳамият бермасликка ҳаракат қилса ҳам, барибир, бўлмади, аъзойи бадани ачиша бошлади. Аввал йиртқичлар билан олишиб, жон талвасасида келаётганида унчалик сезилмаган экан. Мана энди билиняпти. Вақт ўтган сайин бўриларнинг оғзи теккан, юлинган, тирналган жойлари, териси осилиб қолган ерлари бирам зиркираб оғрирдикки, асти чидаб бўлмасди. Қуёш найза бўйи кўтарилиб қолган, унинг тигли нурлари кечагидан кўра иссиқроқ эди. Йўқ, иссиқроқ эмас, худди олов пуркаётгандек эди. Арвонанинг жароҳатлари бу олов тафтида қизиби, тириша бошлади.

Жароҳатлари азоб бергани сайин унинг юриши ҳам унмасди. Шундай бўлса ҳам тинмай олдинга интилаверди, интилаверди. Мақсади, эсидан айрилмай, амаллаб юртига етиб олиш. Шу биргина мақсад билан жон талвасасида бир нафас ҳам ором олмай олдинга йўртарди.

Мана, қуёш ҳам тикка кўтарилиб, унинг ўткир тиглари арвонанинг жароҳатларини тобора куйдириб, бамисоли кескир пичоқдай тилкалар ёхуд бир бемехр қўл ўтда қиздирилган темирни жароҳатларига жиз-жиз босаётгандай бўлар эди.

Шунда ҳам у эгасига етиб олиш учун жон таллашиб йўртиб борарди.

Борган сайин арвонанинг куч-қуввати камая борди. Гўё олдинга ташланган қадами орқага кетаётгандай. Кўзи бот-бот юмилаверди, юмила-

верди. Бир маҳал гандираклаб, йиқилиб қолаёзди. Ҳайтовур, зўр-базўр ўзини ўнглаб олди.

Шу алпозда у қанча юрганини билмади. Хаёли жойида эмас, боши лўқиллаб оғрирди. Бўғинлар бўшашган, суяклари қисир-қисир қиларди. Гўё бутун бадани сочилиб кетадигандай оёқларини зўрға судраб босар, унинг суратигина келар эди.

Арвона шунда ҳам тўхтамади.

Қуёш тиккадан оғиб, манзилига шошиларди. Арвона энди улкан гавдасини аранг кўтариб борарди. Гоҳ-гоҳ кўзларининг олди қоронғилашиб кетарди. У яна гандираклаб, йиқилиб тушаёзди. Бу гал ҳам кучини тўплаб, ўзини ўнглаб олди. Энди у гандиракламасликка, йиқилмасликка ҳаракат қилди. Чунки йиқилгудек бўлса, қайта туролмаслигини яхши биларди.

Арвона қуёш ётоғига бош қўйган маҳалда ўз овулига етиб келди. Ақлли жонивор ўз эгаси – марҳум Турлибекнинг бўсағасига етиб йиқилди. Йиқилди-ю, ҳушидан кетди.

Оқ ўтовда эри Турлибекка қора кийиб, аза тугиб ўтирган бойвучча эшиги олдида бир нима гурс этганини эшитди. Ниманидир юраги сезиб, хизматкорини чакирмай, ўзи эшик олдида чиқди. Орқама-орқа хизматкори ҳам югурди. Не кўз билан кўрсинки, эшик олдида тўрт оёғи тўрт томонга тарвақайлаб бир туя йиқилиб ётарди. Югургилаб унинг олдида боришди. Бу ҳолни кўриб, хизматкор лол бўлиб қолди. Бойвучча арвонани дарҳол таниди. Ўзининг арвонаси, ҳалолдан топган моли

кўзларига ўтдай босилди. Ҳаш-паш дегунча овул одамлари тўпланишди. Бу маҳалда туя жонивор ўзига келолмай ҳарсиллаб зўрға нафас олиб ётар эди.

Бир маҳал арвона оғир кўзгалиб, оёқларини базўр бағрига йиғиб, кўзларини очди. Одамлар нафасларини ичларига ютиб, арвонага тикилиб қолишган эди. Бойвучча арвонанинг бошига ёстик бўлиб турган қайроқи ерда сизиб оққан қон изларини кўриб, юраги алланечук бўлиб кетди...

V

Арвонанинг юрт тупроғига томаётган кўз ёшини кўриб, атрофда турганларнинг дийдалари бўшаб кетди. Бу кўз ёшлар не-не юраги тошларнинг ҳам кўнгилларини бузиб юборди. Турлибекнинг бева-си, шу овулнинг қайвониси ўзини зўрға тутиб турарди. Бир маҳал у ўтира солиб арвонанинг бошини кучди. Буни кўриб турганлар ўзларини тутолмай, энди барала хўнграб юборишди.

Тақдирнинг кўрсатган азоб-укубатидан кутулиб, юрт тупроғига келиб йиқилган арвонанинг кўз ёшларини кўрганда баъзи бир лоқайдларнинг юракларида ҳам душманга бўлган адоват жўш урди, қалбларида бу адоват исёнга айланди, эркаклар нафсониятлари туғён уриб, ёвга нисбатан нафратлари минг чандон ошди. Аёллар ҳам чидаёлмай қолишди. Эмаклаган гўдақдан тортиб, то соқоли селкиллаган чолларгача бу ҳолатдан юраклари зиркиради. Овул кишилари, агар қўйиб бер-

санг, хозирок отларига миниб, наъра тортиб ёв устига отланишга тайёр туришар эди. Улар шу вақтгача нима учун ўчоқ бошидан айланиб, нарирок чиқа олмаганларига ҳайрон бўлишарди. Эл ори, номуси учун килич яланғочлаб, ёв билан олишмаганларига ачинишди. Ҳатто, энг кўроклар, энг куёнюраклар ҳам худди шу фикрда турар эдилар.

Арвона ҳали ҳам юм-юм йиғлаб ётар эди.

У кўкси тўла ғам-андухни, ёвдан тортган азобукубатларини, ёв кўлида химоясиз етим қолган бўталоғининг ахволи зорини, ажали олдидаги ҳасратга тўла мунгли кўшиғини ва ниҳоят, ушалган армонининг қувончини кўз ёшлари билан тўкиб солаётган эди.

Қуёш ботганига анча маҳал бўлиб қолди. Овул одамлари уй-уйларига тарқалишган, арвонанинг атрофида эса уч-тўртгина бообрў кишилар қолишганди. Бойвучча боягина хув наридаги супа устига кўчқормугуз нақш туширилган кигиз ёздириб, устига тўшак солдирган эди. Одамлар бир амаллаб арвонани ўрнидан турғизишдида, аста суяганча олиб бориб, ўша тўшак устига чўктиришди. Ҳозир арвона ўша жойда.

У ҳамон юм-юм йиғлаб ётарди. «Майли, менга деса осмонда Ой тутилиб, Қуёш сўнсин! Аммо юртимиз устига ёв чопиб, мен кўрган-кечирган қайғу-ҳасратлар такрорланмасин!» — дегандай оқарди унинг кўз ёшлари...

Арвона ётган жойдан сал нарида тўбилғию саксувудан уйилган гулхан ловуллаб ёнди. «Ажал-

га қарши бориб, ёв қўлида азобу уқубатларга дош бериб, туғилган юрт бағрига етиб йиқилган қаҳрамонимиздан иссиғимизни аямаймиз» дегандай кирсиллаб, чирсиллаб ёнарди саксовулу тўбилғи шох-шаббалари. Гулхан ловуллаб ёниб, арвонанинг музлаган баданини иситар, алангаси эса унинг сўниб бораётган кўз қорачикларида йилт-йилт акс этар эди.

Овулдаги чоллар арвонанинг жароҳатларини эмладилар, йиртилган терларини тикдилар, ҳар хил гиёҳлардан тайёрланган малҳамларни суркадилар. Шундан сўнг унинг жони бироз ором олгандай бўлди. Буни кўрган овул одамлари ич-ичларидан қувонишди. Афсус, уларнинг қувончлари узоққа бормади. Тонгга яқин арвона безовталаниб ингра-на бошлади. Овул кишилари хавотирланиб, тун бўйи унинг бошида ўтириб чиқдилар. Тонг отиши билан улар арвонанинг жароҳатларига қайтадан малҳам кўйишди. Бирок, буларнинг ҳаммаси кор қилмади. Қуёш чиқиши билан у кўзларини юмди...

Тўғри, унинг ўлимига ҳеч ким кўз ёш қилмади, йўқлов ҳам айтишгани йўқ. Аммо чанқовуздан, сибизгадан мунгли куйлар таралди. Овул одамлари гўё қаҳрамонидан айрилгандай аза тутишди. Айниқса, бойвучча қаттиқ қайғурди. Унга гўё ўша куни кўл хўрсиниб, тоғ нидо бергандай, ер силкиниб, осмон чайқалгандай, жон-жониворлар маърашиб, қушлар мунгли нола қилишгандай туюлди. Бойвучча қалбидаги шунча оғриқларга, ҳозир бошидан кечираётган аламларга мардларча бардош

берди. Унинг маслаҳати билан овул одамлари арвонани сўнгги сафарга/кузатиб қўйиш тараддудини кўра бошладилар. Намози аср пайтида барча овул кишилари ҳув наридаги тепаликка тўпланишди.

Одамлар арвонанинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб дафн этишди...

ДИЛДАГИ ОҲИМ МЕНИНГ

Қисса

*Кимларда йўқ мўл бойлигинг, ботирлигинг,
Муҳаббатнинг йўл-йўриғи бошқа лекин...*

I

Она юрт, сенсан иссиқ баридан ҳам,

Сабаби – Ватан бўлдинг туғилган дам.

Қачонлардир, кайсидир бир китобдан ўқиган шу сатрлар ёдимда сақланиб қолган экан. Йўлга тушсам бўлди, шу сатрлар хаёлимни эгаллаб, ўз-ўзимдан куйлай бошлайман. Бу қўшиқ менинг чарчаган пайтларда айтадиган эрмагимгина эмас, бутун умримнинг маъно-мазмуни ҳам. Сабаби, мен бу фоний дунёда одам боласи учун туғилиб-ўсган юртидан ортиқ жаннат йўқ бўлса кераг-ов, деб ўйлайман. Мени, аспирантурада ўқиб юрган бир йигитни, пойтахтдан туғилган юртига бошлаб келган ҳам шу ўй, шу туйғу.

Шундай қилиб, мен ўзимизнинг совхозда кичик бир бўлим зоотехниги бўлиб ишга жойлашдим. Ундан бериям орадан бироз йиллар ўтди. Ҳозир ўша бепоён Тўрғай далаларидаги совхозларнинг бирида директорман. Мана, тонг сахардан йўлга чиқиб, «вилоят маркази, қайдасан?» деб машинада юриб келяпмиз. Соат тўққизга яқинлашиб, одамлар шоша-пиша хизматга жўнай бошлаган бир пайтда янги ташкил қилинган ёш вилоят маркази – Орқалиқ шаҳрига кириб келдик.

Ёз фасли. Эндигина қад ростлаётган ёш шаҳарнинг кўчалари бўйлаб экилган дарахтлар ҳам айни яшил рангга бурканиб, барг ёзган бир давр. Орқалиқ шаҳридаги кўп қаватли уйлар олисдан оқариб кўринса-да, яқинлаб келсанг, бошқача бир ранг касб этиб, нигоҳингни ўзига тортади. Бу, албатта, иссиқ ёз кунининг оловли тафтидан ёки шу тафтни ўзига шимаётган ям-яшил япроқларнинг жимир-жимир эркаланишидан бўлса, ажаб эмас. Машинамиз юришини секинлатиб, марказий кўчаларнинг биридаги баланд иморат олдида тўхтади. Бу – вилоят қишлоқ хўжалиги бошқармасининг биноси. Совхозлардаги кўп тармоқли ишлар ҳеч тутаганми ўзи, биттасини битди деб ҳисоб берсанг, иккинчиси тайин туради. Яна денг, бари шошилиш ишлар. Мен ҳам бугун шундай шошилиш ишларнинг бирини битказиш мақсадида келган эдим, асли. Машинамдан тушаётиб, йўл бўйлаб ўтиб бораётган қотма юзли, оқчиройдан келган, гўзал бир аёлга

кўзим тушди. Устида ёқаси очик, енги қисқа, янги-ча модада тикилган оқ ипак кўйлак, оёқларида оқ-сарик шишпак, кўлида худди кўйлагига мос рангда чет эл сумкаси. Сочларини енгил турмаклаб олган. Юзлари, ковоқлари кенг пешанасига яраша ажиб бир уйғунликда порлаб тургандай. Қомати расо. Рафторлари хиромон. Ўзи ҳам хиёл кулимсираб, устидаги оқ ипак кўйлақдан қолишмай порлаб, нур сочиб келаётир. Мен бу аёлдан кўз узолмай, турган еримда қоққан қозикдай қотиб қолдим. «Ё қудратингдан!.. Манов аёл ростдан ҳам... ўшами? Ҳа, ўша, худди ўзи! Худойим-ай, кимни ким билан, қай тарзда рўбарў қилишни ўзинг яхши биласан. Бу қаттол тақдир бизларга худди шу кун, шу соатларда учрашишни насиб қилган экан-да?!» Юрагим нақ қармоққа илинган балиқдай ўйноқлай кетди. Қалбим ажиб бир ҳисларга чўмиб, тўлқинланиб кетдим. У ҳам мени таниди. Яқинлашгани сайин қадамларини жадаллаштирди. Мен ҳам унга талпинаётгандайман. Бу – тасвирига тил ожиз фарахли лаҳзалар эди. Кўз олдимдан бутун ҳаётим кинотасмаси янглиғ ўтаётир. Бу қанақа тасвир, унда нималар акс этган, дерсиз. Буниси энди узок бир тарих, ўқувчим, менинг то шу кунгача бирор кимсага тиш ёриб айтмаган сирим, куйламаган кўшиғим, азизлар. Олов нафасли ёшлик хотираларини, ўша бебаҳо дамларни унутиб бўлар эканми? Ахир, у пайтларда биз икковимиз... Йўк, сабр қил, юрак, сабр қил. «Яхшисини оширмай, ёмонини яширмай» дегандай, ҳозир ҳаммасини бир чеккадан айтаман. Ҳукм чиқариш сизга ҳавола, азизлар...

II

Бу – тасодифан юз берган бир учрашув ту-
файли бўлди. Шу йили мен институтнинг учинчи
босқичини тамомлаган эдим. Дўстим Олимжон,
синглим Марварид учаламиз ёзги таътилга кела-
ётгандик. Йўл-йўлакай Туркистонга тушиб, Рав-
шанойни кўриб кетишга келишиб олганмиз. Рав-
шаной – Олимжоннинг аҳдлашиб юрган қайлиғи.
Қайлиғи бўлгандаям «бешиккерт» қилиб қўйган
ё сеп йиғиб, қалин ўтказиб қўйган эмас, Олим-
жоннинг ўзи севиб, жон-тани ила интилиб юрган
қиз. Ўзи-ку, Олимжон таърифлаганчалик гўзал ҳам
эмас, аммо истарали, ўрта бўйли, қорачадан келган
қиз. Чимкентдаги Технология институтининг учин-
чи босқичида ўқийди. Хуллас, шу куни поездимиз
жадвалдаги вақтидан сал кечикиб, тунги иккилар-
да Туркистон шаҳрига кириб келди. Учаламиз пер-
ронга чиқишимиз билан кучоқлари гулга тўлган
бир тўп қиз-йигитларга дуч келдик. Ҳаммамиз ҳол-
аҳвол сўрашиб, шовқин-сурон билан вокзал томон
юрдик. Вокзал олдида кутиб турган иккита енгил
машинага бўлиниб миндик-да, Равшанойларнинг
уйига келдик. Бу – Равшанойнинг ўз уйи эмас, ама-
лиёт ўтаб юрган тўртта қизнинг шу шаҳарда топ-
ган ижара уйи. Ўртада ихчамгина, кичик даҳлиз,
икки томонда ҳужралар. Ҳужраларнинг бирига
қизлар ўзлари жойлашибди-да, қаршидаги кат-
тарок бир хонани бизга қўйишибди. Ўнг томонда

икки кишилик кенг каравот, чап томонда эскирган бир неча курси, тўрда диван, ўртада узун стол турибди – бор-йўк жихозлар мана шуларгина. Ўртадаги узун стол талабаларнинг юпун хонасига оз-моз кўрк бағишлаб тургандай.

Қизлар бизнинг келишимизни анчадан бери кутиб, ҳозирланиб кўйишган шекилли, стол усти турли хил таомларга тўла эди. Ўртада қирдаги қизғалдоқлардан териб дасталанган қип-қизил гулдаста турибди. Дераза олдидаги радиода бастакор Муҳаммаджоновнинг «Шодлик вагани» куйи янграпти. Худди никоҳ тўйида ўтиргандаймиз. Ҳаммамизнинг кайфиятимиз кўтаринки. Юрагим аллақандай ҳаприкиб, қандайдир нотаниш хислар билан тўлгандай яйраб-яшнаб ўтирибман. Боя, поезддан тушган пайтимизда бизларни кутиб олган шўх-шодон ёшлар орасида қизғалдоқдай қизариб, икки юзи лов-лов ёниб турган бир қизнинг оҳудай хуркак кўзларига кўзим тушган эди. Ўшанда бадамим худди ток ургандай жимирлаб, ғалати бўлиб кетган эдим. Ҳозир ўша қиз, мана, ёнгинамда ўтирибди, тиззаларимиз бир-бирига тегиб кетганда олов теккандай сесканаман, тинчим йўқолади. Қоним қайнаб, томирларим гуп-гуп уриб турибди. Кўзга кўринмайдиган аллақандай бир қудрат менинг шоён диққат-эътиборимни шу қизга боғлаб қўйгандай, тез-тез қиз томонга қарайвераман. Бизларни перрондаёқ таништириб қўйишган эди. Исми Ойнур экан. Ўзиям хушодоб қиз экан, ипакдай эшилиб, юз-кўзидан ҳаё уфуриб турибди. Узун-

узун киприкларига, уятчан, ўт-олов чакнаб турган оху кўзларига кўзим тушгани сайин юрак-бағрим эриб кетаётгандай, кўзларим қувонади: ажабо, дейман ўзимга-ўзим, одам боласи ҳам бунчалик гўзал, бунчалик мафтункор бўладими ахир?! Кўзининг қорачиклари шунчалар қора! Қимтинибгина турган лаблари худди икки олча каби қирмизи. Оппоқ юзларида, қирра бурнида, ойдай ёноқларида қизлик ибоси, таровати товланади. Узун, қуюқ қора сочлари ўрилган. Нозик-нихол қадди-қоматидан ажиб бир латофат ёғилади. Чиройли оёқларию тўладан келган болдирлари ҳар қандай йигитни ўзига ром этади. Одатда, қиз боланинг икки хусусияти йигитни асир қилиб олади, бири – хусни-чиройи бўлса, иккинчиси – ҳаё-ибоси. Хасис табиат кўпинча қиз болага шуларнинг бирини берса, иккинчисини бермайди. Яратган эгам шу икки фазилатни бирдай қилиб бериб қўйган аёл зоти – анқонинг уруғи.

Ёнимда ўтирган Ойнур ана шундай камёб қизлардан бири бўлса керак, деган ҳаёл фикру зикримни эгаллаб олди. Бошқаларни билмадим-у, мен ўзим Ойнурдан кўзимни узолмай қолдим. Бегона муҳит, эндигина танишган йигит-қизлар даврасида ҳар қанча иймансам ҳам, гоҳ ошқор, гоҳ ўғринча унга кўз ташлаб ўтирибман...

Меҳмондорчиликдан кейин бирпас кўчага чиқиб сайр қилдик. Зулмат пардаси сидирилиб, кунчиқар томонда Чўлпон юлдузи чараклай бошлабди. Йўлакчанинг торлигими ёки кўнгиллар

азми шуни ихтиёр қилганми, ишқилиб, тунги сайрга чиққанлар икков-икков бўлиб, жуфтлашиб қолишди. Фақат менгина ёлғиз эдим. Меҳмондорчилик бўлгандан кейин, камтаргина дастурхон устида бир-икки шиша ичимликнинг оғзи очилган эди, шундан озгина-озгина татинган бўлувдик. Бунинг устига, бўзариб келаётган манов тонг олдидаги соф хаво, гўзал табиат кўнгилларга қанот бағишлаб юборганди. Дилкаш суҳбат ушинчун хотиралар, беғубор кулгиларга фарқ бўлган ёш кўнгиллар жуфт-жуфт бўлишиб мулоқотга киришган, яқка ўзим келаётганимни пайқамаган шекилли, бирортаси мен томонга кўз ташламасди. Мен изимга қайтдим. Уйга яқинлашиб қолганимда, ўнг томондаги тор кўчадан... Ойнур чиқиб келди!

– Равшанойга кўмаклашаман деб уйда қолган эдим, Олимжон «ўзимиз йиғиштирамиз» деб, биронтаям ишга кўлимни урдирмади, – деди у ёнимга келиб. – Ёлғиз қолибсиз-ку, зериккандирсиз?

У жавобимни кутмасданок, олисдаги дугоналарини койиган бўлди:

– Бу қанақаси, қизлар тушмагурлар, меҳмонни ёлғиз ташлаб кетганларинг нимаси?!

Қизлар шарт бурилиб, шивирлашиб-кулишиб олишди, сўнг ўзларининг беғарволикларидан уялгандай, яна жуфт-жуфт бўлишиб, орқага қайта бошладилар. Сутдай оқара бошлаган тонг-сахарда қизлар орасида кимдир овозини кўтариб:

– Биз сенга ишонган эдик, Ойнур! – деб юборди. Дув кулги бўлди. Назаримда, Ойнур қизариб

кетгандай эди, уялганини билдирмаслик учун кўча бўйлаб олға юриб кетди. Мен беихтиёр унга эргашдим. Нима деб гап қотишимни билмайман. Чор атроф жимжит, сукутда. Ёзнинг ёқимли шабадаси юзларни мулойимгина силаб ўтади.

Олам ёриша бошлади. Бу – бизда «Бўз бола тонг» деб аталадиган манзил. Ёнимда ёшгина бўйсара киз. Эгиз кўзилар каби ёнма-ён юриб боряпмиз. Гапни мен бошлашим керак, албатта, бироқ бунақа пайтда нима дейиш ўринли бўлади – шуни билмайман.

Тонгда шаҳар чиройли кўринар экан, – дедим мен ниҳоят. Тўсатдан оғзимга келган сўз шу бўлди.

– Рост айтасиз. Тонг-сахар, ҳаво тоза... – деди-ю, Ойнур жимиб қолди. Мен ҳам унсизман. Энди нима десам экан? Оббо, менга нима бўлди ўзи, аввалги сўзамоллигим қайда қолди, ахир?! Аллақандай бир куч тилимни танглайимга боғлаб ташлагандай эди. Сўз бошлашга ийманаман. Юриб бораётиб Ойнурнинг бармоғига бармоғим тегиб кетган эди, баданим жимирлаб, юрагим дук-дук ура кетди. Ойнур қай аҳволга тушди экан деб, унга кўз ташлаган эдим, қизнинг кўзлари вужудимни тешиб юборгандай бўлди. Анчагача индамай бордик. Охири, чидамадим:

– Бу ерда... амалиётда қачонгача бўласизлар? – дедим сўз бошлаш ниятида.

– Кейинги ойнинг ўнинчи санасигача...

– Мен нимани ўйлаб келаётганимни биласизми?

– Бу гапингиз худди... – Ойнур жимиб қолди. Сўнг топқирлик билан гап ташлади: – Мен ўйлаган нарсани ўйлаб келяпсиз, – деди-да, ҳазилга олиб кулиб юборди.

Мен-ку, нима дейишимни билмасдим, оғзимга келган гапни айтворган эдим, энди нима бўлсаям, орани совитмай, гапга гап улаш керак эди, шунинг учун ҳам энди муғамбирликка ўтдим:

– Тополмадингиз, – дедим кулиб. – Ўзим айта-қолайми?

– Айтинг!

– Сизни аввал қаерда кўрганимни ўйлаб келаётган эдим.

– Аввал учрашганмизми?

– Учрашганмиз.

– Қўйсангиз-чи. Қачон? Қаерда?

– Ўтган йили, худди шу вақтда, Олма-отада.

– Ўтган йили мен...

– Йўқ, ўзингизни эмас, суратингизни кўрган эканман, – яйраб кулдим мен.

– Бу ёлғонингизга ишонса бўлади, – кулди Ойнур ҳам.

– Нега ёлғон бўлар экан? Рост айтяпман. Боя поезддан тушиб, сизни учратганимдан бери ўйланаман, қайда кўрган эканман? – деб. Энди эсимга тушди. Олимжоннинг альбомида Равшаной икковингиз тушган сурат бор... Айтгандай, сиз қаерликсиз?

– Шу, жануб вилоятдан, Сарιοғоч туманидан.

– У ёқларгаям борганман, яхши жойлар, табар-рук кадамжолар бор... Туман марказининг ўзи сал кичикрок... шаҳарча эди, шекилли.

– Қачон боргансиз?

– Уч йиллар бурун.

– Ҳозир анча кенгайиб, гўзаллашиб кетди.

– Ўзингиз қаерликсиз?

– Тўрғайдан.

– Энди уйга қайтамиз, – деди Ойнур бурилиб. Биз уйга кириб келганда тонг отган эди.

Чарчокни босиш учун бироз мизғиб, ухлаб олиш керак эди. Аммо ҳеч ухлагим келмайди, кўз олдимда Ойнурнинг кулиб турган сурати. Қулоғимда Ойнурнинг ипақдай майин овози, кумуш жарангли кулгиси. Кўзимни очсам ҳам, юмсам ҳам – шу гўзал сиймони кўраман. «Ажабо, менга нима бўлди ўзи? Авваллари ҳеч кимни бунчалик ўйламасдим, соғинмасдим. Қизларга, хатто парво ҳам қилмасдим. Бу нима, муҳаббат деганлари шуми? Одам ҳам бир кўргандаёқ ошиқ бўлиши мумкинми? Яқиндагина «Бир кўрганда ошиқ бўлиш» деган кино томоша қилган эдим, бироқ комедия эди. Буни-чи, буни нима деймиз энди? Ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да...»

Уйқум, барибир, келавермади.

Нима қилсам экан-а?

III

Ойнур билан танишганимизга ҳам анча вақт бўлди. Ёзги таътилда икковимиз узлуксиз хат ёзишиб турдик. Овулдан ёзган сўнгги хатимда, энди

Олма-отага ёз, деган эдим. Мен бу ёкка келиб, ўқишга киришиб кетганимга ҳам бир ойдан ошди. Ҳозиргина Марказий почтага бориб келдим. Ойнурдан ҳалиям хат-хабар йўқ. Жоним орзиқиб, ҳорғин юриб, ётоқхонага қайтдим.

Зооветеринария институтининг ётоқхонасида, бир ҳужрада (учинчи қаватда) етти нафар йигит бирга яшаймиз. Етти йигитда етти хил орзу-армон, етти турли хулқ-атвор, етти хил тақдир бор. Етти йигитнинг бири – Олимжон. Унинг қилиқлари ўзгаларга ўхшамайди. Масалан, Олимжон фалсафий фикрлашга, ҳар бир нарсадан ҳикмат излашга мойил, яна ўз фикрини бошқаларга ўтказишда кучини аямайди. Бизнинг хонамизга қадам босган одамнинг кўзи, аввало, чап томонда, бўсаға ёнидаги катта, эски шифоньерга кўзи тушади. Ярми ўша шифоньер билан девор орасида қолиб, ярми чикиб турадиган кўк каравот – Олимжоннинг тўшаги. Баъзан ярим тунгача масала талашиб, ухламай баҳслашиб чиқадиган одатимиз бор. Шундай пайтларда Олимжон қизишиб, чунонам сўзга тушиб кетадики, асти кўяверасиз, айтганлари ростми-йўқми, майли, ўзининг гапини бошқаларга ўтказмагунча тинмайди. Баъзан тўшагига ястаниб олиб, ўзи ўйлаб топган фалсафани сўкиб ётади. Мана, ҳозир ҳам Олимжон сўзга тушиб, ўз фикрини бошқалар олдида ўлибтирилиб ҳимоя қила бошлаган пайт экан. «Боши оғримаганнинг фалсафа сўкишига бок» деб шуни айтадилар-да, Олимжон гап бошлаб қолди:

– Менимча, ҳозирги пайтда одамлар тақдирдан икки нарсани сўрашлари керак, шулардан бири – тинчлик, иккинчиси – сихат-саломатлик. Шу икки нарса бор экан, биз барчамиз бахтлигимиз. Шундай яхши замонда шу икки шарт мавжуд бўлиб, қаторингдан кам бўлсанг, бунинг учун ўзгалар эмас, аввало, ўзинг айбдорсан. Ҳозир истеъдодингни намоён қиламан десанг, ҳамма имкониятлар бор. Тўғри, истеъдодинг бирдан кўзга тушиб, ҳаммадан олдинга ўтиб олсанг, сени пастга – тирик чиқмас ўпқонга итариб ташлашга интиладиган ҳасадчилар ҳам топилади. Бунинг сабаби шуки, одамнинг вужудидан жой топган ҳаром безлар бор, буларнинг бири – ҳасад бўлса, иккинчиси – қизганчиқлик. Ҳасад ҳам, қизганчиқлик ҳам осон маҳв бўладиган иллатлар эмас. Эвоҳ, шу ҳаром безларни ўроқдай ўриб ташлайдиган жасур ва эпчил жарроҳ топилса экан-а! Балки шунда инсон боласи янада яйраб-яшнаб, қайғу-ҳасратдан фориг бўлармиди? Балки шунда қиронқуш билан қарга осмонга баробар кўтарилиб, олқишга сазовор бўлмас эдими? Эҳ, бу дунё шундай ҳасратли-армонли дунё... Йўқ, балки булар гуруч орасидаги курмакдай оз учрайдиган ҳодиса, бизнинг турмуш тарзимизга ёт жаҳолат, дерсиз? Аслида-ку, маънавий-руҳий ғалабага, ютуқларга истеъдодли одамлар, меҳнатсевар одамлар эга бўлмоғи жоиз. Бизнинг ижтимоий тузум мана шунга кўмак бериши лозим. Шундагина биз юртимизни «Бахтлар макони» деб айта оламиз...

Олимжоннинг бу фикрини хато деб айтолмайман. Шунга қарамай, барибир, одам боласининг қалбида ўз ҳасрати, ўз қайғуси бўлмайдими? Ҳали ҳаётда кўрганидан – кўрмагани, олганидан – олмагани, берганидан – бермагани кўп навнихол ўсмир ёшлар баъзан ноҳақликларга тез-тез дуч келиши мумкин. Менинг ҳам қалбимда ширин орзулару тотли хаёллар, тарқалмай ётган ҳасратлар бор, булар – менинг ҳали ҳеч кимга айтмаган сирим. Бу сирнинг бир учи Римкешдан бошланади-да, Ойнурга келиб тақалади...

Ойнур билан учрашгунга қадар мен йигитликдан кўра – болалиги, ондан кўра – анқовлиги устун келиб юрган гўдак эканман. Мана, эндигина ақлим кириб, эсимни таний бошладим шекилли. Ёруғ дунёга келиб, босиб ўтган қисқагина ҳаёт йўлимни тафаккур қилиб, ўзимга ўзим ҳисоб бера бошлаган кунни яхши эслайман – бу Ойнур билан танишганимдан бу ёғи.

Ҳар кимнинг ҳам ҳаётда ўзгача бир соғинч билан, орзикиб-орзикиб эслайдиган бахтли лаҳзалари бўлар экан. Бироқ ўкинчли бир томони шуки, одам ортда қолган кунларнинг қадрини, чинакам баҳосини ўша лаҳзаларнинг ўзида билавермас экан. Орадан анча-мунча вақт ўтиб кетгандан сўнггина, ортда қолган бебаҳо дамларнинг, қайта топилмас азиз лаҳзаларнинг қадрини англаб, соғинар экансан, армон билан ёдга олар экансан. Туркистонда Ойнурлар ёнида ўтказган бир ҳафталик дийдор лаҳзалари мен учун ана шундай бир бебаҳо бахт, соғиниб кутадиган ноёб туш бўлди.

Шу озгина вақт ичида мен Ойнурнинг юриштириши-ю, гапирган гап-сўзини ўй-хаёлимдан курук ўтказиб юбормай, тафаккур элагида саралаб, муҳокама қилиб оладиган бўлдим. Кечки сайр соатларида икковимиз доимо бирга юрадиган бўлдик. Турли хил масалалар юзасидан фикрлашамиз. Кўпинча, икковимизнинг ўйимиз бир ердан чиқарди. Бир куни биз Туркистондаги Хожа Ахмад Яссавий макбарасини зиёрат қилиш учун бордик. Шайх бобомизнинг қадимий маҳобатли даҳмаси, дунёда ягона меъморий ечим-манзарага эга бўлган гўзал иншоот ўша пайтда кўздан четда, кўнгилдан йироқ, абгор ва ташландиқ ҳолатда, қаровсиз қолган экан. Муфассал таъмир ва парваришга эҳтиёжманд эканлиги шундоққина кўриниб турибди. Мен тегишли маҳкамаларга айтиб, бу ҳақда маълум қилиб қўйиш керак экан деб ўйладим. Хуллас, ўша лаҳзаларда хаёлимга келган фикрни ҳеч кимга билдирганим йўқ. Ўйлаганларимни ичимга яширдим-у, кейинроқ буни газетага мақола қилиб ёзиб, таклиф киритарман деб қўйдим. Ойнур эса уйга келишимиз билан бугунги кўрганларимиз ҳақида тегишли жойларга хат ёзиб, унга ҳамманинг имзо чекишини таклиф қилди. Шундай хат ёзилди ҳам. Ўшанда мен Ойнурнинг яна бир фазилатини кашф этдим – у битта дафтар тутиб, Туркистон шаҳридаги ер ости йўллари, эски шажара битиклари, кум тагида қолиб кетган қадимий қалъалар харобалари ҳақида ёзиб, одамлардан эшитган маълумотларни, ривоят ва нақлларни тўплаб юрар экан.

Шулар ичидан ўзимиз зарур деб топганларни ҳам хатга кўшиб ёзиб юбордик.

Туркистондан отланар чоғимиздан олдинги кеча ҳали-ҳануз ёдимда. Равшаной, Олимжон, Ойнур, мен – тўртовимиз «Чангда қолган гул» деган ҳинд фильмини томоша қилиб, уйга кеч қайтдик. Ҳовлига етиб қолган ерда Олимжон: «Равшаной икковимиз пича айланиб келмоқчи эдик. Сизлар уйга кирмаёк, шу ерда кутиб туришлар, бизлар ярим соатда келамиз», деб қолди. «Маъқул», дедик-да, қолавердик. Менинг Ойнурни ёқтириб қолганимни улар сезганми ёки ўзларининг бирор гаплари бормиди – буёғи менга номаълум, хайтовур, улар нақ икки соатлардан сўнг қайтишди. Ажабо, Ойнур икковимизнинг гапимиз шундайям тугамаган эди. Боя кўрган киномиз ҳақидаги мулоҳазалар, баҳслардан бошланган суҳбат ҳаёт ҳақидаги, бахт ҳақидаги, келажак борасидаги ширин хаёлларга тутшиб кетди. Ёз мавсуми бўлгани билан, Туркистон туни негадир салқин эди. Ойнур совқотдим дейиши билан, устимдаги пиджагимни ечдим-да, унинг елкасига ташлаб, ўраган бўлдим, секин ўзимга тортдим. У қаршилиқ қилмади. Қулоғига бирон гап шивирламокчи бўлгандай энкайиб, лабимни унинг юзларига яқинлаштирган эдим, киз бир силтанди-ю, кучоғимдан чиқиб кетди. Кейин менга чала бурилиб қаради-да:

– Енгилтак бўлманг! Бу қилиқ сиздай яхши йигитга ярашмайди, – деди бўғриқиб.

Ойнурнинг шу сўзлари сира ёдимдан чиқмайди. Фақат шу сўзигина эмас, унинг ҳар бир хатти-ҳаракати, мулоҳазаси, ҳар бир ишини ақл тарозусига солиб торганим сайин, менинг унга бўлган муҳаббатим, интиқлигим орта бошларди. У шу пайтгача бирон-бир ортиқча сўз айтмабди, бирон беўхшов қилиқ қилмабди-я! Овози мулойим, иши ярашимли. Ойнурнинг чехрасида ёшига ярашган ҳаё, ибo, хижолатли бир чироқ порлаб турар, чиройига чирой кўшиб турган фазилатлари эса, бу бебаҳо вужудни кўз олдимда янада юксакларга кўтарган эди. Ўша соҳир лаҳзаларда мен муҳаббат майдан маст эдим, чин ошиқлар ёр теварагида канчалар гирдикапалак бўлса, мен ҳам Ойнурнинг атрофида парвона мисоли чарх урардим.

«Чин ошиқ бўлган йигит севган қизидан ҳеч қанақа нуқсон топмайди», дерди «файласуф» Олимжон. Шу гап ростми ёки табиатнинг ўзи Ойнурни яккаю ягона, фариштамонанд қилиб яратганми, ҳайтовур, шу қизнинг юриш-туришида, бўй-бастиди, қилиқ-хосиятида бирон-бир нуқсон кўрган эмасман. Тўғриси айтма қолай, мен ҳаммиша унинг ёнида сабрли бўлишга, ўзимни одоб доирасида тутишга уринардим.

Бунга бир неча сабаблар бор эди.

Шулардан биринчиси – Римкеш.

Кўнглимга қўл солмаган одамга мен ўзимнинг туйғуларимни, қалбимни тўла тушунтира олармидим? Журъатим етиб, қизга кўнгил туйғуларимни ошкор қилсам-у, қиз бола буни тўғри

тушуниб, муҳаббатингга яраша чин дилдан жавоб топиб бера олса – яхши, йўқса, тескари караб, бепарво қолаверса-чи? Ойнурга тирмашавермаганимга яна бир сабаб, мен бу маъсума вужудни бегона кўзлар, ғийбат сўзлардан сақлашга уринардим. Хуллас, кўнглимдаги муҳаббатли туйғуларни мен ўшанда Ойнурга айтмадим, айтолмадим...

Айтолмасдан овулга кетдим.

Шундан бериям бир йил ўтди. Бу мен учун бири-бирига коришиб кетган зилдай ўй-хаёлга, турли хил ҳадик ва таҳликага тўла қийин бир давр бўлди. Олди-ортимни ўйлаб, Ойнурни кўрганда уйғонган асов, шаддод, пок туйғуларимни асраб-авайлаб сақладим. Аммо иложи не, бор вужудингни олов қоплаб олса, бу оловнинг ҳоврини бошқалардан пинҳон тутиш осон эмас экан. Аввалига бу ота-шин хиссиётлар ёз ёмғири сингари ўткинчи бир хавас бўлиб чиқмасайди, деб шубҳаландим. Шунинг учун ҳам мен шу йўли ўзимни ўзим узок синадим. Барибир, йигитнинг ақл-идрокини ўзига бўйсундириб оладиган кучли хиссиётлар ҳам бўлар экан. Бу муҳаббат ҳам менинг инон-ихтиёримни, эркимни ўзига бўйсундирган олов – ишқ бўлиб чиқди. Шунинг учун ҳам мен Ойнурни ҳеч унута олмадим. Унга бўлган муҳаббатимни, соғинчимни пинҳон тутиш, менинг ихтиёримдан ташқаридаги хатти-ҳаракат эди. Бунинг устига, Ойнурдан хат келмаётгани ўлганнинг устига тепгандай мени хавотирга солиб қўйганди. Ҳатто, бир якшанба куни

Ойнур ўқиётган шаҳарга караб отландим. Йўл бўйи хаёлга ботиб бордим. Эртага мана шу «Қозоғистон» поезди мени Чимкент шаҳрига етказди. Ойнурни кўриб келиш учун атайлаб йўлга чиққанман, юзма-юз ўтириб, оғизма-оғиз гаплашиб, ҳаммасини очик-ойдин тўкиб ташламоқчиман. Йўкса, кўнглим тинчимайди. Юрагим учиб келяпти, учиб. Сўнгиги бир хатимда «бораман» деб ёзган эдим, Ойнур «келинг» деган. Телеграмма ҳам жўнатганман. Кутиб олишга чиқармикан? Бу бепарво тақдир ёш бошимга яна қандай савдоларни солар экан?

IV

Тўққизинчи синфни тамомлаб, ўнинчига ўтган йилим эди. Август ойининг ўрталари. Ўттиз нафарча ўқувчи бир синф бўлиб колхозга ёрдамга келиб, пичан ўраётган эдик. Саритол деб аталмиш айланаси от чоптирим дала ям-яшил ўт-ўлан билан қопланган. Бу ерларнинг чўп-ўти тикка, яна жуда калин. Бепоён Тўрғай далаларида бундай ўтлари ўскин ўнгир ерлар кўп. Бироқ бир ноқулай жойи – овулдан овлоқда, серкатнов йўлдан йирокдамиз. Саритолнинг кунгай томонида тўртта ўтов тикилган. Олти қанот қора уйни – қизлар, керага, увоқлари эскирган қўш ҳовлини эса биз – ўғил болалар эгаллаганмиз. Бир синф ўқувчиларидан бошқа яна уч нафар катта ёшдаги одамлар ҳам бор, булар – синф раҳбаримиз, ошпазлик қиладиган иккита аёл. Марказга жуда узоқ, атайлаб излаб келган бирон-бир одам бўлмаса, бу ерга бошқа би-

ровнинг йўли тушавермайди. Шунинг учун ҳам кимдир иш билан келиб қолса, ҳаммамиз худди ноёб меҳмон таъриф буюргандай югуришамиз. Пичанни тонгда, кечки салқинда чопиб, кундузги иссиқда ухлайдиган одатимиз бор. Шундай дам олиш соатларининг бири эди. Кўзим илинган экан. Уй сиртига келиб тўхтаган машина шовқинидан уйғониб кетдим.

Сиртга чиқсам, ҳув анови ерда бензовоз машина турибди. Машина атрофига бироз одам ҳам йиғилган эди. Ўртада турган ҳайдовчини танигандай бўлдим. Бу – менинг акам билан бирга ўқиган чиноққулоқ йигит эди. Омон-эсонлик сўрашиб, янгиликларни сўраб-суриштира бошлаган пайтда синф раҳбаримиз:

– Ие, йигитлар-ов, бу қанақаси, қани, меҳмонни ичкарига бошланглар! – деди. Ичкари кириб, бироз салқинлагандан сўнг шофёр йигит шошилинч бир иш билан келганини, ҳозир колхоз марказига ўтиб келишини, акамнинг илтимосини ерда колдирмай бу ёққа бош сукқанини айтиб, қўлтиғидан тўрт буклоғлик қоғоз олиб, ўқитувчимизга узатди. Синф раҳбаримиз хатга тез кўз югуртириб чиқдида, «хўп, рухсат бераман», деди. Шофёр йигит менга кўз қисди:

– Тез отлан, Эргали, кетамиз! – деди.

Юрагим шув этди. «Нега менга отлан деди? Қаерга боришимиз керак? Уйимдагилар омонмикан, ишқилиб? Бу нима жумбоқ ўзи?» Бироқ чиноққулоқ йигит нохуш хабар олиб келган одамга

ўхшамасди. Икки гапнинг бирида кулиб-илжайиб турибди. Менинг юзимдаги ташвиш аломатларини сезди, шекилли, елкамга уриб:

– Вахимага тушаверма, қувончли хабар олиб келдим. Йўлда айтаман. Суюнчини ўзимга бера-сан, қани, тез бўл, кетамиз! – деб кўйди.

Апил-тапил кийиндим. Шофёр машинасини ўт олдириди. Ўнқир-чўнқир йўлдан юриб боряпмиз. Кабина ичида бошимни эгиб-эгиб ўтирибман. Қани энди ҳайдовчи гап бошлай қолса. Акамнинг нима учун шошилиш чакиртирганини билгим келади. Чиноққулоқ ҳали-бери сир очадиганга ўхшамайди. Охири сабрим чидамай, ўзим гап бошладим.

– Оға, акам мени нега чақиртирди, тинчликми?

– Тинчлик, тинчлик. Ҳозир катта йўлга чиқиб олайлик, ҳаммасини эшитасан, – деди у. – Йўқса, гап бўлиб, йўл четидаги манавиндай... хандаққа тушиб кетишимиз ҳеч гап эмас!

У машинани чаптастлик билан бошқариб борар, ҳайтовур сал вақт ичида катта йўлга етиб олди. Яна шофёрнинг оғзини пойлайман.

– Уйингдагилар нега чақираётганини билгинг келяпти-да, а? – деб гап бошлади у ниҳоят.

– Албатта.

– Унда айтақолай, муғамбир отанг катта тўй бошлаётир.

– Қанақа тўй?

– Қанақа бўларди, аканг уйланыпти!

– Акам?

– Ҳа-да, аканг – менинг дўстим, сенинг аканг Нурғали уйланаётир!

- Кимга?
- Эх, Эргалижон, катта одамлар билан куда бўляпмиз!
- Ким экан у?
- Колхоз раиси билан куда тушяпмиз, раис билан!
- Қайси раис?
- Қайси, қайси... шу, ўзимизнинг раис, «Олга бос!»нинг раиси билан.
- Яхши-ку, – дедим сал тикланиб.
- Яхши деб секин айтасанми, бизгаям энди тенглик тегадиган бўлди...
- Сўнг қовоғини уйиб:
- Сеними ҳали, шошмай тур! – деб сўкиниб қўйди. – Ҳали сенга кўрсатиб қўяман...
- Кимни айтиб келяпсиз?
- Анави, бизнинг завгарни айтяпман-да. Қари хўрозга ўхшаб кеккаяверади, кеккайгани-кеккайган. Раис билан куда бўлиб, апоқ-чапоқ бўлиб олайин, кейин мен унга кўрсатаман!
- Мен сўздан тийилиб, бўлажак келинойим ҳақида ўйлай бошладим. Раиснинг қизини яхши биламан. Мактабни бу йил битирди. Уятчангина қиз... Синф хоналаримиз ёнма-ён эди, бир-биримизни кўриб юрардик.
- Ота-онасининг бир айтганини икки қилмайди, жуда тарбияли оила, дейишарди уйдагилар. Келинойим ҳам акамга ўхшаган мулойим, хулқ-атвори ҳалимдеккина. Акам ундан етти-саккиз ёш катта. Саккизинчи синфда ўқиб юриб, ўқи-

тувчисига нимадир деганми, хуллас, шундан сўнг мактабга бормай қўйди. Бирок, ўзи жуда тиришқоқ. Ҳозир ҳам ўзи қатори йигитлардан кам ери йўқ, топармон-тугармон. Ўзи билан бирга ўқиган, ўнинчини битирган манов дўсти машина ҳайдайди. Акам эса ферма мудир. Отам уни «яхши топади» деб мактаб ўтиради. Бошқа жойларни билмадим-у, бизнинг «Олға бос!» колхозимизда раисдан кейинги одам – мана шу, менинг акам. Овулимиздаги одамлар: «Нурғалидан раис ҳам чўчиб туради, сабаби, у ижрокўм билан жўра», деб айтишганини ўзим ҳам бир неча бор эшитганман. Манави чиноккулок шофёр ҳам доимо оғамни пана қилиб юргани-юрган. Бу ҳам ўзининг холига бокмай, завгар билан жанжаллашиб юради. Бир гал жанжалнинг устидан чиқиб қолганимда, шофёр кўлини пахса қилиб: «Сени Нурғалига айтаб думингни тутдирмасамми!» – деб ўдағайлагани эсимда. Раиснинг қизиям тузуккина. Бизнинг «Олға бос!»даги манаман деган йигитларнинг кўпчилиги унга сўз отиб кўришди. Ҳаммасининг полуги пасайиб қолаверди. Шу қиз «Олма-отага бориб, Фармацевтика институтига кириб ўқисам», деб орзу қиларди. Ўзлаштириши яхши эди, аълочилар сафида тилга олинарди. Энди, ҳамманинг ҳам ўзига яраша сири бор... Римкеш ўн иккига чиққанида онасидан айрилиб қолди, онаси туғаётиб дунёдан кўз юмиб кетди. У пайтлар отаси ҳали раис эмас, фермада (акамнинг ўрнида) мудир эди. Римкешларнинг оиласи узоқдаги яйловга кетиб яшарди. У пайтлар манавиндақа ма-

шиналар қайда дейсиз. Онаси раҳматлининг ҳар гал тўлғоғи оғир кечар экан. Ўтовнинг босқурига¹ осилиб олиб, тун-қун чинқириб, ёнидагилар билан рози-ризолик тилашиб, васиятини айтиб, кўзининг оку қораси – Римкешини кўшниларга топшириб, ҳайтовур, охири ана кетди-мана кетди билан омон қолар экан. Сўнгги гал, қаторасига уч кун тўлғоқ тутибди, тўртинчи кун тонгда жони узилибди, бечоранинг. «Онам илмли-билимли доялардан ёрдам ололмай, ўкимаган хотинларнинг қўлида қолиб қайтиш бўлди», – дерди Римкеш. Шундан сўнг у яхши ўқишга, шифокор-фармацевт бўлишга аҳд қилди. Буни мактабдаги бир байрам йиғилишида ўзи менга айтган эди. Шундай эзгу мақсадлар билан яшаётган қизнинг.. нега энди тўйи бўлиши керак?! Ёки раис отасининг гапини икки қилолмай, унинг амрига бўйсундимикан? Бу нима, ҳаётга энди кадам қўяётган ёш қалбнинг умидлари пайҳон бўлганими? Ахир акам билан Римкеш бир-бирларини тузук билмайдиям-ку! Икки ўртада муҳаббат бўлиши ҳақида гап бўлиши мумкин эмас! Қиз билан йигит ота-она ҳавасининг қурбони бўлиб, бир умр хасратда ўтадимиз энди? Йўқ, бунақа бўлиши мумкин эмас! Эски замонлар аллақачон ўтиб кетган. Агар ростдан ҳам шунақа тўй бошланаётган бўлса, мен Римкешни химоя қилиб чиқишим керак! Бироқ менинг қўлимдан бирор иш келармикан? Қинғир қилиқли бизнинг

¹ *Босқур* — ўтовнинг синч (ковурға)ларини бир-бирига боғлаб-маҳкамлашда ишлатиладиган илак тўқима, ип.

чол кўнармикан? Отамнинг феъли маълум, кийик миназли киши. Бизнинг овулда кийиклар кўп. Шамолдай учадиган бу жониворнинг одатини жуда яхши биламиз. Ҳеч қачон, ҳеч ким уларнинг йўлини кесолмайди. Олдида олов ёниб турса ҳам чопаетган йўлидан ортга қайтмайди. Отам худди шундай киши. Айтгани – айтган, дегани – деган. Бир гапни айтдимиз, тамом, шу иш битиши керак. Отамга мен тугул Нурғали акам ҳам ботиниб бир сўз айта олмайди.

Энди нима қилиш керак?

Шуларни ўйлай-ўйлай қанча бош қотирмайин, раиснинг қизига ёрдам бериш кўлимдан келмаслигини англаб етдим. «Ўзимга тенгдош бир қиз мушкул аҳволда қолган бўлса-ю, мен унга ёрдам беролмасам, уни қутқариб ололмасам-а», деб кийналардим. Римкеш гўё йўл чеккасида қўл кўтариб, чанг орасида қолиб кетаётган қиздай аянчли бир аҳволда. Йўк, қиз ҳам эмас, у – унсиз йиғлаб-ёлвораётган бир гул. Гулни ўсиб турган заминидан узиб олсанг, сўлиб қолади-ку. Шундай экан, нега манави ёши катталар, ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиган катта ёшлилар қиз боланинг ҳунар ўрганишга бўлган ҳавасини оёқ ости қилиб, муддатидан илгари турмуш қуришга мажбур қилишаётир?! Ҳар нарсанинг ҳам ўз вақти бор эмасми, ахир?! Мен мана шундай саволлар қуршовида қийналмоқдаман...

Юрагимнинг туб-тубида раиснинг қизига нисбатан чиндан ачиниш ҳисси уйғонди. Бахтсизлик

Ўпқони ёнига бориб қолган навнихол қизнинг нажот сўраб қилган фарёди қулоғим остида янграгандай бўлади, ўзимнинг унга ёрдам беролмаслигимни, ожизлигимни тан олиб баттар эзиламан. Кўзларимга иссиқ ёш келади.

Ўшанда уйга қандай етиб борганим эсимдаям йўқ. Оғир ўйлар остида эдим. Мен келгандан сўнг уч кун ўтиб, акам оқсоқолларнинг оқ фотиҳаси билан никоҳланган ёшгина қизни келин қилиб келтирди. «Умрда бир марта бўладиган тўй гуриллаб ўтиши керак!» деган отам топган-тутганини ўртага чиқарди. Шундай қилиб, тунов куни менга ўзининг ширин орзуларини ишониб, кўнглимга ғулу ташлаган қиз бир-икки куннинг ичида менга келинойи бўлиб бўсағадан ҳатлади. Шу Римкеш, шу.

V

Раиснинг қизи уйимизга келин, менга келинойи бўлиб келгач, энди мен унинг исмини айтиб чақира олмасдим. Бунга менга ман қилиб ташлаган ҳам, қаттол отам бўлди. Римкеш уйимизга келин бўлиб тушган йилнинг киши эди. У пайтда мен ўнинчида ўқийман. Икковимиз бир куни эшик олдидаги қорга кўрпа-тўшакларни чиқариб қоқдикда, ҳазиллашиб бир-биримизга қор ота бошладик. Икковимиз ҳам ҳали боламиз, кўнгилда ҳеч бошқа ўй йўқ. Мен-ку, ҳали ғирт бўзболаман. Шу қор отишиб ўйнаётганимизни отам узоқдан кўриб қолган экан, хайкириб юборди: «Эрғали! Бу ёққа кел!»

Нима гап экан деб, югуриб бордим. Отам эса қош-қовоғига тош ёпишгандай ўқрайиб, мени сўка кетди. Мен ҳайрон эдим.

– Нима қилдим ўзи? – деб сўрадим мўлтираб.

Отам индамай қолди. Қовоқ-тумшуғи сал ёзилгандай бўлди-ю, қўлимдан тутиб, мени қўра томонга етаклаб кетди. Икковимиз қўрага кириб, коп-коп сули устига жойлашиб ўтирдик. Отам мендан кўзини узмай ўтирди-да, тилга кирди:

– Сендан бир нарсани сўрамоқчиман, фақат тўғриси гапир! – Бу гап отамнинг овози сал титраб, юмшоқроқ оҳангда эшитилди.

– Сўранг, – дедим мен ҳамон ҳайроним чиқиб.

– Тўғриси айт, болам, келин мактабда ўқиб юрганида, икковинг бир-бирова сўз берганинг ростми?

– Буни сизга ким айтди?

– Буёғи билан ишинг бўлмасин, фақат тўғриси гапир!

– Йўк! – дедим мен ҳам титраб. Оғзимга бошқа сўз келмади. Уятдан лов-лов ёнардим.

– Унда, келин келадиган кунда қувонишинг керак бўлганда, нега хафа бўлиб юрдинг?

– Ўзим...

– Менга кара, – деди отам овозига буйруғона тус бериб. – Хотинлар оғзига келган гапни айтаверади. Бироқ сен тек юр, бола. У – туққан аканнинг хотини. Киши ўзининг келинойиси билан ўйнашмайди. Бу – бир. Иккинчиси – бундан кейин унинг исмини айтиб чақирмайсан. Тушундингми?

– Тушундим.

– Тушунган бўлсанг, энди уволинг ўз бўйнингда.

Отам илгариям бир-икки марта «исмини айтма, келинойи деб чакир», деб айтган эди. Эътибор қилмаган эканман. Ўрганиб қолган оғиз «келинойи» дейишга кўнмай, эскичасига айланиб, яна исмини айтаверардим. Римкешнинг ўзи эса келин бўлиб тушганининг эртаси куниёқ менга «Сол» деб от қўйиб олган эди. «Нима бўпти шундай десам? Уйдаги ёши улуғларни ранжитмайлик дейман-да. Сен ҳам «келинойи» десанг, бирон ниманг кетармиди?» – деб танбеҳ берган ҳам шу Римкешнинг ўзи. Энди отамнинг айтганини қилиб «келинойи» дейишга ўрганмасам бўлмас, қилиғи маълум, сал жойда ҳамма нарсага ўт қўйиб юбориши ҳеч гап эмас. Хуллас калом, ота-боболар одатига кўра ўша кундан бошлаб «келинойи» деган сўзга ҳам ўргандим.

Ўнинчи синфни битирдим-у, Олма-отага қараб йўл олдим. Мақсадим – ўқиш. Яратганга шукур, бу мақсадимга етдим. Политехника институтининг физика-математика факультетига қабул қилиндим. Ўшанда овулдан кетишда келинойим самолётга кузатиб қўйган эди. Кўзлари ёшланиб, овозлари титраб-титраб айтган шу сўзлари то ҳануз юрагимда ёзилиб қолди:

– Эрғали, – деганди у энди номимни тутиб эркалаб. – Ёши катталарни сийлайман, шуларнинг айтганларини бажараман деб, мен бахтим баҳоридан, ўқиш имконларимдан айрилдим. Ота-

оналарни айтмаёқ кўяйлик, оғанг ҳам ёшлиқдаги бебаҳо мутолаа дамларидан, илм чанқоғидан махрум бўлди. Мана энди, яшайпмиз, олдимизда улкан мақсадларимиз йўқ. Ҳаммамиз ҳам бугунги кун учунгина яшаймиз, мол-дунёнинг қулимиз. Энди, ҳеч бўлмаса сен ўқи. Биз томонлардан ҳам бир азамат чиқсин гуриллаб. Халқ корига ярайдиган мутахассис бўлиб етиш. Мени, бизларни унутма. Тез-тез хат ёзиб тур...

– Айтганинг келсин, Римкеш! Тирик юрсам, албатта, сўзларингни унутмайман! – деган эдим шунда.

Шулар сабаб бўлдими ё билимга ўзим жуда ихлослиманми, ҳайтовур, ўқишларим яхши. Мутолаани яхши кўраман. Маъруза тугаганидан сўнг ўқув залидан чиқмайман. Мактабни қозоқча битириб, рус тилига нўноқ бўлсам ҳам, имтиҳон-синовларнинг ҳеч биридан қоқилганим йўқ.

Қишки таътилга келганимда мусибатли воқеанинг устидан чиқдим. Акам автомобиль ҳалокатида вафот этибди. Менинг келишимдан бир кун аввал дафн қилинган экан. Онам билан келинойим товуш кўтариб йиғлаб ўтиришар, зорли-зорли йўқловлар айтишарди. Овул оқинлари ёзган зорли-ҳасратли ўланни фарёд ила товуш кўтариб айтганда, ҳар қандай тошбағир одамнинг кўнгли эриб, суяк-суяги сўкилиб-зиркираб кетиши сўзсиз.

Айниқса, Римкешнинг товуши жуда мунгли, аччиқ эди.

Тинч-осойиши элингга
Совуқ хабар сочилди.
Лов-лов ёнган юрагим
Сув сепгандай босилди.
Армонда кетдинг, Нургали,
Ҳасратга кўмиб бошимни.
Халқинг келди йиғилиб,
Дўстларинг юрар куйиниб.
Қалбларга ҳасрат ўрнашди,
Қирчин ёш эрта қийилиб.
Айтар сўзим кўп эди,
Шундоқ бўлар, демади.
Сафарда юриб йўл олдинг,
Тақдирнинг бўлди дегани.
Биздай гариб жон борми
Қатордан қолиб зорлаган?
Қайғунинг қалин булути
Бошдан кетмасдай тўрлаган.
Тайгоқ бўлган тақдирнинг
Вафотига чалиндим.
Шўрликкина бошим бор,
Жон ёримдан айрилдим.
Йиғирма ёшга чиқмаёқ,
Ортингда қолиб, Нургали,
Қайғунинг тўрин ёпиндим.
Қуёшим сўнди қайнаган,
Қизил тилим сайраган,
Не чора қилсам босилар
Қайғули юрак қийнаган...

Римкеш шу йўқловларни айтганда вужуд-вужу-
димни титроқ босди.

Акам ота-онамнинг тўнғич фарзанди эди, бемаҳал, аянчли қазо топиб кетди. Ёши олтмишдан ошса-да, кўзининг нури, белининг қуввати кетмаган отам шу икки куннинг ичида қартайиб, сочсоқоли дув оқариб кетибди. Римкеш келин бўлиб тушган куни тўйига сўйилган қисирни йилқи ичидан бирга олиб келган эдик. Ўшанда отам бақувват қўллари билан қисирнинг қўш қулоғидан тутиб босган, юган-нўхтасизок кимирлатмасдан қўйган эди. Тепса темирни узадиган, тўрт-беш йигитга бўй бермай судраб кетадиган асов тулпорни ҳам отамнинг ёлғиз ўзиёқ оппа-осон бўйсундирарди. Асов йилқини кўрганда отамнинг бир ғайратига ўн ғайрат қўшилиб, руҳланиб кетадиган одати бор эди. Ёзда мен ўқишга кетгандаям ҳали ғайрати қайтмаган эди. Энди-чи? Аввалгидай тик юрадиган, бутун вужудидан салобат ёғилиб турадиган отам йўқ, унинг ўрнида чўкиб-кичрайиб қолган миттигина бир чол турарди. Авваллари худди ёш йигитдай чаққон, шиддатли эди, икки юзида қон ўйнаб, ёноқлари порлаб турарди, кўзларида учқун сочгандай чақин бор эди. Энди-чи? Қани ўша шахду шиддат, бургут қарашлар? Отам бечора сувга тушган мушукдай аянчли ҳолга тушибди, сўздан ҳам қолибди. Бировлар фотиҳа қилса, бошини қуйи солиб унсиз ўтиради-да, уйда ҳеч ким бўлмаса, мук тушиб ётиб олади.

Айтмасам ҳам аён, бу мусибат менинг ҳам жон-жаҳонимни ўртаб, дарду дунёмни қоронғи қилиб ташлади. Аммо қазойи муаллаққа қарши чора йўқ экан. «Бирга туғилмоқ бор, бирга ўлмоқ

йўқ» деб овутидим ўзимни ўзим. «Нелар келиб, нелар кетмас эр йигитнинг бошига?» – деб юпатдим. «Бўладиган иш экан, тақдирни темир бўлиб енг», дейди яқинларим атрофимни ўраб. «Ёмоннинг бошига иш тушса – ўйлайверади, яхшининг бошига иш тушса – бўйлай билади» деган сўзларни эшитиб, сал ўзимга келгандай бўлдим.

Маърака-маросимлар ўтиб бўлгач, Олма-отага жўнаб кетдим.

VI

Ёзги таътил вақтида овулга келганимда кутилмаган воқеага дуч келдим. Римкеш оғироёқ экан, мен келгандан сўнг бир ҳафта ўтиб, кўчкордай ўғил туғди. Акамнинг бурнидан тушгандай, худди ўзи. Икки юзи тўрсикдай, лўппи, жуда ёқимтой чақалоқ. Исмини Тўловхон деб қўйдик.

Янаги сафар келганимда отам овулдаги қариндош-уруғларни уйга йиғиб олди. Римкешнинг ота-онаси ҳам шу ерда. Хаёлимда ҳеч нарса йўқ, балониям тушунмай, ота амрига кўра қўй сўйиб, қўлга сув қуйиб дегандай, қўноқларга хизмат қилиб юрган эдим. Бир пайт, овқат ейилиб, чой ичилиб бўлган пайт отам Римкеш иккимизни меҳмонлар ўтирган хонага чақириб олди. Мен Римкешдан бирор дақиқа олдин кириб, бўсағадаги бўш ўринга чўккан эканман, Римкеш иймана-иймана хонага кирди-ю, ўтиришга ўрин топмай эшик ёнида туриб қолди. Мен «Келинойи, ўтиринг!» деб ўрнимдан учиб турдим. Отам бир муҳим гап ай-

тишга чоғлангандай йўталиб олди-да, мени энди кўраётгандай икки кўзини қаттиқ тикди:

– Сен бундан буён «келинойи» дейишингни кўй!

Отамга ҳайрон бўлиб қарадим.

–Энди нима дейишим керак?

– Исмини айтиб чақир.

– Отини айтма, келинойи деб чақир деган ўзингиз эмасмисиз, ахир! – дедим тихирлик қилиб. Манави йиғиннинг шунчаки машварат эмаслигини шунда сезиб қолдим. Сездим-у, отам бир шумликни бошлаётганидан ичим шув этиб кетди.

– Бўлди, баҳслашма! – дея қаттол товуши билан тийиб ташлади отам.

Меҳмонларнинг кўзи отам икковимизда. У бирпас менга тикилиб индамай турди-да, мени олдига чақириб, ўтирғизиб қўйди. Кейин яна менга тикилганича, айтадиган гапларини саралаб олгандай жим қолди. Кейин, бошлади:

– Во болам-а, манави йиғилган эл-юрт олдида айтадиган оталик насиҳатим бор сенга. Шуни айтиш учун чақирдим. – Ҳар бир сўзини чертиб-чертиб, вазмин оҳангда гапирди отам. – Манави муштипар онанг билан икковимиз сени қанотлига қоқдирмай, тумшуклига чўқтирмай ўстирдик. Худойга минг шукур, мана, эр етдинг. Яхши-ёмонни, ўнг-сўлни ажратадиган йигит бўлдинг. Раҳматли оғанг элим деган азамат эди. Оллоҳ ишига нимаям чора бор? Фафлатда айрилдик-қолдик. Тўнғич боламнинг қазоси ярим жонимни юлган бўлса, кели-

нимнинг кўз ёшлари кўкрагимни қарс айиради. У менга келин бўлса, ёенга келинойи. Шунинг учун унинг оху воҳ қайғуси, увол-савоби икковимизнинг ўртамизда. «Оға ўлса – ини мерос» деган гап бор оталарда. Шу одатга кўра икковингни бошингизни қовуштирамоқчиман. Келинойим есир бўлмасин, иним етим бўлмасин десанг, шу тилагимга рози бўл. У ҳам сенга ўхшаб ҳали ёш. Ўзингдан катта бўлса-ю, шунга уйланасан деб буйруқ қилсам, мен итлик иш қилган бўлардим. Келиннинг ўзидан розилик олганман. Қудалар билан ҳам келишдик. Манави овул оқсоқоллари билан кенгашган эдим, улар ҳам маъқуллашиб, оқ фотихаларини беришди. Қай қозок ўз уйидаги есирни қанғиртириб ташлаган? Қулан ўз ахлатидан ўзи жирканмайди. Бегона эмас, ўз бовурингнинг узган гули бу. Ақлинг бўлса, акангдан қолган оила тўзғиб кетмасин. Қайтанга, тутунини тутатиб, туғини тик. Улуғнинг гапини сийлаб ўсган элнинг фарзанди эканинг рост бўлса, бизларнинг юзимизни ерга қаратмассан деб ишонаман. Ўқишингни ташла демайман. Олма-отага олиб кетиб, бирга тураман десанг ҳам, ихтиёр сенда. Келиннинг сен билан кетишига онанг ҳам кўнди. Ўқишингнинг бундан кейинги харажати га ҳам биз розимиз. Шу ўйлаганларим ўринсиз бўлса, униям айт. Ўринли бўлса, қартайганимда сўраган шу тилагимни бажар, ўғлим. Айтган га-чимни олиб, маслаҳатимга кўнсанг – манглайимга босган ёлғизимсан. Сен тентакни шу йўлга со-долмасам, унда ўлганим ортиқ менинг. Сен ҳам

мен учун палағда тухумдан бошқа нарса эмассан. Айёми замондан буён Худой таоло фотиҳа бузган бузукларни аёвсиз жазолаб келади. Қайси ота ўз боласига ёмонлик раво кўрарди? Тўримдан кўра гўрим якин турган бир пайтда қудрати улуг Худойимнинг қарғишига учрамасин деяпман, сени. Менинг айтадиган гапим шу. Энди нима дейишни ўзинг биласан, болам...

Сўзини тугатган бўлсаям, отам мендан кўзини узмади. Дунёқараши кенг, нигоҳи теран, тил хази-наси бой киши-ку, отам, ҳалиги айтганлари менга қандай таъсир қилганини синаётган эди. Нима дейишимни билмай эсим кетди. Отам гапира бошлаган вақтдаёқ пешанамни совуқ тер босиб кетган эди.

Бошимни кўтариб қараган эдим, уй тўла дўст-ёр менинг оғзимга қараб, маҳтал бўлиб ўтирганини кўрдим. Кўнгилларнинг кўзгуси – кўзларига қарасам, ҳаммасиям отамнинг сўзини маъқуллаб ўтиргандай.

Фақат қаршимда ўтирган ўрта яшар, узун бўйли, узунчоқ юзли, қоп-қора кишининг чеҳрасида бу қарорга кўнма, деган қайсар бир маънони уқдим. Унинг қаҳрланаётгандай юзи, тез-тез учаётган қовоғи менга «ғайратингни йиғ, кўна кўрма» деб тургандай эди. Бироқ ичидан мени ҳимоя қилиб, кўзи билан ҳар қанча қамчиламасин, у ҳам журъат қилиб, қарши сўз айта олмади. Аччиқ-аччиқ ўй-хаёллар вужудимни кемирарди... Отам мендан кўзини олди-да, ёнида ўтирган онамга ола қараб,

унга қош қоққандай бўлди. У киши шуни кутиб тургандай, укки қаби сергакланди-да, гуноҳ иш қилиб қўйгандай отамга қараб-қараб, менга бўйин бурди:

– Болам, менинг ҳам оналик тилагим шу. Отангнинг гапини икки қилма, – деди ялинчоқ паст овозда.

– Ҳа-да, оладиган фарзанд бўлса, қанча фойдали сўзлар айтилди!

– Худойим-ай, бугуннинг ёшлари фойдали сўз кадрини билармиди?!

– Аввалги замонларда эди, эрнинг хуни икки-уч оғиз гап билан битарди-кетарди.

– Унақа дема-е, ота-она гапини оладиган бола, мана шу-да.

– «Оталар сўзини орсизлар олмайди» деган гап бор, оқсоқолларнинг оқ фотиҳаси бузилмасин!

– Ота-онанинг оқ сутини хатлаб бўларканми?

– Ҳа, ўйлан, қароғим, ўйлан!

Уй тўла эркагу аёл ҳаммаси баҳслаша сўзлаб, ақл-насихат айтса ҳам, мен меров одамдай киприк қоқмай, индамай ўтиравердим. Бошим гангиб қолаёзди, миямда минг бир хаёл-ўй чаппар урарди. Тўқсон томонга тортқилаётган ўй бир-бирдан устунлик қилиб, бирорта ақллироқ чора-тадбирни мана деб ушлашга имкон бермасди.

«Шунча одам менинг учун жавоб бераётир. Нима дейиш мумкин ўзи буларга? Отамнинг истак-хоҳишини ноўрин деб айта оламанми? «Нўхтали бошга – бир ўлим» деганларидай, охири, барибир,

кимгадир уйланишим керак экан, нимасига бош қотираман энди? Римкеш кимдан кам? Шундай экан, отамнинг айтганлари тўғри.

Йўқ, асло! Юрак нима дейди ўзи? Мен Римкешни севаманми? Ахир, бир пайтлар мен мана шу вужудни орзу қилмаганмидим? Бироқ уни энди муҳаббат деб айтиш мумкинми? Йўқ, бу туйғу муҳаббат эмас, муҳаббатга ўхшамайди.

Хўш, унда муҳаббат деганлари нима? Ҳаётда борми ўзи муҳаббат? Ёки фақат китобларда, киноларда кўз-кўз қилинадиган мавҳум суратми у? Билмайман. Тушунмайман. Мен, ахир ҳаётда бировни севиб кўрдимми? Йўқ. Ўтган йили Олма-отада танишган оқ-сарик киз-чи? Тўғри, уни ёқтириб қолган эдим... Лекин тезда унутиб юбордим-ку. Демак, бу ҳам чин севги эмас экан-да. Чин севгини унутолмайсан дейишади-ку. Ё... муҳаббат деганлари бу ёлғон гапмикан? Ёлғон бўлмаса, нега энди Лайлию Мажнун, Ромео ва Жульетталар, қабрга бирга кирган Қўзи Кўрпеш билан Баянсулувлар ҳозир йўқ? Марҳум акам ақлсиз эмасди, лекин у ҳам Римкешни севиб, ўлиб-ўчиб олгани йўқ, уларни ҳам отам қўшди бир-бирига. Кўкламда, мана шу кизга уйланасан, деган. Ёзда тасир-тусур тўй қилган...

Тўхта-тўхта... Отамнинг менга сездирмасдан, оёқ остидан бу гапларни бошлаганини қандай тушунмоқ керак? Дап-дурустдан, шунча меҳмонни чақириб олиб... шу тўғрими? Уйланишга ҳам вақт қолдирмай, ўнғайгина кўндираман деб бошла-

ган қувлигим бу? Отам олисни кўрадиган ақлли одам эди-ку. Айтса, бир нимани билиб айтарди-ку. Менга жони ачимайдими унинг? Қани-қани, айтганларини бир мулоҳаза қилиб кўрайин-чи, қайси сўзи хато экан... Йўқ! Айтган-ўйлаганининг бари ўринли. Шу отамнинг гапини олиб юрган акам кимдан кам бўлди? Ҳеч кимдан! Қайтанга, қаторлари бари акамга ҳавас қилишарди. Шундай экан, мен ҳам акамнинг йўлидан юриб, отамнинг дуосини олиб яшаганим дуруст эмасми? Ёши улуғларни тингламай, эл ичида окпадар бўлиб яшасам, нима обрў топган бўламан?

Бунинг бари ўз олдига алоҳида бир масала. Аввало, отамни ўйлашим керак. Шунча одам, уй тўла эл-юртнинг олдида айтган гапини олмай, номардлик қиладиган бўлсам, ўзи куйиб юрган одам баттар букчайиб қолмайдими? Мени дуойи бад қилиб, юзкўрмас бўлиб кетса-чи? Ўзини ўзи бир бало қилиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмас. Боя шу томонларини ҳам эслатиб ўтгандай бўлди. Ҳар ҳолда, мен томондан бирон ишқал чиқадиган бўлса, ёмон бир қор-ҳолнинг юз бериши аниқ. Отамнинг атворини биламан. Айтганидан тоймайди у. Шундай экан, соғ бошимга йўқ жойдаги ғалвани сотиб оламанми? Яхшиси, айтганига кўниб, деганини маъқуллаб юрганим афзал. Ҳа, ҳа, шуниси тўғри...»

Ачитадиған қилиб оғир-оғир гапларни айтган отам ҳам, бошқа келган меҳмонлар ҳам «гапингни айт, қани, тез айт!» деб қистовга олаётганлари йўқ.

Ўйлансин деб, ҳаммасиям унсиз қотиб ўтирибди. Орадан анча вақт ўтгач, отам:

– Тамоми юртни оғзингга термилтириб ўтирма, айтадиганингни тезроқ айт! – дея амр қилди.

– Сизнинг айтганингиз бўлаколсин, – деганимни биламан, отамнинг юзи ёришиб, кўзлари порлаб кетди.

– Розиман сендан, болам. Армоним кўп бўлсада, ўкинчим йўқ энди. Бахтли бўл, илоё! – деб дуо қилди отам. Уйдагилар ҳам унга қўшилди:

– Ўв, баракалла, ақлингдан айланайин, азаматим!

– Кўп яша!

– Бахтли бўл, бахтли!

– Қўшганинг билан қўша қариб юр.

– Икковингнинг ҳам умрингиз узок бўлсин.

– Ширин-ширин умр кўринглар.

– Ота-онага меҳрибон бўлинглар! – Оксоқоллар қўл очиб, дуо қилишди. Бизларга қўшни турадиган бир яқин келинойимиз бор эди. Шу аёл одамлар тарқаша билан Римкеш икковимизни айланиб-ўргилиб: «Юринглар, тўшакларингни ўзим солиб кўйдим. Оқ тўшакка оқ ният билан ўзимгина сизларни обориб ётқизайин», деб ўтов томон бошладди.

Ўн кунлардан бери Тўловхон онамнинг бағрида экан. Шундан бери Римкеш ҳам отимни айтиб юрди. Анқов бошим энди англаб етди, бу ҳаракатларнинг бари ота амри билан амалга ошаётган ҳозирлик экан. Буларни менга Римкеш айтиб берди.

Унсизгина ётибман. Хаёлларим тарам-тарам бўлиб, даладаги пилдир-пилдир сўқмоқдай ҳар томонга тортқилайди. Қанчалик тиришмай, ўй-хаёлларимни йиғиб ололмайман. Ўзгани эмас, ҳозир ўзимни ўзим тушунолмай қолдим. Сон минг хаёлдан бошим ғовлаб кетган. Бир қарасам – қилаётган ишимнинг даҳшат-ваҳимаси вужудимни музлатиб, қалтиратиб ташлаётгандай, бир қарасам – баданимга иссиқ қон югуриб, ловуллаб ёнаётгандайман. Ҳозиргина қўшни аёл бизларни тўшакка ётқизиб кетди. Ўз ахволим ўзимга тан, ётибман. Римкеш икковимизнинг таналаримиз бир-бирига яқинлашиб, тегиб кетганида қон томирларим тўлиб, юрагим гуп-гуп ура бошлади. Ўша лаҳзаларда биз ўт-олов, оташин хиссиётлар ичида бутун дунёни унутаёзган эдик...

Энг аввал Римкеш ўзига келиб, эсини йиғиб олди. У тўшакдан суғурилиб чиқди-да, шивирлаб гапира бошлади:

– Мен дармонсизман... чарчадим... Аёл йўли – ингичка. Шунинг учун ёши улуғларга ботиниб гап айтолмадим. Нима қилсаям эркак-ку, деб, сенга ишонган эдим...

– Нега? Нега бунақа деяпсан? – оғзидан гапини юлиб олдим мен. – Нима, мендан норозимисан?

– Йўқ, ундай эмас. Сенинг ҳаётинг энди бошланаётир, келажакнинг олдинда. Бахтингни бойлагим келмайди.

– Менга энди, барибир.

– Унақа дема. Ўйланиб кўр. Ҳалиям бўлса кеч эмас...

– Бу нима деганинг, Римкеш. Агар ўзинг рози экансан, бас, менга бундай дема...

Римкеш унсиз ётди-да, гавдамга бошини қўйиб, йиғлаб юборди.

– Бекор қиялпмиз, барини бекор қиялпмиз, – деди у ҳикиллаб.

– Қўйсанг-чи, жоним, йиғлама энди... – дедим мен ҳам кўнглим бузилаётганини сезиб.

– Майли, энди йиғламайин. Ёр кучоғида ётганда ёмон ирим бошлагандай бўларман, – деди у ҳикиллаши босилиб.

– Бироқ ўткинчи ёмғирга ўхшаш вақтинчалик кувончга юпанмайман ҳам, ишонмайман ҳам.

– Қўйсанг-чи, энди. Мен сени ҳеч қачон ранжитмайман, – дедим уни бағримга тортиб.

– Қўй десанг, ана, қўйдим, – деди у йиғидан ўзини тийиб.

– Такдирдан қисқа бахт тиламайин.

Икковимиз бироз вақт жим қолдик.

– Агар ўз ихтиёрим ўзимда бўлса эди... – деди Римкеш бир пайт тилга кириб, – мен ҳам ўз тенгимни топармидим, топмасмидим...

– Бунақа гапларингни қўй.

VII

«Қозоғистон» поездига шубҳадан дилим хуфтон бўлиб минган эдим, кулиб тушдим вагондан. Изма-из келаётган вагонлар тизими юришини секинлатганда, перронга шошиб кўз ташлаган эдим, бир тўп ҳамроҳлари орасида Ойнурни кўрдим.

Қўлида гулдаста. Кўнгилдаги хижилни ювиб юборган кулгига сабаб, мана шу дийдор эди.

Ойнурни ташлаб кетаверишга кўзим қиймасди, албатта. Шунга карамай Чимкентда узок вақт ҳаяллашга вақт йўқ эди. Ўқишга кечикиб бораётган эдим. «Эртага жўнаб кетаман» деган куни кечқурун дўстлар билан театрга бордик. Ўша кунги воқеалар худди кечагидай ёдимда. Абай номидаги академик опера ва балет театри жамоаси жанубий туманларда гастролда юрган экан. Бастакор Астафьевнинг «Боғчасарой фаввораси» балетини намойиш қилишди. Театрдан чиққач, Тинчлик бульвари бўйлаб юриб келдик. Ёруғ ва кенг кўча ҳозир биз ёшларнинг ярашиқли ҳазилларимизга кулоқ солаётгандай сукутда эди.

Равон кўча бўйлаб шодмон қадам ташлар эканмиз, мен ҳам хаёлга толдим: «Муҳаббатга маст бўлган талай-талай ошиқларнинг вужудидаги, қалбидаги қанча-қанча мўъжизакор туйғуларига ўзинг гувоҳсан, эй кўча! Мана, энди мен ҳам келдим сенинг бағрингга. Пок юракда туғилган покиза туйғуларимни айтсам дейман ёримга, ягона Моҳимга. Кейин, майли, тақдир нени муносиб кўрса, розиман...

«Айт, айт муҳаббатингни деяётгандай бўлади осмондаги тўлин ой, ҳеч қандай айби йўқ бунинг. Ўз туйғуларингни ўзинг қачонгача пинҳон тутиб яширасан? Муҳаббат деган туйғуни, барибир, пинҳон тутиб бўлмайди...»

«Мен ҳам шуни маслаҳат бераман, ҳеч тортинма, айт» дегандай шитирлайди қиз қоматли оқ қайин. Ям-яшил япроқлар ҳам чапак чалиб: «Талай-талай ошиқларни кўрганмиз, бироқ сендай инжик, уятчан ошиқни ҳеч кўрмаган, учратмаган эдик, жасур бўл, йигит» деб, дадилликка чақираётгандай. Осмон тўла чароғон юлдузлар ҳам мени изҳори дил қилишга ундаб жимирлаётгандай: «Қанча узоқ яшасак ҳам, йигитга ўзи келиб сўз ташлаган қозоқ қизини кўрган эмасмиз. Қиз боланинг табиати, тарбияси ўзи шунақа, муҳаббатини биринчи бўлиб изҳор қилмайди. Шунинг учун биринчи кадамни йигит киши қўймоғи керак. Қиз ўзи тунов кунги учрашувдан буён шуни кутиб юрибди. Очиқ чеҳраси – бунинг гувоҳи. Бундан ортик яна қандай фурсат керак сен учун? Бундай қулай лаҳзалар, изҳори дил қилишга ўнғай фурсат қайта айланиб келавермайди. Эртага Олмаотага йўл тортасан. Бугун айтадиганингни айтиб қол! Қиз олдида қисинчоқ бўлмасанг-чи. Дадил бўл, сенга омад тилаймиз ҳаммамиз!...»

Ётоқхонанинг тўртинчи қаватидаги 412-хонага кириб келдик. Бўсағадан ҳатлаган Равшаной чироқни ёқиб юборди-да, радиолани қўйди. Енгил шабадада, салқин хавода завқланиб ичкари кирган ёшлар, энди Штрауснинг ўйноки вальси янграгач, куйдан таъсирланиб рақсга тушиб кетдик. Кичкинагина хона талабалар қувончу шўхликларига торлик қилиб қолди.

Яна бир-биримизга яхши тилаклар айтдик, тунни яхши ўтказиш борасида ҳазил-хузуллар

қилиб тарқалдик. Ойну́р икковимиз эса ётоқхона залининг бир чеккасидаги диванга келиб ўтирдик. Ўртасидаги электр чирогининг ёруғи бу ерга базўр етиб келиб, заифгина милтираб нур сочарди. Қора кўланка ер. Вақт ҳам тун ўртаси бўлиб қолган. Ҳамма ухлаган. Мабодо кимдир шамоллашга чиқиб, адашиб-улоқиб келиб қолса-да, ҳеч ким бизни шу ердадир деб ўйламайди. Кимнинг ҳам хаёлига келарди дейсиз, кимлардир ўтиргандир деб. Хуллас, Ойну́р икковимиз шу бурчакни ўнғай кўрдик, шошилмай сир айтишадиган, изҳори дил қиладиган пана жой эди назаримизда.

Бундан аввалроқ бўлган бир дийдор лахзаларида мен Ойну́рга ўз дилрозимни махфий ишоралар ила билдирган эдим. Шунда у мени тўлик тушунди. Бирок мени узил-кесил рад қилиб ташламаган эди. Ҳар бир сўзимни шоёни диққат билан тинглаган, менинг гапларимни ичидан маъқул кўрган-кўрмаганини билдирмай ёки ёш юракни яраламайин, кўнглига кўланка туширмайин, дегандай, ўз қалбининг сирларини очмаган эди. Қизнинг ақли етган бу хил нозикликни мен тушундим, шунинг учун ҳам шу кунлари на кулолмай, на бошқа килолмай туну кунни хўрсиниш билан ўтказардим. Ўша тунги дилрози айтишган соатлардан кейин ҳам узоқ вақт ухлаёлмаганман, ағанаб чикқанман, хўрсинганман, бу ёғи нима бўлишини ўйлаб, эзилиб ётганман. «Ота-онанинг гапини икки қилмаслик» деган яхши тарбия мени шу кўйларга солганини, катгани сийлаш, ҳурмат-

эъзозлаш оқибати мени боши берк кўчага тиқиб кўйганини шу кеча аниқ тушуниб етдим. Ўша гал тонг оқара бошлаган лаҳзалардагина кўзим илинган, уйкуга кетган эдим. Шоирлар ҳам юриб-юриб, шеър ёзолмай, илҳом парисини кўлга ўргатолмай, узок пайт ижоддан йироқлашиб, сўнг бирданига қатор-қатор шеърларни тўқиб ташлайдилар, деб эшитган эдим. Бу сафар ҳам худди шундай бўлди – залнинг киши кўрмас бурчагида ўтириб, Ойнурга узок гапирдим, кўнгил изҳорларимни тўқиб ташладим. У бу гал ҳам мени сабр билан тинглади. Барча гапларни ипидан-игнасигача айтиб бўлгач, қизга тик боқдим:

– Сен ҳам севасан-ку, шундай эмасми, Ойнур? Нима десанг ҳам, чинингни гапир. Менинг шунча саъй-ҳаракатларим, ўйлаган ўйларим бари хатоми?

– Рост, рост... Мен ҳам сени...

– Унда нега гапингни ичга ютасан, нега қийналасан? Ҳамма нарсани рўй-рост гаплашиб олишимизга нималар моненьлик қилади? Дастлабки пайтларда эл-юрт айтадиган маломат гаплардан кўрқасанми? Юракларимиз, тилакларимиз бир бўлса, ҳар қандай маломатни, ҳар қандай ғов-тўсиқни енгиб ўтамиз-ку, ахир. Ўйлаб қарасанг ҳаёт мана шу сўкмоқлар, ўнқир-чўнқирлар билан қизик эмасми? Ахир қийинчиликлар, машаққатлар билан эришилган бахт ҳақиқий саналади-ку. Инсонлар мана шундагина ҳақиқий бахтни кадрлаб-эъзозлай оладилар-ку. Шунини тушунишга уриниб

кўр, Ойнур. Агар қийинчилик, машакқат деганимиз бир кайроқ тош бўлса, биз бу тош олдида бўр бўлиб уваланиб кетмасдан, пичоқ каби, шамшир каби, болта каби мустақкам туриб қайралмоғимиз керак. «Умр деганлари курашдан иборат» деб айтиб кетган-ку, улуғлар. Курашлар, машакқатлар, қийинчилик билан топилган бахтдан азизроқ нима бор дунёда? Агар шунини тушунмайман десанг, мен сенга ишонмасдим, Ойнур...

– Тушунаман, Эрғали, тушунаман...

– Тушунсанг, нега биттагина тилагимга муносабат билдирмайсан, Ойнур? Нима сенга халакит қилади?

«Мен ўнг-сўлни танимай туриб хатога йўл кўйган бўлсам, нахотки энди бутун умр бунинг азобини чекиб ўтишим керак? – титраб ўйлардим ичимда. – Йўқ! Қайтанга, бу хато қадам бизларни узоқлатмасдан, яқинлаштириши керак-ку. Ахир, баъзан қилинган хато ҳам инсонга бир умрлик сабоқ бўлади, одамнинг ақлини киритиб қўяди. Ҳаётинг бошланиши олдида кўйган хато қадам, олддаги ҳаётда бошқа хато қилмаслигинг учун балки кафолат бўлар? Бошимдан ўтган савдоларни, мудҳиш кўрғиликлар олдида ожиз қолган пайтларимни чин дилдан айтяпман, хато қилганимни тан оляпман, нахотки мени шунинг учун айблаш мумкин бўлса? Йўқ, бунда фақат битта ўзим айбдор эмасман. Анқовлигим, гофиллигим, гўдаклигим панд бериб уйландим, аммо мен ҳаром иш қилган эмасман-ку. Ўйлан, Ойнур. Одамларнинг ғийбату

маломатларидан кўркиб, кейинчалик икковимиз ҳам ўкиниб юрмайлик-да...

Менинг тил билан айтолмаган мана шу дил фарёдларимни ҳам Ойнур батафсил тушуниб етди, шекилли, ўзига-ўзи гапиргандай паст овозда шивирлади:

– Бировнинг бахтини увол қилиб, бахтли яшаш мумкин эмас, Эрғали.

– Ўз бахтингни, мухаббатингни бировлар учун қурбон қилиш-чи, бу осон эканми?

– Тушунсанг-чи, Эрғали, икковимизга ҳам оғир бўлади.

– Икки одам бир-бирини сева туриб, бирга яшай олмаса бундан оғир нима бор, Ойнур?

– Сен ҳам ўйлан, бахтга элтадиган сўкир сўқмоқ ҳам йўқ-ку, олдимизда.

– Шуюм гапми, бахт йўлини ўзимиз яратишимиз керак-ку.

– Йўқ, биз учун бу ерда ҳеч қанақа йўл йўқ. Бировнинг ишончини поймол қилиш, ўз лаззатинг учун ўзгаларнинг бахтига оёқ артиш нима эканини мен жуда яхши биламан...

– Нималар деяпсан, Ойнур?!

– Ҳа, энди бундан буён мени қийнайверма, Эрғали. Эски яраларимни тирнама, ўтинаман.

– Нима демокчисан? Сен ҳам менга ўхшаган адашганмисан, Ойнур, алданганмисан?..

Менинг жон талвасада айтган гапларим жавобсиз қолди. Ойнур юзларини кафтига босиб,

йиғлаб юборди. Ҳозиргина, бир соат-бир ярим соат муқаддам шодмон ҳисларга беланиб, театрда гулдай очилиб-яйраб ўтирган гўзал чехрани кўз ёш тўфони босди. Ойнурнинг эзилиб кетган ранг-рўйини кўриб, мен шалвираб қолдим. Кўз ёши йиғлаётгангагина эмас, кўриб турганга ҳам оқар... Яна, бунинг устига, кўзларидан шашқатор ёш тўкаётган одам, жондан азиз кўрган севгилинг бўлса-чи? Бундай пайтда қийналмаслик мумкинми, чидаб туриш, сабр қилиш мумкинми ўзи? Ўзимни тутиб олишга ҳар қанча уринмай, Ойнурнинг кўз ёшларини артиб, юпатишга ҳозир қодир эмасдим. Бу яна қандай жумбоқ бўлди? Тақдир бошимга яна қандай синовларни солмоқчи?

– Бошингни кўтар, Эргали. Ёмғир булутдан пайдо бўлгани каби, кўз ёшлари ҳам юрак тубидаги қайғудан, ҳасратдан туғилади. Мен энди сенга бир сиримни очик-ошкор айтиб берайин. Балки шуни тинглаб, бироз тиним топарсан. Фақат юрагинг, сабр-тоқатинг дош берса бўлди, Эргали...

– Айтавер, Ойнур, қулоғим сенда.

– Мен ҳам сенга ўхшаб бир овул одамнинг эркаси, ота-онамнинг кўрар кўзи бўлиб ўсдим. Оилада ёлғиз қиз эдим. Онам мендан аввал ҳам олти ўғил, икки қиз туққан экан. Лекин барини қора ер ўз бағрига тортиб кетибди. Урушнинг сўнгги йили эди, қуроқ папка кўтариб, илк бор мактаб эшигини очдим. Болаликнинг беғам-беташвиш, таралабе-дод кунлари ўтиб, олтин уя – она бўсағадан учирма бўладиган кунлар ҳам етиб келди. Юрак тўла

тўлқин, ҳаяжон, орзулар... Мактабни битириб, ўқишни қаерда давом эттираман, қайси ҳунарнинг бошини тутаман деган эзгу ниятлар ҳамма ўсмир киз-йигитнинг хаёлида бўлади-ку, ахир. Ҳар ким ўз орзуси томон қанот қоқишга шайланиб турган чоғлар.

Ҳали-ҳали эсимда. Эртага сўнгги кўнғирок чалинади деган куни синфдошлар билан қирга чиқиб, қизғалдоқ тердик. Ёз бошланаман деб турган пайтлар. Ҳамманинг кўнглида ўтаётган баҳорнинг кайфияти-ю, келаётган ёзнинг қизгин тафти. Дала яшил-кизил бўлиб гуллаб ётибди. Мен ҳам ям-яшил япроқли кўйлак кийиб олганман. Кун очик, иссиқ, заминга нур қуйилиб, меҳр тўшалиб тургандай. Нафақат дунё гўзал, тириклик гўзал, одамнинг жону дилини, бутун вужудини гўзал, бокира ҳис-туйғулар эгаллаб олган. Чиннидай тиник осмонда оқча булут ёприлиб кезинади. Мен ҳам бошимга шу нозик булут рангига ўхшаш оқ харир рўмол танғиб олганман. Йигирма олти йигит-қиз эдик. Беш-олти қирдан ошиб ўтгач, яна олти қирдан ошириб ашула бошладик. Ашулага маст бўлиб, қизғалдоқ узавериbmиз, қизғалдоқ узавериbmиз – қучоғимиз гулга тўлса ҳам, кўнглимиз сира тўймасди. Бол йиққан боларидай қизғалдоқ қувиб юравериbmиз, сира қайтгимиз келмайди ортга. Гўё ортга қайтсак бир-биримиздан ҳам, кўзнинг ёғини олган манов гуллардан ҳам, манов даладан, ўрмондан, тоғдан, булоқдан, булоқ сувларидан, қучоғини кенг очиб чорлаётган уфқдан айрилиб қоладигандаймиз.

Одамга бўйсунмайдиган, аксинча, унга ўз амри-ни ўтказадиган куч-қудратнинг бири – вақт-ку. Бизни ҳам йироқ-йироқларга ошиқтираётган, янги-янги довлардан ошиб ўтишга чорлаётган нарса мана шу югурик вақт эди. Биз қирдан-қирга ошиб кетганда қоқ тепамизда, кунботар томондаги уфқ худди кип-қизил олов ичида қанотини ёйган оққуш каби керилиб, қонталаш тусга қирган эди. Уфқнинг қушдан фарқи шу эдики, уфқ ёнаётгани йўқ, сеҳрли бир сурат каби ёйилиб олдимизда бизни ўзига чорламоқда.

Ҳоздай тизилишиб овулга қайтдик.

Дуйсен икковимиз терган гуллар ҳамманикидан кўп эди. Икковимиз синфдош, икки кўшни, мактабни бирга битираётган икки ёш кўнгил... гап фақат шулардагина эмас, икковимизнинг дунёқарашимизда, феъл-атворимизда ҳам яқинликлар бор эди. Қизлар Дуйсен ҳақда гап кетса, «оқкўнгил, яхши йигит-у, аттанг, сал қизларга ўхшашроқ феъли бор-да», деб қўйишарди. Аммо у менинг ёнимда жуда сипо, уятчан кўринади. Ўзи озгин, узун бўйли, гавдали йигит. Шунга яраша, анқовлиги ҳам бор. Анқовланиб юргани учун қизишиб кетса керак-да. Сўзга йўқ, камгап. Синчиклаб қарасанг, бошқалардан ортиқ-ками йўқ, йигитмисан йигит. Шунини ёқтирардим, шекилли. У мени яхши кўришини бир неча бор сездирган. Бироқ шу кунгача ўртамизда изҳори дил бўлган эмас, муҳаббатдан гап очган эмасмиз. Нима бўлганда ҳам, икковимиз кейинги пайтларда мактабда, йўлда, уй томонларда яқинлашиб қолиб,

бирга кўзга ташланиб қолаверардик. Шу сафар ҳам икковимиз синфдошларнинг энг охирида юриб келдик. Кўп йиллардан бери йиғилиб ётган сой суви бир тирқиш топиб, ўзанга тушиб ўрмаласа, кучли оқим, қудратли бир наҳрга айланмайдими? Кўздан бери Дуйсенга тинчлик бермаётган ўт-олов ҳислар, тентак туйғулар, илк муҳаббат деб аталмиш қудрат шу куни унинг оғзини очиб, тилини ечиб юборди, бирам чечан бўлиб кетди сўзга, бирам чечан бўлиб кетди. Отиб келаётган тонг нуридай ловуллаб айтган гаплари, оловдай гуриллаган овози хали-ҳануз кулоғим остида турибди.

Не дейин, ҳамма гапини унсиз тинглаб келдим. Шу бўзболага бўлган туйғуларим, уни кўрганда бир ҳаприкиб оладиган юрагим шу пайтгача на ёниб-ёнмай, на ўчиб-ўчмай келарди. Қувраб қолган камишзорга ўт кетганда қандоқлар ёнади? Шу куни менинг ҳам бокира туйғуларимга олов тегди, вужудим ўтга ўранди. Бироқ муҳаббат дегани қуриб қолган камиш эмас-ку, бирпасда ёниб қулга айланса? У қандай олов олиб ёнса, шундай жизганак бўлиб куйдиради ҳам. Қиёмат қойим эди бу муҳаббат, ёндираман-куйдираман дерди.

Эртаси куни сўнгги кўнғирок чалинган кезде терган гулларимизни ўқитувчиларга тутқазиб, уй-уйга тарқалдик. Дуйсен икковимиз мактабдан чиқиб, тўппа-тўғри кинога боришга келишган эдик. Бироқ, улгурмадик. Келсак кино бошланиб кетган экан. Уйга қайтгимиз келмади. «Бугун шанба-ку, кино тутагач, рақс кечаси бўлар экан. Шунга келамиз», деб далада юравердик.

Очиқ осмон. Ойдин тун. Овул сирти. Кенг дала. Атроф-айлана ям-яшил. Юлдузларга бой осмон худди марварид сочилгандай ялт-юлт нур сочади. Нафас олган сайин, топ-тоза ҳавони искаб тўймайсан одам. Икковимиз қўл ушлаша юриб, анҳор бўйига келиб қолдик. Чўлпиллаб окиб ётган манов бир оқим йўлининг елкасида иккита қайин қиз боланинг болдири каби товланиб турибди. Бизлар ҳам икковимиз. Икковимиз жуфт қайинга суяндик. Ҳайқириб оқаётган мўл-мўл сув оқимининг овози бир гўзал бўлса, сув ичида сапчиб-сакраётган балиқларнинг чўлп-чўлп товушлари бир гўзал. Анҳор бўйида қуриб қолган ўтларнинг енгил шилдираши бир гўзал бўлса, нариги соҳил томонидан эшитилаётган оққуш ашуласи бир гўзал. Анҳорда сурати порлаб кўринаётган Сомон йўли нафакат сувга, бутун ер юзига мулойим бир салқинлик уфураётгандай. Қўш қайиннинг оқ-яшил инжа япроқлари «бемахалда юрган бу саёқлар ким ўзи?» деб шивирлашиб, чапак чалаётгандай.

Шу куни биз рақсга ҳам бора олмадик. Вақтнинг қандоқ тез ўтиб кетганини билмабмиз. Мен умримда илк бор шу куни уйга кеч қайтдим.

Шундан сўнг ҳам биз бисёр марта сирлашдик. Аввалги юришлар юришми, энди сира бир-биримиздан ажрамайдиган бўлдик. Ҳали эсимда, балоғат аттестатини олган кунимиз мактабда катта байрам кечаси бўлиб ўтди. Ўқитувчиларимиз ҳам иштирок этди. Тун ярмида тарқалишдик. Шу куни,

хаётимиздаги энг муҳим довондан ошган тунни бирга ўтказамиз деган ўй пайдо бўлди-да, уйга қайтмадик.

Бояги анҳор бўйида қўш қайин, икковимиз учун севимли паноҳ бўлиб қолган эди. Шу ерда туриб, ўқишга ҳам бирга борамиз, бирга бўламиз, хаётимизни бирга кечирамиз деб аҳдлашдик. Икки вужуд, икки покиза қалб энди асло ажралмайди, деб ишондик. Бироқ тақдир деб аталмиш кўзга кўринмайдиган машъум бир қудратнинг тилсимли, ёвуз қилиқлари борлиги бизнинг ёдимиздан кўтарилган экан. Бизлар эртага ўқишга кетамиз деб турган пайтда тўсатдан Дуйсеннинг онаси вафот этиб қолди-да, Дуйсен ўқишга боролмади.

Менинг омадим чошиб, ўқишга кирдим. Дуйсен овулда эди. Қишда мол боқди, кўкламда трактор ҳайдади, ёзда экин суғорди, кузда комбайн ҳайдаб, буғдой ўрди. Хат ёзишардик, ҳафта ўтмай хатлар изма-из келиб турар, ёзги таътилда икковимиз деярли бирга вақт ўтказардик. Ўша-ўша, анҳор ёқасидаги оқ қайинлар бизларнинг паноҳимиз эди. Улар ҳам биз каби ўсиб, бўй чўзиб бораётир. Сулув, узун, қўшалок. Ҳар борган сайин, ёшлигимизни ёдга солиб, чапак чалиб турадиган япроқлар: «Сенлармисанлар? Омонмисанлар? Яхши келдингларми? Нима янгиликлар бор?» деб сўраётгандай. Сўнгги пайтларда ёзган хатларида Дуйсен «турмуш қурайлик» деган гапини кўп такрорларди. Мен то ўқишни тамомламагунча бунинг иложи йўқлигини тушунтирганман,

айтганман. У эса мендан ранжиб, бир куни «Сен ўқишда ўқийман деб, мени менсимайсан. Шаҳарда бир олифта, кувоёқ йигитни топгандирсан. Майли, нимаям дердим, бахтли бўл» деб, оғир гапларни айтиб юборди. Шундан сўнг хат келиши ҳам яқун топди.

Мен ўша кезларда иккинчи курсда ўқиб юргандим. Бир гуруҳ дугоналарим билан Янги йил байрамини нишонлаш учун театр биносига бордик. Ҳамма ёшлар рақс тушиб, кулиб-яйраб юрибди. Ҳаммада байрам кайфияти. Ичимизда, айниқса, Равшаной жуда очилиб, гўзаллашиб кетган. Бўлмасам-чи, Янги йилни бирга кутиб олиш учун Олма-отадан атайлаб келган Олимжон ёнида! Севимли ёринг ёнингда бўлса, ҳар қандай киз ҳам чирой очиб, гул-гул яшнаб кетади-да.

Мен шу ерда учрашиб қолган бир юртдош йигит билан рақс тушиб турган эдим. Гап олишиб, овулда бўлган, бўлаётган тўйлар ҳақида кетди. Шунда ҳалиги йигит яқинда бўлган Дуйсеннинг тўйи ҳақида гапириб қолди. Ишонай десам, Дуйсен билан мен қанча аҳд-паймонлар қилган эдик... Ишонмайман десам, манов йигит сира ёлгончи одамга ўхшамайди...

«Бу нимаси, дейман ўзимга ўзим, қил ўтмасдай тотув эдик-ку, сал араз гапга муносабатларимиз шунчалик остин-устун бўлиб кетганими энди? Севаман, деган ўт-оловли ваъдалар қани, йигит? Аҳдинг қани, паймонинг қайда қолди?.. Шу лаҳзаларда бутун дунё қоронғи тортиб, тўнқарилиб

қолгандай бўлди. Ҳайтовур, ўша пайт чалиниб турган куй ҳам тўхтаб, рақс тушаётганлар тарқалиб кетишди. Равшанойга «мазам қочиб қолди, кетаман» дедим-да, зални ташлаб чиқиб, таксига миниб ётоқхонага бир амаллаб етиб келдим. Хонамга кирган заҳоти тўшакка ўзимни ташлабман. Сўнг кизлар кириб келгунча роса кўзимнинг ёши кўл бўлиб йиғладим...

Равшаной эртаси куниёқ сўраб-суриштириб, ҳамма гапни билиб олди. Олимжон билан икковлашиб, сабр қилишимни, ҳали бу гапнинг тагига етиш лозимлигини айтиб ўтишди. Учовимиз бориб, овулга сим қокдик. Тўй бўлгани рост экан. Дуйсеннинг хиёнати, менинг муҳаббатимни оёғости қилгани, ваъдадан қайтгани рост экан.

Ўнгми-туш эканлиги билинмай кўп кунлар ўтди. Дўст дегани мана шундай оғир кунларда, айниқса, керак экан. Равшаной мен учун ниҳоятда азобли-уқубатли кунларда ёнимдан силжимай, қош-қовоғимга қараб, менга керакли гапларни топиб гапириб, кўнглимга малҳам қўйиб турди: «Хафа бўлишга арзимайдиган, тутуриқсиз, юзи кора йиғит экан-ку. Унинг нимасига куйинасан? Қайтанга, эртарок қутулганингга қувонмайсанми? Умр йўли – узок йўл. Шу билан келажанинг кесилиб қолдими? Йўқ! Ҳали олдингда очилмаган ўн гулинг турибди, куйинма! Ҳали ўз бахтингни топасан, Дуйсен деган бевафо ичи ёниб, пушаймонлар қилади...»

«Севмас экан-да, – деб ич-ичимни ер эдим мен, – севса кутмасмиди? Ўткинчи ҳисга ишонган одам, барибир, бахт тополмайди. Икковимиз қўшилганда ҳам, юлдузимиз, юлдузимизга тўғри келмас экан. Шундай экан, нимасига кайғураман алдоқчининг? Унутиш керак!..»

Дуйсенни унутиш шу лаҳзалардан бошланди. Аммо унутишни қанча хохламайин, бу осон иш эмас эди. Биринчи муҳаббатни унутиш мушкул иш экан. Вақт деган ҳакамнинг амри ҳамма нарсани бўйсундиради-ку, ахир. Ҳозир у воқеалар унутилди энди.

Шундан бери биронта йигитни ёнимга яқин йўлатган эмасман. Эркак зотининг бари вафосиздай кўринар, ҳеч бири билан сир айтишгим келмасди.

Ўтган йили сени кўрганда юрак тубидаги муз эрий бошлаган, янги орзулар, ҳаётга янги қизиқишлар пайдо бўла бошлаган эди. Ўша учрашувимиздаёқ бир пайтлар йўқотган илк муҳаббат ғалаёнлари қайта уйғонди. Сени ўйлайдиган бўлдим. Перронда илк бор қўл бериб кўришганимизда, мен бир ширин туш кўраётгандай аҳволда эдим. Бу муҳаббатни нимага ўхшатиш мумкин? Ўхшаса, бу муҳаббат – Тўғжондан кейин Ойкаримни топган Абайнинг муҳаббатига ўхшар, балки? Ўша кунлари юрагимга аланга ташлаган инсон сен эдинг. Тақдирнинг қаттоллигини қараки, сени мана шундай ноқулай лаҳзаларда дуч келтирди. Ҳаётда иккимиз сал эртароқ учрашма-

ганимиз учун ўкинаман. Ҳозир ўзга тугул, ўзимни ўзим тушунмайдиган бир жумбоқ кўйдаман. Илож не, тақдирда шу бўлгач, барига кўникавераркан одам...»

Ойну́р шуларни айтиб чуқур хўрсинди. Мен унсиз қолдим. Бир маҳал нарғис кўзларини кўтариб менга қиё боқди. Боя театрға борганда икковимиз балконда, Равшанойлар эса партерда ўтирган эди. Севган одаминг билан ёнма-ён ўтириш нақадар саодатли лаҳзалар эканини дилдан ҳис қилган эдим. Ойну́р бутун гўзаллиги билан мени ўзига мафтун қилиб, авраб олган эди. «Сиртга чиқайлик», деди Ойну́р. Мен ўтираверайлик дедим. «Равшанойлардан уят-ку, чиқайлик», деди яна у. Бу гал индамадим. Шунда Ойну́р ўша нарғис кўзларини ўйнатиб, бир қаради. Юракларим эзилиб кетгандай бўлди. Шу тахлит нарғис кўзларнинг салобати босиб, икковимиз театр фойесига чикдик. Танаффус пайти Ойну́р сахнадаги кўринишларни ёдга олар экан: «Эвоҳ, анави раққосаларга ўхшаб бор фикр-ўйимни ҳаракатларим орқали баён қилиб беролсам экан...» деди.

Шу гаплари мана ҳозир ётоқхона залида ўтириб ёдимга тушиб кетди. «Қиз бола дегани ўта ҳиссиётли, зийрак, нозик имо-ишорага бой халқ бўлади экан-да. Фикрини очик айтмай, ишора орқали, рамзлар орқали ифодалайди экан-да. Ойну́р сўзларида ҳам, кўз қарашларида ҳам кўп маъно бор...» деб ўйладим мен.

Бир қанча вақт унсиз қолдик. Охири Ойнур гап кетди:

– Мени энди кўриб турибсанми, намунча қадалиб тикилмасанг?..

– Сенинг кўзларингда сеҳрли бир шуъла бор. Мана шу шуълага мангу исингим келади, Ойнур...

Шундай дедим-да, мен Ойнурни енгил кўтариб тиззамга ўтирғиздим. Қаршилиқ килмади. Фақат, «бу нима қилганинг, кўйсанг-чи» деган илтижо тўла сўзлар элас-элас, узилиб-узилиб эшитилди. Кўзларимиз тўкнашиб, бетўхтов тикилишди. Салдан кейин Ойнурнинг кўзлари юмила бошлади, у бошини кўкрагимга ташлади. Мен унинг сочларини силадим, кўзларидан ўпдим. Кейин унинг чиройли бағбақаларини узоқ искаб ўтирдим. Бир пайт унинг ой нурлари янглиғ оппоқ билаклари бўйнимга ўралди. Шу лаҳзаларда мен унинг тўлин лабларидан бўса олишга шайланиб, энди интилаётган эдим, у бир тўлғонди-ю, қучоғимдан чиқиб кетди.

Ўртага сукунат чўкди. Икковимиз ҳам ўринларимиздан туриб кетдик. Эндигина пайқадим, теварак-атроф ёриша бошлаган экан. Кунчиқар томонда дунёни нурга белаб тонг отиб келмоқда. Дераза олдидан теракда тунаган тўрғайлар уйқудан уйғониб, уясидан уча бошлабди. Ойнурнинг кичкинагина, нозик кўлларини кафтларим орасига олдим. Йўқ бўлиб кетди. Анча вақт бир-биримизга қараб, юзма-юз турдик. Қизнинг кўллари кичкина бўлгани билан, иссиқ эди, унинг кўлларидан тарал-

ган ҳарорат менинг қўлларимга, ундан бутун вужудимга тарқалди. Юрагим тезлашиб, яна тинчимни йўқота бошладим. Ойнур синик илжайди. Эвоҳ, қизгина ҳозир қўнғироқдай овоз билан қикир-қикир кулганидами, бутун дунёни дун, борлик ҳавасда жим бўлиб қолар эди-я. Кўрмайсизми, шу биргина оғир табассумида дунёга татиғулик нур бор! Мен Ойнурдан кўз узмай тикилиб турибман. Унинг дийдорига тўймайман, ундан бир қадам ажралгим келмайди. Қиз эса дунё бўйлаб таралаётган нурларни ўзига йиғиб олгандай, аввалгиданда минг бор сулув кўринади. Оламда бундан-да гўзалроқ, бундан-да ноёброқ нима бор экан ўзи? Менинг қараб тўймаган кўзларим Ойнурнинг юзларидан таралаётган нурларга сирғана-сирғана мунгли мўлтирайди. Яна отиб келаётган тонгга қарадим, оппоқ тонг билан Ойнурнинг покиза чехрасида ўхшашлик бор эди, иккови ҳам оппоқ-оппоқ нур таратади, иккови ҳам қизил-қизғиш ҳаракатга кўммоқда дунёни...

Шу пайт ўзим туғилиб ўсган Тўрғай далаларининг бир чети – Сарталда ишлаган дамлар хаёлимда жонланди. Ёз тунида кўкимтир-мовий кўл устида қанот ёйган оққушни кўриб қолган эдим. Сув қанча мовий бўлса, қанот ёйган оққуш шунчалар оппоқ эди! У худди тонг-сахарда кунчиқар томоннинг оқариб келишига ўхшарди. Мана, энди хаёлимдаги нурли, покиза нарсалар ёнига яна бир пок сиймо келиб кўшилди: Ойнур! Отиб келаётган тонг, қанот ёйган оққуш, синик табассумли

қиз... «Булар мен умр бўйи тинимсиз интила-интила етолмаётган умид тонгларимикан? Балки келажакда бўй тиклайдиган бахтим кошонасини шу шуълалар ёритар? Олдинда машаққатларнинг ўчар вақти, ҳасратларнинг сўнар вақти яқиндир балки? Қийналиб адо бўлган жоним мана шу тонг нурларидан муҳаббат шамчироғини ёқиб олар? Хўрсиниб ботаётган куннинг кулиб отадиган вақти келар, ахир. Манов оқиб ётган нурлар шу нурафшон тонгнинг илк муждалари бўлса, не ажаб?! Ҳа, ҳа, худди шундай! «Ишон, ишон, шодлик олддир!» Ундай бўлса, манов гуп-гуп килиб ураётган юракдан суюнчи сўраш керак эмасми? Суюнчи! Суюнчи бер, юрак! «Хохлаган нарсангни ол суюнчисига. Айтганинг рост келсин фақат, эй чопар! Боримни ёйдим мен, мана, олдинга...»

Олддаги умр менинг тор гавдамга сиғмай қоришаётган туйғуларимнинг қай бирини бўғиб, қайси бирига ҳаёт бағишлашини ким билсин?! Бироқ менинг бир англаб етганим шу бўлдики, орзу каби покиза, кўз ёш сингари шаффоф, табиатнинг ўзи каби ноёб, бебаҳо бўлган мана шу қизга бутун вужудим ила интилар эдим мен, интилар эдим...

VIII

Кўпдан бери кулиб турган осмон қовоғини уйиб олди. Кўк юзини қўрғошин булут коплади. Чақмоқлар оловли қамчисини ўйнатди. Тентак табиат қовоғини қарс ёпиб олиб, қаҳрига минди. Чап

тарафдан босиб келган қора булут бизнинг овул устида кўп ҳаялламади. Кун кўзининг қизий бошлаганига чидаёлмаган булутлар уюм-уюм бўлиб сўкилиб, кунботар томонларга жўнади. Осмон тўла булутлардан кафтдайгина ола булут бўлиниб қолган эди, озгина вақт шундан ёмғир шиғалаб турди...

Менинг кайфиятим ҳам шу тахлит эди. Овулда ёзги таътилни кўнгилли ўтказяпман. Икковимиз сир айтишган уйқусиз тундан сўнг эртаси кунни Ойнур ўзи мени поездга кузатиб кўйди. Хайрлашгимиз келмай, бир-биримиздан кўз узолмай, охири хўшлашганмиз. Узилмаган умидимни олиб келдим овулга. Айтган муддатимдан бироз кечикиб қайрилганман уйга, бироқ уй ичидагилар қовоқ уймай, илтифот билан кутиб олишди. Мен, айниқса, Римкеш бирор-бир гап топиб жанжал чиқарадими деб ҳадиксираган эдим. Йўқ, ҳамма кучоқ очиб кутаётган, ҳатто овулдаги соғинишиб қолган дўстлар ҳам кафтларида олиб юргудай хурсанд. Шуларнинг бари кўнглимни кўкка ўрлатиб юборди.

Овулда кундалик зиёфат, чақириклар, йиғинлар сал озайиб, ўз ўйларим билан ўзим яккама-якка қолган бир фурсат эди. Ойнурни тушларимда учратиб, хаёлимда сирлашиб юрибман. Шундай кунларнинг бирида сиртида «Ўз кўлига тегсин» деган ёзуви бор хат келди. Апил-тапил очиб, ошиғич кўз югуртирдим. Чакмоқ дафтарнинг ўртасидан олинган кўш варақнинг тўрт бетини тугал тўлдириб ёзилган мактуб. Хатни ёзиб ўтириб, мижжаларига

маржон ёшлар ҳам тизилган шекилли, варақнинг тўрт-беш ерида томчи излари мухрланиб қолибди. Ҳеч нарса ни тушунмадим, югуриб анҳор ёқасига бордим. Қирғоқда битта бўш қайик чайқалиб турган экан. Шу билан нариги томонга ўтдим-да, соя жойда ястаниб, шошилмай ўқий бошладим.

«Салом дўст!.. Қимматли Римкеш, Эрғали! Соғ-саломатмисизлар? Уй ичи, овул-аймоқлар омон-эсонми? Тўловхон катта бўлиб қолдими?

Эрғали, овулга яхши етиб олдингларми? Олимжон, Марварид-чи? Таътиллер қалай, яхши ўтяптими? Овулда об-ҳаво қалай? Қандай янгиликлар бор?

Сени кузатиб қўйгандан кейин мен ҳам шошилиш равишда овулга жўнаб кетдим. Эртаси куни кечки саккизларда уйга кириб бордим. Отам, онам уйда мени энди келмаса керак деб, ўзларича бичиб-тўкиб ўтирган эканлар. Қувонишиб қолишди, бошлари кўкка етгандай, бири қўйса, иккинчиси кучоқлайди. Она меҳри, ота соғинчи шундай бўлар экан-да. Айниқса, онам бечора қаттиқ соғинибди, шекилли, кучоғидан қўйиб юборгиси келмайди. Дарров мени ўтирғизиб қўйиб, ўзи жиз-бизга киришиб кетди. Она меҳрига тенг келадиган туйғу борми дунёда?

Эрғали, «ширин ёлғондан аччиқ ҳақиқат яхши» деб айтардинг-ку. Ушбу хатда ҳам мен юрагимдаги чин ҳақиқатларни тўкиб солишга аҳд қилдим. Бунинг учун айб қилмассан. Сезишимга қараганда, бу йилги ёзги таътил ҳар йилдагига қараганда

анча оғир ўтса керак. Авваллари уйга келганда, уй юмушлари билан бўлиб, вақтнинг қандай ўтганини билмай қолардим. Бу йил эса бундай бўлмади. Келганимдан кейин икки-уч куннинг ичида мазам қочиб қолди. «Синикиб кетибсан, тобинг йўқми? Шифокор чақирайликми?» деган онам бечоранинг хайхайлашига: «Йўқ, ўзим шунақа, имтиҳонлар оғир бўлди», деб кўя қолдим. Менимча, бунинг бари кайфият билан боғлиқ бўлса керак. Бир ғалати фикр жонимни азоблаб, ҳаловатимни сўриб олаётгандай. Кўзимни тарс юмиб, «бор-э» деб ётаверсам дейман. Мана бугун овулга келганимга ҳам бир ой бўлди. Кўзга кўрингудай иш қилганим йўқ.

Анов кунни ётоқхонамизда айтган гапларинг жонимни ўртади, юрагимни эзди. Икковимиз бирга ўтказган уйқусиз тун кўз олдимдан кетмайди сира. Айниқса, унинг... тонг олдида айтган сўзлари...

Одамнинг табиати қизиқ экан. Ҳозир ковоқ очиб, атрофга қарагим келмайди. Ёнимда сен йўқсан, «қовоғингни кўтариб юр» дейдиган... Ишонсанми, Эрғали, ўша воқеадан кейин яна йиғлоқи бўлиб қолдим. Ёлғиз қолсам, шуларни ўйлайманда, йиғлайвераман. Манов хатни ёзаётиб ҳам кўзларимга ёш тўлиб бораётир. Билмайман, Эрғали, мен учун ҳаммаси оғир, ўта оғир... Тушун мени, Эрғали! Ўйлар, ўйлар...

Эрғали, ҳали ҳеч қаякка чиққанам йўқ. Бир гал овулдаги қизлар ҳол-жонимга қўймай мени кинога олиб тушишди. Нима кўрдик-у, нима қўйдик – ҳеч бири эсимда қолмабди. Ўнгимда кўрган кинодан

кўра тушимда кўрганларимни яхшироқ эслайман. Рост бу. Кулма. Шу куни кинодан чикиб, кўшни қизнинг уйида меҳмонда бўлдик. Жуда кеч ётдик. Сўнгги кунларда уйқум ҳам кочиб юрганди. Шу куни негадир тез ухлаб қолдим. Туни бўйи сени тушимда кўриб чиқдим. Айтиб берайми? Йўқ, ҳозир буни сўрама. Барибир, ҳаммасини айтиб тугатолмайман. Яхши шеърнинг сўзларини ўқимай, мазмунини айтиб бериш қанчалик тутуриқсиз бўлса, бу ҳам шунчалик увол. Мени бир ҳайрон қолдирган ери, шундай бир оғир чоғларда кўз олдиндаги ҳаётдан ҳам кўра ширинроқ, тоғлироқ тушлар бўлар экан. Ажойиб-а?!

Эргали, мен сендан ҳеч нарса яширган эмасман. Манов Ойнур тўрт саҳифа хатни ҳам дуруст ёзолмабди, сув-сув бўлиб кетибди деган ўй келмасин хаёлингга. Баъзан одам ўз эркидан ташқари ишларни ҳам амалга оширадиган пайтлар бўлади. Бундай пайтда одам ақлга эмас, ҳиссиётга таяниб иш кўради. Бу гал ҳам шундай бўлди, азизим! Мен сенга бу хатни тўлқинланиб ёза туриб, беихтиёр кўнглимда мунг, кўзларимда ёш пайдо бўлди, пайқамабман ҳам...

Узр, дўст, кечир...

Вақтинг бўлса, хат ёзарсан.

Салом билан: ОЙНУР».

Хатни ўқиб, ўйланиб қолдим. Мунгли муҳаббат, хасратли севги одамни тез улғайтирар экан. Ойнурнинг хати мазмунида ҳам бирданига англаб

олиш қийин бўлган маънолар кўп эди. Қизнинг ҳар бир сўзида турли талқин, турли маъно. Нозик-кина кўнглини, юрак тўлқинларини англаб етиш осон эмас. Хатни «Римкеш, Эргали» деб бошлаб, Тўловхонни сўраганида ҳам теран маъно бор эди. «Овулда об-ҳаво қалай?» – дебди. Бу, уйингдаги об-ҳаво қалай, жиддий воқеалар йўқми? – дегани-да. Онасига «Имтиҳонлар оғир бўлди» – деган жавобида, ҳаётдаги синов-имтиҳонларни кўзда тутаётган бўлса, не ажаб? Хўш, энди манови сўзи-чи, «Унинг... тонг олдида айтган сўзлари...» дебди. «Унинг...» дегани ким? Юракка ишора қилмаяптими, сенинг юрагинг айтган сўзлар, демокчи эмасми?

Дарҳол Ойнурга жавоб ёзишга тутиндим. Кўнгил зор-зор ҳасратда эди. Ўзим энг бебаҳо хазинамни олдириб қўйгандай эдим. Овулда тургим келмай қолди. Таътил тугамаган эди, уйдагиларга униб уни баҳона қилдим-да, Олма-отага жўнаб кетдим.

IX

Пойтахтга келган кунимок, марказий почтага бош суқдим. Ойнурдан хат бор экан. Шу хатни ўқиб, кўнглимда жавоб ёзиш истаги аланга олди. Эртаси куни ҳеч нарсага алахсимасдан марказий кутубхонага келдим. Ёз куни бўлгани учунми, одам кундагидан оз эди. Тўрдаги столга ўрнашиб ўтирдим-да, Ойнурга узундан-узок хат ёздим.

«Азизим Ойнур!

Хатингни ўқиб, араз оҳангларини пайқадим. Ҳар ҳолда, омон-эсон экансан, шунга қувондим. Тезда жавоб ёзишга ўтирдим.

Сен хатингда менга «бир қатор талаблар қўяман» деган экансан. Бу ҳам мен учун қувончли, албатта. Аммо сен хат охирини «Ўзимизни ўзимиз қийнаб юрмайлик» деган гап билан яқунлабсан. Сабр қил, азизам, сабр қил. Чиндан ҳам, ўзимизни ўзимиз қийнаётми? Йўқ! Ўзгага ўтрик бўлгани билан, ўзимга чин, мен то сен билан учрашгунга қадар одамнинг эрк-ихтиёридан ҳам кучли бир қудрат – муҳаббат деган туйғу бор деса, ишонмас эдим. Муҳаббат учун жонини қурбон қилиб юборган инсонлар бўлади деса, мен кулиб, бундай одамларни калака қилишга ҳам тайёр эдим. Мана, энди кўрмайсанми, тақдир менинг ўзимни калака қилгандай мажнунсифат ҳолга ташлади. Ўзинг ҳам тан олиб ёзибсан-ку, «хатингни ўқиш мен учун осон бўлмади» деб. Хатни ўқиш, мазмунини чақиш шунчалик мушкул экан, уни ёзиш, юракдаги ҳиссиётларимни оқ қоғозга тўқиш менга осон тушди деб ўйлайсанми? Ҳалиям мен қалбимни ўртаётган изтиробларни тўлиқ етказа олганим йўқ. Шу сабабли сен менинг гапларимни тўла тушуниб етмаётгандирсан? Балки сен ранжигандирсан, «шу бир бахтсиз капалак қаёқдан келиб қолди, оловда қуйиб-ёниб, жизғанақ бўлишдан ўзга не иш битирарди?» деб. Шунда, нима, мен ўзимни ўзим қийнаш учунгина мана шуларнинг барини ўйлаб топган бўламанми? Мен «сен учун бу ёруғ дунё-

дан кечишга тайёрман, менинг борим ҳам, бахтим ҳам – фақатгина ўзингсан» деб ёзсам, сен, эшитган кулоққа уят, эл-юрт нима дейди? – деб ёзибсан.

Ўзинг кўп айтадиган «эл-юрт нима дейди?» деган сўзнинг маъно-мазмунини биз ўзимиз яхши англаб етганмизми? Ўзинг айт-чи, ўтиб бўлмас ўзан, енгиб бўлмас тўсиқ борми инсон учун? Рост, эл-юртнинг оғзига элак тутиб бўлмайди. Унинг оғзидан ёлғон ҳам чиқади, чин ҳам. Кўпнинг оғзига тушиб, гап-сўзга дуч келиб қолганда тентак одамларгина ҳовлиқиб кетиши мумкин. Кўпинча эса, одамлар «Элнинг кулоғи эллик» деган гапга ёпишиб, кўрганини эмас, фақат эшитганинигина ногора қилади. Ҳақиқатни таниб улгурмасданок, буриб сўзлайди, бузиб етказди. Албатта, бундай фисқу фужур гапларни эл ичидаги боши бузук, гийбатчи фосиқлар таркатади. Ўт бошида, ўчоқ қошида ивирсиб юрадиган хотин-халаж эса бундай гапни ошириб-тошириб, икки оғиз сўзга эллик оғиз қўшиб, қўшниларга етказди. Шундай пайтларда бурнининг остидан нарини кўрмайдиган баъзи бировлар ўйланиб ўтирмасданок сиртдан тўн бичиб қўя қоладилар. Сен «эл-юрт нима дейди» деганда, мана шундай ёвуз ниятли, оксоқ келбатли гапларни назарда тутасанми? Қўрқасанми шундай гаплардан?

Умр деганлари, бепоён денгиз бўйида ўжар тўлқинлар билан олиша-олиша борар жойи, қўнар қўналғаси бўлмаган эшкаксиз қайиқ эмасми? Инсон, ахир яхши кунлардан, қувончли воқеалардан

умид қилиб яшамоғи керак эмасми? Ўз бахтига элтадиган йўлдаги машаққатларни англаб етиш учун, қайғуларнинг олдини олиш учун инсонга ақл-тафаккур берилмаганми?

Кун бор ерда – кўланка, нур бор ерда – соя бор. Шундай экан, ҳаёт борки – кураш бўлади. Сен шундай курашдан, машаққатлардан чўчийсанми? Орзуларимга етаман, умидларимни кутаман деган одамга шулар тўсик бўла оладими?

Оловланган ўт ёшида ёр севмасанг, муҳаббатнинг аёзини кўрмасанг, иссиқ қуёшини кўрмасанг, ҳар куни бир хилда кечадиган ҳаётнинг не кизиғи, не маънисини бор?

Фарангфайласуф-адиби П.Кальдероннинг ҳаётдан олиб айтган бир гапи ёдингдадир? «Сен менга тақдирга тан бериб, курашсиз бахтли бўлган бирортаям ошиқни айтиб беролмайсан. Мен эса сенга тақдирга тан бермай курашган, тўсиқлардан ўтиш учун жонларини қурбон қилган мингларча муҳаббат гадоларини айтиб бера оламан». Мен бу ҳаётнинг аччиқларини тотишга, азобларини сабру тоқат ила енгиб ўтишга розиман. Ёруғ дунёда фақатгина битта тилагим бор – тақдир икковимизни иккига бўлинган дарё сингари ажратиб юбормаса бўлди эди. Бу ҳаётда ҳозир менинг қалбимни пора-пора қилиб турган битта ўкинчим бор, бу – ўзинг айтгандай, тақдирнинг иккимизни сал эртароқ учраштирамагани. Бунгаям, майли, розиман. Фақат

энди «сени нега учратдим экан?» деб, иккинчи маротаба ўксиб қолмасам бўлди эди. Худди шу ёлғиз тилагимга эришсам, жонимни яйратиб, яккаю ягона бахтим бўлиб ёнимда юрсанг экан деб, сенга кўнглимни очган эдим. Сен эса буни «қоғоздаги орзу, холос» дебсан. Ҳамма гапингга чидарман-у, лекин бу гапингга асло рози эмасман.

Сен «бунчалик ўлиб-куйиб ошиқ бўлгудай чиройли эмасман, аклли эмасман» дебсан. Бу ерда бошқа гапларни нари сидириб ташлайман-да, бир гапни айтаман: Лайлининг гўзаллигини англаш учун унга Мажнун кўзи билан қараш керак...

Ўйлан, Ойнур. Сен бўлмасанг, мен қаноти йўқ киронман. Мени ҳалокатдан асраб қолгувчи куч – бу сенсан. Менинг ҳаётимга сен қай бирини бағишлар экансан – муҳаббатними ё азобларними? Менинг эгам ҳам, паноҳим ҳам – бу сен, Ойнурим! Қай бирини раво кўрсанг, розиман. Ўз кўлинг билан заҳар берсанг ҳам мен ҳеч иккиланмай ичман...

Сени бир умр севиб қолувчи Эрғали».

Х

Шундай қилиб, кафтдайгина қоғозга юрагимни эзиб ётган бутун изтиробларни тўкиб солдим. Шундан кейин, шусиз ҳам ўзи безовталаниб, ҳижронда ўртаниб, алғов-далғов бўлаётган қалбим оромини буткул йўкотди. Худди энг азиз кимсасини серхатар сафарга отлантириб, сўнг унинг қайтишини

бетоқат кутаётган одамга ўхшаб колдим ўзим ҳам. Ўртоқларимнинг айтишича, хулқ-атворим ҳам ўзгариб, бошқача одам бўлиб қолибман. Бу гапнинг тўғри эканини ўзим ҳам биламан. Авваллари давраларда бир гапириб, ўн кулиб юрадиган қувнок йигит эдим, ҳозир-чи, юртнинг кўзидан қочаман, ҳеч ким кўрмаса дейман, ёлғизликни ёқтираман. Ерга урса кўкка сапчийдиган йигит, мана энди на биров билан гаплашгим келади, на ўқиш-чизишга рағбат бор. Ҳижрон азобида эзилиб, адои тамом бўлган юракни тошбағир бир кимса худди бигиз санчиб ўйнаётгандай. Овда чопаман деб бели лат еб, энди шикастланганидан юролмай қолган арслонга ўхшайман. Олазарақ кўзларим излаган нарса, ёлғизгина юпанчим, ой дийдорли Ойнурумнинг сиймоси.

Хонамдан чикқим келмайди. Якка ўзим ётиб олиб, хаёл сурсам, ўтган кунларни эслаб ётаверсам дейман. Туркистонда ўтказган ойли тунлар, Ойнурумнинг ёнида ўтган бебаҳо лаҳзалар кўз олдимдан элас-элас ўтаверади. Шу лаҳзалардагина Ойнурумнинг сиймоси худди нур мисоли порлаб-чарақлаб яққол кўринади. Мана, у узун киприklarини пир-пиратиб, унсиз жилмайиб турибди. Мана, у қопқора кўзларини юмган эди, оппоқ қор каби порлоқ юзларига эндигина отиб келаётган тонгнинг нозик ложувард ранги шафақ каби ёйилди. Чарос янглиғ ранг талашган лаблари худди ёзги ўйноки ел лаҳзаларда силкитган қизғалдоқ каби титранади. Шу

ҳолатда Ойнур худди кийикнинг хуркак улоғи каби эркаланиб, мени ёнига чорлаб тургандай. Ўша бир нурли сиймога тезроқ етақолай деган теран истак, шошилишч хаёл билан бошимни ёстикдан юлиб олиб, тўшакдан сакраб турганимда, талай марта бояғи ширин туш каби азиз манзарадан ажралиб қолганман. Баъзан Ойнур билан икковимиз қўл ушлашиб дунёнинг энг чекка-чеккаларидаги хиёбону саҳроларни кезиб чиксак экан, деб хаёл сураман. Шундай лаҳзаларда Ойнурни шунчалар яхши кўриб кетаман, унга шунчалар интиламанки!..

Соғинч ортмоқда-ю, сабр қани, сабр? Мен буни ўша ҳижронда эзилиб, мунгланиб юрган кунларимда аниқ сездим. Шундай ёниб-куйиб юрган кунларимда Ойнурдан жавоб хати келди.

«Азизим Эргали!

Хатингни олдим. Хат эмас, ичинг тўла олов экан-ку. Қайта-қайта ўқидим. Ўзим ҳам ёндим, шу ўт ичида куйдим. Ҳозир ҳам бу ўт тафтини сўнган деб айтолмайман. Жонимнинг хужайра-хужайрасида сақланмоқда ўша олов тафтлари. Мен барчасини ақл-идрок элагидан ўтказиб кўрдим. Аввалги ҳаётимнинг бари бугунги умримдан ортиқроқ бўлган топилмас туш экан. Ўз ихтиёримдан айри ҳолда уйғонгандайман, эсимни йиғиб олдим энди...

Жонинг сенинг – олов, туйғуларинг – чакмоқ экан-ку. Шунинг учунмикан, мактубингда ҳам ёндирувчи, кул қилувчи ҳарорат бор. Баъзан бошқаларни бекордан-бекор айблайсан. Бунинг

учун сенинг битта ўзингни гунохкор қилиш қийин, албатта. Сабаби шуки, шу дамгача ўзим ҳам сендай олов ичида эдим. Энди шу оловларни ноиложликдан аста-аста ўчиряпман. Сендан ҳам шуни ўтинаман. Бир-биримизни унутмайлик энди. Ҳар қалай, сенга жуда қийин эканини тушунаман. Хўш, менга-чи, менга осон деб ўйлайсанми? Бироқ, иложи йўқ. Кўнамиз, кўнишимиз керак. Бу машаққатлардан чўчиш, тақдирга тан бериш эмас, одамгарчилик йўли бу! Мана, мен аёл бўлсам ҳам, энг афзал йўл – ўтганларни унутиш эканини англаб етдим-ку, Эрғали. Сен ҳам чида. Бошқа йўл йўқ: унут ва чида. Чида ва унут. Ахир сен олти туянинг юкини ортса кўтаришга қодир азаматсан-ку. Олдда эса отлар ўта олмас йўллар бор. Энди ўзингни ҳам, мени ҳам ўринсиз қийнайверма. Қартайиб қолган ота-онангни, Тўловхондай ёш гўдакни, айбсиз Римкешнинг тақдирини, ўзингнинг келажагингни ўйла. Шошилинч қилинган иш – адаштиради. Туйғуларимизни ақл билан одамгарчиликка чархлаб олганимиз афзал. Сендан энг сўнгги тилагим шуки, менга энди хат ёзма, илтимос. Бироқ, менга битта суратингни юбор.

Келажакни башорат қилиб бўлмайди. Эртага нима бўлиб, нималар кўйишини олдиндан айтиб бера олувчи сеҳргарни кўрмаганман. Ғафлатда қолиб, зулматда ошиб бўлмас ғовларга дуч келсам, сенинг хотиранг йўлчи юлдуз бўлиб порлайди деган умидим бор. Қийналсам ҳам, қувонсам ҳам сени эсга олажакман. Алвидо энди, азизим!

Ҳаётингни шодон яша, жоним! Алвидо, азиз армонлар, алвидо, чин муҳаббатим!..»

«Келмайдиған бахтни кутма» деган ҳикмат бор халқда. Манов хатдан кейин вужудимдаги оловни буткул сўндиришга аҳд килдим. Аммо бу ўнғай эмас. Даладами, калъадами – табиатда лов этган гулханни ўчириш мумкин бўлар экан-у, аммо одам боласи вужудидаги оловни ўчириш мумкин эмас экан. Наинки ўчириш, балки бу ўт билан ўйнашиб ҳам бўлмас экан... Мен бенаво ошиқ, шу кунлари нима қилишимни билмай кўп қийналдим. Шундай кунларнинг бирида овулдан «Онанг оғир аҳволда ётибди, тез етиб кел» деган телеграмма олдим.

Жондан азиз онажоним-а! Ёлғиз ўғлимни кўрмагунча ўлмайман деган каби, ажал билан аёвсиз кураша-кураша сўнгги лаҳзаларини яшаётган экан-а. Мен боргандан кейин бирор соатда ўзига келди. Оналик меҳрини сўнгги бора намоён қила туриб, кўлларимни қўйиб юбормай: «Мени тинч ётсин десанг, Римкешни ранжитма...» деган охириги тилагини айтди кўпнинг олдида. Шундан сўнг кўп ўтмай мангуга кўз юмди... Онамининг еттисини ўтказиб, ўқишга кетарман деб йиғиштиринган эдим, отам: «Ошиқма, қирқи ўтсин», деди. «Сўнгги курс-ку, бир ой маърузалардан қолганда қийналмасман, қувиб етарман» деб ўйладим-да, қаршилиқ қилмадим. Онамининг қирқи ўтгандан кейин ҳам отам ана-мана деб икки-уч кун ҳаяллади.

Бир кун кечаси отам мени ҳузурига чақириб олиб, шундай дегани эсимда:

– Одамлардан уялмасанг, Худодан кўрк, ўғлим! Нималар қилиб юрганингдан бизни беҳабар дедингми? Кўзим тириклигида мени сийламасанг, онангининг ўлаётиб айтган васиятини адо қил. Олма-отага бормайсан! Аризангни хат орқали юбор-да, ўқишингни сиртқиға алмаштир. Кўзим тирик экан, энди сени ҳеч қаерга юбормайман. Кетмоқчи экансан, аввало, анови йўлда илашган пилдирикни йўкот. Айтганимга кўнмасанг, ўлигимнинг устидан хатлаб ўтасан бу уйда, бола!..

Бу гапларнинг сирини кейинчалик билдим: хув бир гал уйга келганимда шошилиб юриб, Ойнурнинг хатини қора босиб уйда унутиб қолдирган эканман. Шу хат Римкешнинг қўлига тушибди. Римкеш хатни онамга ўқиб берибди. Шундай қилиб, отам хабар топибди. «Бола бузилиб кетибди, кимдир унга илашиб, йўлдан урибди, энди нима қилдик?» деб ташвишга тушиб юрган пайтларда онам оғриб ётиб қолибди. Воқеа айланиб-айланиб, мана шундай тезоб кўриниш олган.

Онам қайтиш бўлганидан бери одам келиб-кетиб, келиб-кетиб, отам иккаламиз қўшниларникида ётиб юрган эдик. Отам олдимга шарт қўйиб, аччиқ-тиззиқ гапларини айтган куни Римкеш икковимиз бирга ётдик.

– Онангининг қирқи ўтгунча жанжал чикмай турсин деб ҳеч нима демаган эдим. Энди гаплашайликчи. Бу нима масхарабозлик?! – деб захрини соча бошлади Римкеш. – Бояғида икковимиз илк бора бир тўшакка қирган тундаги гаплар ёдингдами?

Мен шунда сенга кўнглимдаги барча ҳақиқатни тўкиб-солмаганмидим?! Шундай бир юзикоралик рўй беришини ўшандаёқ сезган эдим. Факат сен онт ичганингдан кейин, эркак-ку, деб ишона қолган эдим. Шуларни унутдингми? Мени қўявер, овулдаги бир таскара хотинман, бироқ чин эркак бўлсанг, туғишган оғангинг покиза тўшагига харом илаштирмасанг бўларди... Энди гапга қулок сол. Оғамнинг арвоҳини чиркиратавераман десанг, ихтиёр ўзингда. Сени ҳам бир куни Худо топар. Йўқ, ҳалол бўлиб умр кўраман десанг, кечирдим ҳаммасини. Бироқ, энди сенга ялиниб турмайман. Бузук бўлсанг – кетавер, эл ичида бетлари қора, ўзлари ялтироқ байталлар билан бўлавер! Эркак бўлсанг икки гапирма!

Римкеш бу гал отамдан ҳам ошиб тушди. «Дўст одам ачитиб гапиреди». Унинг ҳар бир сўзи суяк-суягимдан ўтиб кетди. Гаплари милтиқ ўқи каби мўлжалини толиб борди.

Жонимга арра тушиб арралангандай, барига чидадим. Ойнурни унутишга ваъда бердим-да, Олмаотага отландим. Келаси йили тўнғич кизимиз дунёга келди. Шу билан бари тинчиб кетди. Бироқ, бир неча йиллар қаторасига Ойнур тушимга кириб юрди...

Ундан бериям орадан ўн йилча вақт ўтди. Бугун тўрт фарзанднинг отасиман. Қартайдик, ақлимиз кирди деймиз-у, бироқ юрак тубидаги бир пайтлар ёнган ўт ўрнида чандиқлар ҳалиям бор.

Ўзим туғилиб ўсган совхозда яшайман. Раҳбарман. Римкеш дўқон очган. Тўловхон олтинчи синфда ўқийди. Акамнинг айни ўзи, худди бурнидан тушгандай. Отам тирик, ҳали бақувват, Худо умрини берсин. Кичкинтойимиз уч яшар.

Ойнур ўзи билан ўқиган бир йигитга турмушга чиққан экан. Кўктовда туради, дейишади биладиганлар. Бир ўғли, бир қизи бор эмиш. Ўғлининг исмини Эрғали қўйибди деб эшитдим. Хув бир йили Олма-отага борганимда Равшаной билан Олимжонни учратган эдим. Ойнур мени сўрабди. Демак, унутмаган-да, мен ҳам уни унутганим йўқ. Бир марта кўрсам эди, дейман. У ҳам шуни тиласа керак деб ишонаман.

Биз бир-биримизни севиб туриб қўшила олмадик. Бироқ, бир-биримизни ҳеч қачон унута олмадик. «Муҳаббат қартаймайди» дейишади. Юрак уриб турар экан, унутиш мумкинми сира?! Ойнур – мен учун осмондаги ой каби ягона ва қўл етмас орзу эди-ку, одам ҳам ўзи орзу қилган инсонни унутадики?

Ҳа, Орқалиқ кўчасида менга дуч келган ок ипак кўйлакли аёл – ўша Ойнур эди. Янги ташкил топган вилоятимиз марказига оиласи билан кўчиб келган экан. Тайғоқ тақдир бизнинг бошимизга солган савдоларнинг батафсил баёни – мана шу.

Мухтарам ўқувчилар, ўзгаларнинг бахти учун ўз муҳаббатидан воз кечган Ойнурдаги шу бир инсонийликни, менинг умрбоқий, унутилмас, бахтиқаро севгимни оқлайсизми, қоралайсизми – ихтиёр сизларда.

ЁВШАН ИСИ

Ҳикоя

Ўрмонга кириб адашиб, кўп сарсон-саргардонликлардан, азоб-уқубатлардан сўнг ўз овулини топган бир ўспирин нафақат онасини, жонажон овулини ҳам жуда-жуда соғиниб қолган экан. Унинг кўрган-кечирганларини тинглаб, онаизорининг юраклари эзилиб кетгудай бўлди.

– Ойижон, – деди Қосим бироздан сўнг тилга кириб.

– Нима дейсан, чироғим?

– Олтиной қаерда?

– Мен қаердан билай. Ҳалиям уни унутмабсан-ку, болам.

– Йўқ, унутганим йўқ, ойи.

– Унутмаганинг маъқул, болам. Онангни, туғилиб ўсган овулингни ҳеч қачон унутма. Унга ҳамиша содиқ бўл, болажоним. Шундагина сен эл ардоғида бўласан, шундагина сен мард, меҳроқибатли, бақувват бўлиб ўсасан, – деди онаси Ойғанша ўғлини бағрига босиб. – Энди бироз ором ол, болам, ухла.

– Ухлагим келмаяпти, – деди Қосим шивирлаб. --
Ундан кўра биронта ҳикоя айтиб беринг.

– Майли, болам, айтсам айтақолай.

Қосим хушёр тортди. Ойғанша бироз хаёлини жамлаб, ҳикоясини бошлади:

– Қадим-қадим замонларда ер юзида ягона хонлик ҳукм сурган экан. Хонликдаги фуқаролар касб-корларию ҳунарлари бошқа-бошқа бўлгани билан, фақат битта тилда сўзлашар, фақат битта мақсад билан яшар эканлар.

– У қандай мақсад экан? – деди Қосим кизиқсиниб.

– Уларнинг ягона тилаги – одамларнинг тинч-тотув яшашлари экан, уларнинг оқ ёки қоралигига, диний эътиқодларига аҳамият беришмас экан. Улар учун Ой Ўртоқ, Кун Ўртоқ, Ер Ўртоқ экан. Улар учун чегара деган тушунчанинг ўзи йўқ экан. Уруш нималигини тасаввур ҳам қилишолмас экан. Шунинг учун қурол-яроғ ясамасдан, бир-бирлари билан дўст-тотув яшашган экан. Шундай қилиб...

– Хўш, кейин-чи?! Кейин нима бўлибди?

– Кунларнинг бирида ҳалиги ягона хонлик иккига, иккитаси тўрттага бўлиниб, хуллас калом, улар парча-парча бўлиб кетибди. Вақт ўта борган сари уларнинг оралари совий бошлабди, бири қилган иш иккинчисига унамабди. Шундай қилиб оралари совиб, бирлари иккинчиларига кўз олай-тирадиган одат чиқаришибди. Охир-оқибат улар бир-бирларининг ғашига тегадиган, урушадиган аҳволга етибдилар.

Ойғанша оғир тин олиб, сукутга ботди. Ўғли ҳикоянинг охирини тезроқ билиш илинжида онасини кистай бошлади.

– Ўша уруш сабабларидан биттасини айтиб беринг, ойи.

– Бўпти. Бу гал уруш бўлишини ҳеч ким кутмаган экан. Чилланинг охирларию сумбуланинг бошларида далаю дашт тинч уйқуда, тепага келиб қолган тўлин ой ғуборланиб, атрофни аранг ёритиб турган пайт экан. Душманлар худди камондай эгилиб оқаётган сой бўйлаб писиб келишиб, тепалар билан дўнгликлар ортида ҳеч нарсадан беҳабар, қаттиқ уйқу оғушида ётган тинч аҳолига кўққисдан ҳужум қилади. Ана шундан сўнг элнинг манаман деган хос баҳодирлари қилич яланғочлаб, ўз юрглари химоя қила бошлайдилар. Улар душман билан худди арслондай олишадилар-у, аммо ёв томони кучлилик қилиб, ўзларини ожиз сезиб қоладилар. Не-не баҳодирлар, гўзал қиз-жувонлар ўз юрглари химоя қиламан деб, ёв қўлида қурбон бўладилар. Шунга қарамасдан, бу элни тамоман таслим этишга кўзлари етмаган ёғийлар орқага чекинадилар. Улар чекинган жойларда вайроналар қолади, жигаргўшаларидан жудо бўлган мотамсаро эл қолади... Дала-даштда қон ҳиди анқийди, она боласидан, бола эса отасидан айрилади.

– Нега?! – деди Қосим ҳайрон бўлиб. – Улар нега одамларни ўлдиришади?!

– Ёвуз бўлганларидан кейин ўлдиришади-да. Улар ёмон одамлар-да!

– Ундай бўлса, Отабекка ўхшаган одамлар экан-да, а?

– Ҳа, худди шундай. Улар ўзгаларнинг бахтли бўлишларини хошлашмайди. Фақат ўзларигина фаровон яшасалар бўлди, бу дунёда. Энди бу ёғини

эшит, ўғлим. Душманлар бу гал бир тўп бўй етган қизлар билан мўйловлари энди сабза ура бошлаган бўз йигитларни асир олишиб, ҳайдаб кетишибди. Ўшаларнинг орасида новчадан келган, бугдойранг, қоракўз, сохт-сумбати келишган бир йигитча ҳам бор экан. Ана ўшанга хон қизининг ишқи тушиб қолибди. Асирларни ҳайдаб кетишаётганида тузукроқ қаршилиқ кўрсатмаган бу йигитчага душман томон унчалик аҳамият ҳам бермабди. «Бу бола таги пастроққа ўхшайди. Унинг кўлидан нима ҳам келарди!» – деб ўйлабдилар-у, у ҳақда хонга хабар қилибдилар. Хон ҳазратлари бу гапни эшитгач, дарҳол: «Унақа бўлса, оёқ-кўлларидаги кишанларни ечиб, озод қилинглар!» – деб буйрук берибди.

Шундан сўнг йигит хон қизининг меҳмони бўлибди. Охир-оқибат йигит қанчадан-қанча сайрибоғлар, зиёфату сирлашувлардан сўнг хон қизининг жазманига айланибди.

– Мен сизни севаман, – дебди йигит шўрлик кунларнинг бирида.

– Мен ҳам... – дебди хон кизи юзлари лов-лов ёниб. Бу гапдан сўнг йигитнинг боши осмонга етибди. Унинг кўзига туғилган юрти ҳам, оқ сут берган онаизори ҳам кўринмай қолибди. Ҳамма нарсани эсдан чиқарибди.

– Мен энди сизникиман. Аммо бир шартим бор, – дебди киз нозланиб.

– Қанақа шарт экан? – дебди йигит.

– Агарда ўзингиз туғилиб ўсган юртни унутсангиз... мен сизники бўлишга тайёрман.

– Айтганингиз бўла қолсин, – дебди йигит кизни кўп илҳақ қилмай. У ширин ҳаяжон оғушида ўзини идора қилолмай қолган экан-да. Шу биттагина сўз унга қанчалар кулфат олиб келишини хис этолмабди, бу нобакор йигит. Фахмлаш, ўйлаб кўриш қобилятидан маҳрум бўлиб қолибди-да.

Эртасига лашкарбоши йигитни хон ўрдасига бошлаб кирибди.

– Ассалому алайкум, хон ҳазратлари, – дебди йигит ўнг қўлини кўксига қўйиб таъзим билан.

– Ваалайкум ассалом, ўғлим, – дебди хон тавозе билан. Улар худди синашаётган қари арслон билан ёш йўлбарсдай бир-бирларига тикилишиб, бир сония жим қолишибди.

– Ўғлим, – дебди хон бир пайт сукунатни бузиб. – Мулозимларим кизгинамнинг тилагини менга етказишди. Юлдузларинг юлдузларингга тўғри келган экан, мен нима ҳам дердим. Монелик қилмайман. Ўзинг биласан, ўғлим, менинг дўстимдан душманим кўп. Агар тақдир буюриб кўшилсаларинг, сен менинг севимли куёвимгина эмас, меросхўрим ҳам бўласан. Фақат биттагина шартим бор, агар хўп десанг.. айтаман. Борди-ю, йўқ десанг, эркинг ўзингда. Ана, тўрт томонинг қибла.

– Шартингизни эшитай-чи.

– Бу масалада қизим иккаламиз ҳамфикрмиз. Шартимиз шуки, бизга куёв бўлишни истасанг, туғилган тупроғингни унутасан. Шу юртнинг

баходир ўғлони, ёвга чопар кирони бўл! Агар шунга рози бўлсанг, иккаламиз анави олмос қилични ўпиб, қасам ичамиз.

– Қасам ичаман! – дебди йигит ўйлаб ҳам ўтирмай, кўзлари ёниб.

– Онт ичаман! – дебди кекса хон азбаройи хурсанд бўлганидан кўзлари намланиб.

Шундан кейин улар кескир олмос қиличнинг тиғларини ўпиб, қуролларини алмашибдилар.

Эртасигаёқ икки ёшнинг тўйлари вадаванг бўлиб ўтибди...

Орадан роппа-роса олти ой ўтгач, кекса хон бандаликни бажо келтирибди. Меросхўр эса тахтга ўтирибди.

Шундай қилиб ёш хон билан ёш хонбеканинг умри ўйин-кулги, маишату сайр-саёҳат билан ўта бошлабди. Кўнглидагига уйланган ёш йигит ўзини бахтиёр хис этиб, юртини тезда эсидан чиқарибди. Тез орада улар яна бир хурсандчиликка етишибдилар: фарзанд кўрибдилар! Қувончдан боши осмонга етган хон тўй қилиб, элу юртга ош берибди...

Туғилиб ўсган юртини йигит эсдан чиқарган эса-да, у ёқдагилар эсларидан чиқармаган эканлар. Кунлардан бирида ўз юртидан келган элчи ёш хонга юртининг кекса хонидан олиб келган мактубини топширибди. Унда: «Туғилиб ўсган юртингдан жийранма, ўғлим. Тез қайтиб кел. Агар хатойингни тушуниб, қайтиб келсанг, кечираман. Элу юртинг ҳам кечиради. Адашганинг айби йўқ, агар сен ўз юртингни топсанг!» деб ёзилган экан.

Шунда ёш хон ўйлаб кўриб: «Йўқ, – дебди. У шу ерга обдан меҳр кўйиб қолган экан-да. – Ўтган ишга салавот. Мен энди ҳеч қаёққа бормайман».

Орадан анча вақт ўтгач, элчи яна ташриф буюрибди. Бу гал у ёш хонга оқ сут берган онаизорининг илтижосини олиб келибди. Унда:

«Ўз туғилиб ўсган тупроғингни унутма, болам, – деб ёзибди онаизор. – Муқаддас тупроғингнинг уволидан кўрк. Унинг кадри онангнинг оқ сугидан ҳам мўътабардир. Дунёда тузатиб бўлмайдиган хатонинг ўзи йўқ. Ҳамма айбни кечирса бўлади. Аммо тузатиб бўлмайдиган биргина хато бор. Бу ҳам бўлса, ўз киндик конинг тўкилган тупрокни унутишдир, болам. Ҳали ҳам бўлса кеч эмас, жон болам, раъйингдан қайт! Мен сенга ачинаман, болагинам, ўйлаб кўр! Ўйлаб кўр!»

Ёт юртнинг ўткинчи ҳавасларига ўрганиб қолган ғўр болага онаизорининг бу нолалари ҳам қор қилмабди. Ўғилгинасининг олдидан қуруқ қўл қайтган элчининг совуқ жавобларини эшитиб, шундоқкина одамларнинг кўз олдида бечора онаизорнинг сочлари қордай оқариб кетибди. Боласининг ташвишини уч кечаю уч кундуз ўйлай-ўйлай, қуруқ суратигина қолган муштитар она оёқларини зўрға судраб босиб, хон хузурига кириб келибди.

– Вой дод! – дебди онаизор бўгин-бўгинлари бўшашиб.

– Додинг бўлса сўйла! – дебди хон қовоғини уйиб.

– Бу менинг сўнгги тилагим, хон ҳазратлари! Илтимос, анави адашган бадбахт болага яна бир марта элчи юборсангиз.

– Хон номидан борди, она номидан борди... Барчасига парво қилмади у нобакоринг. Тағин нима дейсан?!

– Эр навбати учта-ку, хон ҳазратлари! Яна бир марта юборинг, илтимос, хон ҳазратлари. Кўнглим сезиб турибди. Шу гал келади.

– Гапингни қара-ю... «Шу гал келармиш». Адашганнинг олди жўн-у, орти сўқмоқ. Сенинг шўрпешана боланг буни тушунармиди!

– Йўқ, хон ҳазратлари, унақа деманг.

– Қайсарлик қилма, хотин. Тентак ўғлинг тағин ўгитимизни ерда қолдирса-чи!

– Ноумид шайтон дейдилар, хон ҳазратлари. Ахир мен унинг онасиман-ку, кўнглим сезиб турибди, бу гал, албатта, келади! Начора, борди-ю, қайтиб келмаса, уволи ўзига. Бориб ўз қўлим билан бўғиб ўлдираман.

– Қўймадинг-қўймадинг-да, хотин, – дебди хон хўрсиниб. – Майли, айтганинг бўлақолсин.

Онаизор элчини ўзи кузатиб қолибди.

– Ўғлингизга нима дей? – дебди элчи отига ми-наётиб.

– Ҳеч нарса дема! – дебди онаизор.– Фақат «онагинангнинг саломи» деб мана бу сандиқчани қўлига бер-у, орқангга қайт.

– Бу сандиқчанинг ичида нима бор?!

– Унда адашганнинг эсини киргизиб қўядиган асил дори бор. – Элчи худди шундай қилибди: сандикчани йигитнинг қўлига берибди-ю, бошқа ҳеч нарса демай ортига қайтибди.

Элчи қайтиб кетгач, ёт юртларга аллақачон бағир босиб қолган ёш хон онаси бериб юборган мўъжазгина сандикчани авайлабгина очибди-ю, уни юзларига босиб, ҳидлаб, анча маҳалгача жим ўтирибди. Кейин бирдан ўзини тутолмай болаларча ҳўнграб йиғлабди. Сўнг тезда отига миниб, сафарга отланибди. Уни на хон қизининг меҳру муҳаббати, на ёт элнинг бойликлари, на хонликнинг ҳою ҳаваслари тўхтата олибди. Энди унинг қалбида ҳеч вако қолмаган экан. Ёт элнинг бунга келтирган обрў-эътиборлари, ўйин-кулгилари ҳам унинг қалбини тарк этган, ҳатто, ордан булардан жирканадиган бир аҳволга тушиб қолган экан. Кечагина кўзига киммат, кизик бўлиб кўринган нарса борки, барчаси ёт, барчаси совуқ кўриниб, ўз юртига етишга ошикибди. Аллақачон кун оғиб қолганига қарамасдан йўлга тушиб, сабрсизлик балан отига камчи босибди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бир кечаю бир кундуз деганда ўз элининг худудига яқинлашибди. Буни қарангки, юртига энди етай деб қолганида шўрликни оч бўрилар ўраб олиб, отининг қорнини ёриб ташлабди. Яраланиб, бўладигани бўлиб, бечора бола ўз элининг тупроғига судралиб кириб борибди. Шу аҳволда ҳам онаизори бериб юборган мўъжазгина сандикчани қўлидан ташламабди. У қаддини

базӯр тутиб, одимламоқчи бўлганида, кўкқисдан қоқилиб кетиб қўлидаги сандиқча ерга учиб тушибди. Йигит бор кучини жамлаб, сўнгги бор туришга ҳаракат қилибди-ю, аммо туролмабди. Бор-йўғи қўлидан учиб тушган сандиқчани бир амаллаб олиб, бағрига босишгагина чоғи келибди, холос.

У ўзи туғилиб ўсган тупроқнинг сўз билан таъриф тавсиф қилиб бўлмайдиган ажойиб исини туйиб, бадан-баданида қандайдир бир роҳатбахш ором сезиб жим ётар, оч бўриларнинг ўткир тишлари ботган аъзоларида ҳеч қандай оғриқ сезмас, кўнглида бу сафаридан ҳеч қандай ўкинч ёки афсус-надомат аломатлари йўқ экан. Қайтанга: «Ўз киндик қонинг тўкилган тупроққа етиб ўлиш – юпанчгина эмас, балки қувончдир!» – деган гап кўнглидан ўтибди. «Эй муқаддас тупроқ! Эй менинг муштипар онам, эй менинг жонажон элу юртим! Адашган фарзандингнинг гунохидан ўтинлар!» – деган афсус-надомат бор экан унинг ўксик қалбида. Қуёш уфққа ёнбошлаб ботаётган ғира-шира пайтда йигит шўрлик она тупроққа бош қўйганча жон таслим қилибди.

Эртасига бир тўп навкарлари билан овга чиққан кекса хон бийдай далада ўлиб ётган йигитни кўриб қолибди. Шунда улар йигитнинг қўлидаги мўъжазгина сандиқчани олиб, очиб карашса, унинг ичидан бир туп ёвшан-у, илдизларига илашган бир сиқим тупроқ чиқибди.

* * *

Ойғанша ҳикоясини тугатиб, чуқур хўрсинди. Осида тунда Қосим жимгина ётар, онаси сўзлаб берган ҳикоят унга шунчалик таъсир этган эдики, бирор сўз қўшишга мажоли келмас, ҳозиргина эшитгани – даҳшатли воқеалар кўз олдидан бир-бир ўтар эди...

ОҚБОШ БУРГУТ ҲАҚИДА РИВОЯТ

Бу воқеа бундан бир неча аср муқаддам содир бўлган. Ўшанда қаймоғи бузилмаган козоқ эндигина миллат бўлиб уюшаётган замонлар эди... Оқбош бургут ҳар гал ёлғизликдан озор чекканида жондоши Кўкдовул билан хаёлан сирлашиб, ўша воқеани эсларди. У бугун ҳам кизқушдай севиб, ардоқлайдиган Буюк даштнинг у бошидан-бу бошигача бўйлаб учиб, олис сафардан қайтди. Шу пайтгача у қанча узоқ учмасин, қанча тўсиқларга дуч келмасин, вужудида янгича қувват, янгича куч ҳис қилар, чарчаш нималигини билмасди. Лекин, бугун у илк бор ўзини ҳорғин сизди. Аммо бу ҳорғинлик узоқ учидан эмас, ёлғизликдан эди...

Қуёш ботиши олдидан ўзгача гўзал манзара кашф этувчи Қизбел тоғининг Қизил деб номланувчи эгизак қояларнинг бирига Оқбош бургут келиб қўнди. Яратганнинг қудрати, муҳаббатнинг мўъжизаси ила Оқюлдуз исмли киз Кўкдовул номли бургутга айланиб, унга қанотдош-жондош

бўлди! Оқбош ҳар гал Кўкдовулни эслаганида, уни учратган ўша сархуш дамлар худди ипга тизилган маржондай кўз ўнгидан бирма-бир ўта бошлайди.

Оқбош бургут оламни алвон нурлар билан мунаввар этган тонг қуёшини Қизбелнинг Қизил қоясида қарши олди. Чақмоқдай ёниқ кўзларини қатта очиб, борлиқни кузатди. Пастда ям-яшил пичанзор тонг елларида эркаланиб, мавжланади. Тоғ бағридан ярқираб, қайнаб чиқаётган қумшранг булоқ сувлари йўлига ғов бўлган майда-йирик тошлар устидан ошиб, пастга қараб югуради. Тўнкарилган гумбаздай мовий осмон беғубор. Бургут азалий одатига кўра уфқлар ортидан охиста кўтарила бошлаган заррин қуёшни шодон қичқириқ ила қаршилади. Қушнинг ўктам қичқириғи тоғ-тошларда акс садо берди. Оқбош қаттиқ силкинди-да, улкан қанотларини ёйиб, кўкка кўтарилди. У даштдаги жонзотлар, тоғ йиртқичлари, тирикчилик дардида тонгдан сарсон кезган одамзод, ҳатто булутларга туташ аскар тоғлар-у, кўкни тўлдириб учаётган ўзга қушлардан ҳам юксакка кўтарилгандагина ўзини ўзгача, енгил сизди.

Қизбел тоғининг Қизилдаги уясидан кўтарилган бургут кадрдон даштнинг ўр-қирини чорлаб учди. Омонтўқайни қиялаб, Қушуяга қоқ тушда етди. Ёллама ўзани узра учиб борар экан, сохилда сувдаги аксига маҳлиё бўлиб ўтирган сохибжамол қизга кўзи тушди. Қизнинг оппоқ харир кўйлаги

позик қоматига ярашган. Оқкуш мисол оппок бўйнини эгиб, кўзларини сувдан узмай ўтирган кизнинг пастга осилган тим қора сочларини дарё суви силаб ўйнарди. Ниҳоят, қиз сувдан бошини кўтариб, Омонтўқай сари юзланди. Тўқай четидаги сандиктошга келиб ўтиргач, ўйга чўмди: «Кўкда чарх уриб парвоз этадиган қушнинг ҳам армони бормикан? – Кейин Омонтўқайни янгротиб сайраётган қушларга ҳавас ила тикилди. – Ерда ивирсиб кун кечиргандан кўкда парвоз этган афзал эмасми? Қушга битган қанот менгаям битса эди, ўшанда ҳар тонг қуёшни юксак чўкқи тепасида қаршилар эдим. Табиатнинг ажиб чиройини юксакдан туриб томоша қилардим. Завким юракка сиғмасдан чач-чахлаб сайрардим. Эҳҳе, нега менга ушалмас орзулар бахшида этдинг, ёлғон дунё?!»

Шундай маънос ҳаёлларга чўмиб ўтирган бу кўнгли нолали, қалби ярали малакнинг исми Оқюлдуз бўлиб, у ёлғиз отли камбағалнинг тилаб олган ёлғизгина нуридийдаси эди. Қиз мана шу кимсасиз овлоқ тўқайдаги ёлғиз хужрада дунёга келган. Уч ёшлигида онаси вафот этган. Онасининг дафн этилганини кўрмаган гўдак уни доим излаб йиғлайди. Ана шунда бувиси уни бағрига босиб, эртак айтиб юпатади.

– Буви, онам қайда? – деб сўрайди Оқюлдуз.

– Онанг осмонда, – дейди бувиси.

– Осмонда нима қилади?

– Учиб юради.

– Одам қушга ўхшаб уча оладими?

- Учади, албагта!
- Онам қайтиб келадими?
- Келади, бўтам, келади.
- Қачон келади?
- Бу бир Худогагина аён, бўтам.
- Келмаса нетамиз?
- Сабр килиб кут, болам. Сабр таги – соф олтин..

– Онажонимни жудаям соғиндим.

– Унда унинг ёнига ўзинг учиб борасан, чироғим.

– Қачон бораман?

– Бўй етганигда борасан.

– Яна эртак айт-чи, буви.

– Қадим-қадим замонда, эчки юрган томонда, қозокнинг жаннат элида, Еруюк деган ерида, ақли ғоят ошган, ғайрати ундан тошган бир бой яшаган экан. Бу ёлгон дунёда, армонсиз ким бор дейсан. Ана шу донғи оламга таралган бой бир тирноққа зор экан. Ул бечора кун ҳам, тун ҳам Худога ёлвориб, бир фарзанд бер, деб йиғларкан. Ўша боёқиш тунларнинг бирида туш кўрибди. Тушида оппоқ салла, оқ тўн, оппоқ соқолли Хизр бобо кириб, шундай дебди: «Ваҳм таги – тубсиз жар, ботасанда, кетасан, таваккал таги елканли кайиқ – армонингга етасан. Бунинг учун Яратганга нола қил, ундан мадад сўра. Парвардигор бандаларига шафоатли. Чин кўнгилдан йиғласанг, сўкир кўздан ёш чиқар. Оллоҳнинг хидоят йўлидан бориб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) илмини ўргансанг, адашмайсан. Қўшқумайкўк деган тулпорингга мин-

да, аёлинг билан йўлга чик. Кўкчатовни кўклаб, Чингизтовни оралаб, узоқ юрганингдан кейин Улитовга етасан. Тулпорингни тоғ этагида қолдириб, Улитовнинг тепасига чик. Тоғ тепасида уларқуш бор, унинг бирини отиб олиб, этини хотининг билан бўлишиб ейсан. Шундан кейин тоғни ошиб, нариги тарафига ўтасан. Қаршингдан ойнадай яркираган кўм-кўк кўл чиқади. У тубсиз кўл. Ундан от ҳам сакраб, одам ҳам сузиб ўтолмайди. Сен кўзларингни юмиб, хаёлингга қуш бўлиб уч. Қушга битган қўшқанот менгайм битса экан, деб тилак қил. Ана шу тилак билан бир ухлаб тургунингча сен қушга, оддий қушга эмас, семурғ қушга айланасан. Ана шунда аёлингни елкангга ўтқазиб, олти қулоч канотингни керагадай ёйиб, кўлнинг нариги соҳилига қараб уч. У ерда Одам Ато билан Момо Ҳавонинг қабри бор. Ана шу муқаддас қабрни тавоф қилиб, Яратгандан фарзанд ато қилишини тилаб, бир кеча қабр ёнида тунайсан. Субҳисодиқда қилқўбизини чалиб Қўрқит бобо тепангга келади. Сен унинг этагини ўп. Шундан кейин элингга қайт. Орадан тўққиз ой, тўққиз кун ўтгач, армонинг ушалади. Дўмбок юзли ўғил, ой юзли қиз кўрасан».

Хизр бобонинг айтганларини бекам-кўст адо этган бой айтилган муддатда Фотима-Хусан эгизак фарзанд кўриб, мурод-мақсадига етибди, бу дунёдан армонсиз ўтибди.

Бувисининг эртаклари таъсирида Оқюлдуз тасаввурга бой қиз бўлиб улғайди. Лекин бир мудхиш кунда Оқюлдузга меҳрини бахшида эт-

ган ёлғиз йўлдоши, суянган тоғи – бувиси вафот этди. Окюлдуз ёлғизликнинг чинакам жафоларини бувиси фонийдан бақога кетганидан кейин тўлиқ хис қилди. Отаси бир маҳаллар Эсимхон билан Қосимхон етакчилигидаги уруғга кўшилиб, кўчишни эп кўрмасдан, оиласи билан мана шу овлоқ тўқайда хужра куриб, яшашни афзал кўрган эди. Ота ҳар тонг дарёга балиқ овлагани кетиб, қоронғи тушгандагина хужрага қайтади. Кун бўйи туган балиқларни тозалаб, уларни ҳовлига осадиди-да, қизи билан гаплашишга ҳам ҳоли келмай, тўшагига йиқилади. Окюлдуз бўлса, унга сут берган ёлғиз эчкини соғиб, куни бўйи унинг улоғи билан ўйнайди, урчук йигириб, қора улоққа бувисидан эшитган эртақларни айтади.

Баъзан хужра ташқарисида ўтириб, Окбош бургутнинг келишини кутади. Мана шу, ўзга бургутлардан гавдаси анча йирик қиронқушни отаси отиб келган қуён гўшти билан сийлайди. Бургут эса, баднафслик қилмасдан, гўштни жиндай чўкиб, тотинган бўлади. Кўпинча у Окюлдузга узоқ мунғайиб тикилиб ўтиради, кейин «ҳозирча хайр» дегандай бир қийкириб, оловли кўзларини чакнаиб, учиб кетади-да, кўп ўтмай яна хужра ёнига қайтиб келади. Окюлдуз қора улоққа айтган эртақларини Окбошга ҳам айтарди. Бургут уни худди ихлос билан тинглаётгандай бошини эгиб ўтиради.

«Худо бир айлангиргани – чир айлангиради» деганлари рост экан. Окюлдуз, бўй етиб, ўн етти-

га тўлганида бу дунёдаги ёлғиз суянчи – отасидан ҳам жудо бўлди. Ўқ-дориси тугаб, охирида куён у ёқда турсин, ташлаган тўрига балиқ ҳам тушмай, чорасиз қолган отани қайғу ичдан емириб, адо қилди. Қора улоқ ҳам, фалокат босиб, ит-қушларга ем бўлди. Отасининг ёлғиз отини йўлбарс ёриб кетди. Овлоқдаги ёлғиз хужрада бир амаллаб кун кечираётган Окюлдузга қариликдан ҳолсизланган, сутдан чиққан ёлғиз қора эчкигина ҳамроҳ эди.

«Хурарга ит, сиқарга бит йўк» деганлари шу экан-да, – деб ўйларди Окюлдуз. Қасд қилгандай ўқда-текта учиб келадиган, ичимдаги ўйимни билладиган Окбош бургут ҳам бедарак кетди. Бир эрмагим, эчкининг жунини қайта-қайта титиб, урчук йигирув. Ҳозирча ёз, Омонтўкайнинг мева-чеваси билан куним ўтиб турибди. Қир ортида қахратон киш пойлаб турибди. Кунлар совигандан кейин ҳолим нима кечаркин? Манов жар ёқасида товукнинг куркасидай, кунимни қандай кўраман? Кузнинг қора совуқлари бошланмасидан одамлар яшайдиган бирорга манзилга етиб олсаммикан? Тезроқ кетиш керак! Лекин, кетганда қайга борардим? Минарга на отим, на кўлигим бўлмаса. Пойи-пиёда йўлга чиқай десам, эл қай томонда яшашини билмайман. Унда нима қилиш керак? Ўлсаммикан? Бу дунёда мен қиймайдиган нима қолди? Ҳа, ўлмоқ керак! Лекин қандай ўламан? Осилиб ўлсаммикан? Энг осони – дарёга чўкиб ўлиш. Отам боёқиш: «Ўз жонига қасд қилиш – гуноҳи азим» деганлари-чи? Нима қилай? Ақлдан

озяпман, шекилли? Ўлиш ҳеч қаёққа қочмас. Қиш келгунича сабр қилайин. Ноумид шайтон, дейдилар. Умид ҳам бирданига узилмайди. Манов дарахтларнинг барглари сингари одам вужудини аста-секин тарк этади. Умид узилгунича яшаш мумкин. Шунда мен бадбахт нимадан умид қиламан, кимдан нажот кутаман. Ёлғизнинг ёри – Худо. Унинг қудрати чексиз, меҳр-шафоати тугалмас, ўзи яратган бандасига нахотки нажот қўлини чўзмаса?! Бировларга зарарим тегмаган – оқман, ел этагим елпимаган – покман. Покни Худо асрайди. Раҳматли бувим айтгувчи эди: «Кунига тўксон турли бало кўрганинга ҳам, Оллохдан умидингни узма. Сабр қил, Окюлдуз, бардошли бўл. Ўлмаганга ўлик балиқ учрайди. Ўлсам ҳам армон қилмайман. Тупроқдан бунёд бўлдим, тупроқ бўлиб аслимга қайтарман...»

Окюлдуз сандиктошда ана шундай хаёлларга фарқ бўлиб ўтирганида Окбош бургут Омонтўқай чеккасидаги оқ қайин шохига кўниб, унга тикилиб қолганди. Бир пайт Окбош бургут ила унинг нигохлари тўкнашиб, юрагини қувонч қамради. Бургутнинг ҳам юраги дукиллаб ура бошлади. «Ёпирай, – ўйлади Окбош бургут, – у киррасидан-бу киррасига етгунича қироннинг қанотини, тулпорнинг туёғини толдирувчи қозокнинг Буюк Дашти узра учганимда, не-не хушқад қизларни кўргандим-у, лекин бу қиздай соҳибжамолни учратмагандим. Бу қизда чиройдан ўзга, вужудингни сеҳрлаб, ўзига тобе қилувчи яна қандайдир хосият

бор. У нима экан? Юракнинг нозик пардаларини чертувчи зийраклиг-у, қалбининг бойлигимикан?»

Оқбош бургут қизга суқланиб тикилгани сайин бўғинлари бўшашиб, юраги сув бўлиб оқаётгандай туюлди. Ҳаяжони жунбишга келди, забон битиб:

– О, парируҳсор! – дея хитоб қилди у. – Мана шу кенг оламда тонг нуридан йўғрилган, табиатнинг гўзаллигидан ранг олган сенингдек яна бир сулув бормикан?! Қуёшда яркираган ойсимон манглайингдан, шундай гўзални дунёга келтирган онанинг садағаси кетайин, мени танлаб, кироним, десанг, мен сени, жоним, деб эркалайин.

– Худойимнинг яна бундай ҳам мўъжизаси бормиди?! Яратган парвардигор, оддий қушни ҳам одам каби сўзлатасанми?! – деди ҳайратдан лол қолган қиз.

– Исминг нима, гўзал қиз? – сўради Оқбош бургут.

– Окюлдуз! – деди қиз ҳамон ҳайратдан ўзига келолмасдан.

– Исминг жисмингга монанд гўзал экан! Мен Оқбош бургутман. Сен айтгандай қушман, лекин оддий қушмас – киронман! Тоғни қулатгудай шиддатим, қушларнинг кироли – бургут номим бор! Яратганнинг инояти, муҳаббатнинг қудрати билан сенинг тилингда сўзлаяпман. Тўлин ой мисол чеҳрангни, қалб туғёнларинг акс этган мунгли кўзларингни кўрдим-у, бир умрга шайдойинг бўлдим!

– Ё Раббий, бу яна қандай синоат бўлди?! Эс билиб, этак ёпғали эсли-хушли йигитни кутганим

рост, лекин менга йигит эмас, қирон ошиқ бўлиши етти ухлаб тушимга кирмаганди.

– Бунга ажабланмасанг ҳам бўлади, Окюлдуз! Бу дунёда муҳаббат деб аталмиш сеҳрли туйғуга юраги ошуфта бўлмаган мавжудот йўқ. Шу боисдан мафтунинг бўлмиш ошиқ юрак розига кулок тутгил-да, менга жондош бўл, суюкли ёр бўл!

– Сенга суюкли ёр бўлсам, одамлар нима дейди? Ерда йигит зоти қуриб, осмондаги кушга кўнгил қўйибди, ақли-хуши жойидами бунинг, демайдами?!

– Одамлар нима деса дер. Ерда сохта ҳаёт кечиргандан, самода чарх уриб яшаш афзал эмасми?! Ахир бу кўхна заминда қанчадан-қанча адолатсизликлар, ёвузликлар содир бўлмади дейсан. Қанотли куш бўлсанг, ложувард осмон қўйнида вужудинг яйраб-яшнайти, юксакларда эмин-эркин парвоз этасан. Мен мана шу она табиатнинг эрка ҳамда эркин қушиман! Мана шу ёруғ оламини, борлиқни жонимдан ортиқ кўраман. Инсон оёғи етмаган, тиррик мавжудотнинг товони тегмаган чўққилар изимда. Манов бепоён даштнинг ҳар бир қарич ерини, унинг ўр-қирларини кўз қорачиғимдай асрайман. Хув анов гўзал, яшилликка бурканган ўрмон, манов асқар тоғлар теласидан учиб ўтаётганинда гўзал манзаралардан юрак завққа тўлади. Оламда бундан ортиқ роҳат бўлмаса керак?! Бошимиз узра сузаётган парку булутларнинг нарёғида эртақлар, афсоналар салтанати бошланади. Уни кўрмоқнинг ўзи чексиз бахт эмасми?!

– Уни менам кўроламанми?! – хаяжонланиб сўради Окюлдуз.

– Бунинг учун ердан воз кечиб, куш бўлиб учмоғинг керак. Ердагиларнинг севгиси муваккат, қанотлиларнинг севгиси – абадий. Шу боисдан ҳам одамлар орасида оққуш севгиси афсонага, кўшиққа айланган. Одамлар висолга етгунларича бир-бирларини қадрлашади, висолга етганларидан кейин эса, ўзгача хунар кўрсатишади.

– Оқбош, сен одамларнинг хақиқий севгиси қандайлигини билмас экансан. Айрилиқдан кўра, ўлимни афзал билган Қиз Жибек билан Тўлаганнинг севгисини кўрганигда, бир кабрда ёнма-ён ётган Баян сулув ва Кўзи Кўрпеш ҳақида эшитганигда, бу гапларни айтмасдинг. Билмаганинг боисдан шундай деяпсан.

– Нега билмас эканман, биламан. Қозоқнинг Буюк Даштида мен кўрмаган воқеа, мен билмаган тарих йўк.

– Билсанг нега нотўғри гапирдинг?

– Нотўғри гапирмадим. Ўша, сен айтган севишганлар ҳали ёш, гўр бўлишган. Шу боисдан ҳам улар муҳаббат тафтидан тез тутаб, тез ёнишган. Олов қанчалик ловуллаб тез ёнса, шунча тез сўнади. Улар бир-бирларининг висолига етишолмади. Етишганларида уларнинг юракларини куйдирган севги чўғи сўнган бўларди. Ажралишлар, бир-бирларининг кўзларига чўп солишлар ана шундан кейин бошланарди. Тўғри, одамлар ораси-

да ҳам севгилари оққуш мисол абадийлари учраб туради. Лекин, афсуски, улар мингдан ёки миллиондан бир бўлиши мумкин. Асл муҳаббат ерда эмас – самода! Самода парвоз этувчилар орасида қанотлари толмасдан, барча қушлардан йироққа учиб, барчадан юксакка кўтарилиб, Оллоҳга яқини – мен! Бу мақтаниш эмас – ҳақиқат.

– Кўкда парвоз этишнинг завқи ўзгача бўлса керак? Шундайми, Оқбош?

– Ола булутлардан ҳам юксакка кўтарилган лаҳзалардаги кенгликлардан юракка инган завқ-шавқни ифодалашга тил ожизлик қилади. Ундай завқни бошдан кечиргандагина ҳис қилиш мумкин. Самоларда чарх урганингда вужудингда ўзгача бир лаззат сезасан. Мусаффо осмоннинг соф ҳавосидан яйраб симирасан, заминга яқинлашганингда димоғингга урилган гул-чечакларнинг анвойи ҳидидан маст бўласан. Парвоз чоғи сахар еллари юзингдан силаб, эркалайди. Қайинзор, теракзорлар, эманзор, жийдазорларнинг ям-яшил япроқлари қарсак чалиб, сенга оқ йўл тилашади. Юксак тоғлар кўксидан отилиб чиқаётган шалолаларнинг шовуллаши, ойдин булоқларнинг шилдираши соҳибжамол қизнинг хандасидай вужудингга хузур бағишлайди. Қозоқнинг Буюк Дашти узра тонгдан шомгачайин чорлаб, парвоз этсанг-да, унинг гўзаллигига кўзинг тўймайди. Пастда, бир водийдан кейин яна бир водий, бир тепаликдан кейин яна бир тепалик, тоғдан сўнг тоғ алмашиб ўтаверади. Мовий денгиз сингари чайқалган ўрмондан сўнг ўйноки тойдай

яйраган, сонсиз кушлар сайраган, юзида ой акси чалкиган кўллар билан дарёлар, шамолда эркалаб, мавж урган соф олтин бугдойзорлар, тоғу даштининг кўрки – оқ сайғоқларни кўриб кўзинг яйрайди. Шунда бу ажиб ўлкани менингдек биладиган, менингдек севадиган жонзот бормикан дунёда, деб ўйлаб кетаман.

– Мен борман, Оқбош бургут! Қозоғимнинг Буюк Даштига, унинг бетакрор хусну тароватига мен ҳам ошиқман. Дашт ҳақидаги кўшиқ мисоқтаърифнингни яна давом эт, Оқбош бургут.

– Қизбелнинг Қизил қоясида олтинранг қуёшнинг Буюк Даштни сўнгги бор нурларга чулғаб, уфқ ортига чўкаётган дамларини кузатар экансан. унинг чексизлиги-ю, маҳзун гўзаллигидан бошини айланиб, тотли уйқуга кетасан. Яна эрта тонгда уйғониб, заррин нурлари ила оламини ёритиб, жилмайиб кўтарилаётган қуёшни ердагиларнинг барчасидан олдин қарши оласан. Паға-паға булутлар сузаётган осмон, сулув заминга тикилиб, буларни кўриб турганингдан шукроналик кўшиғини айтасан. Кейин кўкка парвоз этиб, қуёш нурларига чўмилган олам манзарасидан чексиз лаззат оласан. Ердагиларга бу завқ бегона. Улар кўзларини очиб, кундалик ташвишларга ўралашиб кун кечиришади, қорин, кийим, дунё, мансаб ғамида елиб-югуришади, урчукдай эшилиб, чир айланишади. Тирикчилик ғамида тирмашиб юриб, ҳориб толиб, оқшом тушиши билан ёнидаги ёрини ҳам суюб-эркалашни унутиб, тўшакка мук тушиб ух

лашади. Шундай куйманиб юриб, беш кунлик дунёнинг ўтиб кетганини ҳам сезишмайди. Лекин қанотлиларнинг йўли ҳам, ҳаёти ҳам ўзгача! Осмон остида қийқириб учадиган қиронларнинг муҳаббати абадий.

– Шу айтганларинг ростми, Окбош бургут?

– Айланайин, Окюлдуз! Мен ердагилар каби ёлғон гапиришни билмайман. Сенга юракдаги дардимни айтдим. Сенга нисбатан қалбимдаги тонг шудрингидай соф туйғумни қабул этсанг, умр бўйи сени эъзозлаб, авайлаб асраган бўлардим. Агар гапларимга инонсанг, мен-ла бирга парвоз эт!

– Юракдан чикқан гапларингга инондим. Ёлқин бўлиб ёнган кўзларинг юрагимни ёндирди. Сенга эргашардим, афсуски учолмайман...

– Учолмайман, демагил, муҳаббатнинг қудрати чексиз, у ҳамма нарсага қодир. Ахир сен аёлсан, асил аёлсан! Донони – бола, болани доно этувчи ҳам аёл. Агар аёл жазм қилса, қўлтиқларидан қанот чиқариб уча олади. Севган аёл мўъжизалар яратишга қодир. Сенинг ҳам юрагингга муҳаббат кўнди. Шу боисдан ҳам ана шу муҳаббатингдан мадад олиб сенга қанот тортик қиламан, жоним Окюлдуз.

– Бунга қандай эришасан?

– Кўзларингни юмиб, орзуларинг оламига фарқ бўл, ҳаёлан қанот силкиб уч. Қуш бўлиб учишингга бутун вужудинг билан ўзингни ишонтир. Кўз олдингда Кўктубитни тасаввур қил.

– Кўктубит деганинг нимаси?

– Нима эмас, ким дегин?

– Ҳа, ким у?

– Кўктубит олти ёшли бургут. Мен уч, Кўктубит, деганимда кўкка кўтариласан.

– Шунда менинг исмим Кўктубит бўладими?

– Қанотларинг каттиқлашиб, Қорадовулни коқ ёриб ўтиб, Кўкдовулга айланасан. Сени «Кўкдовул» деб атайман. Ана энди кўзларингни юм-да, ҳалиги мен айтганларимни айнан такрорла.

– Ана, юмдим, Оқбош бургут.

– Энди чурк этма, Кўкдовул.

Шундан кейин иккови унсиз қолишди, ўз ўйлари билан банд бўлишди. «Учсам эди. Мен кушман, учаман», деб ўйлади кўзларини юмган Оқюлдуз хаёлида. «Парвардигор Эгам, ўзинг қўлла. Оқюлдузни кушга айлантириб, унга қанот бағишла. Токайгача ёлғиз бўламан? Ёлғизлик фақат Худогагина ярашади. Мен Худо эмасман, ота-боболар руҳидан бунёд бўлган арвоҳ – қиронман! О, Тангрим! Омад бер!»

Иккови хаёлларга кўмилиб, узок ўтиришди. Бир пайт кўкда момақалди роқ гулдираб, чакмок чакди. Ана шунда Оқбош бургут:

– Кўкдовул, уч! Изимдан эргаш! – деб қичкириб юборди.

Кўкдовул қанотини силкиб, ердан кўтарила бошлаганида Оқбош кучли қанотлари билан уни суяб, оқиш булутлардан юксакларга кўтарилишига кўмаклашди.

Ўша куни оқшом тушганида Оқбош бургут билан Кўкдовул Қизбел тоғдаги ёнма-ён турган Қизил қояга келиб қўнишди...

Ширин туш шу ерга келганида Оқбош бургут қандайдир қаттиқ гумбирлашдан чўчиб уйғонди. Уни ҳавонинг қаттиқ гулдираши чўчитган экан. Момақалдиروقдан кейин борлиқ чакмоқдан ёришиб кетди. Кўкдан олов бўлиб оққан яшин тоғ этагида минг йиллар мобайнида довуллару бўронларга кўксини қалқон қилиб, мағрур турган кекса эманнинг танасига найза бўлиб санчилиб, тенг иккига ажратиб юборди. Ёз бўйи бир томчи ёмғирсиз қовжираб ётган барглари ловуллаб ёна бошлади. Бир зумда тоғ этагидаги яшил ўрмон олов ичида қолди...

УЧРАШУВ

Ҳикоя

Ойнадай ярқираган бепоён кўлда чағалай янглиғ оппоқ кема ортида Сомон йўлига ўхшаш кўпикли йўлак қолдириб, оҳиста сузиб бормоқда. Ботаётган қуёшнинг қизғиш нурлари кўлнинг шабнамдай шаффоф сатҳида товланиб, турфалангларда мавжланади. Тик тепада, тўнқарилган қозондай мовий гумбаз тоқида қалқиб бораётган бир парча оқиш булут малак қўлида хилпираётган дуррача каби хаёлни олисларга олиб қочади. Кема

кўкси ила ёриб бораётган сувнинг шовури-ю, моторнинг бир маромдаги гувири тоғ кучоғидан қайнаб чиқаётган ойдин булоқ шалоласининг шодон шарқирашини эсга солади. Бу канорада бундан ўзга сас эшитилмайди. Нарёғи Тарбағатой тоғларига бориб туташган мовий сароб ва зангор осмон сутдай оппоқ шуълаларга чўмган уфқ ила уйғунлашиб, хайратланарли соҳир бир манзара кашф этган. Уйқудаги санамдай табиатнинг мана шу гўзал тароватидан сархушланган Ўлжас устозшоир Абдилда оғанинг:

Шунчалар гўзал дунёда

Ёвузлик қандай яралар?— сатрларини эслади.

«Ҳа, – деди у ичдан тўлқинланиб, – «ёруғ олам» дегувчи манов ёлғонда сулувлигу улуғликда табиатга тенг келадиган нима бор? Лекин биз мана шу сулувлигу улуғликни қадрлаяпмизми? Ибтидода Яратган эгам одамга «Ер юзидаги бутун тирикликни ихтиёрингга топширдим. Чексиз кенгликлару юксак тоғлар, кўм-кўк уммонлару зилол кўллар, зангор ўрмонлар – ҳамма-ҳаммаси сеники! Унинг гуллаб-яшнашию заволи ўзингга боғлиқ. Ҳаммаси учун Менинг олдимда ўзинг жавобгарсан!» – деган экан. Бизга Яратгандан ато этилган она заминни кўз қорачиғидек асраш ўрнига бири-биридан қудратли, бири-биридан дахшатли бомба, ракеталар ўйлаб топиб, кулини кўкка совуришга киришгандаймиз. Биргина Семей атом полигони –

қозоқ даштининг битмас жароҳати, кулфатига айланди. Полигоннинг касофатидан қозоқ даштида ҳар қирқ сонияда битта мажруҳ гўдак дунёга келмоқда!.. Шундай танг вазиятда мамлакат миллий даромадининг йигирма фоизи ҳарбий саноат равнақига, халқ соғлиғини сақлаш учун эсаннинг уч фоизигина ажратилаётганини қандай изоҳлаш мумкин?! Маданият ва маориф соҳалари эса садақа эвазига кун кечириётган тиланчига ўхшайди. Оқибат нима бўлади?! Оқибатда – Шекспир туғилмаган юртда Ньютон ҳам туғилмайди!

Ғарбдаги таҳлилчиларнинг ҳисоб-китобларига кўра, синов учун портлатилаётган ҳар бир атом бомба учун ўттиз миллион доллар маблағ сарфланар экан. Бинобарин, йилига йигирмата бомба портлатиладиган Семей атом полигошида ҳар йили олти юз миллион долларлик маблағ ҳавога учиб кетар экан. Бу маблағнинг бир бўлаги сув ўрнига заҳар ютаётган, на йўли, на электр чироғи бўлмаган чекка туманларга ажратилса, даштдаги халқ ҳам рўшнолик кўриб, қадларини аллақачон тиклаб олмасмиди?! Афсуски, халқининг манфаатини ўйламайдиган, унинг эҳтиёжлари билан ҳисоблашмайдиган жамиятда бунга эришиб бўлмайди чоғи.

Бу кўҳна даштнинг шўришлари бунча кўп бўлмаса?! Кўрикни ўзлаштириш шиори остида азалий тинч ерлар тилка-пора қилиниб, минг йиллар мобайнида аждодларимизни бокиб келган саховат-

ли буюк даланинг ҳосилдор қатлами чўл шамолларида қора куюн бўлиб, ўт-ўлансиз тақир сахрога айланди. Халқ бошига тушган бу кўргиликларни шоир айтмаса, ким айтади? Аччик бўлса-да, ҳақ гапни очик айтиш учун туз кўз, муз юрак юзлаган генераллари, минглаган зобитлари бўлган «ҳарбий саноат» монополиясига қарши туриш учун майдонга тушадиган вақт келди. Аслида бу кураш маъмурий бошқарувнинг бошида турган «марказ» деб аталувчи аждаҳо билан олишиш дегани. Бошни гаровга кўйиб, «Аз и Я»ни ёзганимдай яна бир бор майдонга тушсам, халқ мени кўллармикан? Ёки «Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, ёлғиз йигитнинг донғи чиқмас» деганларидай, майдонда ёлғиз қоламанми? Алалоқибат, кимдир ҳақиқатни айтиши керак-ку! Нозим Ҳикмат айтганидай:

*Мен ёнмасам ловуллаб,
Сен ёнмасанг ловуллаб,
У ёнмаса ловуллаб,
Осмон қандоқ ёришсин?!*

Бомбаларнинг тинимсиз портлашларидан кўкси тилкаланган қозоқ даштининг ҳасратларини ўйлаганда юрагим шеърга, кўзим ёшга тўлади. Буюк Мағжон айтганидай:

*Тугилмас оқин халқни йиғлатай деб,
Тугилар оқин халқни юпатай деб,
Шеърларин рўмолчадай ёяди у
Кўз ёшин одамзоднинг йўқотай деб.*

Одамзоднинг кўз ёшини йўкотиш қўлимдан келмаса-да, лоақал ўз халқим кўз ёшини жиндай аритишга ярасам армоним қолмас эди. Шоирлик ва фукаролик – эгизак, дейишади. Фукаролик туйғуси йўқолса, шоирлик ҳам ўлади... Халқ учун бошни гаровга тикиб, аччиқ ҳақиқатни очик айтadиган пайт келди.

– Хайрли оқшом, Ўлжас Ўмарович! – деди пастдан палубага кўтарилган вилоят партия кўмитасининг котиби Сергей Петрович Сорокин.

– Хайрли кеч, Сергей Петрович!

Ўрта бўй, оқ-сарикдан келган Сергей исмли йигит билан Ўлжас ўтган йили вилоятга, учрашувга келганида танишган эди.

– Кайфиятингиз йўқроқ кўринади, Ўлжас Ўмарович? – кулумсираб сўради Сорокин.

– Қайгу-мунг кимларни сўрмади?

Ўйнашдик ўт билан ҳам, ўқ билан ҳам.

Умидсиз кунларим бўлмади,

Шул сабаб мукамалдай бахтим ҳам, – деб Ўлжас Сергейнинг елкасига қўлини ташлади.

– Ўхў, бу ўйлантирувчи сатрлар ўзингизникими, Ўлжас Ўмарович?

– Йўқ, меникимас, булар аллақачон бошқирд халқининг тимсолига айланган улкан шоир Мустай Каримники.

– Камина адабиёт олаmidан олис бўлсам-да, бадий адабиётни кўп ўқиганимданми, ижодкорлар ҳақида айрим шахсий фикрларим йўқ эмас,

дейишим мумкин. Мустай Карим «Ташлама оловни, Прометей» драмасида, тарихий воқеалар замирида бугунги кун муаммоларини айтиб, истеъдод йўлига ғов бўлувчи цензурани доғда қолдирган, деб ўйлайман.

– Сизнингча, цензура истеъдод йўлига ғов бўла оладими?

– Ғов бўлиш у ёқда турсин, уни куртаклигидаёқ бўғиб, йўқ қилади!

– Бу фикрга кўшилолмаيمان, – деди Ўлжас. – Пушкин цензура катағони шароитида ижод қилди. Толстой, Достоевский, Тургенев, Чернишевский ҳам цензуранинг хушёр назари остида қалам тебратишган. Сталин давридаги цензурани эса баҳорда энди ниш ураётган майсани пўлат тасмаси билан эзгилаган танкка ўхшатиш мумкин эди. Лекин Бондарев, Распутин, Астафьев, Айтматов, Биков, Кугультинов, Ҳамзатов – шўровий цензуранинг қаҳрли нигоҳи остида мумтоз асарлар яратиб олдилар. Хрушчёв шўролар иттифоқида фақат битта тил – рус тили бўлади, миллий тиллар ўлади, деб айюҳаннос солган дамларда Ҳамзатов «Авар тили эртага ўлса – мен бугун ўлишга розиман!» деб хитоб қилди. Менимча, ҳақиқий адабиёт цензура, давлат сиёсатининг тазйикида, қайтанга тобланиб, юксалади.

– Тўғриси, бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эканман, – деди Сорокин.

– Асли касбим геолог, – деди Ўлжас. – Тузли чўкиндилар мавзусида диплом иши ёзганимда ернинг пастки туз қатламлари тепадаги босимни енгиб, юзага кўтарилишини ўқигандим. Бу жараён геология фанида – ер ости қатламларининг тектоник ҳаракатланиши, дейилади. Тадқиқотларимга асосланган ҳолда айтишим мумкинки, ана шу тузли қатламларга тепадан бўладиган босим қанчалик кучли бўлса, улар ер юзасига шунчалик тез кўтарилар экан. Аксинча, тепадан бўладиган босим йўқолса, пастдан бўладиган қаршилиқ ҳам сусайиб, тепага интилиш ҳам тўхтайдди. Адабиётдаги ривожланиш, юксалиш ҳам худди шунга ўхшайдди.

– Беш бармоқ баробар эмас, деганларидай, бу турфа оламнинг одамлари ҳам турфа хил: бири – саёз, бири – теран, бири – пакана, бири – дароз! Хуллас, одам кўп-у, шахс кам. Сизнингча, бунинг сабаби нимада?

– Ҳар бир тирик организм ўз муҳитининг маҳсули. Ҳатто, гул ҳам серҳосил, унумдор ерда ўсади, нобоп ерда қурийдди. Одам ҳам гулга ўхшайдди. Ёруғ дунё эшигини ингаси билан очиб келган гўдақларнинг ёмони, ноқобили бўлмайди. Уларнинг ким бўлиб улғайиши ўсган муҳити-ю, олган тарбиясига боғлиқ. Доно Абайнинг «Кимдаким ёмон бўлса, бунга замондошлари айбдор», деган гапида теран маъно бор. Туғилганнинг жўни бўлак, йўли бошқа. Одамнинг шахс даражасига

етиши учун, юқоридагиларга қўшимча қилиб айтганда – билим, меҳнат, ўзига талабчанлик, иқтидор ва теран фикрлаш салоҳияти, шунингдек, ҳур фикрли, илғор муҳит бўлиши шарт. Буларсиз шахс бўлиб етилиб, юксакка кўтарилиш қийин. Американинг атоқли иқтисодчиси, Нобель мукофотининг соҳиби, асли россиялик Леонтьев: «Шўролар тузумининг энг катта нуқсони – шахсга етарлича эътибор бермаслигида», – деб бекор айтмаган.

– Ўлжас Ўмарович, сиз билан мана шундай яқиндан суҳбатлашишни орзу қилардим, ортикча саволлар билан бошингизни қотирганим учун узр сўрайман...

– Ҳечқиси йўқ, Сергей Петрович, бемалол... Сиз билан фикрлашиш менга ҳам ёқади.

– Бугунги кунда Солженицин ҳақида турли гаплар айланиб юрибди. У ҳақда қандай фикрдасиз? – деди Сорокин Ўлжасга қисик кўзларини синовчан тикиб.

– Александр Исаевични ёмон ёзувчи десак – виждонсизлик, яхши сиёсатдон десак – ҳақиқатга хиёнат қилган бўламиз. Солженицин океаннинг нарёғидан ҳаётимизга қора кўзойнак тақиб қарагани боис, уни фақат қора рангда кўраётгандай...

– Яқинда Семей вилоятидаги Абай, Абирали, Шубартов, Ақсувот, Кўкбетти туманларида ўтказган учрашувларингиз ҳақидаги ахборотларни маҳаллий рўзномаларда ўқигандим. Сафар-

дан қайтибоқ республиканинг биринчи раҳбари қабулида бўлиб, вилоятда зудлик билан ҳал этилиши зарур бўлган бир қанча муаммоларни кўйибсиз.

– Семей вилоятида зудлик билан ҳал этилиши зарур бўлган учта муаммога тўхталдим. Бунинг биринчиси, яъни ўта мушқули Семейдаги атом синов полигонини ёпиш. Иккинчиси – чекка туманлардаги халқнинг юрагида армон бўлиб қотган муаммоларни, яъни, сув, йўл, электр таъминоти пайсалга солинмасдан, тезда ҳал этилиши керак. Учинчиси – юртимиздаги экологик вазиятнинг танглиги. Бу танглик фақат Семей вилоятигагина эмас, балки бутун Қозоғистонга дахлдор.

– Бу гапларингиз тўғри-ю, лекин уларнинг ечимини топиб бўлармикан? Айниқса, Семей полигони муаммосини ҳал этиш кийин бўлса керак...

– Тўғри, кийинликка-кийин, – деди Ўлжас ўйчанлик билан. – Аммо кийин деб қўл қовуштириб ўтириб бўлмайди. «Пессимист – ҳар қандай имкониятда кийинчиликларни кўради, оптимист – ҳар қандай кийинчиликлардан имконият ахтаради», – деган экан Уинстон Черчилль. Кези келганда, мазкур муаммоларни Москванинг эски майдонидаги Кремлга ҳам, иттифоқдош ўн беш республика халқига ҳам етказармиз.

Қуёш уфқ ортига беркиниб, оқшом қоронғилиги қуюқлаша бошлади. Энди сув сатҳини шалоплатиб сакраган улкан ва майда балиқлар ҳам, чағалайларнинг тинимсиз чийиллаши ҳам тиниб, қўл узра сокинлик чўка бошлади.

– Ёруғроқда пастга туша қолайлик, – деди Сорокин.

Улар зинадан пастга тушаётганларида кема оёғига ем тушган отдай юришини секинлата бориб, такка тўхтади. Сорокин билан Ўлжас бир-бирларига урилиб, зинадан пастга йиқилишларига оз қолди.

– Эҳ, жин урсин! – деди Сорокин.

– Нима гап? – ажабланиб сўради Ўлжас.

– Кема лойкага тикилди.

– Энди нима қиламиз?

– Тонг отгунча кутишдан бошқа иложимиз йўқ.

– Шуниси етмай турувди! – деди Ўлжас асабийлашиб.

Лекин ялпоқбет, каттаоғиз кема капитани Жўлим бамайлихотирлик билан:

– Ҳечқиси йўқ, – деди у устарада киртишланган ялтир бошини кафти билан силар экан. – Ҳозир кўлда сув пасайди, лекин тун ярмида қайта кўтарилади. Тонг отиши билан зувиллатиб, сизларни нариги соҳилга етказиб бораман. Сергей Петрович тонггача зериктирмайди, вақтинг қандай ўтганини сезмайсизлар.

– Вақтни-ку, бир амаллаб ўтказишга ўтказармиз, лекин соҳилда йўлимизга кўз тикиб ўтирган халқ нима дейди? Шундоқ ҳам тайинланган вақтдан кечикдик. Улар бизни эртагача кутишмайди, – деди Ўлжас ҳафсаласи пир бўлиб.

– Балки кутишар? – деди Жўлим илжайиб.

– Нима бўлсаям, борганда кўрармиз, – деди Сергей Петрович.

Жўлимнинг айтгани бўлди. Сергей Петровичнинг бир ўзи бир театрда татийдиган хунари бор экан. Палубага ёзилган дастурхон тепасида хангома, латифагўйлик қилиб, ҳаммани кулдирди, баянни қулочлаб чўзиб, лапарлар айтди:

*Ўрмон кезиб Ванюша,
Кўриб қолди Маняни.
Маня ҳам тинч юрмасдан,
Севиб қопти Саняни.*

...Тонгги ширин уйқуда ётган Ўлжасни Сорокин уйғотди.

– Ўлжас Ўмарович, туринг, учрашув жойига яқинлашиб қолдик.

– Соат неча бўлди? – деди Ўлжас ўриндикдан турар экан.

– Тонгги беш.

Ўлжас дарров кийиниб, ювинди-да, Сорокин изидан палубага кўтарилди. Улар ёнма-ён туриб, соҳилга тикилишди.

– Ана, учрашув жойига етиб ҳам қолдик, – деди Сорокин қўли билан соҳилни кўрсатиб. – Соҳилда турганларни кўряпсизми?

– Кўряпман, улар жуда кўпчилик-ку? – деди Ўлжас ажабланиб.

– Камида икки юзтача. Булар кеча оқшом сиз билан учрашувга келишган.

– Бундан чиқди, улар бизни мана шу очик осмон тагида, кўл ёкасида туни билан ухламай кутишганми?

– Албатта, Ўлжас Ўмарович...

– Ёпира-ай! Халқни куттириб қўйганимиз ноқулай бўлди-да! Бу гуноҳни энди қандай ювмиз?

– Бунга сиз айбдормассиз. Манов Зайсан кўлида сувнинг сатҳи окшомлари пасайиб, тун ярмида яна кўтарилишидан кемалар баъзан лойқага тикилиб қолишини маҳаллий халқ яхши билади.

Икковлари сўзлашиб, пастга тушишди. Кема юришини секинлатиб, соҳилга келиб тўхтади. Шундан сўнг кўл ёкасидаги кенг майдонда оломон кемадан тушаётганлар истикболига юрди. Олдинги тўпда келаётган миллий либосдаги баланд бўйли киз тўдадагилардан бир кадам олдинга чиқди. Унинг чиройли бўта кўзлари мўлтираб, оппок чеҳараси тонг қуёшининг қизғиш нурларидан товланиб, шоирга нон-туз тутди. Ноннинг бир чеккасидан ушатаётган шоирнинг нигоҳи кизнинг нигоҳи билан тўқнашди. Шу лаҳзада нон тутган малакнинг ёноқлари аввалгидан-да ловуллаб қизарди, юраги гупиллаб урди.

– Хуш келибсиз, Ўлжас оға! Сизни қарши олаётганимдан бахтлиман! – деди қиз ҳаяжонини яширолмай, овози тўлқинланиб.

– Раҳмат, қароғим!

– Бутун халқ сиз билан тилақдош, оға!

– Исминг нима, бўтам?

– Оқморол!

– Исмингни топиб кўйишган экан, Оқморол деса оқморол экансан, қайда юрсанг ҳам омон бўл! – деди шоир қизга меҳр билан тикилганича. Шу пайт майдон узра:

– Ўлжас!

– Ўлжас!

– Ўлжас! – деган хитоблар янгради.

– Ўлжас!

– Ўлжас!

Шоир кўлини кўксига кўйиб, халкка таъзим қилиб:

– Куттириб кўйганимиз учун узр сўрайман! – деди.

– Ҳечқиси йўқ, бир тун – минг кун эмас! – деди ўртада турган миқти гавдали йигит. – Биз сизни қанча кутиш керак бўлса, шунча кутишга розимиз!

– Ўртоқлар, – деди Сорокин. – Вақтни ўтказмасдан ишга киришайлик, учрашувни қаерда ўтказамиз? Клубдами, очик майдондами? Халк театрининг режиссёри қани?

– Шу ердаман, Сергей Петрович, – баланд бўйли оқ-сарикдан келган йигит оломон ичидан чиқиб, Ўлжаснинг қаршисига келиб тиз чўкди-да: – Исми тилларда достон бўлган буюк шоирни кўриб турганимдан бағоят бахтлиман! Сиз билан замондошлигимдан фахрланаман, Ўлжас Ўмарович! – деди ҳаяжон билан.

– Ўрнингиздан туринг! Бу нима қилганингиз? – деди норғул йигитнинг тиз чўкиб туришидан ўнғайсизланиб, қулоғига кизариб кетган Ўлжас, сўнг уни қўлтиғидан кўтариб, ўрнидан турғазди. – Исмингни билсак бўладими, йигит?

– Исминим – Анатолий, фамилиям – Иванов.

– Нима дейсан, режиссёр, учрашувни қаерда ўтказсак бўлади? – сўради Ўлжас.

– Клубимиз кичик, тўпланганлар сиғмайди. Қарши бўлмасангиз, шу очик майдонда ўтказсак, дегандим.

– Маъкул, сен айтганча бўла қолсин, – рози бўлди Ўлжас. – Унда учрашувни бошла, режиссёр.

Режиссёрнинг ишораси билан Зайсан соҳилидаги майдонда, шаҳар театрларидаги спектакллarga ўхшамайдиган, ўзгача бир томоша бошланиб кетди. Томошабинлар нигоҳи олдидан Маҳамбетдан Ўлжасгача ўтган ботирлару шоирлар бир-бир ўта бошладилар. Улар шунчаки ўтмасдан, санъатларини Ўлжаснинг шеърлари жўрлигида намоёйиш этиб ўтишарди. Майдон узра шоирнинг ақик сатрлари қирқ дақиқа давомида барала янграб турди. Ундан кейин Ўлжасга нон-туз тутган Оқморол гўзал кўшик айтиб, рақсга тушди. Учрашув сўнгида Ўлжас мухтасар кириш сўзи айтиб, сўнг:

*Сен деб оздим,
Сени деб қалтирадим.
Сен бўлмасанг,
Менинг ҳам йўқ юрагим, –*

деб мухлислар олдида хаяжон ва завқ билан шеърларини ўқий бошлади.

«Ёпирай, садағанг кетайин, Ўлжас оғам-эй, манов шеърни сиз эмас, мен ёзгандайман, – дерди Окморол ўзича пичирлаб. – Ушбу сатрлар менинг сизга умр бўйи айта олмаган туйғуларим, бу ёлғон дунёдаги қалбимни ўртаган армонларим, чин дунёга ўзим билан бирга олиб кетадиган сирларим-ку. Қосим оқин айтганидай, «Ошиқ эдим, нетайин, уни билар жон қайда, армон билан ўтайин, армонсиздан не фойда?» Мана шу Ўлжаснинг «Севмаса гар мени тоғлар, мени қандай кадрларди одамлар» деган шеъри бор эмасмиди? Шунини ўзгача қилиб, «Севмаса мени Ўлжас агар, мени қандай кадрларди одамлар!» – десам манов халойиқ нима деркин? «Худо бўлиб бировни бир хатардан кутқазсанг, бундан ортиқ бахт йўқдир агар билсанг!» – деб ёзгандингиз-ку, Ўлжас оға! Худо бўлмаёк, Ўлжас бўлиб, сен деб ёнган юрагимнинг оловини ўчирсанг, мен учун «бундан ортиқ бахт йўқдир агар билсанг», арслоним, донишмандим, жон оғам, қайда юрсанг омон бўл, йўлингга жонимни садаға қилайин!»

Ғарб ҳам йўқдир,

Шарқ ҳам йўқ.

Ҳазиллашманг, бўзарманг.

Барча улуг тилларда

Битта сўз бор – бу Замин.

«Бу Гагарин фазога учган кечадаёқ бургутдайин парвоз қилган истеъдоднинг теран тебранишидан қуйма олтин бўлиб қоғозга қуйилган «Инсонга таъзим қил, Замин!» достони-ку, – ўйлади Оқморол. – Ёқут сўзлардан тўқилган гавҳар сатрлар сиёҳи қуримасданок, республиканинг энг мўътабар газетасида эълон қилиниб, варақа ҳолида Олма-ота осмонидан аэропландан сочилганини матбуотда ўқигандим. Бу юлдузли дoston шоирнинг ҳам юлдузини юксакдан порлатган эди. «Инсонга таъзим қил, Замин»ни Ўлжас бадавлат АҚШ билан калондимоғ Англияда, башанг Францияда ўқиб, ҳаммани лол қолдирди. Ўшанда шоир атиги йигирма беш ёшда эди. Ўттизга етмасдан ўрда бузган олтин оғам-эй, ўшандан бери сен жаҳоннинг қай гўшаларида бўлмадинг. Жаҳонни бошдан-оёқ неча бор кезиб чиқдинг. Кўхна Африкани ҳам оловли шеърларинг билан мудроқ уйқудан уйғотиб, «қозоқ» деган номни оламга машҳур қилдинг. Айланайин, олмосдай асил оғам-эй, бу сенинг биринчи жасоратинг эди. Ундан кейинги яна бир мардлигингни эл унутганича йўқ. Илмда янгилик яратиб, тўнтариш ясаган «Аз и Я» китобинг республиканигина эмас, бутун шўролар Иттифоқини ларзага солмадими?! Миллионлаган одамлар онгини ўзгартирган ўша китобингнинг бир донасини одамлар битта «Волга» автомашинасига айирбошлаган пайтларда, такаббур шовинистларнинг сенга ёппа ҳужуми бошланиб кетди. Ўшанда

сенга ит ҳам, кит ҳам ташланган эди. Бу хужумга икки юз эллик миллионлик халки бор «СССР» деб аталмиш улкан империянинг сур кардинали Суслоннинг ўзи бош бўлган эди. Шунда ҳам сен эгилмадинг, синмадинг...

Куёшнинг Шарқдан чиқиши қанчалик ҳақиқат бўлса, юксалиш ҳам Шарқдан бошлангани аксиома эканлигини кўркмасдан айтиб, бошингни кундага қўйиб, халқининг кадрини юксалтиришни мардлик демай, не дейин?! Ёлғиз менгина эмас, оламдаги жами гўзал қизларнинг орзусига айланган Ўлжас оғамга табиат сахийлик кўрсатиб, ўйдан ҳам, бўйдан ҳам қисмаган. Яратганнинг назари тушиб, бўйи билан ўйи, чиройи билан буюклиги мос тушган бундай йигит яна қайда бор? Овози ҳам бунча ёқимли бўлмаса, бундай ажойиб талаффуз оддий артист у ёқда турсин, жаҳон халқ артистида ҳам йўқ! «Инсонни инсон этувчи бир улуғ фазилат бор, унинг номи – ҳаё!» деган экан донишманд адибимиз Мустафин. Агар қозоқ қизига хос бўлган ҳаё билан уят тушов бўлмаганида, ўзим сени излаб бориб, бўйинингга кўрик ташлаган бўлардим! Энди сенга ғойибдан ошиқ бўлиб, олисдан туриб сенга омонлик тилашдан ўзга чорам йўқ, жоним оғам!..»

Тўлқинланиб, шиддат билан шеър ўқиётган қизил кўйлакли шоирга тикилган Окморолнинг кўнглида ана шу ўйлар туғён урарди.

Шоир шеър ўқишдан тўхташи билан майдон узра гулдурас қарсақлар ила:

- Ўлжас!
– Ўлжас!
– Ўлжас!!! –

деган овозлар янграй бошлади.

– Қойилман! Бу унутилмас учрашув бўлди! – деб ҳаяжон ила Ўлжаснинг қўлини сикди Сорокин.

– Энди нима киламиз? – сўради Ўлжас.

– Энди Зайсан туманидаги Куршим совхозига борамиз.

– Совхозга бормасак бўлмайдими? – деди Ўлжас эртанги чет эл сафари ёдига тушиб. – Олмаотага эрта тонггача етиб боришим керак.

– Совхозга бормасангиз бўлмайди! – деди бу пайт унинг ёнига етиб келган Оқморол.

– Нега, бўтам? – кулумсираб сўради Ўлжас.

– Биринчидан – у менинг овулим, иккинчидан – халққа айтиб қўйганмиз. Эл йўлингизга интизор бўлиб кутиб ўтирибди, оға!

– Иккала сабаб ҳам салмоқли экан, начора, борсак борайлик, – деди Ўлжас. Шу тобда майдон узра яна:

- Ўлжас!
– Ўлжас!
– Ўлжас! –

деган хитоблар такрор янгради. Тўпдан ажралиб чиққан рус, қозоқ йигитлар келиб, Ўлжасни ердан даст кўтариб олишди.

- Ўлжас!
– Шоир Ўлжас яшасин!

– Ботир Ўлжас яшасин!

деган хитоблар такрор-такрор янгради.

– Йигитлар, шоирни толиктирманглар, қани энди отларга! – деди Сорокин.

Йигитлар Ўлжасни кўтарганча, машина ёнига олиб келишди. Шу пайт Окморол қандайдир номаълум бир куч ила Ўлжасни кўтариб бораётган йигитлар тўдаси ортидан югуриб бориб, машинанинг олд эшигини очаётган шоирга:

– Ўлжас оға, сизнинг ёнингизда кетсам майлими? – деди ҳаяжонини босишга интилиб. Қизнинг мўлтираган кўзларидан унинг қалбида жунбишга келаётган ҳаяжонни уккан шоир:

– Ўтиракол, бўтам, ўтир, – деди машинанинг орқа эшигини очиб, унга Окморолни чиқазди-да, ўзи ёнига жойлашди.

Қайтган ғозлардай қатор тизилган машиналар қарвони совхоз маркази томон елиб борарди. Қутилмаган бахтдан боши айланган Окморол узун киприкларини ерга тикканича, ўйлаб борарди: «Бу ўнгимми ё тушимми?! Худоийм-эй, наҳотки Ўлжас оғанинг ёнида ўтирган бўлсам? – У кўзларини оҳиста очиб, ўнг томонда ўтирган Ўлжасга чўчибгина кўз кирини ташлади. Тушим эмас, ўнгим-ку, бу! Кўкдан тилаганингни Худоийм ердан беради, деганлари шу бўлса керак-да! Пешанам бунча ярқираган бўлмаса!

Шу пайт Окморолнинг дилидан кечаётган ўйлари уққандай, Ўлжас сўз бошлади:

– Қай тоғнинг кийигисан, бўтам?

– Баяновул тоғининг кийигиман, оға.

– Ўхў, унда иккаламиз ҳамюрт, туғишган эканмиз-да...

– Қандай қилиб? Сиз Олма-отада туғилмаганмидингиз?

– Ҳа, Олма-отада туғилганман, лекин Сулаймон бобом ҳам, отам Умар ҳам Баяновулда туғилганлар. Бошини гаровга тикиб, Аблайхонни асирликдан қутқазган бобокалоним Ўлжабойнинг макбараси ҳам Баяновулда. Киндик қоним Олма-отага тўкилган бўлса-да, туб томирим Баян тоғи этагида. Аблайхон лашқарининг ўнг қанот сардори бўлган Ўлжабой ботир қозоқ ерига бостириб келган жунғорларга қарши жангларда мислсиз жасорат кўрсатган экан. Жунғорлар билан бўладиган ҳал қилувчи жанг олдидан бўлиб ўтган машваратда айрим уруғ сардорларининг кўрқоқлигидан ғазабланган Ўлжабой бобом аждаҳо илоннинг бошини қўлтиғида қисиб, оғзидаги тилини суғириб, кейин илоннинг бошини тиши билан юлиб олиб, ерга туфлаб, лабидаги қонни артмасдан, муштини тукканича: «Агар биз эл бўлиб, бир муштга жипс-лашиб, жасорат кўрсатсак, аждаҳонинг бошини худди мана шундай чопиб ташлаймиз. Бошимиз бирикмасдан, мана бундай сафсата сотиб ўтирсак, аждаҳо бизни ютиб юборади!» – деб наъра тортган экан.

– Жунғорларнинг туғида аждаҳо тасвирланганда!

– Топдинг, бўтам!

– Шу йўл билан, кўпнинг гурурини уйғотган Ўлжабой бобомиз канчалар доно экан. Сизнинг шажарангизни яхши билмасам-да, Ўлжас оға оддий эмас, асил бўлиши керак, деб ўйлардим. Бекорга шунқордан – шунқор, тулпордан – тулпор бунёд бўлади, дейилмаган! Янглишмаган эканман. Билсангиз, сизда юксаклардан юксалтирувчи кўш канот бор...

– Бу нима деганинг, бўтам?

– Бу – шоирлик билан ботирлигингиз деганим. Бу икки фазилатни Аллоҳ суюкли бандасигагина ато этар экан.

– Офарин, бўтам, гапларингни тинглаб, табиатингга шоирлик хосми дейман-да...

– Яширмайман, унча-мунча шеърлар машқ қилиб тураман. Лекин шоирликнинг манзили биз учун ғоят олис, оға...

– Битта шеърингни ўқи-чи, бўтам.

– Сизнинг олдингизда шеър ўқишга уяламан.

– Уялма. Ўқи, бўтам, ўқи.

– Майли, ўқисам ўқийин, лекин жиндай кутасиз.

– Нега?

– Юрагим жиндай тинчиб, ўзимга келиб олайин. Майлими... – деди Окморол. Сўнг хаёлини бир жойга жамлаб, кўзларини бир нуқтага тикканича, Ўлжасга аталган шеърини ўқишга тутинди:

*Эр йигитнинг сўзи бир, тупроги чин,
Элимнинг баланд учган қирони – сен.*

*«Аз и Я»-ла дунёни титратгандинг,
Қозоқнинг ифтихори, ишончи сен!*

*Минг йилларда бир тугилар сендай инсон,
Номинг – донгинг келаётир хув олисдан,
Азиз номинг шарафлансин яна минг йил,
Шунқор довинг келиб турсин
Аршдан.*

*Шеърларингда замон руҳи, жони бор,
Миллатимиз имони бор, қони бор!
Ўлжас каби улуг шоир, ботирни,
Ҳей асрлар! Ётсирмай таниб ол!
Кўкда Аллоҳ,
Ерда Халқ,
Тилагимни қабул ол,
Қабул ол! –*

деб шеърини якунлади Оқморол.

– Шоир онамиз Мариям Ҳакимжонова ибораси билан айтганда, «Истеъдодинг томири теран, кўк тол экан, сездим, юрагингда ўт бор экан», – деди Ўлжас.

– Менга сизнинг фикрингиз кадрли, жон... оға, – наргис кўзларини ерга тикканича деди Оқморол юзи лов-лов ёниб.

– Сен – шоирсан, бўтам.

– Ростданми, жон оға?

– Рост, бўтам, рост! Яхши оқиннинг истеъдоди битта шеърданок кўринади. Сен адабиётимизнинг

эртасисан. Чиқар тоғинг юксак бўлсин, кўксинг
гумбирлаган куйга тўлсин!

Шу пайт Ўлжаснинг хаёлига Пушкиннинг
Анна Кернга бағишлаган шеърини сатрлари келди:

*– Эсимдадир сеҳрли дам ҳали,
Кўз олдимда бўлдинг намоён –
Сен – севгининг олов-машъали,
Соф гўзаллик кўзгусисимон!*

«Бу лаҳзалар сира хаёлдан кетарми? Ўзга
бир шодлик, қувонч бу бахтга етарми? Бундан
кейин эртага ўлиб кетсам-да, армоним йўқ, жон
оға! Чивин жоним сизга садаға бўлсин!» – дерди
Оқморолнинг ёниқ нигоҳи.

*– Мен шундайман ҳар қачон, ҳар лаҳзада,
Яширмасман жоним ёниб-куйса-да.
Кўп нарсага етмади куч, бироқ мен
Алдамадим,
Алдаш қўлдан келса-да, –*

деди Ўлжас қизга меҳр ила тикилиб.

Шу тобда машиналар овул чеккасидаги кўркем
бино қаршисига келиб тўхтади.

– Бу бизнинг маданият уйимиз, – деди Оқморол.

– Чиройли экан, – деди Ўлжас бинони кўздан
кечирар экан.

Улар ўзаро суҳбатлашиб Маданият саройининг
ичкарасига кириб боришди. Меҳмонлар остона-
дан киришлари билан томоша залини тўлдириб

ўтирган халқ оёққа қалқиб, уларни қарсақлар билан қарши олди.

– Ўлжас!

– Ўлжас! –

деган хитоблар янгради.

Учрашувни мухатасар кириш сўзи билан очган Сорокин:

– Шоир Ўлжас Сулаймонов шеърияти ҳақида сўз Оқморол Асқаровага! – деди. Минбарга чакқон кўтарилган Оқморол хаяжонини босиб, пешанасига тушган бир тола сочини кафти билан орқага қайириб, сўз бошлади. У кўлидаги кафтдай қоғозга онда-сонда кўз ташлаб, шоир ижоди ҳақида тўлқинланиб, жўшиб гапирарди. Қизнинг овози ҳам ҳуснига мос, ёқимли, ойдин булоқ сувидай шарқираб, қуйилиб келарди.

– Марҳамати чексиз Аллоҳ таолонинг иродаси ила ўйдан ҳам, бўйдан ҳам мукаммал қилиб яралган сирги нурли, қалби сирли, барчага бирдай суюкли шоиримиз ҳақида ўйлаганда қадимдан қолган бир эски ривоят ёдимга тушади. Ўтмишда ўз элининг хазинаси ила ерига кўзи тўймасдан кўшни мамлакат ери билан хазинасига кўз олайтирган бир подшо ўша элининг сирлари-ю, ожиз ерларини ўрганиб қайтган айғоқчиси билан шундай суҳбат қилган экан.

– Сўзла, арслоним, кўшни шоҳнинг қанча лашкари бор экан?

– Лашкари юз минг экан, шоҳим!

– Юз минг?! Менинг етти юз минг лашкарим олдида бу бир урвоқча ҳам бўлмас экан! Юз минг лашкарни нари борса, бир соатга қолмай қириб ташлаймиз! Унда эртаданок юриш бошлаймиз!

– Эй, подшоҳи олам! – дебди жосус, – аммо у юртнинг оташнафас, тили тиғдан ўткир шоирлари кўп экан.

– Менга шоирларининг сонини эмас, салмоғини айт! Халқи шеърларини ёддан айтадиган, кўшиқ қилиб қўйлайдиган шоирлари нечта экан?

– Халқи шеърларини ёддан биладиган, оғзи билан қуш овлайдиган шоири етти нафар экан.

– Эл суйган шоири етти нафар дедингми? – дебди подшо ўйга толиб.

– Ҳа, онҳазрат, етти нафар!

– Унда фикримдан қайтдим, урушга бормаймиз, – дебди шох. – Ундай юрт билан қасдлашиб бўлмайди!

– Олампамоҳ, нега фикрингиз бунчалик тез ўзгарди? – ажабланиб сўрабди жосус.

– Халқ суйган етти нафар шоир – ошиб ўтиб бўлмайдиган етти тоғ, сузиб ўтиб бўлмайдиган етти денгиз! Етти денгиздан кечиб, етти тоғдан ошиб ўтиб бўлармиди? Етти шоир етти томондан наъра тортиб, отга минганда халқ денгиздай тўқинланиб, алп тоққа айланмайдими? Денгизни – довул, халқни – шоир қўтаради. Менинг етти юз минг аскарим бўлгани билан, халқнинг руҳини қўтарадиган, дилига қувват бўладиган битта ҳам шоирим йўқ. Давлатимиз қудратли. Элимизда

хамма нарса бисёр. Лекин, энг кераклиси – суянса бўладиган шоири йўқ. Қирқ вазирим билан минг асҳобимни оғзи дуоли бир шоирга алмашмас эдим. Афсуски, бу менинг армоним! – деганича подшо бармоғини тишлаб, боши хам бўлганича ўтириб қолибди. Биз бугун мана шу ривоятни хақиқатга айлантира оладиган атоқли шоир – Ўлжас Ўмар ўғли Сулаймонов билан учрашиш бахтига муяссар бўлиб турибмиз, – деб бошлади Окморол сўзини.

Сўнг у «Биз Ўлжасни нима учун севамиз, нега уни жаҳоннинг жами зиёли қавми ҳурмат қилади? – деган саволга ўринли жавоб берди. Гапларини шоирнинг шеърларидан ихтибослар келтириб, далиллади.

«Ўлжасга ўхшайдиган рус шоири М. Ю. Лермонтов «Шухрат учун шоир азобдан хирож тўлайди, у шухратни текин олмайди» деган сатрлари хаёлимга келади. Мен шу ўринда шоирнинг «Аз и Я» китобини назарда тутмоқдаман», – дея сўзини давом эттирди киз.

Ўлжас минбардаги кизга хайратланиб тикилди. «Манов киз бу гапни чекка овулда эмас, шаҳарда айтганида боши балоларга қолган бўларди...» – ўйлади шоир.

Окморол сўзини Ўлжаснинг «Маҳамбетга» шеърининг:

*Қандай бахт бу – оқин бўлиб тугилдим!
Йўқса сени танирмидим оқин деб?! –*

сатрлари билан якунлади.

Оқморолдан кейин Сорокин гулдурос қарсақлар остида навбатни Ўлжасга берди. Шоир сўзининг бошида чекка овулларда ҳам замон талабига мос мактаблар куриш ҳақида гапирди. Шу пайт, зал ўртасидан ўтмиш баҳодирларига ўхшаш алп комат, бургут қарашли қария ўрнидан туриб:

– Айланайин, Ўлжас! Сўзингни бўлганим учун кечир, овулларимиздаги кам-кўстларни ўзимиз бутлармиз. Сенга халқ номидан айтадиган иккита омонатим бор. Рухсат бўлса, шуларни айтсам, – деди.

– Айтинг, – деди Ўлжас.

– Айтсам, биринчи омонат – Семей полигонини ёпишга ёрдамлаш, иккинчиси – «Аз и Я»нинг давоми – «Бир минг сўз»ни ёзиб тугат.

– Исмингиз нимади, оқсоқол?

– Исмин Абзал, отамнинг исми Муҳаммаджон.

– Халқ айтса – хон туясини сўйипти, деган отам қозоқ. Мен хон ҳам эмасман, халқдан буюк ҳам эмасман. Халқ номидан айтган омонатингизни қабул қилдим. Уларнинг уддасидан чиқишга ваъда бераман, Абзал оға!

Зални яна қарсақлар тутиб кетди.

Шоир сал тин олиб, сўнг шеърларини ўқишга тутинди. Шоирнинг ўктам овози, унинг ўтли сатрлари вужуди кулоқ бўлиб ўтирганларнинг қалбини жунбишга келтирарди.

Учрашув сўнггида халқ шоирнинг елкасига хонлар қиядиган зар тўн ёпди, тагига оқ арғумоқ миндирди, қўлига тилла соат тақди.

– Қозоқда «Ғоз еганига эмас, сакраганига семиради» деган гап бор, – деди Ўлжас, – сизларнинг менга кўрсатган илтифотинглардан бошим осмонга етди. Менга кўрсатган бу ҳурматни қозоқ адабиётига кўрсатилган ҳурмат, деб биламан. Уч хил совғангиздан ғурурланиб кетдим. Совғангизнинг бири – манов оқ арғумоқни овулингизнинг оқсоқоли – Абзал оғага, манов тилла соатни ижодимни ўринли ва ўйли таҳлил қила олган олтин кизинглар – Окморол Асқаровага тақдим этишга ижозат бергайсиз! – деди у қарсақлар остида. – Энди, бу елкамга ташлаган тўнни Олма-отага олиб кетаман. Бу тўн менинг танамгагина эмас, юрагимга ҳам иликлик бағишлаб, сизларни эслатиб туради, садағанг кетайин, халқим. Сизларга соғлиқ, бахт тилайман. Ойларимиз – ёруғ, йилларимиз – юлдузли бўлсин!

Шундан сўнг меҳмонлар шарафига зиёфат берилди. Зиёфат сўнггида Абзал оға томоқ кириб, сўз бошлади:

– Айланайин, Ўлжас! Сен тарихни биздан яхши биласан. Қозоқда не-не сўзга чечан шоирлару окинлар ўтган. Шулардан бири – Кўр Қоракерей. Уни кўрган-билган донишмандлар ўз замонасининг забони бўлган бу оқинга:

*– Хон олдиға борганда,
Қалтираб ёлгон айтмасди.
Халқ олдиға борганда,
Халқи ҳам шу сўздан қайтмасди.*

*Ясоқни ёвга солганда,
Юраги қўрқувдан қотмасди, –*

деб таъриф берганлар.

Бугунги даврнинг ана шундай марди ўзингсан, Ўлжас! Эл учун қилган ишларинг олти алашга маълум, номинг эса оламга машҳур. Сен ўтмишдаги алпларнинг кўзисан, Маҳамбет билан Мағжоннинг ўзисан! Халқ сени мана шу қўш алпнинг қўшилмаси деб тан олди, мудроқ босса ўтли сатрларингдан уйғонди. Буюк мансаб – юксак қоя, унга қанот қоқиб қирон ҳам чиқади, судралиб илон ҳам чиқади. Сен оддий эмас, асилсан. Ўлжабой сингари ботирнинг еттинчи авлодисан. Сенга Худо ато этган олмос сўз билан қозоқ деган элни оламга танитдинг. Олатоғдай юксак номинг билан халқингга қўрғон бўлдинг. Шоирликка, фарзандликка муносиб эрсан! Шундан сен ёшу қари, эркагу аёл, қозоғу ўрисга қадрлисан. Қайга борсанг-да, халқ йўлингга пешвоз чиқиб, қучоқ очиб кутиб олади, бошига кўтариб, иззат қилади. Халқим, деган ўйингдан, элим, деган сўзингдан чекинма! Ана энди, қўлингни оч, халқ номидан дуойимни берайин:

*Бисмиллаҳир роҳманир роҳим!
Худо ўзи қўлласин!
Хизр бўлсин йўлдошинг!
Қасд айласа ким сенга,
Икки дунёда ўнгмасин!
Сўзинг – шамшир,*

Хаёлларинг – кўргошин!
 Осмонда – Аллоҳ,
 Ерда – Халқ,
 Ўлжас каби арслонни,
 Ақлли донишмонни,
 Ҳар қачон ҳам қўлласин!
 Жон бовурим, Ўлжасим,
 Бахт бўлсин йўлдошинг!
 Омин!
 Омин!

Дуо айтилиб, кафтлар юзларга силангач, одамлар меҳмонларни кузатгани ташқарига гуриллаб чиқди. Ўлжас кўкка қаради. Осмон беғубор эди. Овулга келганларида тик тепада турган куёш уфқ ортига оҳиста чўка бошлабди. Унинг қирмизи нурлари Тарбағатой тоғининг олабош чўққиларида товланарди. «Қанча жигарларимиз мана шу тоғнинг нарёғида, мусофир юртда умргузаронлик қилишмоқда. Ана шу уч миллион қозоқ бовурларимизни Хитойдан Қозоғистонга кўчириб келсак эди! Бунинг учун юрт мустақилликка эришмоғи керак. Ота-боболарнинг ана шу асрий орзуларига бизнинг авлод этишармикан? Истиқлолга элтувчи ана шу саодатли йўл қайда экан? Билиб-билмай қилган гуноҳларимизни кечириб, бизни ана шу йўлга бошлагайсан, Парвардигор!» деган хаёллар бир зум шоир кўнглидан ўтди, кейин у хушёр тортиб, кузатиб чиққанларга қараб:

– Азизларим! – деди Ўлжас хаяжонланиб, – биз юрдик энди. Кўришгунча – кун яхши, йўликкунча – йўл яхши бўлсин!

Халқ ила шоир бир-бирларини қиймасдан хўшлашди.

Ўлжас минган машина жойидан кўзғалганида Окморолнинг кўзлари ёшга тўлди...

«Айланайин халқим, қанчалар меҳрибон, доносан! Шоирини сенингдек суюб, сенингдек ардоқлайдиган олтин халқ яна қайда бор?! Кафтида солиб – бола, олдига солиб – доно қилган халқни севмай бўладими?! Менам сени жон-дилимдан севаман, айланайин олтин халқим!» – Ўлжаснинг кўнглида ана шу гаплар ўтар экан Маҳатма Гандининг ўлими олдидан айтган «Мен сени севардим, халқим, сен ҳам мени ардоқлаб севардинг», деган сўзлари ёдига тушиб кетди.

Тасмадай тортилган асфальт йўлда енгил машинанинг тезлиги тобора ошиб борарди.

Қуёш эса, эртанги тонгда оламини яна мунаввар қилиш учун тоғлар ортига яширинди...

Шоир орзу қилган нурафшон истиқлол тонгига эса ҳали яна бир неча йиллар бор эди..

ҚАШҚИР УЛИГАН ТУН

Роман

*Собит Дўсанов ўгли Дониёр ҳақида, унинг
фараҳбахш йиллари ҳақида китоб ёзди.
Фикримча, бу адабий қоидаларга
сиғмайдиган, сирри ҳам, мунги ҳам ўзгача
китоб бўлганига аминман.*

Ўлжас Сулаймонов

Чақиб оладиган романларнигина ўқиш керак.

Кафка

БИРИНЧИ БЎЛИМ

1

Хобхонада ухлаб ётган эди. Хонага баҳайбат, кўркинчали кимса (девмиди?) бостириб кириб, устидаги чойшабни юлқиб олди, сўнг маймунсимон жундор, кепчик юзидаги ботик кўзлари кўкиш оловланиб, унга тешиб юборгудай тикилди. Даҳшатдан танаси карахтланган аёл:

– Кет, кет! – деб қичқирди (ёки хаёлида шундай дедими, ўзи ҳам билмай қолди).

– Қўйнингдаги болани бер! – деди кимса гулдурак овозда.

– Нега берар эканман?! – деди аёл болани бағрига қаттиқроқ босиб.

– Унинг бул фанодаги умри тугади!

– Нега?! Ҳали у норасида-ку?!

– Бу саволни менга эмас, Яратган эгамга бер. Оллоҳ таоло бу болага умр берганида унинг манов бевафо ёлғон дунёдан чин дунёга қай куни, қандай кетишини ҳам манглайига битиб қўйган.

– Сен кимсан?

– Мен Оллоҳ таолонинг буйруғини адо этувчиман. – Кимса шундай деди-да, она қучоғида беғамгина ухлаётган сабийга қўл чўзди.

– Йўк, бермайман! Бермайман! Боламни эмас, менинг жонимни ол! – кимса боласини бағрига қаттиқ босган аёлни чинқиртириб, гўдакни юлқиб олди-да, кўздан ғойиб бўлди.

– Йў-ў-ўк, йўк! Бермайман! Ўлсам ҳам боламни бермайман! – аёл додлаганча каравотдан ирғиб турди...

Тушидан кўрқиб уйғонган Ойгул юраги бўғзига тикилиб, бутун вужуди анчагача дир-дир титраб ётди. Оқшом силласи қуриб тўшакка аранг етгани боис, қаттиқ ухлаб қолган экан. Уйқуси қонганиданми ёки ёмон туш таъсириданми, ҳайтовур, кўнгли ҳувиллаб, ухлай олмагач, ўриндан туриб чирокни ёқди. Каравот қаршисидаги девор соат тунги тўртни кўрсатиб турибди. Ҳар куни қанча кеч ётмасин, у тонгги олтида уйғонарди.

Сўнгги пайтларда уй юмушларига иштиёқи қолмади. Сиқилса, газета ўқиб овунган бўлади.

Шу боис анча-мунча газета-журналларга обуна бўлган. Улардан ташқари, уйнинг қаршисидаги, пастдаги дўкончадан ҳам кунда бир даста газета сотиб олади. Уларни ҳам илгаригидай кунт билан ўқимаydi: айримларини шунчаки варақлаб чиқади, бошқаларидаги битта-яримта мақолага кўз югуртирган бўлади. Бугун ҳам, одатдагидай, нонушта қилмасдан, пастдаги дўкончадан бир даста газета сотиб олди. Ошхонада ўтириб, уларни бир-бир кўздан кечириб, сарлавҳаси диққатни тортган мақолаларга кўз югуртирди. Кейин ювиниб, бир кесим нон еб, бир финжон чой ичди: азалдан шунақа, нонуштага иштаҳаси йўқ. Тушлик билан кечга тайёрлаган овқатларини ҳам чуқалаб ўтириб тотинган бўлади. Шу боисданми, кундан-кун озиб, сўниб бораётир. Авваллари ҳам дуркун эмасди, энди эса бутунлай қоқ суяги шиқирлаб, аранг юрадиган ҳолатга келган...

Ишга бориш учун эшикка яқинлашганида даҳлиздаги қора телефон жиринглаб қолди. Истамайгина гўшакни кўтарди.

– Хайрли тонг, Ойгул. Қалайсан? – гўшакдан таниш овоз эшитилди.

– Яхши. Ўзинг қалайсан, Кулаш?

– Бир нави...

– Яхши ухладингми?

– Бугун ҳар кунгидан эрта уйғондим.

– Нега?

– Ёмон туш кўриб, тунги соат тўртда чўчиб уйғониб кетдим. Шундан кейин, қани кўзим илинса...

- Толиққандан-ку, бу...
- Ҳа, толиқишни айтма...
- Дам олишинг керак. Дам олгани бирор ёққа борайлик, десам кўнмайсан.
- Ҳеч нарсага иштиёқ йўқ.
- Театрни яхши кўрардинг. Авезов театрида янги спектакль бўляпти. Жуда бўлмаса ўшанга борайлик.
- Ҳозир мени ҳеч нарса қизиқтирмайди.
- Ишдан кейин уйда бўласанми?
- Қайгаям борардим, ишга бораман, уйга келаман. Бошқа ҳеч ерга бормайман. Менинг қолган умрим мана шу тўрт девор ичида ўтса керак-ов.
- Мен бугун кечкурун сени кўргани ўтаман.
- Майли, кел, кутаман...

Ойгул учун кунлар бир алпозда ўтаётгандай. Кунига кеч ётиб, саҳар туради. Тунлари алоқчалок тушлар кўриб, кўрқиб уйғонади. Тушларида кўпинча бадбашара, кўрқинчли бир кимса каравотининг тепасига келиб унга тикилиб туради-да, кейин қўйнида ётган боласини тортиб олмоқчи бўлади. У бўлса жон ҳолатда чинқирганча, чўчиб уйғониб кетади...

Бугун у ишдан кеч қайтди. Кулаш ховлида, эшик олдида кутиб турган экан. Ойгулни ғуссадан чалғитиш учун анчагача гурунг бериб, оқшом тушиши билан кетишга чоғланди.

Дугонаси кетгач, Ойгулнинг хувиллаган кўнглини яна зулмат пардаси қоплади, яна тобутдай зил ўйлардан силласи қуриб, тун ярмидан ошгандагина ўриндиққа беҳол чўзилди...

II

Бир-бирига ўхшаш кунлар аста-секинлик билан ўтиб борарди. Ана шундай дилгир кунларнинг бир окшомида эшик кўнғироғи жиринглаб қолди. Ойгул эшикни очиб, остонада университетда бирга ўқиган курсдошини кўриб, қувониб кетди:

– Улжон!

– Ойгул!

Курсдошлар бир-бирларининг қучоғига отишиди.

– Хуш келдинг!

– Хуш кўрдик!

– Олма-отага қачон келувдинг?

– Бугун, кечки рейсда келдим. Меҳмонхонадан жой олдим-у, ҳузурингга учдим.

– Яхши, жуда яхши.

Кўпдан бери учрашмаган дугоналар дастурхон устида талабалик йилларини эслашиб, анчагача гурунглашиб ўтиришиди.

– Кеч бўлиб қолди, энди мен борай, – дея Улжон ўрнидан кўзғалиб қолди.

– Ҳеч қаёққа бормайсан, бугун шу ерда қоласан, – деди Ойгул буйрук оҳангида.

– Амрингиз вожиб жаноби олиялари! – деб қулди Улжон.

– Жаноби олияларинг нимаси?

– Талабалик пайтингда университет ёшларига йўлбошчи бўлиб, ҳаммамизни ётқизиб-турғазганларинг ёдимга тушиб кетди! – қулди Улжон.

– Ҳа, у даврлар ҳам ширин тушдай ўтди-кетди! – хўрсинди Ойгул, сўнг талабаликдаги машхур кўшиқни эслади. – «Аста-аста олислаб, ўтиб кетди бол йиллар».

– Майли, бугун сен билан қолиб, талабаликдаги альбомларингни варақлаб, ёшлигимизнинг мунаввар онларини эслайлик... ОПКе, альбомингни!

Улжон билан Ойгул алламаҳалгача меҳмонхонадаги диванда тиззалашиб ўтириб, альбомлардаги суратларни кўра бошлашди.

– Манов Эрасил икковингни никоҳ тўйларингдаги суратлар-ку. Қиз дугона – Кулаш, куёв-жўра – Султон бўлувди. Манавинда Бойбўта билан раксга тушаётган эканман. Ҳаммамиз ёш эканмиз! Ёздай ёниб-қайнаб турган пайтларимиз! «Бирингдан биринг сулувсанлар! Қай бирингга ошиқ бўларимни билмасдан бошим айланиб, кўзларим тиниб кетди-ку!» – деб Бойбўта ҳазил қилувди-я, эсингдами? Энди эса мен кўзгуга қарашдан кўрқадиган бўлиб қолдим.

– Мен ҳам, – деб кулди Ойгул.

– Эсиз ёшлик, яна қайтиб келармиди ўша даврлар!

– Бойбўта Кулашни бир кўришдаёқ севиб қолганди, – деди Ойгул. – Бу гапларни у Кулашни рашк қилдириш учунгина ҳазиллашиб айтарди.

– Оғир карвон Кулаш бўлса парво қилмасди, – деб кулди Улжон.

– Оғир карвонлиги шунчалик, Бойбўта учрашувга таклиф қилса, икки соат кечикиб борган!

– Қайга борса-да, кечикиб бориш Кулашга кўндокда теккан одат эди-ку! ...Ұхў, тунги уч бўпти! – деди Улжон девордаги соатга кўзи тушиб. – Гап билан бўлиб тонг отиб қолганини сезмабмиз, сени толиқтириб қўймадимми? Ётайлик энди.

– Ётсак ётайлик.

Бир-бирини соғинган дугоналар бир тўшакда ёнма-ён ётишди. Хонада чироқ ўчиши билан, кўп ўтмасдан Улжон ухлаб қолди.

Шу кунгача юраги эзилиб келган Ойгулнинг кўзига уйқу келмасдан, яна тонг ёришгунича бедор тўлғаниб ётди.

III

Худонинг куни ёниб, иссиқ авжига чикди. Кўкдан бир томчи ёмғир томмаганига ҳам бир ойдан ошди. Августнинг ўртаси бўлса-да, дарахт барглари сарғая бошлади. Лоақал «уф» деган шамол ҳам эсмай қўйди. Дим хавода нафас олиб бўлмайди. Ойгул бугун ҳам туш кўриб, чўчиб уйғонди-ю, туни бўйи ухлай олмай, тонг отганда кўзи илинди. Уйғонгач, қўл етгудай ердаги уяли телефонини олиб, вақтга қаради. Соат кундузги бир, тақвимга қараб, бугун августнинг ўн еттинчи санаси эканини кўрди-ю, вужуди музлаб, юраги зирқираб кетди. Унинг учун мана шу август ойи, августнинг ўн еттинчи санаси энг мудҳиш, энг ёмон кўрадиган захил сана эди...

Атроф тим-тирс. Оғир сукунат юракни сикади. Ёлғизлик ҳам жонини қуртдай кемиради. Дашт-

нинг донишманд қариялари: «Ёлғизлик Яратгангагина ярашади», – деб бекор айтишмаган. «Шундай пайтда оёғингга суйкалиб, миёвлайдиган мушугим ҳам йўк, – деб хаёлдан ўтказди Ойгул. – Мушук бўлганида миёвлаб, манов нохуш сукунатга салгина бўлса-да, жон киритармиди? Худойим-ай, бирорта жониворнинг бўлса-да, сасини юборсангчи! Ёлғизлик билан бу мудҳиш сукунат кўш биқинга ханжардай санчилиб, ўладиган бўлдим-ку! «Ўлиб қолсам майитимни тарғил мушугим еб кўяди. Ўлик-тиригимдан хабар олувчи бирорта ҳам яқиним йўк», – деб йиғлайдиган кўшни кампирнинг аҳволи ҳам меникидан яхшироқдир-ов...»

Ўйлар, ўйлар... Қай бири яхши ўй дейсан? Гўрдай зимистон, тобутдай оғир, кўз ёшидай аччиқ ўйлар хобхонада ётган аёлнинг қон сизган юрагига игна санчарди...

«Эй Яратган, заифгина бўлса-да, қулоғимга бирор садо эшиттирсанг-чи! Манов ўлик сукунатдан бутунлай ўладиган бўлдим-ку», – дея зорланди бахти қаро аёл.

Шунда хонадаги ўлик сукунат ичра қулоққа заифгина сас эшитилгандай бўлди. «Чин кўнгилдан йиғласанг, сўқир кўздан ёш чиқар. Худо бандасининг сўраганини бераркан. Бу қандай сас, у қайдан келди?» – деб Ойгул ён-верига алаанглади. Эшикка тикилди. Кўзига ҳеч нима кўринмади. «Мени сен сўраганмидинг? Унда, тингла!» – дегандай ҳалиги заиф сас яна такрорланди. Ён-верида ҳеч нима кўринмагач, у шифтга тикилди. Ё кудратингдан!

Битта чивин ётоқхона шифтида ғинғиллаб учиб юрарди. Ўшанинг ғинғиллашидан юраги таскин топибди. «Оллоҳим кўз ёшларимни кўриб, зорларимни эшитди, – ўйлади у. – Ёлғизликдан қийналиб, сукунатдан сиқилганимда жонига оро кирсин, деб шу зиғирдеккина чивинни юборибдимми... Кемтик бўлса-да, тирик жон эмасми, юрагим таскин топгандай бўлди. Яратган эгам, ўзингга шукур...»

Аччиқ ичакдай чувалашган махзун ўйларини уяли телефоннинг заиф садоси бўлди.

– Ойгул, уйдамысан?

– Уйда бўлмай, қайда бўлардим?

– Билмасам, домофоннинг тугмасини қайта-қайта боссам ҳам жавоб бермаяпсан.

– Эшитмабман. Ҳозир эшикни очаман.

– Қалайсан?! – энтикканча деди новча бўйли, нозик аёл эшикдан кира солиб.

– Шукур, Кулаш, шукур. Тонг-сахарлаб намунча ўпкангни кўлтиқлаб юрибсан?

– Тонг дейсанми, пешин бўлди-ю.

– Шуңдайми?

– Соатингга қара, тушки бир-ку.

– Вой Худойим, ўлмаган қулга пешин вақти ҳам бўп қолдимми?

– Самолётдан тушибоқ уйга бормасдан, тўғри бу ёққа шошилдим.

– Тинчликми? Шуңча шошилиб... зарурмиди?

– Шошилмаганда-чи? Суюнчбека чет элда. Макпал шифоҳонада. Ёнингда ҳеч ким йўқ. Само-

лётнинг ғилдирағи ерга тегиши билан кўнғирок қилсам, жавоб бермасанг. Сенга бир нима бўлдим, деб капалагим учди-кетди. Таксига ўтирдим-у, хайдовчига «Дўстлик кўчасига ҳайда, Қобонбой ботир муюлишида тўхтайсан!» – дедим.

– Сотканинг овозини ўчириб қўйгандим. Шахар телефони ишламаяпти.

– Нега?

– Бетобланиб, пулини вақтида тўламагандим. Узиб ташлашган бўлса керак.

– Нонушта қилдингми?

– Йўқ.

– Нега?

– Иштаҳам йўқ.

– Ундай бўлмайди. Ювиниб, кийин. Унгача мен чой тайёрлаб, дастурхон тузайин.

– Овора бўлма. Мен ўзим. Сен уйингга бор. Бойбўта келмади, деб хавотирланиб ўтиргандир?

– Бойбўта ишда. Тушликни ишхонасида қилади. Шошиладиган юмуш йўқ. Сен тузалмагунча қувсанг ҳам кетмайман!

– Аҳволим тузук.

– Тузуклигини кўриб турибман. Рангинг заъфарон. Тез ёрдам чакиртирмайсанми, шифохонага ётмайсанми? Энди сени нима қилсам экан?

– Менга ҳеч нима керак эмас. Ҳозир ўладиган турким йўқ. Ўлсам шу уйда ўларман.

– Сўзни қўй. Ке, дастурхонга ўтир. Нонушта қил. Ўзингни қўлга ол. Бундай давом этаверса, аҳволинг оғирлашаверади. Сени қайғу еб тамом

килади. Бунча қайгураверма! Чимкентдан хат йўллаган шогирдинг Алия нима деганди?

*Умид, ишонч, тилак бор,
Қувончдан қувват олдирар.
Йиғи деган азоб бор,
Қовурар, ўтда ёндирар!—*

демаганмиди? Кўзинг ёшини тий! Қайғуга берилма! – деди Кулаш Ойгулга жони ачиб.

Кулашнинг гапи Ойгулнинг ёдига Эрасилнинг сатрларини солди:

*Ойгулим сўниб борар,
Вужудин қиймалар гам,
Мен шўрлини шўрлатмай,
Асрайқол уни, Эгам!*

Кулашнинг кистови билан иссиқ овқат егач, Ойгулнинг танасига озрок қувват кириб, юзига қон югургандай бўлди. Энди Кулаш ғуссага ботган дугонасини чалғитиш учун турли хил ҳангома-ю, Интернетдан ўқиган янги бир-икки латифани айтди. Булар Ойгулнинг кўнглига сиғмагач, телевизорни кўйиб, каналларнинг бирида берилаётган кўп серияли чет эл фильмини биргаликда томоша қилган бўлиб, сўнг: «Давомини ўзинг кўр, анави етим қизнинг тақдири нима бўлганини менга айтиб берарсан, эртага яна келаман», – деди-да, уйига отланди.

Кўнгли ғуссали одамни ҳеч нарса қизиқтирмайди. Ҳаётга бўлган муҳаббати ўша қарғиш теккан қора кунда сўнган Ойгул кино у ёқда тур-

син, ундан афзалроқ нарсани ҳам кўролмайдиган ҳолатда эди. Шу боис, Кулаш кетиши биланоқ телевизорни ўчириб, ётоққа кириб ўриндикка чўзилди. Ҳар кунги ухлаш вақти келса-да, кўзи илинмай, яна хаёлларга чўмди.

«Нега бундай ғуссага дучор бўлдим? – ўзини ўзи сўроққа тутди у. – Нега бошимга бунча мусибат тушди экан? Мен шўрпешана ёруғ кунларимнинг зулматга уланиб кетишини етти ухлаб тушимда ҳам кўрмагандим. Кечагина оламдаги омади кулганлардан бири эдим-ку! Нима сабабдан бошимга бунча азоб-укубат ёғилдийкан? Бадбахтлигим энг бахтли кунимда бошланувди... Бахт кучоғида елиб-югурган кундан бошланувди қора кунларим...»

IV

«Одамзод, табиат деб аталмиш буюк онанинг фарзанди. Табиатнинг ёзи билан киши, куни билан туни бўлгани каби, одам умрининг ҳам қувонч ила қайғуси навбати билан келар экан-да, – деб ўйлади Ойгул. – «Инсон ҳаётга йиғлаб келиб, йиғлаб кетади», – дерди раҳматли Мақпал энам. Ёруғ дунёга барча норасидалар каби йиғлаб келсам-да, кечаги кунгача ҳаёт мени бунчалар ўкситмаганди. Илм-лилар оиласида туғилиб, ота-онамдан ибрат олиб улғайдим. Фақат бир жойда – Ал-Форобий номидаги миллий университетда ишладим. Мактабни олтин медаль билан битирдим. Мен таълим олаётган физика факультетида икки нафар, университет бўйича эса, атиги беш нафаргина талаба стипен-

диант эди. Ўшаларнинг бири – мен эдим. Университетни қизил диплом билан битиргач, Москвада уч йиллик аспирантурада ўқидим, Киевда фан номзодлигини олиш учун диссертация ёқладим. Мен учун масъулиятли ва омадли йиллар кўз очиб юмгунча бўлмай зувиллаб ўтди-кетди. Шундан кейин ўзим ўқиган университетга қайтиб келдим. Меҳнат фаолиятимни шу ерда дарс беришдан бошлаб, факультет декани, кафедра мудирлигига кўтарилдим. Ўша йилларда мени аввалига ректорлик, кейин вазир лавозимларига таклиф қилишганди. Лекин оилам, турмуш ўртоғимнинг шароитини ўйлаганим туфайли бу таклифлардан бош тортдим. Оила деб, рўзгор ташвишлари билан бўлиб, докторлик диссертациямни анча кеч ёқладим. Профессор, академик унвонларига ҳам ўзим қаторгилардан кейин эришдим. Унда ҳам, бу унвонларни ўз интилишим билан эмас, «адолат» аталмиш йўлда собит бўлган ҳалол шахсларнинг тавсия, қўлловларидан кейин беришган. Университетда ҳам обрўйим баланд. Талабалару домлалардан тортиб, ректоргача ҳурмат қилишади. Мана бир мисол: нафақа ёшига етиб, ўз хоҳишим билан кафедра мудирлигини топширганимда, бир овоздан мени фахрий мудир қилиб сайлашди. Ўрнимга шогирдим Гулнурнинг номзодини таклиф қилганимда ҳам бошчиси бошлаб, кўшчиси қўллаб, барча маъқуллаб юборди.

Худога шукур, умр йўлдошим Эрасил яхши, иноқ уядан парвоз қилган ҳалол инсон бўлиб

чикди. У билан Ўрта денгиз бўйлаб саёҳат чоғида танишгандик. Навбатдаги мамлакатга етгач, кемадан тушиб, автобусда шаҳарни томоша қилганмиз. Ана шундай томошалар чоғида Эрасил орқадаги ўриндикка ўтириб, менга севги мактубларини ёзарди. Бир гал у автобусдаги сайр чоғида қоғоз топилмай, мактубни юз долларликка битибди. Ўша пайтда юз долларга чет элнинг учта яхши костюмини олса бўларди.

Тўнғичимиз Суюнчбека туғилганида, унинг қувончини кўрсангиз эди! Ёзувчи эмасми, масрурлиги ҳам ўзига хос. Ҳадеб: «Зўрсан, Ойгулим, зўрсан!» деб кулади. Диссертация ёклайман, олима бўламан деб илм йўлида юриб, турмушга кеч чиққанман. Суюнчбека ўнга тўлганидагина иккинчи фарзандим – Дониёрим туғилди. Данчигим бўйимдалигида соғлигим ночорлашди. Буйрак оғриғига учраганимда шифокорлар: «Сиз учун туғиш ўта хавфли» дейишди. Эрасил: «Менга сен кераксан. Таваккал қилиб юрма, ўзингни асра!» – деди. Лекин мен узил-кесил: «Боламдан воз кечмайман. Ўлсам-ўламан, аммо туғаман!» – деган қатъий қарорга келдим. Неча йиллардан бери Эрасил иккаламиз ўғиллик бўлишни орзу қилгандик. УЗИда курсоғимдаги гумона ўғиллиги маълум бўлгач, қувончим ичимга сиғмасдан, ҳаётимга хавф солаётган хатар ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмадим. Боламнинг дунёга келиши жуда оғир кечди. Ҳомила уч ойлигидан бошлаб пойтахтдаги туғуруқхоналарнинг биридан-иккинчига кўчиб

юрганман. Ниҳоят, хомила етти ойлик бўлганида шифокорлар уни «кесарча усул» билан ёриб олишди. Шундан кейин шифохонада қирқ кун ётиб, чақалоқнинг қирки чиққан куни уйга келиб, уч кун бўлгач, соғлиғим ёмонлигидан яна шифохонага қайтишга мажбур бўлгандим.

Дониёримнинг ўн ёшгача касалдан боши чиқмади. Уни Қирғизистоннинг «Чўнгтуз» деган туз кони-ю, Олмониянинг Тюбинген шаҳридаги университет клиникасигача олиб бориб даволатдим. Ўша клиника машҳур «Мерседес» енгил автомашинаси ишлаб чиқариладиган Штутгарт шаҳрига яқин экан. Данчигим машинага ишқибоз бўлгани боис, «Мерседес» чиқадиган заводга олиб бордим. Заводда бўлганимизда боламнинг қувончини кўрсангиз эди!

Қайда бўлсак-да, қанча даволансак-да, Данчигим бутунлай соғайиб кетолмади. «Астма» деган бедаво дард умр бўйи уни тарк этмади. У курсоғимдалигида дори кўп истеъмол қилганимданми, уч ёшгача баданидан бир хил кўтир тошма кетмай юрди. Кўтир баданни зувиллатиб қичитса керак, боланинг кўли бўш бўлса, терисидан қон чиққунча қашинаверарди. Шу боис, болам аравадада ўтирганида ҳам кўлларидадан ушлаб турардим. Отаси уни тебратиб:

*Дониёр деган боласан,
Ақли етук доносан,
Айтган гапни оласан,
Президент ҳам бўласан,—*

деб алла айтарди.

Эрасил икковимизнинг қайноқ севгимиз ме-
васи, Худодан тилаб олган Дониёримиз бошқача
бола бўлиб ўсди. Ўн ёшга ҳам тўлмаган ўйин бо-
ласининг ўйчан, мунгли кўзлари, жонини қийна-
ган дардга тўзимлилиги, атрофдаги янгилигу,
турмушдаги ўзгаришларни сергаклик билан ҳис
қилишидан барчамиз ҳайратланардик.

Эрасил эрталаб ишга кетаётганида уч ёшли
Дониёрнинг: «Папа дас, дас, айт, йўлинг бўлсин,
тезроқ қайт!», – деб кузатарди. Худо юктирган ис-
теъдоди, меҳнатқашлигию камсуқумлиги билан тез
орада халққа танилиб, эл-юрт ҳурматига сазовор
бўлган Эрасилнинг фақат Олма-ота билан Остона-
дагина эмас, Бишкеку Москва, Парижда ҳам ижо-
дий кечалари ўтказилди. У қачон, қаерга бормасин,
ҳатто ҳукумат уйидаги давлат раҳбарлари билан
бўладиган учрашувларга борганида ҳам Дониёрни
уйда қолдирмасдан, ўзи билан олиб юрарди...»

Телефон кўнғироғи Ойгулни хаёл оғушидан
кайтарди.

– Тате¹, соғмисиз?

– Туморбекмисан?

– Ҳа.

– Қаердан гапиряпсан?

– Уйдан, Остонадан.

– Овозинг тиниқ эшитилганидан Олма-отага
келибсанми дебман...

– Ахволингиз яхшими, тате?

– Шукур. Яхши.

¹ Тате – хола, опа

– Сизни бетоб, дейишгач, уйда безовта бўлиб ўтирибмиз.

– Кўникиб кетган эски дард-ку, бу... Ваҳима қиладиган эмас. Хавотирланманглар.

– Жумагул икковимиз Олма-отага бормоқчимиз.

– Нега?

– Ёнингизда бўлиб, сизга карасак дегандик...

– Ҳожати йўқ. Бекорга овора бўлманглар. Қўлоёғим бутун. Ҳозирча ўзимни ўзим эплаб турирман.

– Яхши унда. Керак бўлсак айтарсиз, тезда етиб борамиз.

– Раҳмат.

Гўшакни жойига қўйгач, Ойгулнинг хаёли яна ўша, ўтган кунларга оғди...

V

...Бу воқеа Дониёр беш ёшлигида бўлганди. Ўша куни уйда тўнғичимиз Суюнчбеканинг туғилган кунини нишонлаётган эдик. У пайтларда барча оилавий тантана, байрамлар ҳозиргидай ресторан, тўйхоналарда эмас, хонадонларда нишонланарди. Зиёфатнинг танаффус пайти хонадонимизнинг «зал» деб аталувчи кенг хонасида ёшлар минг муқомга буралиб, рақсга тушишмоқда. Ҳаммаси ёш, ҳаммаси кўркам. Ёшлик деганлари ўзи гўзаллик-да! Ана шу гўзалларнинг энг гўзали – Жамиладан кўз узмай ўтирган Дониёр бир пайт дидилланиб, ўрнидан турди-да, қизнинг қаршисига келиб:

– Сизни рақсга таклиф қилсам бўладими? – деди катталарга таклидан енгил таъзим билан.

– Сен таклиф қиласан-у, мен йўқ дейманми? – деди Жамила кулумсираб ўрнидан турар экан, оққушникидай узун, чиройли бўйнини эгиб.

Бўйдор, толмабел, қаламқош, учи эгик узун киприклари, киёк баргидаги тонгги шабнамдай тип-тиниқ икки наргис кўзлари-ю, икки ўрим тим қора сочлари болдирини ўлган, оқиш чехрасига қизил кўйлаги ярашган Жамила ҳар қандай йигитнинг юрагига лахча чўғ солгудай сулув эди. Дониёр ўзидан ўн беш ёш катта, бўйи икки баравар баланд Жамила билан ўзгача завқ, ўзгача туйғу ила рақс тушар, чир айланишда қизнинг узун этагига ўралиб қолса-да, ҳаракатлари жозибали, мусиқага мос келарди.

Ўша кундан бошлаб Жамила Дониёрнинг кундузлари хаёлидан, кечалари тушларидан кетмай кўйди.

Дониёр учун ана шундай хаяжонли кунларнинг бирида, Жамила ўқишни давом эттириш учун Хитойга жўнаб кетди.

Эрасил билан Ойгул кундузлари ишда, уйда эса икки нафар талаба қиз, бири Эрасилнинг туғишган жияни Нозгул, иккинчиси, Дониёрнинг энагаси Ёнар қолишади. Бир куни кечкурун ишдан қайтган Эрасил ўғлини қайғули ҳолатда кўриб, бошини силаб:

– Сенга нима бўлди, қовоғинг бунча солиқ бўлмаса? Ким сени хафа қилди? – деб сўради.

– Анави Нозгул билан Ёнар, – деди Дониёр кўзларида ёш қалқиб.

– Нима дейди улар?

– Жамиланг чет элга ўқишга кетмаган, хитойлик қисик кўз йигитга эрга тегиб кетган, энди у қайтиб келмайди, дейишди.

– Ҳозир таътил пайти, қизлар бекорчиликдан зерикиб, сен билан ҳазиллашишган. Ўксима. Жамила Хитойга ўқигани кетди. Таътилга чиқиши биланок келади. У сени яхши кўради, – деб Эрасил ўғлини юпатди.

– Менам шундай деб ўйлайман. Жамила мени яхши кўрмаса, Хитойга кетишдан олдин мени кўргани шифохонага келмасди, – деди чехрасига кон югурган Дониёр кўзлари чакнаб.

Ўша суҳбатдан бир ҳафта ўтгач, Дониёр кўчадан уйга ҳайкириб кириб келди:

– Ура, ура! – дерди у қувончи ичига сиғмасдан, сўнг цирк артистларидай кўлларини полга тираб, оёқларини тепага кўтариб, бир неча бор чархпалак бўлиб айланиб, умбалок ошди. Кейин ўрнидан тура солиб, келиб отасини кучоклаб олди.

– Бугун жуда хурсандсан, нима бўлди, қулуним? – деди Эрасил ўғлининг бетидан суйиб.

– Жамила келди, Жамила! – деди Дониёр қувончи ичига сиғмасдан.

– Ана, демак, сени унутмабди-да?

– Унутмабди!.. «Мени унутмадингми?» – деб сўрасам, «Йўк, унутмадим», – деди.

Ўша куни нима бўлганини Суюнчбека ота-она-сига батафсил гапириб берди.

– Нозгул билан Ёнар уйда бўлмагач, университетга Данчикни олиб кетувдим. Иккаламиз ёнма-ён ўтириб, лекция тинглаб, танаффусга чиксак, эшик олдида Жамила кутиб турган экан. Учовлашиб кафега бордик. Жамила иккаламиз овқатланяпмиз, Данчик ҳеч нима емасдан, Жамиладан кўз узмай ўтирувди. Бир пайт, ўтирган ўриндикнинг устига чикди-да, бошини силкиб, сочини орқага кайирди, кейин ўнг кўлини олдинга чўзиб:

–Жамила, бу кўшиқни сенга бағишлайман!– деб кўшиқ бошлаб юборди:

*Я жил по старинной привычке
И свой ритуал не менял,
Но стал для меня целый мир безразличным,
Когда я тебя потерял.*

*Я жил не святой, не провидец,
Кутил и тебе изменял,
Всех жсеницин я до смерти возненавидел,
Когда я тебя потерял.*

*Позови меня в ночи, приду,
А прогонишь прочь с ума сойду,
Всех из памяти сотру друзей,
Лишь бы ты всегда была моей.*

*Шло время в игре бесполезной,
И кончился дьявольский бал.
И понял тогда, что стою я над бездной,
Когда я тебя потерял.*

Одам тўла кафедраги ғала-ғовур бирданига сув куйгандай босилиб, ҳамма Данчикка хайрат билан тикилиб колганди. Кўшиқ тугаши билан хўрандалар қарсак чалиб, Данчикни олқишлай кетишди.

– Полапондай бўлиб, билган балосини қаранглар бу боланинг!

– Овози бирам ёқимли эканки!

– Келажакда машҳур кўшиқчи бўлади бу бола!

– Айланайин сендан, болажон, бахтли бўл!

– Оддий эмас, асил бола экан! – деган овозлар эшитиларди. Жамила ўрнидан туриб:

– Раҳмат! – деб Дониёрнинг юзидан ўпди.

Ўша куни Эрасил Ойгулга:

– Бугун яхшилаб ҳозирлик кўринглар, эртага Жамилани меҳмонга таклиф қиламиз. Суюнчбекага айт, Қуттибекни ҳам чақирсин, – деди.

– Катта ёшдагиларга хизмат қилишим етмагандай, энди ёшларни меҳмонга чақириб, хизмат қиламанми? – деб эътироз билдирди Ойгул.

– Бошқаларга хизмат қилмасанг ҳам, Жамилани азиз меҳмондай кутиб олиб, тик туриб хизмат қилишимиз керак.

– Нега энди? – ажабланди Ойгул.

– Биз учун дунёда азиз инсон ким? – деб Ойгулнинг саволига савол билан жавоб берди Эрасил.

– Мен учун дунёда ҳеч ким Данчигимчалик азиз эмас!

– Худодан тилаб-тилаб эришган Данчик иккаламизнинг бахтимизми?

– Албатга!

– Шундай экан, ўғлимизнинг қувончи учун Жамилани меҳмонга чақир.

– Бу гапинг тўғри, чақирсак чақирайлик.

«Жамила эртага кечкурун уйимизга меҳмонга келади», – деган хабарни эшитган Дониёрнинг қувончи ичига сиғмай кетди. У хонасини ўзи саришта қилиб, столдаги расм чизилган қоғозларни тартибга солди. Айниқса, «автомобиль хўжалиги»ни алоҳида кунт билан саришталаб, ҳар бир машинанинг макетини ялтирагунча артиб, аскарлардай катор териб қўйди.

Ўша куни Дониёр учун вақт секин, имиллаб ўтди. Ниҳоят, соат кечки олти – Жамила келадиган вақт бўлди. Дониёр девордаги соатдан кўз узмайдди. Меҳмон келадиган вақтдан ўн дақиқа ўтди, Жамила йўқ. Соат мили олтию ўн бешни кўрсатди – Жамила йўқ. Яна беш минут ўтди. Жамиладан ҳамон дарак йўқ эди. Шу ораликда дахлиздаги кўкиш телефон уч марта жиринглади. Дониёр кўзи кўкарғудай бўлиб, бир телефонга, бир эшикка жавдираб қарайди. Орадан яна беш дақиқа ўтгач, эшик қўнғироғи чалинди. Ниҳоят, остонада Жамила кўринди. Унинг ҳурматига тузалган дастурхон атрофидан бир гуруҳ одамлар: Эрасил, Ойгул, Қуттибек, Суюнчбека, Нозгул, Ёнар жой олишди. Дастурхон тўридаги ўриндикларга Эрасил Дониёр билан Жамилани ёнма-ён ўтқазди.

– Кечикканим учун узр сўрайман, – деди Жамила. – Данчикнинг модели автомобилларни

яхши кўришини биламан. Унинг коллекциясида бўлмаган мана бу моделни топгунимча дўконма-дўкон юравериб, ушланиб қолдим.

Шундай деб Жамила бежирим автомашина моделини Дониёрга тақдим этди:

– Янглишмасам, бу модель сенда йўқ эди?

– Ҳа, менда йўқ, бу «Мерседес-500»нинг худди ўзидай ишланган нусхаси! Раҳмат, Жамила!

Дониёр шундай деди-да, «Мерседес-500»ни дераза раҳига кўйди. Одатда, у автокўликнинг янги моделини кўрганида ҳамма нарсани унутиб, фақат ўша билан банд бўларди. Шу куни унинг бутун фикру зикри, эътибори автокўлик моделига эмас, фақат Жамилага қаратилди. Бу дастурхон атрофидагиларнинг, Қуттибекдан ўзга барчани лол қолдирди: бўлғуси куёвимиз Қуттибек қизимиз Суюнчбека билан яқиндагина танишган, хали Дониёрни яхши билмасди-да.

Ўша кунги даврада Дониёр ўзини беш ёшли бола эмас, худди йигирма-йигирма беш ёшли йигитдай тутиб, Жамиланинг тарелкасига егулик солар, бокалига шарбат тўлдириб, ҳушёр ўтирарди.

Меҳмонлар чигал ёзиш учун туришганида, Дониёр Жамилани ўз хонасига бошлаб бориб, автомобиль моделларини, ўзи чизган расмларини кўрсатди. Шундан сўнг боғчасида содир бўлган қизиқ воқеаларни гапириб, иккалови кулишди, кейин худди бир нарса ёдига тушгандай жиддий тортиб, Жамиланинг кўзларига тикилганча:

– Сен етти хазинанинг нималигини биласанми? – деб сўради.

- Йўқ, билмас эканман.
- Сен қозоқ қизисан, буни билишинг керак, – деди Дониёр.
- Сен билсанг, айтакол.
- Айтаман, ёдлаб ол. Хўпми?
- Хўп.
- Етти хазианага кирадиганлар:
Эр йигит.
Сулув аёл.
Учкур от.
Асл милтик.
Югурик този.
Қирон бургут.
Ўтқир ханжар. – Англадингми?
- Англадим.
- Англасанг, ёдингда тут, унутма.
- Яхши, унутмасликка ҳаракат қиламан, – деди Жамила Дониёрнинг сочидан силаб.
- Етти авлодни биласанми? – деди яна Дониёр Жамилага синовчан тикилиб.
- Уни ҳам билмас эканман.
- Етти авлод бундай:
Ота.
Бола.
Невара.
Чевара.
Эвара.
Дувара.
Бегона.

«Етти отасини билган – етти юртнинг ғамини ер, ўзинигина билган манман бўлиб, жағини ер», дейди отам.

Дониёр билан Жамиланинг кизғин суҳбатини Нозгулнинг дастурхонга таклиф қилган овози бузди.

Шу кундан бошлаб Жамила Дониёрнинг тушига тез-тез кирадиган бўлди.

VI

Сабий борки, фариштадай ёкимтой бўлади. Ойгул билан Эрасилнинг кенжаси Дониёр ёкимтойлигидан ташқари ўта ақлли, зийрак бўлиб ўсди. Ҳали тили тўлиқ чиқмаган икки ёшлигида ўзига керакли нарсаларни имо-ишоралар билан кўрсатарди. Айрим сўзларни бузиб айтса-да, фикрини тушунтиришга интиларди. Гўшт (эт)ни – «ек», келаётирманни – «кезалатирман», бораётирманни – «базалатирман» дерди. Ўзининг исмига тили келмасдан «Дан-дан» дерди. Бола тўрт ёшлигидаёқ ҳарфларни қўшиб, сўз тузишни, янглишмай минггача санашни ўрганди. Ўшанда у:

*Мен тўргайман, тўргайман,
Совуқдан ҳам қўрқмайман.
Қурт, қумурсқа, чивиндан
Бог-богчани қўргайман, –*

деб қўшиқ айтарди.

Беш ёшидан бошлаб расм сола бошлади. Олти ёшидан бошлаб шеър ёзди. Ўн ёшида ақли тўлиб, фаросатда, мулоҳазалиликда тенгдошларидан анча

илгарилаб кетди. Тўртинчи синфдан бошлаб «Автомир» журналини қизиқиб ўқийдиган бўлди. Автомобилларга қизиқиши зўрлигидан, юзлаган автомобилларнинг айна ўзидай қилиб ишланган моделларидан иборат бой коллекция тўплади. Дониёр уларнинг моторлари билан алоҳида қисмларигача бўлақларга ажратиб, қайтадан жой-жойига ўрната олар, кўчадан ўтаётган ҳар қандай автомобиль фараларининг жойлашишига қараб, уларнинг қайси маркага тегишлилигини, қайси мамлакатда, қачон ишлаб чиқарилгани-ю, қанча тезликда юра олишини айтар, уларнинг техник хусусиятларидан ҳам хабардорлиги катталарни ҳайратга соларди.

– Чет элнинг мақталган «Жип»лари ҳам мукамал эмас, камчиликлари бор, улар такомилга етказилиши керак, – деди Дониёр бир гал отасига жиддий қараб.

– У қандай камчилик экан? – ажабланди Эрасил.

– Ўтган йили овулга борганда «Жип»имиз ўнқир-чўнқир йўлда дўқиллаб, юролмади-ку.

– Бунинг учун йўлни тузатиш керак, айб машинадами?

– Тўғри, йўлни тузатиш керак, лекин автомобиллар такомилга етказилса, бу – йўл тузатишдан кўра анча арзонга тушади. Бунинг учун автомобиллар йўлсиз ерда, энг ками элик-юз метр баландликка кўтариладиган бўлиши керак.

– Донишим-ов, бу мумкин эмас-ку.

– Жуда мумкин-да. Мен бу борада тажриба ўтказиб кўрдим. Юринг, кўрасиз, – деб Дониёр отасини ваннахонага бошлади.

Эрасил темирдан ишланган ажабтовур улкан ўйинчоқ машинанинг сув тўла ваннага ботмасдан турганини, узун симли пулт босилганида у олдинга-кетига сузиб юрганини кўриб, кўзларига ишонмади.

– Бу қизиқ-ку, буни қандай ясадинг? – деди Эрасил хайратини яширолмасдан.

– Тунов йили ўзингиз Президент билан Қатарга борганда пулт билан бошқарадиган, гуриллаб бориб, кейин ҳавога кўтариладиган ўйинчоқ самолёт олиб келгандингиз. Уни овулдан кўноққа келган бир туғишганимизнинг боласи синдириб қўювди. Ўшанинг моторидан фойдаланиб сувда сузиб, йўлсиз ерда учадиган автомобиль яшаш мумкинлигини синаб кўрдим. Бунинг учун, атиги машинага ёрдамчи механизмлар ўрнатилса бўлди экан. Мени бирорта автомобиль ишлаб чиқариладиган заводга юборинг, қисқа вақт ичида мана шундай, йўл танламайдиган автомобиль яратиш мумкинлигини исботлаб бераман.

– Қизиқ экан! – деди Эрасил унга ишонишини ҳам, ишонмаслигини ҳам билмай, бошини қашиб. Ўшанда Дониёр атиги ўн бир ёшда эди.

VII

Кўпдан бери учрашмаган дугоналар – Ойгул билан Кулаш уйда суҳбатлашиб ўтирганларида Дониёр кириб келди. У Кулаш билан саломлашиб, хонасига ўтиб кетгач:

– Дониёр, туф-туф, ишкилиб кўз тегмасин, жуда бошқача, ҳеч кимга ўхшамайдиган йигит бўпти, – деди Кулаш унинг ортидан меҳр билан тикилганча. – Кўзларидаги ўйчанлик – оқиллигу камсуқумлик аломати. Одамшавандалиги билан кўнгилчанлиги – сенга, айтганидан қайтмайдиган қайсарлиги отасига тортган. Сурати сийратига мослигидан юзидан нур ёғилиб турибди. Қандай олтин фарзандни улғайтирган бахтли онасан-а, Ойгул!

Яхши сўз – жон озиғи. Боласини макташса қайси она қувонмайди, дерсиз. Кулашнинг гаплари Ойгулга мойдай ёқиб, мурч қўшиб қайнатиб, қаймоқ қўшилган памилчойдай туюлди. Бунинг устига, Кулаш тили билан дили бир, нафратиниям, меҳриниям одамнинг юзига айтадиган дангалчи аёллардан. Шу боисдан ҳам, кўп йиллик синашга дугонасининг самимий сўзлари Ойгулни хушнуд этди.

– Шу гапга чечанлигинг билан сен ҳуқуқшунос эмас, оқин бўлишинг керак эди, – деб кулди Ойгул.

– Оқин, демоқчи, ўзим ҳам кейинги йилларда халқ бахшиларининг ижоди билан шуғулланяпман, гапларимда ўшаларнинг таъсири сезилса керак. ... Кўй энди, кеч бўп қолди, мен борай...

* * *

– Бугун хаяллаб қолдинг, қайда эдинг? – деди Бойбўта эшикни очар экан.

– Ишдан кейин Ойгулни кўргани борувдим, гапга тушиб кетиб, вақтнинг қандай ўтганини сезмабмиз.

– Ўтга келган хотиннинг ўттиз оғиз гапи бор, деганлари шу-да. Ўзим ҳам Ойгулникида бўлса керак деб ўйловдим.

– Кечки овкатни менсиз емайди, деб ҳалиям шошилганим бу.

– Таксида келгандирсан?

– Йўқ, Дониёр машинасида ташлаб қўйди.

– Умрнинг ўтишини кара, – деб хўрсинди Бойбўта, – куни кечагина ўзимиз туғурукхонадан олиб чиққан Дониёр ҳам катта йигит бўпти. Қариётганингни ортга қараб биласан, деганлари шу-да.

– Атиги олтмишга энди етганда қарилик ҳақида гапирмайлик.

– Олтмиш ҳам оз ёш эмас. «Олтмишга етдинг, пешиндан ўтдинг» демасмиди халқ.

– Бу гапинг ҳам тўғри.

– Сенга айтсам, Дониёр билан йўл-йўлакай суҳбатлашиб, унинг ўзгача йигит бўлиб улғайганидан ниҳоятда фахрландим.

– Ўзгачагина эмас, гений у, гений!

– Дониёр оккўнгил, ақллилигидан ташқари ҳаётга нисбатан ўз дунёқараши, фикрига эгаллиги билан келажаги баркамол бўлишига имоним комил, – деб Кулаш тўлқинланиб сўзлади.

– Бу фикрингга қўшиламан, – деди Бойбўта. – Дониёрнинг келажакда халқнинг корига ярайдиган буюк шахс бўлиб етишишига мустаҳкам асос бор.

– У қандай асос экан? – сўради Кулаш.

– У – Тангридан ато этилган ғайрат, кўп қиррали истеъдод, меҳнатсеварлик, дунёқарашнинг кенглигию теранлиги, олган таълими билан билими. Таги-тахтининг асллиги. Тулпорнинг туёғи, кироннинг қаноти у. Табаррук оилада, табаррук инсонлардан улгу олиб ўсди. Отаси ҳам дунёга танилган машхур арбоблар билан дўст-қадрдон. Она томондан яқинлари ҳам бировнинг кўнглини қолдирмаган халол инсонлар. Ҳар бир инсон ўз мухитининг махсули. Отанинг қони, онанинг сути билан синган фазилат ила асл мухитда улғайган инсон юксак мавқега кўтарилишига шубҳа қилмаса бўлади. Дониёр эндигина йигирма бир ёшда, Оллохнинг нури, пайғамбарнинг шафоати билан унинг келажаги порлоқ эканлигига умид қилсак арзийди, – деган ишонч билан Бойбўта фикрини яқунлади..

Кечки овқат устида Дониёр ҳақида Бойбўтанинг гапларини Кулаш ўша окшомдаёқ телефонда Ойгулга етказди.

«Ҳаммасига вақт ҳакам. Ким бўлсаям боши омон бўлсин. Ёмон кўздан қулунимни Ўзинг асрагайсан!» – деб Ойгул ўғлига Яратгандан омад тилаб уйқуга кетди.

Ўша кечаси у Дониёрни тушида кўрди. Жонидан ортик кўрадиган фарзанди аржуманди оқ арғумокда қандайдир оломон пойгада иштирок этаётган эмиш. Аввал бошдан пойганинг олдида бораётган Дониёр марра чизиғидан биринчи бўлиб ўтганмиш. Одамлар: «Яша Дониёр, яша!» – деб олқишлашармиш.

Шу пайт юлдуздай учиб келаётган от қокилиб, Дониёр аргумок устидан учиб кетганмиш...

VIII

Оқшом пайти ижодхонасида ёзиш билан банд бўлган Эрасилнинг хаёлини хонага қўл ушлашиб кирган она-бола – Ойгул билан Дониёр бўлди.

– Дониёримиз жуда зарур гапим бор деяпти, шунга ақлашсак, деб кирдик, – деди Ойгул кумсираб.

– Хўш, нима гап экан? – деди Эрасил.

Дониёр кўзларини ерга тикканича, елкасини кашиди.

– Қашинмасдан гапир, – деди Ойгул ўғлига далда бериб.

– Уйланмоқчи эдим... Қарши бўлмасанглар, – деди Дониёр оёғига ем тушган аргумокдай ланжланиб.

– Кимга? – деди Эрасил.

– Кимгалигини ичдан сезиб тургандирсизлар, – деди у онасининг ўзига мулойим тикилиб туришидан дадилланиб.

– Анжеликагами? – сўради Ойгул.

– Ҳа.

– У онасидан эрта етим қолиб, бир марта бахтсиз бўлган экан, – деди Эрасил сўзи Дониёрга тегишли бўлса-да, «Сен нима дейсан?» дегандай Ойгулга кўз кирини ташлаб. – Ўйламай кадам ташлаб, уни иккинчи бор бахтсиз қилсанг, бун

Худо кечирмайди. Ҳалиям бўлса, яхшилаб ўйлаб, ҳиссиётингни яна бир синаб кўрсанг бўлармиди?

– Уч йил оз муддат эмас, – деди Дониёр. – Кейинги уч йил мобайнида иккаламиз доим биргамиз: ўқишда ҳам, чет элдаги амалиётда ҳам бирга бўлдик. Бир йилдан бери бир жойда ишляпмиз. Ўзинглар уни икки йилдан бери яхши биласизлар.

– Ундай бўлса, гап йўқ. Онаңг рози бўлса, мен рози.

– Энг муҳими, икки ёш бахтли бўлиши, – деди юраги хаяжондан довулли кундаги денгиздай жунбишга келган Ойгул. – Мен розиман. Бахтли бўл, бўтам!

– Раҳмат! – деди Дониёр оқиш чехраси хаяжондан қизариб.

Ўша сўхбатнинг эртасигаёқ Эрасил билан Ойгул туғишганларини уйга, маслаҳатга чорлашди.

* * *

– Аввало, бўлажак куда, кудагайнинг розилигини олиш керак, – деди Ҳамид.

– Тўғри, кудаликка бориш керак, – деди Эргали.

– Улар бизни қай кун, қайси вақтда қабул қилишларини билишимиз керак, – деб гап қўшди Ойгул.

– Буни қандай биламиз? – деди Кулаш.

– Анжелика отаси билан гаплашсин. Уларга қайси кун қулай бўлса, ўша кун борамиз, – деди Қуттибек.

Ушбу кенгашдан бир ой ўтгач, кўзини операция қилдириш учун Тумарбек Олма-отага келди.

– Хуш келибсан, – деди уни аэропортда кутиб олган Ҳамид.

– Раҳмат!

– Остонада об-хаво қалай?

– Об-хаво худди Олма-отадагидай, – деди Тумарбек. – Қудалик қалай ўтди?

– Қудаликка оғам билан Ойгул бошчилигида қудамиз Малик, қудағай Равшаной, Қуттибек билан Суюнчбека, Абен билан Айман, Кулаш билан Бойбўта, Салима билан Сайилхон, Улжонлар билан ўттиз чокли бўлиб бордик, – деди Ҳамид машинага ўтирар экан. Сўнг хангомасини давом эттирди. – Олмаотанинг коқ марказидаги «Бахт қуши» ресторанида қуда томоннинг ўттиз чокли яқинлари бизни сурнайлатиб, ўланлатиб кутиб олишди.

Эрасил оғам бошлаган гуруҳ мезбонларга гулдасталарни тақдим этишгач, ичкарига кириб дастурхон атрофидан жой олдик. Биринчи сўзни Андрейнинг ҳамкасби Ўразбек олди:

– Манов сулув хоним Андрейнинг рафиқаси Елена, – деб таништирди келишган, нозик қома, оқ-сарикдан келган аёлни. – Бўлажак қудангиз Андрей қирқ уч ёшда, қудағайингиз Елена – йигирма иккида. Эшитгандирсизлар, Андрейнинг биринчи аёли Элина бундан бироз йиллар аввал вафот этган. Ўшандан кейин орадан икки йил ўтиб, Еленага уйланган. Андрейнинг ўнг томонида ўтирган Тамара Григорьевна – Элинанинг онаси, Анжели-

кани шулар тарбиялаган. Уларнинг ёнида ўтирган Оксана Сергеевна 7 Элинанинг синглиси. Тўрда ўтирганлар – Раиса Анатольевна билан Галина Семёновна. Уларнинг ёнида...

Ўразбек келин томонни таништириб бўлгач, Эрасил оғам ҳам куёв томондан келганларни таништириб чиқди.

Қудачилик маросими бошдан-охиригача козочка таомилда ўтди. Дастурхонда ноз-неъмат бадас-тир, қуш сутидан бошқа ҳамма нарса бор: қўйнинг боши дейсанми, аъло сифатли коньяк, виски, арақ, маркаси оқ, қизил шароблардан тортиб қимиз билан кимронгача қўйилган экан.

– Қани, энди қуйруқ-жигарни келтиринглар, – деди Ўразбек хизматдагиларга ияк қоқиб.

Официант йигит катта товоқда қуйруқ-жигар келтирди. Эрасил оғам бошчилигидаги куёв томон қудалар, яъни бизлар ҳам бўш келмаган эдик, қуйруқ-жигардан навбати билан еб, биримиздан кейин биримиз лаганга янги, бели синмаган беш мингталик тенгелардан ташладик.

Ёши ўттизлардаги ўрта бўй, оқ-сарикдан келган, озғин, қисик кўз Ўразбек гапга чечан, хушчақчақ йигит экан. Зиёфат охирлаган кезде қуда билан қудагай «қудажонларим» деб юриб, козоч удумига кўра, Эрасилдан бошлаб барчамизга сарпо кийгизди, – дея хангомасини яқунлади Ҳамид...

Дониёр қудаликка боришдан бир кун аввал футбол ўйнаб, оёғи жароҳатлангани боис,

кўлтиктаёқда бўлса-да, ҳаракатлари одатдагидай чаккон ва тетик эди. У бир чеккада ўтирганча, ёнидаги Анжеликага кулумсиб қарайди, ота-онасига кўз кирини ташлаб, жилмаяди. Қалбини тўлдирган қувонч туйғуси, ҳис-ҳаяжон чехрасида, боши атрофида қизғиш шуъла гардишидай бўлиб товланади.

Бу Дониёрнинг ҳаётидаги энг бахтли кун эди...

IX

– Мен Дониёрнинг уйланиш тўйига элимизнинг машхур хонандалари – Алибек Донишев билан Нурғали Нусипжоновни, Роза Римбаева билан Мақпал Жунусовани таклиф қиламан, – деди Эрасил. – Улар тўйнинг кўрки-да. Ойгул, айт-чи, тўйни қаерда ўтказишимизни хоҳлардинг? Шаҳар марказидаги «Қабул уйи»дами ёки Отакентдаги «Богчасарой»дами?

– Қиммат демасанг, – деди Ойгул, – иккаласи ҳам ажойиб!

– Қиммат бўлса нима бўпти? Дониёр учун маблағиям, бошқасиниям топаман. Ўғлимнинг никоҳ тўйига дўст-ёронлар, қариндошлар билан бирга атоқли ёзувчи, олимлар ҳамда эл ҳурматлайдиган раҳбарлар, шунингдек, бошқа таниқли арбобларни таклиф қиламиз.

Қувончдан кўнгли жўшиб, тўлқинланиб гапирган отасининг сўзлари қанчалик ёқимли бўлса-да, тўй хусусида Дониёрнинг ўз ўйи бор экан. У отасига боадаблик билан тушунтирди:

– Дада, менимча, сиз айтган машҳур санъаткорларни таклиф қилиш шарт эмас, – деди Дониёр.

– Нега? Уларни дўппингга сиғмайди деб ўйлайсанми?

– Уларнинг санъатига шак келтирмоқчи эмасман. Уларни менам яхши кўраман, кўшиқларини севиб тинглайман. Аммо...

– Нима аммо?

– Гапини бўлмай, нима демокчилигини охиригача эшитайлик-чи, – суҳбатга аралашди Ойгул.

– Шундай бўлса-да, – гапини давом эттирди Дониёр, – сиз номларини айтиб ўтган, барча севадиган санъат юлдузлари ёшлар учун янгилик эмас-да. Мен тўй янгича бўлишини, аввал саҳнага чикмаган ёш истеъдодлар, бўлғуси юлдузларни таклиф қилсак дегандим. Мен ана шундай умидли гуруҳни топганман. Ҳаммаси ёшлар, истиқлолимизнинг тенгдошлари. Уларни дўстларим билан тинглаб кўрганман. Репертуарининг асосий қисми қозоқча кўшиқлардан иборат, унутилаёзган халқ ўланларини ижро этишади. Дада, ойи, уларни сизлар ҳам тинглаб кўринглар, ишончим комилки, бу гуруҳ сизларга ёқади. Қозоқча тўйларимизда бир ёмон камчилик бор, бизнинг тўйда ўшанинг такрорланишини истамасдим.

– У қандай камчилик экан? – деди Эрасил.

– Тўй ёзда баланд бинонинг фалончи каватида эмас, очик осмон остида ўтиши керак. Одамлар тоза ҳавода маза қилиб ўтириб, дам олиб кетиш-

лари учун кулай. Шунингдек, тўйга келганларнинг ҳаммасига сўз берилиши ҳам шарт эмас. Ҳозирги тўйларда келган меҳмоннинг ҳаммаси гапирмоқчи бўлади. Бундай мажлисбозликдан одамлар зеркиб, толикиб кетишади. Бизнинг тўйни бир оқсоқол очиб, фотиҳа берса-да, меҳмонлардан тўрт-беш нафаригина табрик сўзи айтса бўлди-да...

– Ахир, ҳаётингдаги энг бахтли кунда яхши ниятлар билдирилмайдими?

– У ниятлар деворга тортилган матога, махсус столдаги альбомга, видео, аудио тасмаларга ёзиб қолдирилади.

– Бу фикринг менга маъқул, – деди бироздан сўнг Ойгул.

– Тўйни Олма-ота санаторийси қаршисидаги яшил қайинзор, қарғайзор ўрмон қучоғидаги очиқ ресторанда ўтказсак дегандим. Ресторан атрофи керагалар билан ўралган, тепасига улкан чанғароқ ўрнатилган. Меҳмонлар ўзларини худди ўтовда ўтиргандай ҳис қилишади.

– Тўй куни ёмғир ёғиб қолса нима бўлади? – деди Эрасил.

– Қайнаб ётган августда қанақа ёмғир? – деди Ойгул.

– Олма-отанинг об-ҳавосига ишониб бўлмайди, – гудранди Эрасил қовоғини уйиб. – Жиззаки хотиндай бир кунда қирқ бор ўзгариб туради.

– Уёғи ҳам ҳисобга олинган, – деди Дониёр. – Об-ҳавони аниқловчи марказнинг маълумотига кўра, август ойининг иккинчи ярми ёғин-сочинсиз

бўларкан. Мабодо ёғиб қолса, унга ҳам чора кўриб кўйилади. Бир кун олдин брезент чодирлар келтириб кўямиз.

– Айланайин қулуним, ҳаммасини ипидан-игнасигача пухта ўйлаб кўйибсан-ку! – деди Ойгул ўғлидан фахрланиб.

– Энди сизларга тўй сценарийсини қисқача баён қилсам, – деб Дониёр сўзини давом эттирди. – Тўй бошида ресторанга кираверишдаги кўш қанот эшикнинг икки томонида қадимги сак кийимида, қўлда қилич, найза, қалқон ушлаган, бошларига дубулға кийган икки нафар сарбоз туради. Бир томонда Қиз Жибек либосидаги қизғалдоқлардай қизлар, иккинчи томонда Тўлагандай хушбичим, хушчирой йигитлар қаторлашиб туришади. Довулчи, чанқовузчилар меҳмонларни илиқ табассум, ёқимли куй билан қарши олишади. Улар киядиган либосларининг эскизини китоблардан ҳамда Интернетдан топдик. Шиғабой билан Алдаркўса, Хон билан Жиранша чечаннинг хотини Қорасоч иштирокидаги бир актли спектакль, шунингдек, оқинларнинг қисқа айтишуви ҳам меҳмонларга манзур бўлса керак. Масхарабозлар мўл-мўл кулги улашишлари маълум. Беточар оқин Серик Калиевга топширилса. Аммо ўртага товоқ кўйиб, унга одамлар турганиб келиб, пул ташлашмаса дейман. Беточарнинг пули дадамнинг қалам ҳақидан бўлгани маъқул... Никоҳ кечасининг мухтасар сценарийсида ана шулар кўзда тутилган. Хўш, розимисизлар?

– Рози бўлмасак-чи? – деб Эрасил Дониёрга синовчан тикилди.

– Унда таклифларингиз...

– Бизда таклиф йўқ. Бу – отангнинг сени сўзлатиш учун шунчаки айтаётгани-да. Бунақа янги-ча, ажойиб лойиҳага ким ҳам қарши бўларди? Режанг дуруст. Тортинма, қулуним, – деб Ойгул ўғлининг пешанасидан ўпди.

– Сценарий менга ёқди, – деди Эрасил.

Ота-онасининг кўлловидан руҳланган Дониёр ўша куниёқ тўй тадоригига киришиб кетди...

– Менинг Донишим ўзининг уйланиш тўйига ўта масъулият билан, шунингдек, фалсафий-тарбиявий нуқтаи назардан туриб ҳозирлик кўраётган экан-да, – деди Ойгул Эрасилга гурур билан.

– Мен ўғлимиз тузган бу режанинг теранлигига, фавқулодда мазмундорлигига қойил қолдим, – деди Эрасил ҳам тўлкинланиб.

Х

Ерўчоқдаги қатта қора дошқозонда қайнаётган гўштнинг оқ кўпигидай олачипор осмонда учиб юрган Оқбош бургут атроф-теваракни оловли кўзлари билан қамраб ўтди. Ғарбга қараб оҳиста ботаётган қуёшнинг кечки нурлари балқийётган мисдай қўнғирлашиб борарди. Олатов бағридаги кўркаш шаҳар – Олма-ота узатилаётган қизнинг сеп-сидирғасидай қизил-яшил рангларда жилваланади. Дарахтларнинг яшил барглари орасидан қиялаб ёғилган қуёш нурлари тўқ жигарранг

намхуш тупроқни эркалаб силайди. Бу йилги ёз серёмғир келганидан шаҳардаги тол-терақлар у ёқда турсин, тоғ ёнбағридаги арчалар билан тошлок ердаги қарағай, оқ қайин, қайрағочларгача ям-яшил бўлиб, яшнаб турибди. Қумлоқ ерларни ҳам ипақдай майин майсалар буркаган. Тоғнинг ола-була тошларини кўкиш пўпанак босган.

Қозоқнинг Буюк Дашти узра чарх уриб юрган Оқбош бургут шимолдан ернинг жаннати – Ет-тисувга оқшомга яқин етиб келди. У юксакларда учиб юриб, осмон билан ер орасидаги табиат кўринишлари-ю, тириклик гамида ғимирлаган жами жониворларнинг ҳар бир ҳаракатини кўздан кочирмай кузатарди.

Тўрғай даштида «Қизбел» номли тоғ бор. Кўндаланг ётган хипчабел қизга ўхшаш ана шу тоғнинг қоқ ўртасида дилбар келинчакнинг анорига ўхшаш, бир-бири билан жуфтлашиб турган эгизак чўққи қад кўтарган. Халқ Қизил дейдиган бу эгизак чўққида тухумдан чиқиб, юксакда қаноти чийратма бўлган Оқбош – бошқа қиронларга ўхшамайдиган, ўзгача яратилган бургут. Қолган бургутлар унинг ёнида энди пати чиққан товуқнинг жўжасига ўхшаб қолади. Ҳайбатини айтинг, ҳайбатини, нақ арслонмонанд дейсиз! Йўғон, семиз болдирларидан бўртиб чиққан кўкимтир томирлари худди пайдай таранг тортилган. Оёғи ҳам ўзга қиронларникидан анча узун. Унинг ана шу узун оёғи ўта кучли тўрт бармоқдан иборат. Тўрт бармоқнинг энг кучлиси, ичкиси – «ембос-

ди», ўртанчиси – «сиқим», сирткиси – «чангал», орқадагиси – «пих» дейилади. Тўртала бармоқ ханжардай кескир, кўкёл қашқирнинг панжасидай қудратли бўлади. Парвоз киладиган маъвоси – козокнинг нозланиб ётган бепоён, кўркам даласи, осмон билан ернинг ораси. Таштулак дейдиган тўрт ёшни орта қолдириб, бу йил «музбалақ» аталадиган, яъни еттинчи ёшни қаршилаган Оқбош бургут Кўктепани кўклаб ўтди-да, Толғар тоғининг юксак чўққисиди кўноклаб, теварак-атрофга кўз ташлади. Тоғ этагидаги овул чироклари кўкиш туман орасида милтиллаб кўринади. Оқбош бургут кўкка тикилди. Кулранг осмонда от тақасидай ёйсимон ой ғарбга томон охиста сузиб бормокда. Юлдузлар сўнаётган мойчирокдай бемажол милтирайди. Анов бир йили уни ўлдирмоқчи бўлиб жонталашган олачипор илоннинг вишиллашидай қутуриб эсаётган шамол баданга игнадай жазиллаб санчилади. Бир пайт қашқирнинг улиган овози эшитилди: «У-у-у...»

Қашқирнинг чўзиб, бор овозда улишига бойтеватнинг жон-жаҳди билан ҳуриши уланди. «У-у-у...» «аф-аф-аф...»

Бироздан сўнг қашқирнинг ҳам, итнинг ҳам уни ўчди. Тоғни қуршаган туман пардаси кўтарилиб, теварак-атроф аниқ кўрина бошлади. Қутуриб эсган шамол ҳам тинди. Борлиқ сукунат оғушида. Тоғ пойидаги овулга ҳам сукут чўккан. Ана шу соқинликда кўзи илинган Оқбош бургут

қашқирнинг қаттиқ улишидан чўчиб уйғонди. «Уу-уу...» Оқбош овоз чиққан томонга қаради. Узоқдаги кимирлаган кумурсқагача кўрадиган кироннинг оловли кўзлари тоғ пойидаги чорвадор овулнинг қаршисида чўнкайиб, бўйнини кўкка чўзиб увлаётган Кўкбўрини кўрди. Бўри бу гал аввалгидан ҳам қаттиқ ва узоқ увлади. «У-у-уу... Уу-уу...» Танаси йўлбарсдан ҳам йирик қашқирнинг овози кучли ва аччиқ эди. Ғарбга томон оҳиста сузиб бораётган ойга қараб узоқ увлаган қашқирнинг мунг тўла ноласи чўққилардан акс садо бериб, Оқбош бургутнинг вужудини титратиб юборди...

Бургут Толғар тоғининг юксак чўққисидан кўкка ўқдай кўтарилиб, Кўкбўрининг тепасида чарх уриб айлана бошлади. Сут пиширим лаҳзада ерга яқинлашиб, кўкка қараб увлаётган Кўкбўрини аниқ кўриб олди. Қийғоч тушаётган ой нурида бўрининг яғринидан тортиб кўк елкасигача кирпининг тиканидек дикрайган кўкиш жунлари кўзига аниқ кўринди. Оқбош бургут оловли кўзларини Кўкбўрига қадади. Шу лаҳза иккисининг нигоҳлари тўқнашди. Кўкбўри бургутни кўрса-да, сесканмади. Қизғиш-яшил оловли кўзларини ой шуъласидан жилваланган булутли кўкимтир осмонга тикиб, увлашда давом этаверди. Оқбош ҳам бўрини кўрмагандай бўлиб, тоғ пойидаги овул тепасидан айланиб-айланиб, сўнг Олатов томонга учиб, энг юксак чўққига қўнди. Кўкбўри сингари Оқбошнинг юраги ҳам бугун нотинч эди. Бургутнинг шанғиллаган кескин қийқириғи билан

Кўкбўрининг узлуксиз аччиқ увлаши қўшилиб, еру кўк орасида акс садо берди. Бир ёмонлик юз беришини олдиндан ҳис қилган Кўкбўри билан Окбош бургут тонггача бедор қолиб, сас чиқариб юришди.

Кўкка қараб увлаган Кўкбўрининг мунгли товуши билан овул тепасида айланиб учган Окбош бургутнинг қийқириғи ширин уйқуда ётган Сейилхонни ҳам уйғотиб юборди. У ташқарига чиқиб, кўрадаги молларни кўздан кечирди. Ҳаммаси тугал. Думини ликиллатиб, оёғига ўралашган октўш бойтеват қашқир овози чиққан томонга қараб, ҳафсаласизгина ҳуриб кўя қолди. Ҳар галгай ваҳимали вовуллаш қайда дейсан. Одатда, қашқирга ташланадиган баҳайбат бойтеват Кўкбўрининг тепа сочи тикка қилиб, суякни зиркиратувчи аччиқ ноласи билан Окбош бургутнинг шанғиллаган кескин қийқиригидан кўркдимикан?

Сейилхон уйга кириб, тўшакка чўзилганида Савле уйғониб кетди.

– Музлаб кетибсан-ку, сенга нима бўлди? – деди тўшакнинг ярмини эгаллаб ётган хотини.

– Ташқарига чиқиб, молларга қараб келдим.

– Ит, қушдан омон эканми, ишқилиб?

– Омон... Аммо, уйга яқин жойда қашқир увлапти. Увиллашидан чўчиган оқ арғумоқ кулоқларини диккайтириб, олд туёғи билан ер тепиняпти, кашқа қулуннинг танаси ҳам дир-дир титрайди.

– Улар бир хатарни сезишган, милтиқ отиб, қашқирни чўчитмадингми?

– Кераги йўк, – деди Сейилхон.

– Нега?

– Увлаган кашқир ҳеч нарсага – молгаям, одамгаям хужум қилмайди.

– Увлашадими, жуфтлашадими, кашқирнинг оти – кашқир! Оқ арғумокни кашқир тортиб кетса, Эрасил жигаримнинг олдида нима деган одам бўламиз?

– Бу кашқир йилқингни тортиб ҳам кетмайди, ёриб ҳам.

– Нима бало, кашқир билан келишиб, шартнома тузиб келдингми?

– Қариялардан эшитганман, увлаган кашқир молгаям, одамгаям хужум қилмайди.

– Ўзинг шу гапга ишонасанми?

– Ейдиган бўлса, шу пайтгача еб кетган бўларди.

– Барибир, сергак бўлган яхши-да.

– Э, еса есин-да. Йилқинигина эмас, қўрадаги қўй билан сигирниям еб кетса майли. Қашқир яхшиликка увламайди. У бўладиган бир ёмонликни сезган. Қашқир сезган ёмонлик шулар билан кетса, рози эдим, қайтанга қувонардим ҳам. Қўш қизим – қўш қанотим. Нозгулим билан Ёзгулимнинг бошлари омон бўлсин. Ёмонлик жонга эмас, молга келиб тегса, армон не? Бола чоғимда Мингсари отам айтган бир хангома ёдимга тушди. Бу воқеа бешинчи синфни битирган йилим юз берган эди. Ўшанда эл яйловда – Учқўнғирда бўлган. Савле, эшитиб ётибсанми? Ие, ухлаб копсан-ку...

Сейилхоннинг гапларини тинглаб ётиб ухлаб қолган Савле тонгга яқин туш кўрди. Туғишган оғаси Эрасил ўтган йили етмишга тўлганида Сейилхон иккалови совғага оқ арғумоқ миндиришган эди. Эгарланган отга миниб, бир тепаликдан ошиб, ортга қайтган Эрасил: «Бул арғумокни Дониёрим минади», – деганди. Ўша оқ арғумок эгар-жабдуксиз, яйдоқ келиб, эшик олдида кишнаб турганмиш. Кумуш безакли, тилла суви югуртирилган юган ўртасидан қоқ узилганмиш. Ерда чуваланиб ётган қил хивич арғумокнинг олдинги оёқларига ўралиб қопти. Отнинг сағрисидан қипқизил қон оқяпти. Оппоқ танасидан тилим-тилим бўлиб илондай оқаётган қон от туёғидан тешиб чиқаётган эмиш.

Савле уйғониши билан тушини Сейилхонга айтиб берган эди, у:

– Кечаси ит хурди, қашқир увлади, уйқинг бўлинди. Шунинг таъсири бу. Бундайда, уч марта «кет фалокат, кет!» – дейиш керак.

– «Туш тулкининг тезаги», дейишади-ю... аммо юрагим ғаш. Кўкам бетобланиб қолмадимикан?

– Эроғани айтяпсанми?

– Ундан бошқа ким бўларди?

– Эроға билан кечагина сўзлашдим, соппа-соғ экан. Овози телефонда шанғиллаб турибди.

Сейилхон билан Савле гаплашганча ташқарига чиқишди. Мол-қўрага қарашди: йилқи ҳам, қўй ҳам, сигир ҳам омон, ҳаммаси бут экан. Ярим кечадан тонггача увлаган Кўкбўри ҳам йўқ. Яшайдиган маконига кетган бўлса керак.

– Айтдим-ку, – деди Сейилхон, увлаган қашқир молга ҳам, одамга ҳам тегинмайди деб.

– Ўша қашқиринг кўрадаги бор жонликни еб кетганида яхши бўларди, – деди Савле.

– Нега ундай дейсан?

– Қашқир бекорга увламайди, бир ёмонлик бўлишини сезса, увлайди, деб ўзинг айтдинг-ку. Ўша ёмонлик молга тегса яхши бўларди, деяпманда...

– Э, сенинг ваҳиманг қурсин! – деб қўл силтади Сейилхон.

– Ваҳима қилмай бўладими? – деди Савле Сейилхонга маънос тикилиб. – Қашқир увласа, ёмонлик бўлишини мен ҳам биламан. Қарияларнинг айтишича, қашқирлар увлаган куннинг эртасига Иккинчи жаҳон уруши бошланган экан. Ашхобод, Спитак шаҳарларини ер билан яксон қилган даҳшатли zilзила ҳам, Афғонистондаги халигача давом этаётган уруш ҳам, Чернобиль атом станциясидаги офат ҳам қашқир увлаган кечадан бошланмаганмиди?

– Бу айтганинг рост. Шундай бўлса-да, тонгсахардан ёмонликни чақириб, кўнгилни чўқтирмайлик. Оллоҳнинг ўзи ёр бўлсин. Онда-сонда шундай бир қийинчилик бўладиган бўлса, қайга қочиб қутуласан. Кўпга келган тўй бу, деймизда. Чунончи, қашқир нафақат хавф-хатардан, балки яхшиликдан ҳам хабар беради, дейишади. Яхшиси, эзгуликдан умид қилайлик. Айтгандай, қашқир – қозоқнинг, қозоқнинггина эмас, бутун туркий халқларнинг онаси ҳам.

– Қўй-э, сенам қайдаги куракда турмайдиган гапларни айтасан-да.

– Мен сенга қашқирни «она» деб бекорга айтмадим, – деди Сейилхон хотинига кулумсираб. – Шу гапимга нафақат илгак бўладиган, балки тиргак ҳам бўладиган ривоят бор.

– Қанақа ривоят экан у?

– Бу воқеа одамзод Ер она билан Осмон ота орасида дастлаб умргузаронлик қилишни бошлаган ўша қадим замонларда бўлган экан. У тарих қаърида кўмилиб кетмасдан оғиздан-оғизга ўтиб, то шу бугунгача етиб келган ушбу ҳайратангиз ривоятнинг асл моҳиятини тўлиқ ифодалаш учун ёстикдай китоб ёзиш керак бўлади. Бу сенинг оғанг, менинг қайноғам Эрасилнинггина қўлидан келадиган иш. Мен эса ёзувчи эмасман, шу боис мазкур ривоятнинг қисқача баёни билан чекланман.

Кенг даштда умргузаронлик қилаётган қадим бир қабилага тун қоронғисида қароқчилар хужум қилиб, қаршилик кўрсатган-кўрсатмаган тирик жон борки, қиличдан ўтказибди. Қирғинбарот уруш эртасига, қуёш ботиши олдида тугаб, ҳеч ким тирик қолмаганига ишонч ҳосил қилган босқинчилар ўз йўлларига кетишибди. Аммо икки қўли, икки оёғи қиличда чолиб ташланган, мўйлови эндигина сабза урган ёлғиз бир бўз йигит жанг майдонида кундадай думалаб қолаверибди.

Худонинг қудрати чексиз! Ўлмаган бандасига ўлик балиқ йўлиқипти, деганларидай, яйдоқ дашт-

да емиш илинжида изғиб юрган ёлғиз хайвон — урғочи қашқир оч бўлса-да, ўша ярадор жонни емапти, аксинча, унга ғамхўрлик кўрсатибди! Жароҳатини тили билан ялаб қонни тўхтатиб, елкасидан тишлаб, кўл соҳилига олиб бориб чўмилтирибди. Кўлнинг суви жароҳатларига шифо бағишлаб, ярадор бўз йигит соғая бошлабди. Ул нотавон бечора ёмонликни одамдан, яхшиликни хайвондан кўрибди. Кунлар ўтиб, ўттизга чиққанда жароҳатлари тўлиқ битиб, соғайган ўғлон урғочи қашқирга уйланибди. Қашқир йигитдан юкли бўлган чоғда, қабилалар ўртасида яна қирғинбарот уруш бошланибди. Ўзининг жонини эмас, курсоғидаги урпоғини ўйлаган урғочи қашқир ғорга кочиб кириб, жон сақлабди. Қишнинг қора совуғида очликдан силласи қуриса-да, ғордан чиқмабди. У шу ерда очлик ва дўзах азобларида ўнта бола туғибди. Тоқат қилиб бўлмайдиган очлик азобида ул махлуққа сабот бағишлаган буюк туйғу — оналик туйғуси эди. Ўша нотавон банда билан урғочи қашқирдан дунёга келган ўн нафар боладан туркий халқлар тарқалган экан. Биз, козоклар Кўкбўрига урпоқмиз, дейишимиз ҳам, аждодларимиз ўтмишда бўрини муқаддас билиб, туғларида Кўкбўрини тасвирлашларида ҳам теран бир сир бор.

Ҳақиқатга йўғрилган мазкур ривоятда аёл-онагагина хос бўлган чексиз меҳр ва аёлнинг буюклиги таърифланади. Аёл — ҳаёт таянчи. Умрнинг мазмуни ҳам, файзи ҳам, таровату таронаси ҳам —

аёл. Аёлсиз умр – ойсиз тун... Оламнинг кали-ти аёлда! Аёлга Худо яратувчилик кудратини ато этган. Аёл шундай хосиятли, муқаддас, кудратли бўлгани боис ҳам сенга қарши гапирмайман, барча истакларингни бажараман.

– Вой, гапдоним-эй, – деб қулди Савле. – Гапни қадимги замоналардан айлантириб келиб, охирида менга тақадингми?

– Сенга бир хушомад қилай дедим-да.

– Нимага энди?

– Остонага боришимга рози бўлишинг учун...

– Остонада нима бор экан?

– Ўтган гал айтувдим-ку, бошлиқлар бир ойлик семинарга юборишмоқчи деб.

– Дониёрнинг ташвишлари билан банд бўлиб, бу гап ёдимдан кўтарилибди. Аввал Дониёрнинг тўйини ўтказиб олайлик-чи, бу ҳақда кейин ўйлашармиз.

Эр-хотин нонуштадан кейин молларни яйловга чиқаргунларича пешин ҳам бўлди. Кундалик майда-чуйда ташвиш билан «ёруғ дунё» деб аталувчи ёлғоннинг яна бир куни зувиллаб ўтди-кетди.

«Эй, Худойим-эй, ёлидан ушлатмай, ёлғонлигини сездирмай ўтиб бораётган умр-эй! Қайга бориб, қачон тўхтар экансан?!» – дея ўйлади Сейилхон. У ана шу хаёллар билан уйга кириб келганида, Савле кечки овқатга ҳозирлик кўраётган эди.

Оллоҳ таолонинг меҳри тушган икки бирдай тирик жон – муқаддас Оқбош бургут билан хосиятли Кўкбўри эса ўша кечаси бекорга безовта

бўлмаган эди. Олдинда қанотларини керагадай кериб қайғули кун, ярали тун яқинлашиб келарди...

XI

Эрасил ниҳоят бугун тонгга яқин «Машаққатли муҳаббат» романини яқунлаб, сўнгги нуқтани қўйгач, елкасидан тоғ ағдарилгандай ўзини енгил сезиб, «уфф» деб иш столидан турди-да, айвонга чиқиб, теваарак-атрофга кўз ташлади. Шаҳар ҳали уйку оғушида, сахар сукунатини ахён-ахёнда, пастдан, шоҳқўчадан ўтган машина гилдиракларининг асфальт устида шувиллашигина бузади. У лоларанг тонг шафағида ёлқинланган Олатовнинг мошранг чўққисига тикилди. Чўққи бошидаги оқиш булут «Улкан шаҳардаги танҳолик» романининг қаҳрамони Қор-Онага жуда ўхшар экан. «Урушда ёлғиз ўғлидан жудо бўлган мотамсаро Қор-Она қорли тоғлар орасида ҳамон саргардон кезиб юргандир?» деб ўйлади у. Ўша лаҳзада кўз ўнгида қаҳрамони – мотамсаро сулув Қор-Она гавдаланди. Қулоғига у айтаётган мунгли кўшиқ эшитилди:

*Фарзандим ўлиб, гам қучган,
Қайғулар ютиб, қон қусган.
Мотамсаро Қор-Онаман,
Бола ўрнига тош қучган.*

*Куйиб кетган жонимга
Малҳам бормикин, айтинглар.
Дардларим айтсам, тушунган
Одам бормикин, айтинглар.*

*Бирингга биринг ўқ отдинг,
Боламни шундан йўқотдим.
Қайғуриб, қанғиб юрарман,
Керакмас энди жаннатинг.*

*Ялмогиз уруш ўр-олов эди,
Юракка қайғу чертади.
Жонимни еган бу шеърим,
Мангу тузалмас дард энди.*

*Боламлаб она йўқлайди,
Шум уруш қачон тўхтайди?
Ёрилса яна бомбалар,
Олам қайғудан бўзлайди.*

*Оқбошим кўкни қамрайди,
Урушни қуш ҳам қарғайди.
Бўлмаса уруш оламда,
Бахтсизлик ҳам бўлмайди..*

*Арвона бўлиб бўзлайман,
Олам дардини сўзлайман.
Йўқолгунча уруш оламда
Бўзлайвераман, тўзмайман.*

У мана шу сатрларни ёзганида қаҳрамони – мотамсаро сулув Қор-Она билан бирга қайғуриб, бирга йиғлаган эди. Ўша куни кечаси тоғда паға-паға қор, шаҳарда челақлаб ёмғир ёққанини эслади. Фарзанд доғида тирик арвоҳга айланган Қор-Она билан қайғусини бўлишган Осмон-Ота Оллоҳ тао-

лонинг амри билан кўз ёшини кўл қилиб йиғлади. Мотамсаро сулув Қор-Она билан Осмон-Отанинг кўз ёшлари оғир қайғуга аранг дош берган Ер-Онага сингаверди, сингаверди...

Уяли телефони жиринглаб, уни хаёл оғушидан қайтарди.

– Эрасил оға, саломатмисиз? – Эрасил Ойкарамни овозидан таниди.

– Қалайсан, бўтам? Олма-отага қачон келдинг?

– Олма-отада эмас, Москвадаман.

– Э, шундайми? Овозинг нақ ёнимда тургандай аниқ эшитилганидан Олма-отага келиб қолдимидесам...

– Сизга суюнчи хабарни айтмоқчийдим.

– Эшитаман,–деб хушёр тортди Эрасил.

– Сизни Россия Ёзувчилари уюшмаси Гумилёв номидаги олтин медаль билан тақдирлади. Биринчилардан бўлиб бу медаль ёзувчилардан Юрий Бондарёв билан Евгений Евтушенкога берилган эди, унга лойиқ топилган учинчи шахс сиз бўлдингиз.

– Хушxabар учун раҳмат, Ойкарам. Худо сени ёрлақасин.

Телефондаги суҳбат тугаши билан гўзаллик салонига кетган Ойгул кириб келди.

– Ким билан гаплашдинг, овозинг йўлаккача эшитилиб турди.

– Москвадан Ойкарам кўнғирок қилди.

– Нима дейди у?

– Кувончли хабар айтди.

– Қандай хабар?

– Россия Ёзувчилари уюшмаси мени Гумилёв номидаги олтин медаль билан тақдирлабди.

– Табриклайман! Қутлуғ бўлсин! – деб Ойгул Эрасилнинг бетидан ўпиб қўйди.

– Сафдошларим яна шовқин соладиган бўлишди-да, – деди Эрасил маъюсланиб.

– Нима деб шовқин солишади, уларинг?

– Нима дейишлари маълум. «Чет давлат Эрасил Жақсибековга Букер мукофотини ҳам, орден, медални ҳам берди. Икки марта академикликка сайлади. Шулар етмагандай, бунисига бало бормиди?» – дейишмайдими?

– Дейишса дейишар, уларни тиланиб ёки сотиб олибсанми? Куруқ хасад қилиб ётгандан кўра, сенга ўхшаб тинмай меҳнат қилишсин эди, – деб Ойгул хушxabардан кувониш ўрнига кўнгли гашланаётган эрига далда берган бўлди.

«Эҳ, эсиз қозоғим-а! – ўйлади Эрасил. – Евтушенко «Россиянинг шоирлари эгиз туғилар Дантеснинг ўқи билан» – деганидай, «хасад» деб аталмиш қопонғич кўппак қозоқнинг ўзи билан бирга туғилиб, бирга ўсади. Ўша «хасад» деган серпушт ўлармон кўппак тишламаган қай яхшинг қолди, айт-чи, қани, қозоғим? Оз бўлдимми ўшалардан тортган азобинг?! Энди бу касалдан қачон тузлар эканмиз? Ўзимиздан улуғимизни юқори кўя олмаган, худбинлигимиз боис хали-хамон туғишганлигу жузчилик тузоғи оёқларимизга тушов

бўлиб ўралиб юрибди. Кечаги Авезов, Муконов, Мусрепов, Мустафинлар қандай шахслар эди? Ўзлари ҳам, сўзлари ҳам, ишлари ҳам буюк эди уларнинг. Биз сизлардай бўлолмадик, кечиринглар, оғалар! Ортимизда бизга ишонган халқ турибди. Ҳасадда куйгандан кўра халқ учун ижод қилсак бўлмасмиди? Буюк оғаларимиздай бўлолмасак, улардан ўрناق олсак, улардай софдил бўлишга интилсак эди. Оғаларим, соғиндим сизларни! Ҳар гал сиз ҳакингизда ўйласам, юрак курғур соғинчдан зирқирайди. Сизлар биздан олислаганингиз сайин тоғ каби юксалаверасиз. Сиз бизгагина эмас, комилликка эришган келгуси авлодларга ҳам кераксиз. Ҳа, гоят соғиндим сизларни, буюк Оғаларим!...»

Ана шундай ўйлардан мутаассир бўлган Эрасил ўша кечаси анчагача ухлай олмади...

XII

Туяўрқач чўққилари нозик белли қизларнинг дуррасидай оқ булутлар оғушидаги Олатов осмонга виқор ила тикилади. Тоғ пойидаги чиройли Олма-ота оқ арғумоқда келаётган йигитини кутаётган қайлиқдай гул-гул очилиб, ўзича ёқимли жилмаяди. Шаҳарнинг жанубий чеккасидаги Олатов билан Олма-ота оралиғидаги «Олма-ота» санаторийсининг кўркамлиги кўзни қувонтиради. Улкан отчопардай майдонни эгаллаган санаторийнинг мухташам, кўп қаватли биносига қарамакарши томонда оқ қайин, тол-терақлар оғушидаги

ёзги тўйхонанинг таровати бугун ўзгача эди. Ўтов каби доира шаклидаги ресторан тўрининг тепасига чанғароқ ўрнатилган, атрофи керагалар билан ўралган. Икки томондаги столларга ёзилган оқ дастурхонлар қуёш нурида жилваланиб, кираверишдаги сакнинг қўш сарбозлари турган остона билан ажойиб уйғунлик юзага келган. Бу ердаги табиатнинг ороланиши, манзаранинг кўркидан кўнгил завқланади. Дониёр билан Анжеликанинг бахт кечасига таклиф этилган икки юзга яқин меҳмонларнинг кайфиятлари кўтаринки. Оркестр Сиддиқ Муҳаммаджоновнинг «Шодлик Ватани» куйига Курманғозининг «Олтин яйлов»ини улаб юборди.

– Бу жаннатни қандай топдингиз? – деди атрофга суқланиб қараётган «Қозоқ овози» газетасининг муҳаррири Жазилбек.

– Буни мен топмадим, – деди Эрасил.

– Ойгул янга топдимми?

– Бу ерни Дониёр топган.

– Биз газетанинг бугунги сониди Дониёр билан Анжеликани никоҳ тўйлари билан қутладик. Икковининг бир-бирларига қараб, кулумсираб тушган турли ҳолатдаги суратлари ҳам чиройли чикди. Газетанинг бугунги сонини кўролдингизми?

– Йўқ, кўролмадим.

– Икки юз донасини олиб келиб, тўйхонага кираверишдаги столга ёйиб қўйдик.

– Раҳмат, азизим. Сен муҳаррирлик қилаётган «Қозоқ овози» халқ севиб ўқийдиган нашрлардан бири бўлди. Худога шукур, ҳокимият қўлламаси

хам, тендерда ютқазган бўлсаларинг хам адади йил сайин ортиб боряпти. Ҳаммаси яхши. Дарвоқе, газетага берилиб кетиб, шоирлигинг эсдан чиқмасин.

Икковларининг суҳбатини «Ёшлар келди, келин-куёв келди!» деган овоз бўлди. Овоз чиққан томонга ялт этиб қараган Эрасил тўй карвонига бошчилик қилиб келаётган оппоқ «Майбах» сарбонлигидаги автомобиллар санаторий қаршисидаги майдонга келиб тўхтаётганини кўрди.

– Ў, халойик, келин-куёвни тик туриб қарши олайлик! – деди биринчи тўй бошловчи, куймай пишган тўқочдай қўнғир, думалок юз, куюқ қош, жингалак сочли йигитча.

– Ў, ардоқли оғайнилар, ёр-ёр айтишга шайланайлик! – деди иккинчи бошловчи, баланд бўй, хипча бел, озғин чехрали қиз.

Меҳмонлар икки томонга ажралиб, ёр-ёр машқини бошлаб юборишди.

Тўпни ёриб икки ёш,

Келаётир, ёр-ёр!

– Қани, яна бир бор такрорлаймиз, – деди жингалак сочли бошловчи йигит.

Тўпни ёриб икки ёш,

Келаётир, ёр-ёр!

– Яхши, жуда яхши! Энди жиндай сабр қилиб, келин-куёвни кутамиз, – деди хипчабел бошловчи қиз.

Тўпланганлар келин-куёвни кутиб, жим туриб қолишди. Бошловчилар тўй машиналари келиб тўхтаган майдонга тез-тез қараб қўйишади.

Тўйга ташриф буюрган мартабали меҳмонларнинг ҳам нигоҳлари машиналар турган томонда. Ойгул: «Ёшлар нега келишмаяпти? Билайин-чи», – деб «Майбах»га қараб югуриб кетган эди, негадир у ҳам ортига қайтмади. Яна бироз вақт ўтди. Аммо, келин-куёв кўринмади. Тўйхонадаги пашша гингилласа эшитилгудек оғир сукунат яна бир неча дақиқага чўзилди. Келин-куёвдан эса ҳамон дарак йўқ эди. Бетокат бўлган иккала бошловчи «Майбах» автомашинаси томон югуриб кетишди. Кўп ўтмай улар тўйхонага ранглари ўчган ҳолатда қайтиб келишди.

– Кечирасизлар, никоҳ тўйи бугун эмас, кейин, кейин, – деди халигина овози олтин косага тўкилган кумуш тангадай жаранглаб турган чумолибел бошловчи қиз бўшашиб.

– Тўй қачон бўлиши ҳақида қўшимча равишда хабар қилинади, – деди боя кирондай шангиллаб турган жингалак соч бошловчи йигитча журъатсизлик билан. Гўрдан чиккандай эшитилган бу синиқ, бўғиқ овоз тўйга келганларнинг юрагини титратиб юборди...

Нима бўлганини билолмай гангиб қолган тўй қатнашчилари қора туннинг қора пардасига чулғаниб, тарқала бошладилар. Меҳмонлар уйларига етиб бормасидан табиат ўзининг асов феълени яна бир бор кўрсатди. Бодрок юлдузлар чарақлаган тип-тиниқ, зангор осмон бир зумда қозон куясидай тим қора тусга кирди. Шу аснода Жазилбек ўрдали илоннинг «у-у-у»лаб, вишиллаб, ҳуштак чалишга

ўхшаш, ваҳимали, тушунарсиз бир овозни эшитди. Кейин бу шовқин баҳайбат аждаҳо «ух»лагандай кучли овозга айланди. Юксак қоя атрофида айланиб учаётган тикучоқнинг кучли вариллашидай номаълум шовқиндан қулоғи битиб, чакка томири лўқиллай бошлаган Жазилбек хайрат ва кўрқинч аралаш теварак-атрофга қаради. Бир зумда атроф қалин, оқиш туманга бурканиб, ҳеч нимани кўриб бўлмай қолди. Товони тагида ер дириллаётгандай туюлди. «Ер силкиняпти чоғи?» – ўйлади Жазилбек.

Шунинг изича кўтарилган шиддатли довул йўлида неки учрамасин ҳасдек учириб, ағдартўнтар қила бошлади. Довул тўйхона тўридаги келин-куёв учун ўрнатилган керагаларни кийратиб, тепадаги чанғароқни юлиб олиб кетди. Қора довул юлиб олган қора чанғароқ думалаб бориб олдиндаги теракка қарсиллаб урилиб, чилпарчин бўлди...

XIII

Дониёр билан Анжеликанинг тўйи бошланмасдан нега тарқалгани ҳаммани хайратлантириб, турли тахмин, турлича гап-сўзларга сабаб бўлди. Олатов санаторийси қаршисидаги яшил ипакдай ялангликда тузалган тўй дастурхонидан туз татиб улгурмаган одамлар бир-бирларига сим қоқиб, нима бўлганини билишга ошиқишарди.

– Салима, тўй нега бўлмай тарқганини биласанми?

– Билмайман, Ҳалима, билмайман. Сен мендан сўрагунча Ойгулга, Эрасилга кўнғироқ қил.

– Қилдим.

– Улар нима дейишяпти?

– Ҳеч қайсиниси гўшакни кўтармаяпти.

– Ҳамид, Суюнчбека, Қуттибек билан хабарлашдингми?

– Уларнинг ҳам сотқаларига кўнғирок қилдим. Телефонлари ишлаб турипти, аммо жавоб беришмаяпти.

– Вой Худойим-эй, Худойим-эй... Нима бўлди экан? Ишқилиб, Дониёр билан Анжеликанинг бирови бир фалокатга дучор бўлмаганмикан?

– Улар омон, – деди Ҳалима.

– Буни қайдан биласан?

– Ўзим кўрдим.

– Қайда кўрдинг?

– Эҳ, Салима-ей, сенам... улар машинадан тушганларини ўз кўзим билан кўрдим. Кейин, негадир, машинага қайта ўтиришди.

– Ойгул ҳам ўша машиналар томон кетганича ортига қайтмади. Юраги яхшимасди, ишқилиб Ойгул омон бўлсин-да, деб Худога илтижо қилиб ўтирибман.

– Агар бирорта хабар эшитсанг, менга кўнғирок қиларсан, Салима?

– Бир нима билсанг сенам хабар қил, Ҳалима.

– Албатта, Салима, албатта...

Гўшакни жойига қўйгач, Ҳалимани хаёл ҳар томонга олиб қочди. «Салима Ойгулни ўйлаб, ваҳима қилиб ўтирибди. Эрасилнинг ҳам соғлиги яхши эмас. Ёши етмишдан ошди. Инчунин, ўтган асрда

авиаҳалокатга учраб, етмиш саккиз йўловчининг ичида ёлғиз ўзи омон қолган. Ундан кейин, автомобиль авариясида тос суяғи синди. Яна неча бор ажал билан юзма-юз келиб, Худо асраб, омон қолганди. Ёши ўтган одам учун шунча зарбага бардош бериш осонми? Кунига бир ҳовучдан дори ютиб, қилтиллаб зўрға юрипти ўзи. Қон босими ҳам бот-бот кўтариларкан. Тўй ташвиши билан зир югуриш юрагига оғир келмадимикан? Ишқилиб, Эрасил омон бўлсин-да...»

Шу алпоздаги нохуш саволлар тўйга таклиф этилган барча меҳмонларнинг кўнглидан кечарди...

Тўйга Остонадан ташриф буюрган меҳмонлар орасида Эрасилнинг неvara жияни Анварбек билан келини Маржон ҳам бор эди. Улар «Олма-ота» меҳмонхонасида эзилиб ўтира-ўтира, ниҳоят сабрлари тугагач, бир неча киши бўлиб Эрасилнинг уйига келишди. Эшикни Савле очди.

– Дониёрдан хабар борми? – деб сўради Анварбек.

– Йўқ, – деди Савле мунғайиб.

– Эрасил кўкам¹ билан Ойгул янгам қайда?

– Билмайман.

Буларнинг савол-жавобини дахлиздаги қора телефоннинг жиринглаши бўлди.

– Тумарбекмисан? – деди гўшакни кўтарган Савле.

– Ҳа, мен, Тумарбекман.

– Қаердасан?

¹ Кўкам – оғам маъносида

- «Олма-ота» тўйхонасидаман.
- У ерда сендан бошқа яна биров-миров борми?
- Ҳеч ким йўқ, ҳамма кетиб қолди.
- Унда сен у ерда нима иш битириб юрибсан?
- Бирортасидан хабар бўлармикин деб...
- Уйга келмайсанми?
- Эрасил кўкам келдими?
- Келгани йўқ.
- Дониёрдан хабар борми?
- Хабар йўқ, таксига ўтир-да, уйга тез кел.

Савле телефон гўшагини кўйиши билан Жазилбек кириб келди. У ҳам «Дониёр қаерда, Эрасил келдими? Ойгул янгам-чи?» – деб бошқалар бераётган саволларни такрорлади.

– Бир-бирларининг кетидан югуриб чиқиб кетишган оғамдан ҳам, Ойгул янгамдан ҳам, Ҳамид билан Қуттибек, Равшаной, Малик, Улжон, Кулаш, Суюнчбека, менинг икки қизим Нозгул билан Ёзгуллардан ҳам хабар йўқ. Ҳеч бири телефонга жавоб бермаяпти, – деди Савле йиғламсираб.

«Ишқилиб омон бўлсин-да! Омон бўлсин. Худойим, бало-қазодан ўзинг асрагайсан!»

Ўша кечаси Дониёр билан Анжеликанинг бахт кечасига таклиф этилган икки юз нафар меҳмоннинг ҳар бирининг кўнглидаги ягона тилак мана шу эди!..

Кўпчиликнинг қалбидаги бу яхши тилак Парвардигор даргоҳида қабул бўладими ёки бу хонадонда мусибат рўй бериб, чиркираб қолишадими?..

Бу ҳали ҳеч кимга маълум эмасди. Ҳақ таолонинг ҳукмисиз бирорта /хас ҳам синмайди. Олдинда нима бўлиши Унгагина аён...

XIV

«Дониёр билан Анжеликанинг тўйи бошланмасдан нега таркади? Оёқ остидан бирорта бахтсизлик содир бўлдимикан?» – деган саволга жавоб ахтарган Жазилбек ҳам Эрасилнинг яқин кишиларидан бир нечтасига кўнғирок қилди. Аммо улар ҳам бўлиб ўтган англашилмовчиликдан гангиб ўтиришганини айтишди. Дунёда бундай мавҳумликдан оғир, кутишдан машаққатли нима бор? Жазилбек кўнғлидаги ғулғулани босиб, вақтни ўтказиш учун телевизорни қўйди.

Зангори экраннинг миллий каналида атоқли академик билан суҳбат берилаётган экан.

– Ўзингиз узок йиллар ишлаган тиббиёт университетидан нега кетганингизни билсак бўладими? – деб сўради манглайда қарчиғайнинг кўзидай қора холи бор, сийнадор, сулув сухандон қиз ингичка қошларини кериб.

– Кетганим сабаби, – деди қуюқ сочи кумушдай оқ, чақмоқ тошдай кичик, озғин гавдали, қарчиғайдай чапдаст академик кўрсаткич бармоғининг учи билан бурни устидан кўзойнагини босиб қўйгач, – университетда йўл қўйилаётган қонунсизликлар билан келишолмадим.

– Айнан қандай қонунсизликларга йўл қўйилмоқда?

– Уларнинг барчасини санаб ўтирмай, энг асосийсини айтайин. Бошқа ўқув юртларида аҳвол қандайлигини билмадим-у, бизнинг университетда талабалар ўқишмайди, дипломни сотиб олишади.

– Ҳаммасими?

– Деярли ҳаммаси.

– Буни батафсилроқ изохлаб ўтсангиз.

– Ҳозирда барча олий ўқув юртларида, жумладан, бизнинг Тиббиёт университетида ҳам талабалар пул тўлаб ўқишади. Бўлажак шифокорлар ўқишга тўланадиган пулни топиш учун кундузлари ишлашади. Шу боисдан, улар кундузги маърузаларга келолмайди.

– Унда зачётларни қандай олишади, имтиҳонларни қандай топширишади? – деди хайратини яширолмаган мухбир қиз кафтини ёйиб.

– Домлаларга пул беришади.

– Домлалар пулни олишадими?

– Олганда қандок!

– Ҳаммаси олишадими?

– Порадан ҳазар қилганларни кўрмадим.

– Сиз ҳам талабалардан пора олганмисиз?

– Худо асрасин! – сесканиб тушди академик. – Инсон ҳаётига зомин бўладиган харом ақчани олиб, Яратганнинг олдида гуноҳга ботишни истамайман.

– Кўпдан ажраб, кўзга ёмон кўринмайсизми?

– Ёмон кўринганда қандок, мендай ёпишмаган ямоқни ким ҳам ёқтирарди, дейсиз. Афсуски, мендай ўйловчилар жуда оз, бармоқ билан санарли даражада кам...

– Бундай конунсизликка чек қўйса бўлади-ми? – деб сўради ахволдан мутаассир бўлган су-хандон қиз.

– Бўлади!

Боядан бери охиста гапириб ўтирган академик-нинг овози тоғ қиронининг қийқириғидай жаранглаб эшитилди.

– Бўлади! – яна такрорлади академик.

– Қандай қилиб? – кўзлари чакнаб сўради мухбир қиз.

– Эл корига керакли бўлган мутахассисларни тайёрловчи олий ўқув юртларида, албатта, биринчи галда, тиббиёт олийгоҳларида таълим бепул бўлиши ҳамда улар хусусийлаштирилмаслиги шарт!

– Бозор иқтисоди буни кўтарармикан?

– Иқтисод, иқтисод деб, энди одамларни ажалдан олдин ўлдиришимиз керакми?! – дея академик мухбир қизга қарши кескин савол берди.

– Нега ундай дейсиз?

– Мана шу хусусийлаштиришнинг оқибатида рўй берган, тепа сочни тикка қиладиган бир воқеани айтаман.

– Айтинг.

– Манави Олатов ёнбағридаги «Олма-ота» санаторийсининг яқинида «Приват» номли клиника бор. Ўша клиника давлат тасарруфидаги энг яхши шифохоналардан бири эди. Қурукбоев деган кимса уни хусусийлаштириб олгач, адоёи тамом қилди. Адоёи тамом бўлиши шундан бошландики, у ерда

ишлаётган малакали шифокорлар билан билимли мутахассислар ҳар томонга тарқалиб кетишди.

– Сабаб?

– Сабаби, клиниканинг янги эгаси штатларни қисқартириб, меҳнат ҳақини икки баравар камайтирди. Ишдан кетган малакали шифокорлар ўрнини, суҳбатимиз бошида айтганим, дипломни сотиб олган, табобат илмидан беҳабар кимсалар эгаллашди.

– Чиндан даҳшат-ку, бу!

– Даҳшатнинг кўкаси шундаки, гап – бу ердаги кардиограммани ўқий олмайдиган оқ халатли дўхтирсимокларнинг қанчалаб одамларни ажалидан бурун нариги дунёга равона қилаётганларида! Улар нечта одамнинг бошига етгани Яратгангагина аён!

– Табобат соҳасида яна қандай ҳал қилинмаса бўлмайдиган муаммолар бор?

– Ў, муаммо деганлари бошдаги сочингиздан кўп, бижғиб ётибди!

– Ўшаларнинг энг асосийсини саралаб, айтиб ўтсангиз.

– Саралаб айтиш керак бўлса, – академик асабийлашганиданми кўзойнагини ечиб, қайта кийди, – манов «тендер» деганлари халқ бошига битган бало бўлди.

– Нега?

– Ўзингизга маълум, Қозоғистонда дори-дармон деярли ишлаб чиқарилмайди. Ўзимизда йўқни ўзгалардан тендер орқали сотиб оламиз. Тендер-

нинг қондаси – энг арзонни олиш. Энди, дорининг энг арзони секин портловчи минанинг ўзи. Эртами, кечми, бу мина, албатта, портлайди. Тендер орқали арзонга олинаётган сифатсиз, аксарият ҳолларда, муддати ўтган дорилар қанчалаб инсонларнинг умрига зомин бўляпти! Бунга қўшимча қилиб, табобатдан беҳабар, дипломни сотиб олувчи кимсалардан озурда бўлган, жабр кўрганларчи! Кейинги пайтларда фукароларнинг шифокорлар билан судлашишлари бежиз бўлмаётган бўлса керак. Шунингдек, дорининг рецептсиз сотилишидан ҳам халқ кўп жабр чекмоқда. Ривожланган мамлакатларда дори-дармонни рецептсиз сотиш деган тушунчанинг ўзи йўқ. Бу ҳолат фақат Африка ҳамда МДҲ давлатларида сақланиб қолмоқда.

– Сиз академик, профессор унвонларига эга, халқ орасида хурмат-эътиборга сазовор таниқли арбобсиз. Ушбу муаммоларни айтиб, юқоридагиларни огоҳлантирмадингизми?

– Сиз огоҳлантиришни айтасиз, менинг бу болада ногора қоққаним қачон эди. Юқоридагиларда буларни эшитишга қулоқ ҳам, хоҳиш ҳам йўқ!

– Афсус, – деб бош чайқади мухбир киз.

– Афсус дейишдан бошқа чорамиз йўқ. Айтишдан бошқа, ёзишдан бошқа нимаям келарди менинг кўлимдан? – деб кафтларини ёйди академик.

– Бугунги кундаги энг муҳим, энг долзарб бир қанча муаммолар ҳақидаги кўпчиликни ўйлан-

тирадиган мазмунли сухбатингиз учун сизга катта раҳмат! Шу билан бизга ажратилган вақт ниҳоясига етди...

Суҳбатни тинглаб ўтирган Жазилбекнинг юраги ортга тортиб, ваҳимадан ранги ўчди: «Тиббиётимиз шунчалик танг ҳолатга тушиб қолдимиз?! Соғлиғимиз посбонлари – шифокорларнинг савияси шу бўлса, биз қандай яшаймиз энди?! Бу гаплар даҳшат-ку, даҳшат!..»

XV

Дониёр болалигидан буён зикнафас касалидан озор чекарди. Аммо, кейинги йилларда анча соғайиб, дарддан аригандай ҳам бўлувди: онда сонда нафас сиқишини айтмаганда, умуман, хавотирга асос йўқ эди. Шундай бўлса-да, «сақлангани сақларман» деганларидай, у беморлар «пишпиш» дейдиган аппарат – ингальяторни доим ёнида олиб юрарди. Бугун шошилинича ингальятори уйда қолган экан, йўлда биринчи учраган дорихонадан янгисини сотиб олди. «Майбах» бошчилигидаги ўн чоғли автомобиль «Олатов» санаторийсининг олдига келиб тўхтаган онда, у лоҳаслана бошлади.

– Данчик, рангинг ўчиб боряпти, бетобланиб қолмадингми? – хавотирланиб сўради ёнида ўтирган қайлиғи.

– Бироз, – деди Дониёр.

– «Тез ёрдам» чакирайми?

– Кераги йўқ, ҳозир ўтиб кетади. Одамларни куттирмайлик.

– Рангинг оқариб кетибди...

– Нафасим жиндай сиқяпти. Ташқарига чикайлик-чи...

Улар машинадан пастга тушишса ҳам, нафас сиқиши ўтиб кетмади. Дониёр йўлдан олган ингаляторни оғзига тутиб, тугмачасини босди. Аммо, янги аппарат пишилламади. Дониёр жон ҳолатда тугмачани қайта-қайта босса ҳам ингалятордан нажотбахш буғли дори чиқмади: ингалятор эски эди. Нафаси бўғилиб, жон талвасасига туша бошлаган Дониёрни куёвнавкарлар карвондаги «Жип»лардан бирига ўтказиб, санаторийга яқин шифохонага олиб кетишди.

Автомашиналар тўхтаган майдонга биринчи бўлиб халлослаб етиб келган Ойгул «Майбах»нинг эшигини очиб, унда Дониёр ҳам, Анжелика ҳам йўқлигидан ҳайратланиб:

– Келин-куёв қани?! – деб сўради нарироқда хурпайишиб турган қиз-йигитлардан.

– Уларни касалхонага олиб кетишди!

– Кимнинг мазаси қочди?! Ким касал?!

– Дониёр!

– Қайси касалхонага кетишди? Ёнларида ким бор?! – бўғилгудай бўлиб сўради Ойгул бир ёмонликни сезганидан юраги оғзига тикилиб.

– Энг яқин касалхонага борамиз, дейишди...

– Энг яқини қайси?

– Унисини билмадик.

– Мени касалхонага ким олиб боради?

– Мен оборай, – деди тўдадан чеккароқда турган йигит.

– Кетдик унда!

Жойидан оҳиста кўзғалган оқ «Жип» майдондан катта йўлга чиқа солиб, елдек учиб жўнади.

– Опа, қайга борамиз? – деди руддаги йигит.

– Тўғрига босавер. Йўлда учраганлардан энг яқин касалхона қаердалигини сўраймиз.

Биринчи учраган икки киши сўровга жўнли жавоб беришолмади. Учинчи киши хайдовчига йўналишни батафсил тушунтирди:

– Мана шу кўчадан тўғрига юриб, икки кварталдан кейин ўнгга бурил. Кейин уч квартал юргин-да, сўнг икки светофордан ўтиб, учинчисида тўхтайсан. Бу атрофда энг яқин шифохона ўша ерда, йўлнинг ўнг тарафида. Икки қаватли кулранг бино.

– Амбулаториями, касалхонами у?

– Поликлиника бўлса керак.

– Номи нима унинг?

– Номини ит билибдими?

Ойгул поликлиникага етиб келганида Дониёр кафель полда қип-яланғоч ётарди. Эшикдан кираётганида хушидан кетиб йиқилиб, қонга беланибди. Келинлик оқ кўйлагига қон сачраган Анжелика Дониёрнинг бўйнидан кучганича, уввос солиб йиғлар, уларнинг тепасида бетига бўжама тошган оқ халатли ёш аёл икки қўли халатининг чўнтагида, бўзрайиб турарди.

– Дўхтир сенмисан? – сўради Ойгул титроғини аранг босиб.

– Ҳа.

– Бу бола астма-ку, укол қилмайсанми?

– Қилдим.

– Қилсанг нега ўрнидан туриб кетмай ётибди?

– Откуда мне знать?

– Нима укол қилувдинг?

– Адреналин.

– Адреналин?! Эуфиллин қилмадингми?

– Не учите меня, я сама знаю нима қилиш кераклигини!

Бўжамабет аёл саркашлик қилиб, гапга кўнмай турганида Эрасил билан Равшаной хансираб кириб келишди.

– Анжела, сен Дониёрни кучоқлаб, бўйнидан қисма, нафас олиши баттар қийинлашади. Нарирок тур, қани, нарирок, – деб Равшаной уларни ажратишга киришди.

– Дониёрни зудлик билан шаҳар касалхонасига етказиш керак! – деди Ойгул.

– Бунга рухсат бермайман! – деди бўжамабет аёл қошларини кериб.

– Сендан рухсат сўраб ўтиришга фурсат йўк! Мана бу эшик олдидаги «Тез ёрдам» машинасида болани зудлик билан шаҳар касалхонасига етказишимиз керак. Қани, Қуттибек, Жонпўлат, кўтаринглар Дониёрни! – қатъият билан буюрди Ойгул...

XVI

«Тез ёрдам» машинасида шаҳар касалхонасига зудлик билан етказилган Дониёрни тўрт нафар шифокор кутиб олди. Ҳалигина Малик йўлда келаётиб, бош шифокорга кўл телефонида кўнғирок қилган эди:

– Қудамни боласининг ҳаёти қил устида. Уни «Тез ёрдам»да шифохонангизга олиб кетяпти. Ўзингиз бош бўлиб, унга энг тажрибали шифокорлар ёрдам кўрсатишсин. Ёрдам беринг, ўтинаман!

– Қудангиз Эрасил Жақсибековми?

– Ҳа.

– Хавотирланманг, барча чораларни кўраман.

Мана шу кўнғирокдан кейин шошилинич етиб келган бош шифокор ташқарида турган Дониёрнинг яқинлари билан саломлашмасдан, ҳал-лослаганча ичкарига кириб кетди. Жони тирноғининг учига келган Ойгул у ёқдан-бу ёқка юриб, «Дониёримнинг ҳаётини асрагин-да!» деб тинмай Худога ёлвормокда эди...

Дониёрга омонлик тилаб ташқарида турганларнинг ичида ёши етмишдан ошган Олтин исмли кампир ҳам бўлиб, унга бу дунёда Дониёрдан яқинроқ, Дониёрдан азизроқ инсон йўқ эди. Шу дамларда сўнгги тўрт йил мобайнида бошидан кечганлари кампирнинг кўз ўнгидан ипга тизилган маржондай бир-бир ўтарди...

У новча бўй, юзи фариштали йигитни «дом»нинг орқасидаги ҳовлида узокдан кўриб юрарди.

Бир куни кампир бозордан ҳориб келиб, ҳовлидаги ўриндикда ўтирганида, Дониёр унинг ёнига келиб:

– Аже,¹ соғлиқ қалай?– деб худди туғишганидай сўрашди.

– Шукур.

– Сиз шу уйда турасиз-а?

– Ҳув анави энг четки йўлакнинг тўққизинчи каватида тураман, болам.

– Лифт ишляптими?

– Ҳозирча ишлаб турибди. Ўтган ойда бир ҳафта ишламай қолувди, ташқарига чиқолмадим. Бозорга боришга ҳам холим кемай, оч қолдим. Ке, ўтирсанг-чи, ўтир, болам, – деб ўриндикда сурилиб, унга жой бўшатди.

– Бозорга нега сиз борасиз, бошқа борадиган одам йўқми? – деб сўради Дониёр кампирнинг ёнига чўкаётиб.

– Йўқ бўлгандан кейин ҳаммасига ўзим югураман-да. Яқинларимнинг барчаси вафот этган, сўққабош кампирман. Бироз дам олдим, қоронғи тушмасидан уйимга чиқиб олай, – деди кампир ердаги қопчиқни ушлаб ўрнидан аранг турар экан. – Кўз тўйса-да, кўнгил тўймайди, деганлари шу-да, бир ҳафтага етадиган нарсани олиб, энди буни кўтарам молга ўхшаб кўтаролмаяпман. Ух, белим-эй, белим ҳам оғриб турганди бугун.

– Нега дўконга эмас, бозорга борасиз? Бозордан кўра, дўкон яқин-ку.

¹ Аже – момо, буви деган маъноларда

– Бозор дўконга қараганда анча арзон.

– Буви, халтани менга беринг, мен кўтарай.

Дониёр шундай деди-да, кичкина хитой қопчикни сўл қўлига олиб, ўнг қўли билан кампирни қўлтиклаб, тўқсон олти хонадонли бинонинг энг охирги йўлаги томон юрди.

– Буви, калитни беринг, эшикни очаман, – деди у тўққизинчи қаватга кўтарилгач.

– Калит йўқ, болам, йўқотиб қўйганман.

– Унда калит ясатиб берай.

– Кераги йўқ.

– Нега?

– Ўғрилардан кўркмайман. Бу уйда уларнинг қўлига илинадиган ҳеч вақо йўқ... Болам, ўтир, чой қўяман, – деди кампир уйга киришгач.

– Раҳмат, аже! Келаси сафар ичарман.

– Бир хонали бошпанам мана шу. Қурқилтойнинг уясидайгина ўзи. Вақтинг бўлганида келиб тур. Мен таомни жуда мазали қилиб пишираман. Қўлимдан шундан бошқа ҳеч нима келмайди. Сенга сомса пишириб бераман.

– Раҳмат, аже! Мен мана шу уйнинг биринчи йўлагида тураман. Учинчи қаватга кўтарилганда, ўнг томондаги эшик.

– Биламан, сиртингдан кўриб юрибман. Академикларнинг ўғлисан-да.

– Бу менинг координатларим, – деб карточкасини кампирга берди. – Керак бўлсам, телефон қиларсиз. Ўзим ҳам келиб тураман.

– Раҳмат, болам! Барака топгин!

Шундан сўнг Дониёр Дўстлик шохкўчасидаги кирқинчи уйнинг тўқсон олтинчи хонадонидан ҳафтасига икки марта хабар олишни одат қилиб олди. Ҳар сафар қуруқ келмайди. Бирда қаҳвахонадан иссиқ таом, бирда мева-чева дегандай кўтариниб...

– Болам-ов, ҳар гал бир нима кўтариб келманг бўлмайдами? – дерди унга кампир.

– Сиз дўконга югураверманг, керакли нарсаларни ўзим етказиб тураман, – дейди унга Дониёр.

– Кўп овора бўлаверма, болам. Ҳозирча юришга яраб турибман...

...Ишқилиб, шу бола ҳафта сайин иссиқ овқат, мева кўтариб келарди. 2011 йили, бир келганида қаттиқ бетоб эдим.

– Буви, нега ётибсиз? – деб сўради Дониёр.

– Бетобланиб қолдим, – дедим мен.

– «Тез ёрдам» чақирмадингизми?

– Йўқ.

– Нега?

– Телефонга етишга ҳол йўқ.

Шу гапдан кейин Дониёр мени кўтариб олди-да, машинасига ўтказиб, Жондўсов кўчасидаги шаҳар касалхонасига обориб ётқизди. Касалхонада ўн кун даволандим. Дониёр кун сайин дори-дармон, ичимликлар, мева-чева кўтариб келиб, ҳолимдан хабар оларди. Касалхонадан чиққанимдан кейин ҳам, оёққа туриб кетгунимча йўқлаб турди.

Ҳар ким – сийлаганинг қули. Бу болага совға ҳозирлагим келди. Аммо, бунга менда пул ҳам йўқ.

Нафақам квартира ҳақи билан нон-чойгагина аранг етади. Энди нима қилмоқ керак? Нариди ўйлаб, бери ўйлаб, бунинг ҳам йўлини топдим. Аввал солдирган тилла тишларимни олдириб сотдим-да, Дониёрга тилла билагузук совға қилдим. У совгани кўнглимдан ўтолмай, қийнала-қийнала олди.

Дониёр келган сайин унга атаб пиширган ширин тўқоч¹ни оғзига тутаман. Чой дамлаб берман. Қўлимдан бундан бошқа нимаям келарди? У мен билан бирга чой ичиб ўтириб, кўнглимни кўтарадиган хангомалар айтади. «Аже, қалайсиз?» деб Дониёр уйга кириб келганида, назаримда туғилган юртим, бутун Атирау кўчиб келгандай бўларди.

Ҳозир одамларнинг кўнгли кирлаб, замон бузилган пайт. Айрим имонсизлар имконияти бўла туриб, ўзининг тукқан онасини қариялар уйига топшираётган бир пайтда Дониёрнинг мендай бир бегона ғарибни кафтида кўтариб, эъзозлаши одамгарчиликнинг юксак намунаси эмасми?! Афсус, бундай асл йигитлар оз-да, аттанг! Икки дунёда ҳам розиман сендан, Дониёр!

Манов касалхонадан соғайиб чиқишингни бор ихлос билан юрагимдан тилайман. Яратган эгам, сенга ёлвораман, Дониёрни ўзинг асрагайсан. Жон керак бўлса, менинг жонимни ол!

* * *

– Бош шифокор ҳаяллаб қолди, нега бирор хабар айтмайди? – деди Ойгул тоқатсизланиб.

¹ Тўқоч – катта бўғирсок

– «Йўловчи кечиқса – кут, тез келса – ют», демаганмиди қариялар, – деди Малик. – Сабр, Ойгул Ақлжонова. Суюнчи хабар айтиб қолар, сал кутайлик. Сал кутайлик.

Шу пайт Равшаной:

– Бундан ортиқ кутишга чидаб бўлмайди, – деди. – Юр, бош шифокорга ўзимиз қирайлик. У билан сенгина гаплаша оласан. Юр, Малик, юр.

У шундай деб турмуш ўртоғини етаклаб ичкарига киришганида, бош шифокор йўлакда уларга юзма-юз келди.

– Дониёрнинг аҳволи қалай? – деди Равшаной.

– «Приват»га борганинлар хато бўлибди. Унда... – деб бош шифокор гапидан тўхтаб қолди.

– У ердаги шароитни ўз кўзимиз билан кўрдик. Дониёрнинг аҳволи қалай? Худо хақи, тўғриси айтинг! – деди Равшаной йиғламсираб.

– Бизга кеч келдинлар, ке-е-ч... Сал эртарок етганда... кечир...инлар, – деди бош шифокор кўзлари ёшга тўлиб.

Бош шифокорни кўргандаёқ, афтига қараб, бир ёмонликни кўнгли сезган Равшаной бу гапдан кейин ўзини тутолмай хўнграб юборди. У бўзлаган кўйи ташқарига отилиб чиқиб, Ойгулни кучоқлаб олди. Равшанойнинг изидан чиққан Малик одамлар тўдаси ўртасида турган Эрасилга яқинлашаётганида, у:

– Нима бўлди, боврим¹, гапирсанг-чи?! – деди овози титраб.

¹ Боврим – азизим, қадрдоним деган маъноларда

– Бардошли бўл, боврим, бардошли бўл! – дедди Малик.

– Нима, нима дединг? Данчигим... наҳотки... – деганича гавдаси бир томонга оғаётган Эрасилни Малик маҳкам қучоклаб олди.

– Эй Худо, Худойим-эй... Дониёримда ниманг бор эди?! Уни олгунча мени жонимни олсанг бўлмасмиди?! – деб Олтин кампир фарёд уриб юборди.

Савле бошлаб, бошқа аёллар жўр бўлган йиғидан, «жигарим»лаган йўқловлардан, эркакларнинг йиғисидан касалхона ҳовлиси бир зумда қий-чувга тўлди.

Ойгул билан Эрасил ҳушсиз эди...

Дониёр ербешикка беланган куни, айна пешин чоғи кўкда қуёш тutilди...

XVII

Дониёр вафот этган куннинг эртасига ҳамдардлик билдиргани келган одамлар уйга сиғмай, кўп каватли бинонинг ҳовлисида тўп-тўп бўлиб туришарди. Ўша куни яқин-йироқдаги барча қариндош-уруғлару ёр-биродарлар ҳам Олма-отага зудлик билан етиб келишди. Биринчилардан бўлиб Остонадан етиб келган Қозогистоннинг тўнғич фазогири Тўхтар Аубакиров Эрасил билан Ойгулга ҳамдардлик билдириб, бироз ўтириб нафас ростлаган бўлди. Гап Дониёрни сўнгги сафарга кузатиш масаласига кўчди.

– Зилиха Юнусовна, Дониёримнинг мангу масканига яхшироқ ер беринглар, – деди Эрасил ўнг тарафида ўтирган шаҳар ҳокимининг муовинига мурожаат қилиб. – Шунингдек, ўша хилхонага учта қабр сиғадиган бўлсин. Оллоҳдан амр бўлган кунни онаси иккаламиз Дониёримизнинг икки томонига бориб ётамиз.

– Ўзингларга маълум, «Кенгсой-1» қабристонини анча илгари ёпилган. «Кенгсой-2»ни ҳам ёпдик, энди яқинда «Кенгсой-3»ни очдик, Эрасил оға, сиз доврўғи олисларга етган, юртимизга меҳнати сингган ардоқли арбобсиз. Дониёрингизга «Кенгсой-2»дан бир кишилиқ жой топамиз, аммо уч кишилиқ оилавий хилхонага ер топишимиз қийин, – деди Зилиха Юнусовна.

– Биз, Абен икковимиз бугун тонгда туриб, «Кенгсой-2»ни бошдан охиригача кезиб чиқдик. Шундай жой бор экан, – деб гапга аралашди Ҳамид.

– У жой шаҳар ҳокимлиги ихтиёрида эканмикин? – деди Зилиха Юнусовна.

– Шаҳар ҳокимлиги ихтиёридан ташқари ҳам ер бўладими? – деб ажабланди фазогир Тўхтар Аубакиров.

– Бор, – деди Абен. – Баъзи устомонлар қабристондаги машинада етиб борса бўладиган қулай ерларни аввалдан сотиб олишган. Вақтида сувтекинга олинган ерларни бугун ўн баробар қимматига ҳам сотишмоқда.

– Ундай сотиб олинган хусусий хилхоналарга ҳокимиятнинг ҳукми ўтмайди, – деди Зилиха.

– Эй Худо, бу қандай шармандалик?! – деди Анварбек алам билан.

– Олма-ота хокими қайда? – сўради Тўхтар Зилихадан.

– Ансар Сарсеновичга хабар бердик. Ҳозир у киши шаҳарда эмаслар. «Эртага ўзим кириб чиқарман. Бугун сен бориб, нимаики зарур бўлган ёрдамни кўрсат», деб менга топшириқ берганлар, – деди Зилиха.

– Энг катта ёрдам, ер эмасми? Ўшани ҳал қилиб беринг. Бошқа ишларни ўзимиз уддалаймиз, – деди Ҳамид.

– Зилиха, Тўхтар, юринглар, Кенгсойга бориб, хилхона масаласини ўша ерда ҳал қилайлик, – деди Эрасил. – Ҳамид, сен олдинги машинага ўтириб йўл бошла.

Ҳамид бошлаган гурухни «Кенгсой-2»да кабристон директори Максуд кутиб олди. Ҳамид уйдан чиқаётганларида Эрасилга «Абен икковимиз танлаган ерга олиб бораман. Ўша ерни талаб қил. Бошқа гапларга рози бўлма!» – деб тайинлаган эди.

– Биз танлаган ер мана шу, – деди Ҳамид Кўктепа адирининг юксакдаги бир майдонига келиб тўхташганида.

– Учта қабр бемалол сиғар экан. Менга шу ер маъкул, – деди Эрасил теварак-атрофга назар ташлаб. – Манави тепаликнинг ён томони ясси экан. Бу ерга олиб келувчи йўл ҳам яхши. Қишда ҳам сирғанмай келса бўлади.

– Сен нима дейсан? – дея Зилиха Мақсудга ияк қокди.

– Бу ерга туташ жойда яна икки ер бор. Ўшани кўринглар, – деди у кўкиш кўзлари йилтиллаб. – У ер ҳам кулай.

– Унда бошла ўша ерга, – деди Зилиха.

– Менга шу ер маъкул! – деди Эрасил эътирозга ўрин қўймайдиган оҳангда.

– Бу ер бизнинг тасарруфдами? – деб сўради Зилиха Мақсуддан. – Эртага сотиб олган бирортаси бу менинг хусусий хилхонам, деб даъво қилиб келмайдими?

– Бошқа ернинг кераги йўқ. Фақат мана шу ер, – деб оёқ тираб туриб олди Эрасил уйдан чиқишда Ҳамид тайинлаган гап ёдига тушиб.

– Бу нимаси?! – деб гапни чўрт кесди Тўхтар Аубакиров. – Шаҳар ҳокимлиги бу масалани ечолмаса мен ҳозироқ Президентга кўнғироқ қиламан. Эрасил оғага берилмаган ерни кимга берасанлар?!

– Сен нега довдираб, бир счимга келолмаяпсан?! – Мақсуддан зарда билан сўради Зилиха. – Бўпти, шу ерни берамиз! Барча масъулиятни ўз зиммамга оламан.

– Ўзингиз биласиз. Сиз нима десангиз шу, – деб бош силкиди Мақсуд.

– Ундай бўлса, кетдик, – деди Эрасил.

Улар қабристондан қайтиб келганларида кўп қаватли бинонинг ҳовлиси одам билан янада гавжумлашган эди. Эрасил машинадан тушиши биланоқ, Ёзувчилар уюшмасининг бошчилари

Нуржон Ўймаут билан Салим Жондўсов икковлари уни бағирларига босиб, «Бардам бўл, бардам бўл!» дейишди

Одамлар довулли кундаги денгиздай чайқалиб, бўронли кундай гувуллашарди...

XVIII

Авваллари эрталаб соат ўнгача ухлайдиган Эрасил бугун саҳарда уйғониб кетди. Кеча окшом кеч ётса-да, анча вақтгача кўзи илинмади. Каравот қаршисидаги соат мили тонгги олтини кўрсатмоқда. Кийиниб, айвонга чиққан онда, зувиллаб етиб келган бир гуруҳ полициячилар ҳовлида турган енгил машиналар-у, уларнинг эгаларини гапиргани ҳам қўймасдан, ҳаш-паш дегунча ташқарига қувиб чиқаришди. Полициячиларни поғони йирик қўш юлдузли подполковник бошлаб келибди. Юзи таниш ҳокимият ходимлари, шаҳар ҳокимининг муовини Зилиха Юнусовна атрофида чир айланишади. Яна бир гуруҳ хизматчилар кенг ҳовлига сув селиб, бирпасда ойнадай ярқиратиб, супуриб чиқишди.

– Мен Ансар Сарсеновични кутиб оламан. У киши келганида ҳаммаларинг дарвоза ташқарисига чиқиб туринглар, – деди Зилиха машинаси томон юрар экан. Зилиханинг ёрдамчиси изидан пилдираб бораётган олакўз, пакана йигитча уларни айланиб ўтди-да, бориб машина эшигини очди.

– Ансар Сарсенович соат тўққизда келади. Унгача ҳовлига киравериш йўлни, йўлакни тозалаб

қўйинглар, – деди Зилиха изидан соядай эргашиб, хар бир сўзни бош/ликиллашиб тинглаб бораётган узуноёк, жингалаксоч йигитга.

– Бундан ташвишланманг, Зилиха Юнусовна. Ҳаммасини қотирамиз, – деди жингалаксоч йигитча сўна қўнган йилкидай бошини қайта-қайта ирғаб.

Эрасил йигитни энди таниди: бу йигит Зилиха Юнусовнанинг ёрдамчиси Жапалок Жонпейсов эди. Тунов куни ҳокимиятда кўрганди. Зилиха Юнусовнанинг қабулига келган отаси тенгги одамларни бир жойга қўйдаи тўплаб, тўрда турганича манмансираб сўзлаганди. Бугун мулла минган эшакдай ювошланиб қолибди. Буларми, булар... Бундайлар ҳали бундан-да олисга боришадди. Бошликларнинг товонини ялаб, кетига пахта қўйиб кун кўрувчи ювиндихўр малайларни бошқа ривожланган мамлакатларда кундуз куни чирок ёқиб ҳам тополмайсан...

Ёрдамчи билан ёнма-ён югурган олакўз йигитча Зилихага машина эшигини очиб, тавозеланиб турди. «Бировга бировнинг кунини қаратиб қўйган алдамчи, бевафо, ёлгон дунё-ей! Шу йўсин шошилиб, талвасага тушиб юрганимизда умр деганлари кўз очиб юмгунча бўлмаи ўтади-кетади экан. Бизнинг авлод қонга сингган мутеликдан қутулолмади. Бу сурункали касаллик, ишкилиб менинг Донишимнинг тенгдошларига ҳам юқмасинда. Агар уйқудан уйғонган баҳайбат аждаҳо – Хитой бизни комига тортиб юбормаса ёки турли

башоратгўйлар айтиб юрган охирзамон бўлмаса, яна йигирма-ўттиз йил дунё омон турса, бугун йигирманинг у ёқ-бу ёғидаги Дониёримнинг тенгдошлари қозокнинг кўксини кўтариб, юртни жаннатга айлантиришларига ишонаман. Тарихнинг довуллари билан ёгинларида, сели билан елида, дарди билан ўтида йўқотганларимизнинг ўрнини тўлдиришади улар. Халқда йўқни йўқлайдиган ҳам, элнинг вақтида кўлдан кетган ҳақини қайта ундирадиганлар ҳам ўшалар. Биз удалай олмаган буюк ишларни мана шу авлод – Дониёримнинг тенгдошлари – Мустақиллик фарзандлари удалашади. Бугун қашқалдоқнинг қонидай кам-ёб, миллатни жонидан ортик кўрадиган элсевар, халқпарвар давлат арбоблари ҳам мана шу авлоддан етишиб чиқади. Бунга ишончим комил. Эй қудрати чексиз Оллоҳ, қозогимни ана шу бахтга мушарраф қилгайсан. Эй бевафо ёлгон дунё-ей, ушалмаган армонлар-эй! Дониёрим омон бўлганида, ўша шунқор канотлиларнинг тулпор тўпини бошлаб юрмасмиди?! Илм ўкиб билгунича тиниб-тинчи-маган, дунё кезиб кўргунича роҳат излаб ётмаган Донишимнинг орзулари ҳам кўп эди, келажаги ҳам ёруғ эди. Одамзоднинг душмани – ажал отли разил қулунимни қирчинидан қийди-я...»

Эрасилнинг оч ичакдай чувалашган ғуссали ўйларини: «Вой жигарим-эй! Дониёрим-эй, қулуним-эй, юлуним-эй, бўтам-эй!..» – деб эшиқдан бўзлаб кирган аёлнинг овози бўлди.

Бу касалхонада бўлиб, тўйга келолмаган Жумагул эди.

У йўқлов айта туриб, аввал Ойгул билан кучоклашиб кўришди:

*Дониёрим, жон бўтам!
Йиқилдингми, қулуним,
Бўйнимдаги юлуним,
Мингдан ўзган чаққоним,
Суюклигим, армоним,
Бўзлатдинг-ку, полвоним,
Бул қайгуни кўргунча,
Чиқсин эди бул жоним...*

– Бас энди. Йиғлайверма, Ойгулни толиқтирма, – деб Малик уни юпатмоқчи бўлди. Аммо Жумагул уни тинглайдиган ҳолатда эмасди. Бўзлаганда этаги ёшга тўлиб, фарёд чекиб, йўқлов айтарди:

*Дониёрим, жигарим!
Фариштадай пок эдинг,
Халқингга бўлган меҳринг
Қайноқ эди, чўғ эди.
Комил эдинг, чўнг эдинг,
Ёш доншманд сен эдинг,
Халқнинг гамин ер эдинг,
Подшо билан тенг эдинг,
Озод қозоқ элининг
Келажаги дер эдим.*

– Бу энди тўхтамайди, муллака, тиловат қилинг, – деди Сейилхон.

Калта ғўладай йўғон, чеҳраси оқ-сарикдан келган Шаштой гавдасини тик тутганича, оқ аралаган

соқолини йўғон, калта бармоқлари билан силаб, фотиҳа сурасини ўқигач, дуога қўл очди:

– Эй карами кенг Оллоҳим, мана шу ўқиган Қуръон сурасидан ҳосил бўлган савобни пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи вассалламга, жамики пайғамбарларга, саҳобаларга, авлиёю анбиёларга, шаҳидларга, шайхларга, дунёдан ўтган барча мусулмонларга... – деб мулла тўхтади-да, ёнидагилардан:

– Бандалик қилган боламизнинг исми нимаиди? – деб сўради.

– Дониёр, – деди Ҳамид.

– Ҳа, Дониёрнинг руҳига бағишладик. Оллоҳ таоло унинг орқасида қолган ота-онасига, тукқантуғишганларига, жамики мўминларга саодатли узок умр ато этгай. Фонийдан бақога эрта кетган Дониёрнинг жони жаннатда бўлгай. Барчамизга Оллоҳдан раҳм, пайғамбаримиздан шафоат бўлгай.

Дипломатик корпуснинг кўзга кўринган раҳбарларидан бири – Қуттибек Малик ўғли ўта билимдон йигит. Ўттизида қанча мартаба довларидан ошган Қуттибек ҳозирда камолга эришган, қирқка тўлган кези. Қуръон сураларини яхши билгани боис, Шаштой муллани ичдан синаб ўтирибди.

– Бу Қуръони каримнинг фотиҳа сураси, – деб ўйлади Қуттибек суранинг қозоқча таржимасини ўзича қайтарар экан.

«...Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман. Ҳамду сано бутун оламлар хожа-

си, меҳрибон ва раҳмли, қиёмат кунининг эгаси, Сенгагина ибодат қиламиз ва Сендангина мадад сўраймиз. Бизларни, ғазабга дучор бўлмаган ва ҳақ йўлдан тоймаган зотларга инъом этган йўлинг бўлмиш – тўғри йўлга йўллагайсан! Омин.

...Сенинг қудрати чексиз Раббинг улар берган сифатларидан ҳам покроқдир. Пайғамбарларга салом. Барча мактовлар оламларнинг Роббиси – Оллоҳга тегишлидир.

...Оллоҳ таоло барчамизга имон бойлигини берсин!»

Қуръон ўқиладиган бошлагач йўқлов айтган Жумагул ҳам, овоз чиқариб йиғлаётган аёлларнинг овози ҳам таққа босилди. Исломда қадимдан келадиган удум бу: Оллоҳ таоло осмондан туширган муқаддас китоб – Қуръоннинг муқаддас каломларига жўр бўлиб йўқлов айтиш мумкин эмас. Тиловат тутагач, Жумагул бошдан-оёқ қора кийиб, қон ютиб, бўзлаб ўтирган Савле билан кўришди. Шу он Савле Жумагулнинг йўқловини ўзи тўқиган марсия билан давом эттирди:

*Дониёрим, бўтам-эй,
Никоҳ тўйи бошинда,
Йигирма бир ёшинда,
Суйган ёрнинг қошинда,
Бахт қуши бор бошинда,
Қалбинг куйлаб турганда,
Кўкдан Худой урганда,
Юрагинг сенинг тўхтади,
Бундан ўзга йўқ қайгу.*

Тулпор эдинг – түйёқли,
 Шунқор эдинг – қиёқли¹,
 Сен дунёдан ўтганда
 Кўкдан юлдузлар оқди.
 Кўзимнинг оқ-қораси,
 Кўнглида йўқ оласи,
 Шунча қисқа бўларми
 Бахт билан қайғу ораси?!
 Бунга чидаб бўларми?!
 Ўрнинг сенинг тўларми?!
 Эзгуликка хумор эдинг,
 Ота-онанг бўйнидаги
 Хислатли бир тумор эдинг.
 Кўздан ёшлар тўкилди,
 Юрак-бағрим сўкилди!..

Савленинг овози ўта мунгли, йўқлови кўз ёшидан талхрок, тобутдан зилрок эди. У қўлларини биқинига тираганча бўзлар, бўзлашдан тўхтайдиган эмасди. Улжон Жумагулнинг қўлини Савленинг бўйнидан олиб, уни юпатмоқчи бўлганида ҳам тўхтамагач, Шаштой мулла чийиллок овозда яна Куръон тиловатини бошлаб юборди.

Тиловат тугаши биланок, Нозгул зорлай кетди:

Оллоҳнинг нури қуйилган,
 Сон турли хислат буюрган,
 Зукко эдинг, денгиз эдинг,
 Эзгуликка эгиз эдинг,
 Муштдайгина юрагингга,
 Шунчасин қандай сиздирдинг?!

¹ Қиёқ – кескир, учқур канот деган маъноларда

Озодлик олган элингнинг
 Умиди сенда кўп эди.
 Изингдан юрган қанча ёш,
 «Сардоримиз шу!» дерди.
 Сен кетгач, куйди бор умид,
 Қон қусиб, йўқлаб турибман
 Тамуз ўтида куйиб.
 Эрта кетдинг, бул қайғу –
 Оз қайғумас, мўл қайғу.
 Йўлинг равон, очиқ эди,
 Халқинг сенга ошиқ эди,
 Бахтимиз ногоҳ кесилди,
 Бу қандайин ҳасрат энди?..

Тўнкарилган осмон гумбазини куюк кора бу-
 лут қоплаган кузнинг ғира-шира кунида шовуллаб
 ёққан жаладай куюлиб келаётган бундай йўқлов-
 жирлар бу тўрт хонани тўлдириб ўтирган одамлар-
 нинг баданини жимирлатиб, тепа сочларини тик
 турғазди. Усиз ҳам ўзини ўта ёмон ҳис қилаётган
 Ойгулнинг юраги йўқлов айтилгани сайин биров
 игна санчаётгандай зирқираб оғрирди. Аёллар
 айтаётган йўқлов-жирлар Эрасилнинг ҳам юра-
 гини тешиб бормоқда. Бошқаларнинг ҳам аҳволи
 оғирлашаётган эди. Буни сезиб ўтирган Анварбек
 йўқлов айтаётган аёлларга карата:

– Савле, Нозгул, Жумагул, бас энди! Овоз
 чиқариб йўқлашни тўхтатиб, жиндай дам олинг-
 лар, Ойгулни толиқтириб кўйдиларинг! – деди.

Нозгул йўқловни тўхтатиб, чуқур нафас олди.
 Тўрт хонадаги одамлар нафасларини ичга ютиб,

руҳан эзилиб, унсиз қолишди. Хоналарга чўккан юракни сиқувчи ўлик сукунатни ташқаридан йўл бошловчи машинанинг товуши бузди.

– Ансар Сарсенович келяпти, – деди Бойбўта. Зум ўтмай остонада бир нечта шериклари билан шаҳар ҳокими Ансар Сарсенович кўринди. У меҳмонхонани тўлдириб ўтирган кишиларга бош ирғаб, ён томондаги Эрасилнинг кабинети томон юрди. Ҳоким кабинетда узоқ-яқиндан кўнгил сўрагани келган бир тўп кишилар билан бош ирғаб саломлашган бўлди-да, ёзув столининг ёнидаги юмшоқкурсида ўтирган Эрасилга юзланди. У бўшашиб ўрнидан кўзгалган Эрасилни кучиб, кафти билан елкасини силаб, кресло ёнидаги ўриндикка чўкиб, бир зумги унсизликдан сўнг:

– Қазонинг кети ёруғ бўлсин. Бардам бўлинг, – деди. Кейин хонанинг бурчагида букчайганича оқиш чехраси оғир касалдан тургандай бўзарган. Ойгулга қараб:

– Сизга сабр тилайман, Ойгул Ақлжонова. Соғлигингизни эҳтиёт қилинг, – деди.

«Сиз соғлиқни асрашни айтасиз, энди менга яшашнинг ҳам кизиғи қолмади», – деди Ойгул ичида.

Бир зумлик сукунатдан сўнг ҳоким яна Эрасилга қараб:

– Биздан қандай ёрдам керак? – деб сўради.

– Раҳмат, ҳеч қандай ёрдам керак эмас, – деди Эрасил.

Анвар Сарсенович «ҳозирча» деди-да, ўрнидан туриб, хайрлашиб чиқиб кетди.

– Ҳокимнинг ёнидаги оқ-сарикдан келган аёл, кеча келган ўринбосари Зилиха Юнусовнани танидим, – деди Анварбек. – Унинг икки ёнида тош хайкалдай қотиб ўтирган икки йигит ким бўлди экан?

– Улар ҳам ҳокимнинг ўринбосарлари, – деди Бойбўта.

– Улардан ҳам пастда ўтирган новча, мўйловли йигит-чи?

– У мана шу Медев туманининг ҳокими Болгабек Акежанов эди.

Уйга олис-яқиндан тўп-тўп бўлиб келганлар бирлари кириб, бирлари чиқиб турибди. Эрасил кўнгил сўрашга келганларнинг бирини таниса, бирини танимайди. Ўнг билан тушининг, борлиқ билан йўқликнинг оралиғида, муз кўчкисида қолиб кетган балиқдай сирковланиб ўтирарди. Унсиз йиғлайвериб, ичидан эзилган Ойгул кунда кўриб юрган кўшниларнинг ҳам кўпини танимай қолган. Йиғлай-йиғлай кўзлари қизариб, бетлари шишиб кетган Анжелика билан Суюнчбеканинг ҳам эслари кирарли-чиқарли. Уйда зич бўлиб ўтирганлар ҳам, майдони футбол ўйингоҳидан ҳам кенгрок ҳовлини тўлдириб турганлар ҳам руҳан эзилишган. Қирчинидан қийилган навқирон йигитнинг қазоси барчани қайғуга солган эди. Эрталаб, шаҳар ҳокими билан бир пайтда уйга бош имом Саттор

ҳожи кириб келди. Кема келганда йўл бўшатган қайиқ сингари Шаштой мулла уйдан сирғалиб чиқиб, жўнаб қолди.

– Суякка кирган кишилар майитни яхшилаб ювсин, – деди Саттор ҳожи. – Энди Дониёр билан видолашиш мумкин. Кўп одам кирмасин. Ота-онаси билан энг яқинларинигина киритинглар, – деб у ёнма-ён турган Ҳамид билан Абенга ияк қокди.

Полда узала тушиб ётган ўғлини кўрганда Ойгул унга ўзини отиб, жонсиз танани кучиб, юзига юзини кўйди, аммо нафаси бўғзига тикилиб, йиғлай олмай ҳиқиллаб қолди. Эрасил тиз чўкиб ўғлининг юзидан ўпди. Лаблари тортилганидан Дониёрнинг ўттиз икки тиши оқариб, аниқ кўриниб турарди. Оппок, кенг манглайи, калин қоши, қоп-қора куюк сочлари, қалқайган қулоқлари – бари-бари кунни кечаги, уйланиш тўйидагидай. Биргина ўзгариш – нур ёғилиб турадиган чехраси сал қорайгандай эди.

«Кулуним-ай, худди олис йўлдан ҳориб келиб ухлаётгандайсан-а! Кеча никоҳ тўйинг бошланишида сени ўрнингга мен ўлсам ҳеч ким бунчалар куйинмасди. Жонимдан азиз асилим-эй, сенга қандай қилиб алвидо дейман?! Қора ергина кўтара оладиган бу ғуссани мен энди қандай кўтараман?!» – дея Эрасил унсиз йиғларди...

Дониёрнинг кафанланган жасадини Анварбек, Ҳамид, Абен, Муса – тўртовлон кўтариб, ҳовлига олиб чиқишди. Майит тобутга ётқизилиб, жаноза

ўқилди. Шундан сўнг Дониёрнинг яқинлари билан дўстлари кўзларида ёш, эзилиб, тўлганиб видолашув сўзларини айтишди.

Қабристонга йўл олган автомашиналар карвонининг боши «Кенгсой-2»га етганида, кети шаҳардан узоқламасдан тўхташга мажбур бўлди.

Дониёрни она ер бағрига қўяётганларида Ойгул ўғлининг оёқларига ёпишиб, фарёд чекканича анчагача қўйиб юбормади. Жонидан азиз, суюкли фарзанди кучоғидан олиниб, лаҳадга жойланаётганда ҳушидан кетди. Бир-бирларини кучиб, бўтадай бўзлаётган Анжелика билан Суюнчбеканинг фарёдлари қабр тепасидагиларнинг суюк-суюкларигача зирқиратди. Оқ халатли «Тез ёрдам» шифокорлари Ойгул, Анжелика, Суюнчбека атрофида парвона бўлиб питирлашарди. Кучли укол дори ҳам таъсир қилмагач, Ойгулни «Тез ёрдам» касалхонага олиб жўнади. Ойгулнинг ёнида кетган Эрасил билан Кулаш «Юлдуз» ресторанидаги эҳсон ошига кечикиб келишди.

– Ойгулнинг аҳволи қалай? – деб сўраганларга Кулаш:

– Реанимацияда, – дерди, холос...

«Эй Яратган эгам, Ойгулимни ўз паноҳингда асрагайсан. Балодан ҳазар, агар у уйга соғ-омон қайтмаса, мен ҳам тирик қолмайман», – деб ичдан бўзларди оловдан чиққандай бети қорайиб, қисмат зарбаларидан адоини тамом бўлган Эрасил.

Ойгул билан Эрасилнинг қора кийиб, қон йиғлаб ўтирган яқинлари энди Ойгулга Яратгандан соғлиқ тилаш билан бўлишди...

Жонлантириш бўлимида ётган Ойгулнинг ах-воли ҳақиқатан ҳам жуда оғир бўлиб, эртага нима бўлиши бир Оллоҳагина аён эди...

XIX

Дониёр она ер бағрига топширилганининг иккинчи куни Эрасилдан кўнгил сўрагани уйга туркий оламда кўзга кўринган арбобларидан бири, Осиё кенгаши котибиятининг Бош директори, фавкулудда топшириқлар бўйича мухтор элчи Чинор Алдемир мирза келди. Ёнида таранг чандир индай озғин, ўрта ёшлардаги йигит ҳам бор эди. «Бу ҳиндий – менинг ёрдамчим», – деб Алдемир мирза уни ўтирганларга таништирди.

– Ўғлингиз Дониёрни кўрмаганман, – деб сўз бошлади Чинор Алдемир. – Жаноб Жақсибеков, сизни сиртдан биламан. Чет эл матбуотларидаги суҳбатларингизни ўқиганман. Туркияда ҳам китобингиз чиққанидан хабардорман. Сиз билан яқинлигимиз фақат шулардангина иборат. Лекин сизга бегона эмасман. Турк бўлганимдан кейин, бошингизга тушган қайғули хабарни эшитгач, чидаб ўтиролмадим. Қайғуларингиз қанчалик оғир эканлигини сездим, билдим. Сизлар билан, қозоқлар билан бирга қайғурдим. Қайғуларингизни бўлишгани келдим. Кеча, фарзандингиз вафот этган ўн еттинчи август, бизнинг Туркия учун ҳам омадсиз кун эди, омадсиз дейиш ҳам камлик қилади – энг қора, мусибатли кун эди: 1999 йилнинг ўн еттинчи августда Туркияда энг кучли zilзила содир бўлиб,

кўплаб асил фуқароларимиздан жудо бўлиб, аза тутганмиз. Қозокда бир доно сўз бор: «Қайғуни бўлишсанг – озаяди». Оллоҳнинг иродасига кўнмоқдан бошқа чора йўқ. Йиғлайверсанглар – емириласиз, сабрли бўлинглар!

– Оллоҳ таоло бўйни ҳам, ақлни ҳам аямай берган ҳалиги турк жўн одам эмас, чамаси. «Эр киши бурундор, от жонивор елкадор бўлса, бенуқсон бўлади» дейишарди қариялар. Ялпоқ бетга жойлашган бурни ҳам каттагина экан, – деди Анварбек.

– Тўғри пайқабсан, – деди Қуттибек. – Бу Чинор Алдемир дипломатлар орасидагина эмас, бутун туркий оламдаги атокли арбоблардан бири. Ўзи Туркия Президенти Ражаб Эрдўғоннинг дўсти. Бир неча тилларни биладиган олим. Ўзига ҳам, элига ҳам доғ туширмайдиган буюк арбоб. Бунга бир мисол бўлгудай мана бундай воқеа бўлган. Чинорнинг халқаро миқёсдаги нуфузли сиёсатчи эканлигини билган Президентимиз Нурсултон Абиш ўғли у кишини Остонага, учрашувга таклиф қилади. Чинор учрашув белгиланган куни Анқарадан Остонага учиб келади. Бир кун аввал меҳмонхонага буюртма берилган экан, аэропортдан тўппа-тўғри ўша ерга боради. Ўзига биркитилган номерга жойлашайин деса, меҳмонхона хизматчиси:

– Чинор мирза, сиздан кечирим сўраймиз. Жиндай кута турасиз, сиз турадиган номерни ҳозир йиғиштиришмоқда, – дебди.

– Мен номерни эмас, номер мени кутиши керак эмасмиди? Бу менга ҳам, халқимга нисба-

тан ҳам ҳурматсизлик-ку! Соғ бўлинглар! – деб меҳмонхонани тарк этибди...

– Эҳ, аттанг, шармандалик бўлган экан-да! – деди Анварбек.

– Тўғри қилган, – деди Муса.

– Етти юлдузли меҳмонхонамизда аҳвол шундай бўлса, бўларимиз бўлган экан, – деди Тумарбек.

– Меҳмонхонадаги имиллаган, зилтовон аёлларнинг кўрсатган касофати-да, бу! – дея ўқинди Бойбўта.

– Қиммат меҳмонхонадагилар маошнинг каттасини олиб, кутуриб кетишган, – деди Сейилхон.

– Хизматчи аёллар бўшашган бўлса, унда уларга бошчилик қилувчи меҳмонхона маъмурияти қаёққа қараяпти? Уларда масъулият йўқми, умуман? – деди Малик.

– Уларнинг ҳам кўзини ёғ босган, – аччиғланди Қуттибек. – Ҳаммаси учига чиққан бюрократ улар.

– «Демократия, демократия!» деб, бюрократияга кенг йўл бериб қўйибмиз-да? – деди Тумарбек.

– Сен молия полициясининг полковниги эмасмидинг? Чақирмайсанми уларни тартибга? – деб чапдан луқма ташлади Сейлхон.

– Биз порахўрликка қарши курашамиз. Тартиб ўрнатиш ҳокимиятдагиларнинг вазифаси, – бобиллади Абен.

– Ҳозир бу гапларни қўйиб, Данчикнинг киркени ўтказиш ҳақида маслаҳатлашайлик, – деди Ҳамид. – Қайси ресторанга, қанча ўринга буюртма берамиз?

– «Дўстлик» ресторани дурустмикан? – ўйланди Сейилхон.

– У ер торлик қилади, – деди Ҳамид. – Менимча, Қалдаёқов кўчаси билан Тўлабий чорраҳасидаги «Арайлим» ресторани дуруст. Иккинчи қаватдаги зали анча кенг. Одам мўлжалимиздан кўпроқ келса, қўшимча столлар қўйса ҳам бўлади.

– Ҳамиднинг таклифи маъқул, – деди Эрасил. – Сен, Абен, Ҳамид икковинг эртага у ерга бориб, буюртма беринглар. Шунингдек, аванс тўлаб, квитанциясини ҳам олинглар. Бу ресторан деганларига ишонч йўқ. Эртага бирортаси ортиқроқ пул тўласа, буюртмани ўшаларга ўтказворади. «Сақланганни сақлайман» деган.

Эрасилнинг фикрини тўрт кўз тугал бўлиб ўтирган дўст-биродарлару туғишганлар бир овоздан маъқуллашди.

Бугунги маслаҳат шу билан якун топди.

XX

Қозоғистон Президенти бошқармасига қарашли касалхонанинг жонлантириш бўлимида ётган Ойгулни бугун иккинчи терапиянинг бир кишилик палатасига ўтказадиган бўлишди. Ойгул у ерда икки марта эмланиб, томирига икки бор томизғи дори куйдиргач, ўша куниёқ уйга келди.

– Бунча шошилдинг? Қувватга киргунингча яна бир-икки кун ётсанг бўларди, – деганларга Ойгул:

– Энди уйда даволанаман, – дерди.

Ойгул касалхонадан чиқиб, уйга келганининг иккинчи куни Остонадан Тўрағали Ташенов кўнгил сўргани келди. Кўпдан бери ҳокимиятнинг юқори поғоналарида юрган Тўрағали Нуржон ўғли эндиликда нафақат Қозоғистонда, балки чет элларда ҳам кўзга кўринган арбоблардан бири сифатида танилган эди. Ҳам сарвар, ҳам нотик Тўрағали Ташенов халқнинг меҳрини қозонган, машҳур арбоб бўлиб, уни зиёли қавм, айниқса, ёзувчилар жуда яхши кўришади. Вақтида республика ёшларининг етакчиси, кейин Президент Назарбоевнинг ёрдамчиси бўлган.

Элбоши уни доим олисларга учирар экан, ҳар гал зиммасига кийин вазифаларни юклаб юборади. У эл равнақи йўлида ҳар қандай тўсиқдан йўлбарс каби шиддат билан ёриб ўтади. Истиклолимизнинг йигирма беш йиллик даврида раҳбарлик поғоналаридаги талай лавозимларни босиб ўтди: давлат котиби, Президент маъмуриятининг раҳбари, вилоят ҳокими, Бош вазир бўлди. У ўзига хос бўлган камтарлик билан «Мен – Президент етиштирган кадрман» деса-да, аслида ўта нуфузли, йирик сиёсий арбоб сифатида Элбошига муносиб сафдош эканлиги халққа азалдан аён. Заковати билан билимдонлиги атоқли шоир Олмос Ойтуғанов билан ёзишмаларидан ҳамда матбуотда эълон қилинаётган суҳбатларидан ҳам аниқ кўриниб туради. Хуллас, у фасоҳати, заковати билан барчани ўзига мафтун этган. Сардорлик истеъдодидан кўнгиллар тўлса, ботинидаги

асил фазилатлар акс этган кўркам сиймосидан кўз қувонади. Нотиклиги шунчаликки, агар у халқ олдида сўзлайдиган бўлса, нутқининг мантиқий кудрати ва маҳорати билан сомеларни сеҳрлаб олади. Остонада, чет эллик билимдонлар иштирокидаги ўта муҳим бир анжуманнинг юксак минбарида сўзлаб туриб: «Юртбоши Нурсултон Абиш ўглининг атиги ўн йил мобайнида мўъжазгина вилоят марказида, олам харитасидан яркираб ўрин олган салобати ва кўркамлиги ўзгача гўзал пойтахт бунёд этиб, шунча халқни хавфли кечувдан олиб ўтиб, бу ерга кўндиришдек заковатли сиёсати бўлмаганида, бугун биз Эдилни¹ эмас, Есилни² йўқлаб ўтирган бўлардик. Элбошимиз, ўзга жасоратларини айтмаёк, фақат мана шу жасорати учунгина халқимизнинг чин юракдан изҳор этаётган миннатдорчилигига лойиқдир!» – деган эди.

Ўша Тўрағали Нуржон ўгли, бошдан ошиб ётган ишларини бир чеккага йиғиштириб қўйиб, Эрасил билан Ойгулга ҳамдардлик билдиргани атайлаб Остонадан Олма-отага учиб келибди. У дастурхон бошида уч соат ўтирди. Ана шу уч соат мобайнида чалпақдан жиндай ушатиб, ярим пиёланигина чой ичган бўлди. Оғзи ошдан бўшамайдиган айрим одамлардан бошқача, кўнгилга етиб борувчи сўзларни топиб айтиб ҳам ўзгаларни тинглаб ўтирди.

– Бу қайғунинг ўта оғирлигини халқимиз ҳам сезиб, билиб турибди, – деди Тўрағали Ташенов. –

¹ Эдил – Волга дарёси

² Есил – Урал дарёси

Бунингдек ўта оғир мусибатни Яратган сиздай улкан шахсларнинг елкасига юклайди. Суянган тоғи – Чўкон қайтмас сафарга кетганида, султон Чингиз Валихонов ҳам қайғудан қон ютиб, бошини кўтаролмай қолган экан. Суюкли Абдурахмони фанодан бақога риҳлат қилганида Абай ҳам: «Ичим – ўлик, сиргим – соғ. Мен ичмаган ув¹ борми?» – дея бўзлаган. «Ердаги қалқоним» деб ўзгача суйиб, ўзгача эркалаган суюкли ўғли Жўжини ёввойи қулонлар топтаб ўлдирганида, хайбатидан ой яшириниб, қуёш сесканган Чингизхон ҳам: «Ким ўғлимнинг ўлими ҳақида хабар келтирса, бўғзига кўрғошин қуяман!» – деб тескари қараб ётиб олган экан. Шунда моҳир созанда Обил Жўжининг ўлимини хоқонга дўмбирада мунгли куй чертиб стказибди-да:

– Эй, қудрати чексиз, теран ўйлари булутли денгиз хоқоним! Суюкли жигарбандинг – Жўжининг ўлими ҳақидаги хабарни мен эмас, манов дўмбира айтди. Хон икки сўзламайди, жазоласанг, дўмбирани жазола! – деган экан.

Натижада кўрғошин куйчининг бўғзига эмас, дўмбиранинг кўкайига куйилибди.

Суюкли фарзандлари вафот этганида Абиш Кекилбоев ҳам, Асанали Ашимов ҳам, Умрзок Айтбой ўғли ҳам, Иран-Ғойиб ҳам, султон Чингиз билан доно Абай, оламини забт этган фотих Чингизхон ютганчалик заҳар ютмаган дейсизми?

¹ Ув – заҳар, оғу

Худди ана шундай оғир қайғу қисматда бор эканки, сизнинг ҳам бошингизга тушди, Эрака! Сизга фақат сабр тилаймиз, сабр, сабр! Асарларингиз доврӯғи Парижгача етиб борган, шуҳратингиз эллардан ошган инсонсиз! Бизгагина эмас, халқимизга ҳам кераксиз. Ортингизда калин ўрмон бўлиб халқ турибди. Ёнингизда биз – елкадош бўлиб турибмиз. «Қайғуни бўлишса – камаяди, қувончни бўлишса – кўпаяди», деманганимизни даштимизнинг донишманд қариялари. Халқимизнинг сизга нисбатан бўлган меҳридан мадад олинг, кўпнинг кўнглига суянинг. Сизга Худо сабр берсин.

Мана шундай тўлқинланиб, доно гапларни айтган Тўрағали Ташенов бир муддат тўхтаб, дастурхон атрофида ўтирганларнинг ҳам гапларига кулоқ тутди.

– Дониёрнинг ёш кетиши барча қозокни бўзлатиб кетди, – деди етмиш ёшли машҳур ёзувчи, драматург Думан Имонжонов.

– Дониёр фаришта эди, беҳиштга кетди, – деди элликдан ошган таниқли шоир Жазилбек Қуванишбоев.

– Бир эмас, учта зарбадан эсанкираб ўтирибман, – деб гап бошлади Эрасил. – Биринчидан, Дониёрим ёш, жуда ёш кетди. Худойим-эй, йигирма бир ёш деганлари бир лахзадан ҳам қисқа эмасми? Лоқал ўттизга ҳам етмади-я! Иккинчидан, ё уйланиш тўйигача ёки тўйдан кейин эмас, айнан тантанали соатга санокли дақиқалар қолганида... Ё Ояллоҳим, бундай даҳшатни ким эшитиб, ким кўрибди?! Учунчидан, менинг Донишим хосиятли

эди. У туғилганида Қозоғистонда «Шимол ёғдуси» ходисаси рўй берган эди. Қутбдагина содир бўладиган бундай табиий ходиса Қозоғистонда ҳам рўй берганлиги хайратланарли! Бу астрономик ходиса ҳақидаги хабар ўша вақтда барча газеталарда босилган эди. Энди манов мўъжизани қаранг, менинг Дониёрим дунёдан кетган куни, айна ўша соат, ўша дақиқада фазода янги юлдуз – «Дельфин-2» деган сайёра пайдо бўлди. Япон олимлари кашф этган мазкур юлдуз ҳақидаги хабар Интернет сайтлари ҳамда газеталарда эълон қилинди. Менинг қудам Малик билан қудағайим Равшанойнинг қизи, манов ёнимизда ўтирган куёвим Қуттибекнинг синглиси, тўнғич фазогиримиз Тўхтарнинг келини Динанинг тўйда тақарман деб сотиб олган билангузуги билан узугидаги асл тошлар Донишимнинг юраги тўхтаган онда ўзидан-ўзи қорайиб кетган. Дониёримнинг юраги уришдан тўхтаган онда хонасидаги соат ҳам юришдан тўхтаган. Фарзандимиз дунёдан кетган лаҳзаларда мана шундай тушуниб бўлмайдиган сирли, ноёб воқеалар содир бўлди.

– Ҳозирги илм-фан ривожланган даврда, – деб сўз бошлади Тўрағали Ташенов, – олимлар ўта сезгир аппаратда одам жонининг вазнини аниқлаб, суратга олишибди. Жоннинг вазни икки юз грамм, ранги кўкиш экан. «Дониёр – фаришта, у беҳиштга кетди» деган сўзларда ҳам жон бор. Айрим диний китобларда айтилишича, фаришталар ҳам тўғридан-тўғри жаннатга киришмас экан.

Улар дастлаб осмонда учиб юриб, Яратгандан ёрлик бўлган кунда беҳиштга киришаркан. Бу гаплар тўғри бўлса, Дониёр жигарбандимизнинг руҳи биз билан бирга. Унинг руҳи тетик, арвоҳи биздан рози бўлиши учун ҳам йиғлайверишимиз тўғри эмас. Доно Абай сўзи билан айтганда, умрнинг «Ёркин ялови қуламай туриб» бажарган савоб амаллари билан ортида эзгу из қолдирган Дониёр барча козоқ билан бирга яшашда давом этади. «Оми козоқ кўкига ўрмалаб чикиб куёш бўлай, куёш бўлмай ким бўлай» деб юриб, ўттизга етмай дунёдан ўтган Султонмахмуд¹нинг сўзи билан:

*Кўнгилга қайгу ув солиб,
Кўздаги ёшни кўллатган.
Юракка яра доғ солиб,
Жонни ачитиб зорлатган.
Заҳри кучли ажсал-эй.
Ёшнинг бахтини кўрмадик.
Ғафлатмиди, бу тушмиди?!—*

деб қанча қайғурсак-да, минг йилда бир бор туғиладиган Абайнинг ўғли Абдурахмон ўлганида унинг беваси Мағишга тўкиб берган кўшиғидаги доно сўзларига амал қилсак бўларди:

*Йиғлашингни тўхтатиб,
Сабр қилсанг бўлайди.
Кўймасанг, қайгу оғир бўп
Бор бўйингга тарайди.
Қизил юзинг саргайиб,*

¹ С. Тўрайғиров (1893 – 1920) – атоқли козоқ шоири

Оппоқ кўнглинг қорайди,
 Барча жонни бир қилиб,
 Қудратли Худо синайди.
 Бир сен эмас йиғлаган
 Шеригин олган талайни,
 Агар бизни аясанг,
 Ёшинг артсанг бўлайди.
 Унутганинг яхшимас
 Яратувчи Худойни...

Тўғри, умр деганлари омонат. Етим-есирга қовурғаси қайишиб, билимдонлиги, ақл-фаросати билан йигирма бир ёшида шахс бўлиб камолга стишган Дониёрнинг умри кўз очиб юмгандан ҳам қисқа бўлгани одамнинг ўзагини ўртайди. Аммо узоқ яшаса-да, дунёга беҳуда келиб, дунёдан беҳуда кетганлардан кўра, қисқа бўлса-да, тўлақонли, маъноли умр кечирган жигаримиз Дониёрнинг жўни бўлак, йўли бошқа. Ҳаётга бўлган мухаббати билан атрофига осмондаги Ой билан Қуёшдай унсиз нур сочган, фаришта бўлиб беҳиштга муносиб бўлган Дониёримизнинг ҳаёти мангуликка даҳлдор! «Яхшининг йиқилгани ҳам яхши», дебди даштнинг доно чоллари. Ўтмас умр бўлмас, синмас темир бўлмас. Дониёр ҳақида ўйлаганимизда, улуғ Абайнинг: «Қуйрукли юлдуз сингари, туғилди-ю, кўп турмади, кўрган, билган ўқинди, иллат топар жон бўлмади» деган сатрлари хаёлга келади. Ёш бўлса-да, жигарбандимизнинг оқил, доно бўлганлиги ғуссали юрагимизга юпанч бағишлайди.

Шошилмай, зикланмай уч соат ўтириб, ўринли, ақлли гапларни топиб/айтиб, Эрасил билан Ойгулнинг кўнглини овлаб, мусибатда қон қусиб ўтирган ота-онанинг кўз ёшларини аритгандай бўлган Тўрағали Ташенов ниҳоят кетишга ижозат сўради.

У кетгач, орага чўккан сукунатни дастурхон бошида ўтирган, қалин, дағал сочларига қиров кўнган, гавдали, кенг манглайдаги темир йўл изидай кўш ажини ўзига ярашиб турган, оқиш юзли киши бузди:

– Тўрағали Ташеновни халқ бекорга мактамас экан. Пайқаган бўлсангиз, чехрасидан нур ёғилиб турибди. Уйга кирганидан – уйдан чиққунигача, саломидан-каломигача бенуқсонлигини кўрдингизми?!

– Қалихон, сен остоналик бўлгач, жигаринг ўша томонга тортади. Ҳар ким ўз ҳокимини мактайди!– деди Эрасил.

– Ёшлигимиздан бирга улғайиб, ҳам туғишганим, ҳам дўстим бўлганинг учун, мени чандиб, атайлаб бураб сўзлаяпсан, бўлмаса, Тўрағали Ташеновни энг кўп мактайдиганларнинг бири сенмасмидинг? – деди Қалихон.

– Нима десангизлар ҳам, Тўрағали Ташеновнинг мана шу келишининг ўзи бошқача бўлди, – деб гапга аралашди Жондўс.

– Бу нима деганинг? – деб сўради ҳар бир нарсани ипидан-игнасигача суриштирадиган Абен.

– Тўрағали Ташенов Олма-отага, рейсли учоқларда келишга вақти йўқлигидан махсус учоқ

ёллаб кепти, шунингдек, йўл ҳақини ҳам ўз ёнидан тўлабди. Бу срга келишдан аввал «Кенгсой-2»га ўтиб, Дониёрнинг бошига бориб, тиловат қилибди.

– Буни қайдан билдинг? – деб сўради Абен.

– Мана, Тўрағали Нуржоновични кутиб олиш учун ташқарида турганимизда у кишининг ёрдамчиси Султон Муратов келиб қолди. Ўша айтди: «Шеф барча ишларни бир чеккага суриб қўйиб, Олма-отага фақат Эрасил Жақсибековдан кўнгил сўраш учун учиб келди. Шеф бу ердан чиқиши биланоқ, яна Остонага учамиз», деди. Бу гапни мен билан бирга Тўрағали Нуржоновични кутиб олишга чиққан Қуттибек ҳам эшитди. Тўғрими шу гапим, айт-чи, Қуттибек? – деб Жондўс ёнида ўтирган новча бўйли, озғин йигитга мурожаат қилди.

– Тўғри, тўғри, – деди Қуттибек.

– Президент ёрлиғи билан тайинланган судьянинг сўзига гувоҳларсиз ҳам ишонамиз, – деди Қалихон.

– «Қози ёлғон сўзламайди», деганлари бекор гап. Ўзгаларни билмайман-у, аммо манов Жондўснинг айрим пайтлари, кулай келиб қолганида, ёлғонни чинга, чинни Худо урганга ўхшатиб гапирадиган одати ҳам бор, – деди Эрасил.

– Бурила қочмоқ – тулқига яхши, буриб сўзлаган – кулқига яхши, – деб Сейилхон Брежнев ҳақидаги латифалардан бирини бошлаб юборди.

Ҳалитдан бери бир-бирларига гап ташлаб, чимдиб ўтирган даврага кулги инди-қолди.

«Уйку – беор, қорин – беор, кулги – беор деганлари шу-да, – деб ўйлади Эрасил. – Манавилар Дониёр қабрининг тупроғи совимай туриб вахохолаб кулиб ўтиришибди. Буларни айблаб ҳам бўлмайди. Менга ўхшаб қайғурмайсанларми, деб айтиб бўлармиди? Бошига қайғу тушмаган одам бошка бировнинг қайғусини на билсин. Улар кулишяпти, мен кулолмайман. Ўзагимда – ўт, юрагимда – дард. «Ичим – ўлган, сиртим – соғ» бўлиб ўтирибман. Бахтсиз, бадбахт, шўрлиман. Дониёрим мен учун бахт эди, дилбандим ила борса келмасга кетди бахтим...»

Жонидан азиз фарзанди қирчинидан кийилгандан кейин Эрасил қайғудан қон қусиб, тунлари ғам билан тунаб, кундузлари ғам билан бирга юрди. Келажаги порлоқ ёш донишманднинг умрини хазон қилган одамзоднинг душмани – «Ажал» деб аталмиш ялмоғиз ҳеч нарса бўлмагандай жилмайиб, кўзлаган навбатдаги қурбонлигига кўрик¹ ташлаш учун панада шайланиб турибди.

«Ё дариғо!»лаб юриб, кўз очиб-юмгунча бўлмай ўтиб кетадиган «умр» деб аталмиш омонат, ёлғончи тириклик давом этмоқда эди...

XXI

Навбатдаги пайшанба чойига таклиф этилган қирқ чоғли киши «Кенгсой-2»га бориб, Дониёрнинг руҳига бағишлаб Қуръон тиловат қилинган, Эрасилнинг шанғароғига келишди.

¹ Кўрик – ушлаш учун отнинг бўйнига узокдан ташланадиган ип, чилвир

– Данчигим вафотидан кейин, ўн кун ўтгач, эсимни йиғиб, унга мактублар ёза бошладим. Шеър аралашган мактубларда уйимизга ҳамдардлик билдиргани кимлар келаётганини ҳам баён қилдим, – деб гап бошлади Эрасил, – шунингдек, мамлакатда рўй бераётган муҳим сиёсий воқеалар ҳақида ҳам ўғлимга ҳисобот бериб боряпман. У дунёга йўллаган биринчи мактубим шундай бошланади:

*Ўн кун бўлди, бошдан бахт учганига,
Ғамдан ота-онанг қон қусганига.
Дониёрим, сени бериб қўйдик-ку,
Ажсал отлиг одамнинг душманига.*

*Бутун олам менга қараб тургандай,
Ўзинг борда бахтли эдим мен қандай!
Бир лаҳзада содир бўлди фалокат,
Энди мана, отанг сенинг шўрманглай...*

*Дониёрим – жоним менинг, жаннатим!
Юксакларга олиб учган қанотим!
Бор пайтингда ҳаёт турарди яшнаб,
Сен экансан – бахтим, тахтим, муродим!*

*Гар ўйласам, юрак музлаб кетади,
Кўз олдимдан бутун умринг ўтади.
Суратингга термиламан кўз олмай,
Нетсам, бўтам, қўлим сенга етади?!*

*Бу умрда азоб, дўзах кўрибман,
Ёнган ўтга – тухматга ҳам кўнибман.
Шунинг бари оғир эмас бул кундан,
Сенсиз энди тирик арвоҳ – ўликман!*

Яқинлар ҳозиргина «Кенгсой»дан уйга қайтган пайтда, эшик олдида уларни икки киши кутиб туришган экан. Уйга кириб Қуръон ўқилгач, ана шу икковидан бири – Эрасил билан бир неча бор газеталарда суҳбат қурган журналист Йўлбарс Аймағамбетов ёнидаги шеригини, олтмишнинг у ёқ-бу ёғидаги хушбичим, новча, кўй кўзли, қорамтир чехрали салобатли кишини АҚШнинг Чикаго университети профессори Султон Сулаймонов деб таништирди.

– Биз олисда бўлсак-да, туғилиб ўсган Қозғистонда бўлаётган муҳим ишларнинг деярли барчасидан хабардормиз. Эрасил Жаксибекович, ўғлингизнинг атиги йигирма бир ёшида, никоҳ тўйи тантанасига санокли дақиқалар қолганида вафот этганини эшитиб, сизга ҳамдардлик билдиргани келдик. Сизни биринчи бор кўриб турсам-да, асарларингизни биламан. Ўғлингизнинг имони саломат бўлсин, – деди Султон Сулаймонов.

– Вақт топиб келганингиз учун раҳмат.

– Бу ғоят оғир мусибат, – деб сўзини давом эттирди Султон Сулаймонов. – Ғуссага бўй беравермай, ўзингизни асранг. Вақт – табиб, бул ярани ҳам даволайди.

– Ҳа, кўпчилик шундай дейишяпти. Сизнинг мана шу сўзингизга жавобан кеча ёзган шеъримни ўқисам майлими?

– Ўқинг, Эрасил Жаксибекович, ўқинг, – деб бош эгди океан ортидан келган миллатдош.

– Вақтнинг тузатмайдиган
Йўқ дейдилар яраси.
Бу сўз бизга эмас тан,
Рангимизга қаранг-чи...

Гўрга бирга тушади
Бизлар билан бу фарёд.
Ҳаётга келар кейин
Гулга ўхшаган авлод.

Йиғламасин шу авлод
Биз каби бахтсиз бўлиб.
Чайқалиб, яшнаб турсин,
Сўнмас нурга чўмилиб.

Сўлмасин деб шу гуллар,
Кўз ёшим-ла сугорай.
Истиқлол бўлса мангу,
Қабрда ётиб қувонай!

Уфққа ботган кундайин,
Бир кун мен ҳам ботарман.
Эртаси порлоқ ёшларнинг
Бахтин тилаб ётарман.

Ажсал мени олса-да,
Дониёримни ўйларман.
Суягим қуриб қолса-да,
Ёнида ётиб қўлларман..

– Ушбу сатрлардан калбингиздаги дардларингизни англаб ўтирибмиз, – деди Йўлбарс

Аймағамбетов. – Ұтмайдыган умр бұлмас, синмайдыган темир бұлмас. Бизгагина эмас, халкқа хам кераксиз, оға! Олдинда хам хаёт бор.

*– Бу хаётдан бездим-ку, мен,
Дониёримсиз, эзилдим.
Бўзлаттирдинг, йиглатдинг-эй,
Худо, сенга не қилдим?! –*

деб, мана, бўзлаб ўтирибман, – деди Эрасил. – Кечир мени, Оллоҳим, мени тергади деб ўйлама. Ўзинг бердинг, ўзинг олдинг ўғлимни. «Мен нима қилдим?!» деганим сенга эмас, Оллоҳим, ўзимга кўйган саволим бу: «Қаерда хато қилдим? Яратган эгам нимага мени жазолади экан?» – деб ўйлайманда, мен бечора. Мен-ку, майли, оғир мусибатни оркалаб, тирик ўлик бўлиб юраверарман. Ризқим тугаганда эса тобутдай оғир азобдан кутуларман. Бу қайғу яқинларимга, туғишганларимга хам осон эмас... Аммо, барчамиздан хам Дониёримнинг волидаси – Ойгулга оғир, ўта оғир бўлди. Бечора уйқуга ётишдан олдин йиғлайди: «Хайрли тун, онажон!» дегувчи эди деб. Тонгда, ўрнидан туриб, яна йиғлайди: «Хайрли тонг, онажон!» – дерди деб. Ҳар жума чалпак пишириб, яна йиғлайди: «Бу чалпакни мен эмас, менинг руҳимни шодлантириш учун ўғлим пишириши керак эди!» деб. Данчик яхши кўрадыган таом пиширса-да, хатто, кўчада енгил машинасини кўрса-да, «Данчигимнинг темир тулпори кетяпти!» – дейди-да, кўзларига ёш тўлади, ўзаги ёниб, кун-тун бўзлайди.

– Бас, йиғлайверма. Кўп йиғласанг кўзинг кўрмай қолади, – дейман.

– Данчигимни кўрмайдиган кўзнинг нима кераги бор менга! – дейди у.

– Оёқ-кўлинг ишламай, шол бўп қолсанг, нетасан? – дейман ялиниб.

– Данчигим томонга обормайдиган оёқнинг, дилбандимни кучмайдиган кўлнинг ҳам кераги йўқ менга, – дейди у.

– Йиғлайверсанг ажалингдан аввал ўласан, кўй энди! – дейман илтижо қилиб.

– Дониёримсиз кўрган кун – кунми, бундай қон ютиб яшагандан кўра, ўлим ортиқ менга! – деб яна йиғлайди.

– Ўлма, сениз менинг ҳолим нима кечади? Суюнчбекани, Қуттибекни, Олтинойни кўзинг кийиб, қандай кетасан, ажалингдан бурун ўлиб, не муродга етасан? Бу ёлғон дунё билан икковимиз бир вақтда хўшлашсак, Дониёримизни ким эслаб, ким унинг хотирасини бизчалик эъзозлайди. Яратганга шукур қилайлик, ўғлимиз баъзи бировларнинг боласидай ўзганинг кўлида нобуд бўлмади, балкондан сакраб, ўз жонига қасд қилмади. Баъзилардай ном-нишонсиз йўқолиб кетмади. Нашаванд ҳам, арақхўр ҳам, безори ҳам бўлмади. Ақл, фаросат билан, ўта раҳмдиллиги, билими, зукколиги билан атрофига Ой билан Қуёшдай нур сочиб, умрдан кетди. Абай айтганидай: «Кирлатмай кетди кўнгилни».

Данчигимнинг онаси, жондан азиз умр йўлдошим – Ойгулимни шундай деб юпатаман. Шундан кейин у асосли гапларимга кўнгандай, йиғидан тинади. Жиндай сабр қилган бўлади, аммо, бироздан сўнг яна кўзларига ёш тўлиб, яна йўқловни бошлайди. Айримлар: «Бошига қайғу тушган ёлғиз у эмас, бошқа фарзанди ҳам бор-ку, нега у бунча йиғлайди?» – дейишлари мумкин. Шундай дегувчилар бўлса, уларга ҳам гинамиз йўқ. Ҳар ким ҳамма нарсани ўз қаричи билан ўлчайди. Бошига тушмаганлар ўзганинг қайғусини қайдан билсин, қандай англасин? Мен Ойгулимни тушунаман. Жондошим, ёстикдошим бўлганлигидангина эмас, унинг бошига тушган жудоликка ўзим ҳам дучор бўлганимдан, онасига ўхшаб ўзим ҳам Данчигимни қаттиқ суйганлигимдан. Шундан бўлса керак, менинг қайғули қаламимдан:

Сени чексиз суйдим, ҳайҳот,

Сени кўп эркалатдим.

Донишим, чин дунёга

Нега шунча эрта кетдинг? –

каби қайғули сатрлар қуйилмоқда. Эсим кирарли-чикарли бўлиб, ўлпи-сўлпи ўтириб, ўйлайман: «Одамнинг оламдан-да мураккаб ички дунёсини қошу қовоғидан ҳам уқиб олгувчи қароғим, қорачиғим, донишманд Доношим-эй, айтган сайин соғинтириб, бутун вужудимни қақшатиб, пешанамга сиғмай кетдинг-а! Юрагимни ҳувиллатиб, бўтаси ўлган арвонадай бўзлатиб қўйган қисмат менга бунча бешафқат бўлмаса?!

– Менинг ўн ёшли неварам Олтиной кеча эрталаб уйқудан уйғонди, – деб гапга аралашди Малик, – тушимда Дониёр тоғамни кўрдим. Эгнида оппоқ кўйлак. «Олтиной, сен бобонг билан бувингга, якинларимга айт, улар мени ўйлаб йиғлайвермасинлар. Бу ерда аҳволим яхши. Болалигимда мени эркалатган Алмухан бобом билан Макпал бувимни, аввал кўрмаган нариги боболаримни ҳам кўрдим. Улар мени ўраб, кўриклаб-кўлтиклаб юришибди», – деди у, сўнг: «Дониёр тоғамни соғиндим!» – деб йиғлаб юборди.

– Дониёрни тушимда мен ҳам кўрдим, – деди Мадина. «Сен Анжеликанинг дугонасисан-ку, унга айт, менинг қорним очқади!» – деб мунгайиб турибди. Тушимни Анжеликага айтгандим, у: «Данчик мендан дуо умид қилгандир», – деб чалпак пишириб, муллага Куръон ўқитибди. Мачитга, черковга бориб садақа улашибди. Кейин болалар уйига совға-салом билан бориб, уларга Дониёр ҳақида гапириб берибди. Шунда кичкина болалар Анжеликага: «Яна келиб, Дониёр ҳақида гапириб беринг», – деб сўраб қолишибди.

– Данчигим менинг ҳам тушимга кўп киради, – деди Эрасил. – Ана шу тушларимдан таъсирланиб ёзган шеъримни ўқигим келяпти.

– Ўқинг, – деди океан ортидан келган олим.

– Сендан ажралиб қолган
 Ўн учинчи кун бугун.
 Шум ажсал юлиб кетди
 Ўрдамнинг олтин туйнугин.

Сендан ажралиб қолган
Ўн учинчи кун бугун.
Куним менинг йўқолган
Қайгули қора тун бугун.

Согиниб сени юрувдим,
Тушимда кўрдим мен сени!
Дийдоринг кўриб, болам-ов,
Кўтардим жиндай энгсани.

Ётардим беҳол тўшакда,
Ранг-рўйим саргайиб.
Жилмайиб қараб турдинг-у,
Кетгандай бўлдим согайиб.

Тушимда кўриб, Дониёрим,
Босилди сал-пал согинчим.
Юрагим сенда экан-ку,
Сен экансан юпанчим.

Тушимда кўриб, Дониёрим,
Роҳатлар топдим шу лаҳза,
Қош қоқимдан сўнг кетдинг,
Кўнглимга тўлдириб гам-ларза!

Эзилиб тугаган, эй юрак,
Донишим томон олиб уч.
Қучоқлаб сени суяйин,
Йўқ бўлсин жамийки согинч!

«Дониёрни кўрдим», дедим,
Онангга – Ойгулимга.
Эзилиб узоқ йиғладим,
Дардим айтиб Ой, Кунимга.

*Ўзини ноҳуш сезиниб,
У ҳам узоқ йиғлади.
Кетгандан юраги эзилиб,
Оллоҳдан ажал сўради.*

*Кўш мунглиг икков қўшилиб,
Тагин йиғладик, йиғладик.
Нонуштани ҳам еёлмай,
Кўз ёш тўкишдан тинмадик.*

*Сени йўқотиб, Дониёр,
Бўйинга тушди бўғовлик.
Ўзингни тикла, Ойгулим,
Тақдирга қарши турайлик.*

*Гар бошга солса Оллоҳим,
Тақдирга борми ҳеч чора?!
Оламда яна бормикин,
Биздайин шўрли, бечора...*

Шеърни базўр ўқиб тугатган Эрасил кўзлари ёшланиб, оғир хўрсинди.

– Эрасил Жаксобекович, мана шу шеърингизни, шунингдек, Дониёрга ёзган мактубларингиздан бирини менга берсангиз.

– Уларни нима қиласиз?

– Америкага қайтгач, ўша ердаги козоқларнинг бошини кўшиб, болангизнинг рухига Қуръон ўқитиб, океаннинг нариги тарафидаги миллатдошларингизга Дониёр ҳақида гапириб, унга ёзилган мактуб билан шеърни ўқиб берсам дегандим.

– Америкага қачон қайтасиз?

– Бир ҳафтадан кейин.

– Унда буларни компьютерда тергизиб, икки-уч кунда сизга етказиб берайин.

– Яхши, унда биз қайтайлик. Сиз дам олинг, Эрасил Жақсибекович.

Америкалик олим кетгач, пайшанбалик эҳсон ошга тўпланган кишилар Дониёрни хотирлаб озрок ўтиришди.

– Данчикдан жудоликнинг оғирлигини сўз билан ифодалаб бўлмайди. Ушбу номукамал ёлғон дунёда Данчик биз учун умид чироғи эди. У ўзининг фавқулодда камтарлиги, андишалиги, одоби билан қалбимизни забт этганди. У қиска умрида бажариб улгурган хайрли ишларини санаб саноғига етиш кийин, – деди қуда томондан Андрей.

– Таниқли шоира Людмила Шчипахина: «Ўзининг жуда қиска умрида билган-кўрган одамларнинг меҳрини қозона олган бу «юлдуздан келган бола»нинг истеъдодли, кўркем, оқил ўсмирнинг орамизда йўқлигига ишонгинг келмайди. Усиз оламдан бир даста нур сўнди... Ҳа, ҳа, мўъжазгина, лекин жуда ёрқин шуъла сўнди... Унинг табиатида буюк қозоқ халқининг жозибали фазилатлари муҷассам эди... Шундай эр ўғлондан жудолик – унутилмас мусибат, унутилмас ғусса. Уни унутмаймиз! Унинг ёрқин руҳини ҳамиша ҳис қилиб яшаймиз! Уни ҳеч қачон унутмаймиз! Унинг хотираси олдида доимо бош эгамиз!» деб ёзганида минг бор ҳақ эди, – деди Оксана.

– Унда одамларни бир-бирлари билан дўстлаштириш хислати бор эди, – деди Мадина. – У хамиша ва ҳар доим ўзгаларга кўмак беришга интиларди. У, шахсан менга, юз минг бор ёрдам кўлини чўзган. Кечасими, тонгдами, қачон керак бўлса, ёрдамга етиб келарди. Унга: «Данчик, мушкул ахволдаман!» – дейиш кифоя эди. У ҳеч нарса-ни сўрамас, унга тушунтириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ эди. У фақат: «Ҳозир қаердасан?» – деб сўрарди, холос.

Кечқурунга бориб, пайшанба чойига йиғилганларнинг барчаси кетиб, уйда Ойгул билан Эрасилгина қолишди.

– Чарчадинг, ётиб дам ол, – деди Эрасил Ойгулга.

– Майли, ётсам ёта қолай. Сен нима қиласан? – сўради Ойгул.

– Мен Данчикка навбатдаги мактубни ёзаман.

– Сен ҳам чарчадинг, кўп ўтирма, азизим.

Шундай деб Ойгул хобхонага кетди. Эрасил иш столига ўтириб, ўғлига мактуб ёзишга тутинди.

*– Айланиб қоляпман мурдага,
Ўхшайман қанғибошга-да,
Томоқдан таом ўтмайди,
Кўнгил йўқ тонгги ошга-да.*

*Ойгулим сўлиб боради,
Юрагин кемириб ваҳим.
Бизларни энди ҳеч шўрлатма,
Асрагин бизни, сен, Илоҳим! –*

дея бугунги кун хақида Дониёрга ҳисобот берди. Йигирма сатр шеърни юрак қони билан ёзган Эрасил у дунёга мўлжалланган мактубини:

*Қора ергина кўтарар
Ғамларни қандоқ кўтардим?
Сенимас, ажал мени олса,
Армонсиз дунёдан ўтардим, –*

дея якунлади.

Навбатдаги мактубни йиғлаб ёзган Эрасилнинг юрагида қаттиқ санчик пайдо бўлди. Кўз олди қорайиб, боши айланавериби, аранг гандираклаб хобхонага етди.

– Рангинг бўзариб кетибди, нима бўлди? – деди Ойгул хавотирланиб.

– Мазам кочди.

– Кўзинг қизариб кетибди, яна йиғладингми?

– Ҳа... Жиндай...

– «Тез ёрдам» чақирайми?

– Чақирмай тур. Чарчадим, чамамда. Дам олсам ўтиб кетар. Сув бер-чи, сув, – деди Эрасил тўшакка кийшар экан. – Кабинетимдан қон босимнинг до-рисини ҳам ола келсанг...

Ойгул дориларни келтиргач, Эрасил тилининг тагига нитроглицерин ташлади. Авваллари бу дори тез таъсир қиларди, бу сафар фойдаси бўлмади. Кейин қонқор ичди. Ҳар доим тез таъсир қилувчи бу доридан ҳам наф бўлмагач, Ойгул аппаратда унинг қон босимини ўлчади.

– Қанча? – деб сўради Эрасил.

– Тепаси – юз саксон, пасти – бир юз эллик.

– Томир уриши-чи?

– Ҳозир кўрамиз.

Билакдан ушлаб, томир урушини соатга қараб санаган Ойгул:

– Юз ўттиз. «Тез ёрдам» чақирмасак бўлмайди, – деди.

«Тез ёрдам» кўп куттирмади. Қорачадан келган, барзанги шифокор қозоқ йигит, оппоқ тиббий жомадон кўтарган, кийик боласидай истарали рус ҳамшира киз кириб келишди. Шифокор ҳамширага бемордан кардиограмма олишни айтди-да, касалхонадан ола келган Эрасилнинг даволаниш карточкасини варақлаб, унинг касаллик тарихи билан танишди. Шу аснода тайёр бўлган кардиограмма лентасини ҳам диққат билан кўриб чиқди, ҳамширага нималардир деди. Ҳамшира Эрасилга бир эмас, икки эмас, еттита укол қилди. Икки соат мобайнида бўксага, билак томирига, коринга қилинган уколлардан кейин ҳам беморнинг аҳволидан қониқиш ҳосил қилмаган шифокор энди ҳукумат касалхонасининг иккинчи терапия бўлими мудирига кўнғироқ қилди:

– Уйқунгни бузганим учун узр, Сергей, – деб бошлаган гапини беморга эшитилмайдиган паст овозда давом эттириб, сўнг гўшакни қўйиб:

– Эрасил Жақсибекович, сизни ҳозироқ касалхонага етказмасак бўлмайди, – деди.

– Эрталаб ўзим борсам-чи? – сўради Эрасил.

– Бўлмайди! Мен сизни бу аҳволда уйда қолдиролмайман.

– Нега?

– Тўғриси айтсам, ҳозир зудлик билан сизни касалхонага етказмасак, инсульт бўп қолишингиз ҳеч гап эмас. Сизни фақат касалхонадагина оёққа турғазиш мумкин.

– Худо хоҳласа, де. Худонинг хоҳишисиз хас ҳам синмайди.

– Ҳа, Худо хоҳласа.

Касалхонага Эрасил билан Ойгул ҳам бирга келди. Уларни йўлақда кутиб олган навбатчи шифокор Эрасилни бир кишилик палатага жойлаштирди-да, ҳамширага укол қилишни, зудлик билан томирга томизғи дори юборишни буюрди.

Эрасилнинг кистови билан уйга қайтган Ойгул хавотирдан тунни бедор ўтказиб, тонг ёришиши биланок, яна касалхонага отланди. У Эрасилни кеча қолдирган палатага кирди-ю, каравотнинг бўш турганини кўриб, юраги шувиллаб, кўз олди қоронғилашиб кетди, гандираклаб йикилаётганида орқадан кирган навбатчи ҳамшира уни суяб:

– Хавотирланманг, Эрасил Жаксибековични ҳозиргина реанимация бўлимига олдик, – деди.

Ойгул жонини ҳовучлаганича, реанимация бўлими томон югурди. Аммо уни бўлимга кириштирмади. У эшик олдида туриб-туриб, ҳолдан тойгач, судралиб уйга қайтди. Эшикдан кириши билан тўхтовсиз жиринглаётган телефон гўшагини шошиб кўтарди.

– Эшитаман.

– Хайрли тонг, Ойгул!

– Кулашмисан?
– Ҳа, мен. Яхши ётиб турдингми?
– Қанақа ётиб-туриш? Туни билан мижжа қокмадим.

– Мазанг қочдими?
– Ундан баттар...
– Нима бўлди?
– Эрасилнинг мазаси қочиб қолди.
– Кечагина, пайшанба чойида соппа-соғ эди-ку.
– Сизлар кетиб, мазаси қочди. «Тез ёрдам» чақиртирдим. Касалхонага ётқизмасак бўлмади. Эрталаб борсам, реанимацияга ўтказишибди.

Кулаш билан гаплашиб бўлгач, Ойгул уйда ўтиролмай, яна касалхонага шошилди.

ИККИНЧИ БЎЛИМ

I

Бу Дониёр олти ёшлигида бўлган воқеа.

Ойгул кеч ётса-да, эрта уйғонди. Олис йўлдан чарчаб келиб, қаттиқ ухлаганидан уйқуси қониб, тиникиб уйғонди. Ўрнидан турганида ёнидаги Дониёрнинг тўшаги бўш экан. «Бу тинчимас бола тонг отмасдан қайга кетди экан?» – деган хаёлда ташқарига чиқаётиб, ўғлига дуч келди.

– Тонгда ухлаш ўрнига қаерларда юрибсан? – деди Ойгул.

– Бойғабил бўйига бордим.
– Чўмилдингми?

– Йўқ.

– Унда нима қилдинг?

– Дарё бўйида ўтириб, қуёш чиқишини томоша қилдим.

– Қуёш чиқишини ўтган йили «Олма-ота» санаторийсида дам олганимизда томоша қилгандинг-ку.

– Даладаги қуёшнинг чиқиши шаҳардагига ўхшамас экан.

– Нимаси ўхшамас экан?

– Шаҳар қуёши уйқудан турганида тумандан аниқ кўринмайди. Бу ердаги қуёш уйқудан уйғонганида бошқача, тип-тиник юзи кулиб тураркан. Унинг кулиб уйғонишидан осмон ҳам, Бойғабилнинг суви ҳам жимирлаб, кулиб, кўзимни камаштириб юборди. Эртага ҳам тонгда Бойғабил бўйига бориб, қуёшнинг уйғонишини томоша қиламан. Ойижон, сиз ҳам мен билан борасиз-а?

– Йўқ, мен боролмайман, бувингга қарашаман.

– Унда дадам икковимиз борамиз.

– Шундай қил, бўтам.

«Отасининг киндик қони тўкилган Тўрғайни Дониёр яхши кўрганидан у ерга кўп борарди» – хаёлидан ўтказди Ойгул.

Боласининг ота юртга биринчи сафари ҳамон ёлида. Олма-отадан учган учоқ ушоқкина Арқалик аэропортига қўнган онда Дониёр қувончи ичига сиғмасдан: «Ура, мана менинг Тўрғайим!» деб қичқирган, унинг бу хитоби салон тўла йўловчиларни ўзига қаратган. Ўшанда у эндиги-

на уч ёшда эди. Ҳа, боланинг ота юртига меҳри ўзгача эди. Дониёр тўрт ёшлигида айтган бир гапини Ойгул ҳамон кулиб эслайди. Ўшанда улар Иссиқкўлда дам олаётган эди. Бир куни уларни олисроқдаги дам олиш уйига меҳмонга таклиф этишди. Меҳмондорчиликдан ётоқ жойларига пиёда қайтишди. Кун иссиқ, қуёш тиғидан қўл соҳилидаги тошлар товадай қизиб ётар, нафас олиш кийин эди. Ярим йўлга келганларида Дониёр онасига: «Чарчадим, кўтар!» – деди.

– Отанг кўтарсин!

– Йўқ, сиз кўтаринг! – деди Дониёр ўжарлик билан.

– Нега мен кўтарар эканман?

– Дадамнинг оёғи оқсоқ, тез чарчайди, – деди Дониёр бир томонга шох ташлаб, оқсоқланиб, аранг кетаётган отасига бир караб.

– Менам чарчаб келяпман, пиёда юрақолсанг бўлмайдими?

– Кўтармасангиз Тўрғайга кетиб қоламан, – деди Дониёр ковоғини уйиб.

– Йўқ-йўқ, ундай қилма, болам, кетма! Ке, келақол, – деб онаси Дониёрни дам олиш уйигача кўтариб келувди.

Шу йили улар Иссиқкўлдан қайтишгач, яна Эрасилнинг ота юрти, «Қозоғистон – 40 йиллиги» давлат хўжалигининг маркази – Бойғабил овулига келишди. Эртаси куни меҳмонлар билан саломлашгани хўжалик директори Бахитжон келди. Сухбат жараёнида Эрасил директордан:

– Совхозда қанча қўй бор? – деб сўради.

– Саксон минг, – деди хўжалик раҳбари, – йи-
гирма минг гектар еримиз, унча кўп бўлмаса-да,
йилки билан йирик қорамолимиз ҳам бор.

– Манов Қизбел тоғида Оқбош бургут бормиш,
шу гап ростми?

– Рост. Бир гал Жонкелдин туманига бораётиб,
кўл ёқасида уймалашиб турган йилкилар тепаси-
да чарх уриб учиб юрган Оқбош бургутни ўзим
кўрганман.

– Наҳотки?

– Оқбош бургут деганлари биз кўриб юрган
бургутлардан анча йирик бўларкан.

Дониёр катталарнинг ёнида ўтириб, расм чи-
зиш билан банд эди. Директор хўшлашиб, ке-
тишга чоғланганида Дониёр «Оға, бу сизга» деб
унга ҳозиргина чизган икки варақ қоғозни узат-
ди. Бахитжон қоғозларни кўлига олиб, бирин-
чи варақдаги ўзининг қиёфасига тикилиб қолди.
Қоғоздан унга кенг яғринли, тепакал киши илжа-
йиб қараб турарди. Эғнида йўл-йўл кизил чизикли,
енги калта кўк кўйлак. Бахитжон портретини
ўхшатиб чизган Дониёрга ажабланиб қаради. Ик-
кинчи варақда қамишли кўл соҳилида уймалашиб
турган йилкилар, кўлда сузаётган бир жуфт оққуш,
кўкда, йилкилар тепасида айланиб учаётган Оқбош
бургут тасвирланган эди.

– Бу расмларни қачон чиздинг? – хайрон бўлиб
сўради Бахитжон.

– Ҳозир, сизлар гаплашиб ўтирганда.

– Неча ёшдасан?

– Тўрт ёш...

– Туф-туф, кўз тегмасин! Мана кўрасиз, манов болангиз катта бўлса, улуғ рассом бўладиган сиёки бор, – деди Бахитжон уни кузатишга чиққан Эрасилга.

– Буни вақт кўрсатар, ким бўлса ҳам омон бўлсин, одам бўлсин, – деди Эрасил.

Эртаси куни тонгда Дониёр отасини уйғотиб, Бойғабил соҳилига бошлаб борди. Энди кўтарилаётган куёш Шарқда уфқни шафақлантириб, жилмайганча оҳиста кўкка ўрлайди. Ўзан соҳилидаги кўм-кўк ўт-ўланлар, майда қамишлар ва пас-так бутазорлар орасидан қиялаб қуюлган нур тонг сабосида мавжланган сувни жимирлатиб, оҳиста титрайди. Нариги соҳилдаги қамишли кўлдан канотларини тапиллатганча кўтарилган бир жуфт оккуш сибизга товушда зорланиб учиб, Қумкечув томонга ўтиб кетгач, ўзан яна оромбахш сукунатга чулғанди. Уфқларга туташ дашт эндигина кўзи ёриган онадай енгил тин олиб, сархуш бир бахт кучоғида сеҳрлангандай ястаниб ётибди. Хув нарироқдан, қалин қамишзордан бир-бирлаб чиқиб келган бир тўп қўнғир ўрдаклар ғақиллашиб, соҳил бўйлаб суза бошлашди. Сув қаъридан юзага сапчиб чиққан олабуғани қамиш орасида пойлаб ётган, узунлиги икки қарич келадиган чўртан кува кетди...

Орадан бир эт пиширим вақт ўтгач, елкасида кўш челақли обкаш, бўйнига кизғиш кийик рўмол

боғлаб олган қиз кўк кўйлагининг этаги шамолда хилпираганча, ўзан томон шошилиб кела бошлади. У соҳилга яқинлашгач, ота-бола билан бош ирғаб саломлашди-да, улардан анча нарига бориб, елкасидаги обкаш билан челақларни ерга кўйиб, шиппагини ечди. Эрасил билан Дониёр ўтирган томонга кўз қирини ташлаб, кўк кўйлагининг этагини тиззадан юқорироқ кўтарди. Қизнинг оппоқ болдирлари куёш нурларидан ярқираб кўзга ташланди. Сувга эгилганча, қандайдир ёқимли бир кўшиқни хиргойи қилиб ўтирган қиздан кўз узолмай қолган Дониёр:

– Дада, қаранг, анави қиз жуда сулув экан! – деди завқланиб .

– У кимнидир кутяпти, – деди Эрасил. – Кўрдингми, овул томонга тез-тез қараб кўйяпти.

– Кимни кутади? – ажабланди Дониёр.

– Кимни бўларди, йигитини-да.

Дониёр ўзандаги ўрдақларга қараб хўрсинди.

Шу пайт кўкиш жинси шим, қизғиш калтаенг кўйлак кийган, қора соч, хушбичим йигит оқ арғумоқни етаклаганча, ўзан томон юриб кела бошлади. У соҳилга етиб келиши билан қиз ўрнидан туриб, йигитнинг қучоғига сингиб кетди..

Ота-бола уйга қайтиб келишганида ховлида катта сариқ самовар шиғиллаб турарди. Ерўчоқдаги қозонда қайнаётган гўштнинг кўпигини олаётган Мақпал кампир ота-болани кўриб:

– Болаларим, келдингларми, тонг отмай қаерга бордиларинг? – деди ўғли билан неварасига меҳр билан тикилиб.

– Мана шу тантик неварангиз ўзан бўйида қуёш чиқишини томоша қиламиз, деб ухлагани қўймади мени. Бунингиз доим шунақа, мен боёқишни бир ёқларга етаклагани-етақлаган! Танतिकлиги етмагандай, яна тентаклиги ҳам бор бунингизнинг, ҳозир бурчакка турғазиб қўйсаммикан? – деб Эрасил онасига кўз қисиб қўйди.

– Тегма неварамга! Тентак бўлсаям, ақлли тентак бу! Ке, бўтам, бери ке!

Кампир этагига ёпишган неварасининг бошидан ҳузурланиб ҳидлаб, пешанасидан ўпди. Дониёр бувисидай ишончли химоячи топилгач, «Энди менга тегиб кўр-чи!» дегандай отасига гердайиб каради.

Шу пайт чеккадаги кўрадан оппоқ улоқча дикиллаб чиқиб келди. Дониёр югуриб бориб, улоқнинг бўйнидан кучиб, кафти билан майин жунини силаб:

– Улоқжон, ке, икковимиз дўст бўламиз, хўпми? – деди. Оқ улоқ «майли» дегандай бош силкиди.

– Мен сени Олма-отага олиб кетаман, борасанми?

«Ме-ме» деб овоз берди улоқча.

Дониёр ҳар нарсани бир айтиб, улоқ билан анча ўйнади. Кейин улоқ боланинг кучоғидан бошини тортиб олди-да, «ме-ме»лаб, кўра ортига қараб юрди. Дониёр: «Улоқжон, қайга кетяпсан? Тўхта-чи! Мен билан Олма-отага кетгинг келмаса, кетмаёқ қўй. Ке, иккаламиз бекинмачок ўйнайлик!» – деб унга эргашди. Улоқча унинг га-

пига эътибор қилмасдан, бошини қайқайтирганча кетиб борарди.

– Ўйнамасанг/ўйнама! Мени хафа қилдинг, – деди Дониёр лаб-лунжи осилиб.

– Ким сени хафа қилди? – деди ўша пайт ҳовлига чиққан Ойгул.

– Анави оқ улоқ-да, – деди Дониёр тумшайиб. – Мен билан ўйнагиси келмаяпти.

– Ўйнамаса ўйнамасин. Бор, анави қашқа бузоқча билан ўйна.

– У билан ўйнамайман.

– Нега?

– У оқ улоқдай ёкимтоймас.

– Унда ювиниб, овқатлан, кейин оқ улоқ билан ўйнайсан, – деди Ойгул ўғлининг бетидан суйиб...

Ўша куни кечаси Мақпал буви неварасини ёнида олиб ётди.

– Буви, эртак айтиб беринг, – деди Дониёр.

– Майли, бўтам, унда тоғни елкасида кўтарган паҳлавон йигит ҳақида эртак айтаман, эшит.

– Одам тоғни кўтара оладими?

– Кўтарганда қандоқ! Зарур бўлса, эли учун эр йигит тоғниям кўтаради.

– Қандай қилиб экан-а?

– У бундай бўлган, – деб кампир бир йўталиб олиб, эртагини бошлади:

* * *

– Эрта, эрта, эрта экан, эчки жуни калта экан. Жийдалибойнинг ерида, Жағалбойнинг элида

ёз бўйи кўкдан бир томчи ҳам ёмғир томмабди. Экинлар сарғайиб, буғдой бошоқлари қовжираб, қурий бошлабди. Экин унмаган элда халқ очликдан қирилиб кетиши аниқ.

– Энди нима қиламиз? – деб халқ бош кўшиб, маслаҳат қилибди.

– Бу мушкул аҳволдан чиқишнинг фақат бир чораси бор, – дебди элнинг кўп яшаб, кўпни кўрган бир донишманд қарияси. – Бунинг учун кўшни юрт чегараси томондаги баланд тоғни буғдойзор, экинзор даламиз яқинига кўчириб келиш керак. Тоғ бор жойда ёғингарчилик бўлади. Ёғин бўлса, қурғокчиликни енгиш осон, экин, ғалла яхши ўсади.

– Тоғни кўтариб бўлмайди-ку, – дебди кимдир.

– Эл билан ерга мухаббати кучли бўлган эр йигитлар учун ошиб бўлмас довон, енгиб бўлмас тўсиқ йўқ. Халқини қаттиқ севадиган эр йигит бўлса, йўлда учрайдиган тасодифий хатарлардан кўркмасдан, ҳаётини таваккалга тикади, – дебди қария.

– Йўлда қандай хатар учраши мумкин? – сўрашибди одамлар.

– Акли тўлган, шижоатли бўлган эр йигит Оллоҳнинг инояти билан баланд тоғниям елкасида кўтара олади. Тасодифу хатар, деганим, йўллар равон эмас, ўйдим-чуқур жойлари, ўнқир-чўнқир сойлари, паст-баланд тепалари бор. Ўшандай ерлардан туртиниб-суртинмай, коқилмай ўтолса бас. Орангларда борми шундай элини жонидан ортиқ кўрадиган эр йигит?!

– Бор! – деб тоғ киронидай кескир овозда хитоб қилибди оломон орасидан йигирма беш ёшлардаги бир йигит.

– Исминг нима? – сўрабди қария.

– Тўлағай.

– Омон бўл, Тўлағай болам! – деб қария кафтини очиб, кўзларидан ўт чакнаган эр йигитга меҳр ила тикилибди. – Эй халойиқ, кўлларингни очинглар, ботир боламизни дуо қилайлик. Эй элим деб юраги ёнган ўғлон! Юрганда йўлинг бўлсин, йўлдошинг Хизр бўлсин! Баланд тоғни елканга олиб, элингга эсон-омон қайтгайсан. Эй Яратган эгам, юраги йўлбарсдай, ғайрати арслондай Тўлағай ботирнинг йўлини бергайсан!

Элининг дуосини олган арслон йигит Тўлағай кун-тун тўхтовсиз йўл юриб, қўшни мамлакатнинг чегарасига етибди. Сўнг манглайини кунга, тоvonини тошга теккизиб: «Эй Яратган эгам, ўзинг мадад бер!» – деб наъра тортиб, тоғни заминдан узиб олибди-да, тик кўтарганча юриб кетибди. Тун бўйи юриб, кун пешиндан оққанда, юртига эсон-омон етиб келибди. Маррага етдим деганида, бир чўнқирда оёғи сирпаниб, муккасидан йиқилганида тоғ елкасидан босиб тушибди. Бутун эл қора кийиб, қайғу ютиб, ботирига мотам тутибди. Орадан бир ҳафта ўтгач, ниҳоят, хаммани орзиқтириб ёққан ёмғир қовжираган экинзорларга жон бахшида этибди. Ўшандан бошлаб, олтинранг буғдойдан тоғдай хирмон кўтарган халқ очарчилик деган балони унутиб, тўқчиликда фаровон умр кечири-

диган бўлибди. Ўша йигит кўтариб келган тоғни ҳозир ҳам халқ унинг ҳурматига «Тўлағай» деб аташар экан.

* * *

– Дониёржон, ухлаб қолдингми?

– Йўқ, ухламадим, буви.

– Нега индамай қолдинг?

– Тўлағай ҳақида ўйлаяпман. Мен ҳам Тўлағай бўлгим келади.

– Элингни суй. Элни суйсанг Тўлағай ҳам бўласан, ундан ҳам зўр бўласан. Йигит кишига юрти, Ватани куч бағишлайди!

– Яна эртак айтинг-чи, буви.

– Айт десанг, майли, айтайин.

* * *

– Эрта, эрта, эрта экан, эчки жуни калта экан. Бир кучи тошган, ақли ошган, тепса темирни узадиган паҳлавон йигит бор экан. Дунёнинг адолатсизлигини кўргинки, ўша ҳам бўйдан, ҳам ўйдан, ҳам қувватдан бекаму кўст йигит ўта камбағалликдан тўйиб овқат емай, чалакурсок бўлиб юраркан. Шу йўқсил йигит бир куни эрталабдан туз тотмаганидан силласи қуриб, киссаларини қоқиштириб, сўнгги тийинларини санаб, қорнини бир тўйдиришни ният қилиб келаётса, олисдан ўтган-кетганга қўл чўзиб, садақа сўраб турган тиланчига кўзи тушибди. Кўчада у ёқдан-бу ёққа ўтаётган одамлар орасида чиройли кийи-

ниб, қимматбаҳо зеб-зийнатга беланган аёллар-у, кийган кийимининг ўзи бир туянинг хунига тенг, камалакдек товланган бойвачча йигитлар ҳам бор эди. Бироқ, уларнинг ҳеч қайсиси тиланчининг қалтираган кафтига, лоақал сарик чақа ҳам ташламай, ёнидан гердайиб ўтишарди. Аммо, тиланчига садақа бермай ўтишга камбағал йигитнинг виждони йўл қўймабди. У ёнидаги бор чақасини очликдан тиззалари қалт-қалт титраб, йикилай деб турган тиланчининг дағал кафтига солибди. Ана шунда кутилмаган мўъжиза рўй берибди. Йигит йўқчиликдан сиқилиб, эзилган онларида, тушларида кўрган Худонинг жамоли кўз ўнгида намоён бўлибди. Бир зум атроф-теварак ёришиб, кўкдан юлдуздай оқиб тушган Худо тиланчининг елкаси оша йигитга қўл чўзибди. Шу лаҳзада осмонда ой билан қуёш бирлашиб, думли юлдузга ўхшаш қизғиш-сарик нурлар йигитнинг кўз ўнгида шувиллаб кўкка кўтарилибди. Шу билан Худонинг жамоли ҳам ўша нурлар билан бирга ғойиб бўлибди. Шу куннинг эртасига камбағал йигит оёқ остидан отнинг қалласидай келадиган тилла ёмби топиб олиб, бой-бадавлат бўлиб кетган экан.

* * *

– Тиланчига сўнги тийинларини берган йигитнинг исми нима экан? – деб сўради Дониёр.

– Унинг исми Хайржон экан. Ота-онаси хайрли бўлсин деб, исмини «Хайржон» қўйишган бўлса керак. Инсон бўлиб туғилган билан инсон бўлиб

қолиш қийин. Инсон бўлиб қолишнинг бир шarti – Тўлағай сингари элни суймоқ, иккинчи шarti – бева-бечора, йўқсилларга раҳмдил бўлмоқ керак. Шунингдек, ростгўй ҳамда адолатли бўлиш керак... Хуллас, инсонийлик ана шундай давом этаверади. Ёдингда бўлсин, Донишим, дунёда мардликдан аъло бахт, мушфикликдан аъло фазилат йўк!

– Яна бир эртак... – деявергач, бувиси:

– Мен сенга энди эртак эмас, ҳаётда бўлган бир ғаройиб, ўрнакли воқеани айтиб берайин, – деди.

– Айтинг!

Дониёр бувисининг ҳикоясини жон қулоғи билан эшитишга шайланди.

– Овулимизда Шарифа исмли бева аёл бор эди. Жуда окила эди раҳматли, вафот этди. Имони саломат, ётган жойи ёруғ бўлсин.

– Вафот этган бўлса, касалмиди?

– Йўк, соппа-соғ эди...

– Машина уриб кетдими?

– Йўк.

– Унда нега ўлади?..

– Ўз ихтиёри билан ўлди, боёқиш.

– Қандай қилиб?! – деб хайратланди Дониёр.

– Эри аварияда ўлганди. Кўзининг оқу кораси – ёлғиз ўғли бор эди. Бола касалманд бўлиб туғилганди. Юрак оғрикни нима дейишарди, паррахми, прохми?

– Порок сердца.

– Ҳа, ҳа, худди ўшандай. Йигирма ёшли йигит бир куни кечқурун, ишдан қайтаётиб, кўчада йиқилиб қолибди. Уни касалхонага ётқизишибди. Даволовчи шифокорлар онасига: «Болангиз бу аҳволда узок яшай олмайди. Иложи борича, тезрок юрак алмаштирилмаса, бола нобуд бўлади, шунинг чорасини топинг», – дейишибди.

Боланинг умрини асраб қолиш учун бошқа юрак топиб, сотиб олиш керак, бунга эса жуда кўп пул керак. Бева аёлда ундай пул қайдан бўлсин. Эски, тўкилиб турган кулбасидан бошқа сотадиган ҳеч вақоси бўлмаса. Мушфиқ она боёқиш ўйлаб-ўйлаб, чорасиз қолгач, ҳеч ким кутмаган қарорга келибди...

– Қандай қарорга келибди?

– Боласига ўз юрагини берадиган бўлибди.

– Қандай қилиб юрагини беради?

– Шифокорлар операция қилиб, онанинг юрагини болага қўйишибди. Мана, ўша йигит ҳеч нарса кўрмагандай, бутунлай соғайиб, қулундай чопқиллаб юрибди.

– Онаси-чи?

– Она боёқиш ўлган...

– Нега ўлади?

– Одам юраксиз яшай олмайди-да, – деб бувиси неварага сездирмай, кўз ёшини артди.

– Буви...

– Нима дейсан, қулуним?

– Яна эртаси айтинг-чи.

– Чарчадинг, бўтам, мен ҳам чарчадим.

– Мен чарчамадим. Сиз айтган эртақларни тинглашни яхши кўраман.

– Ота-онанг эртақ айтишадими, сенга?

– Мамам айтади, папам айтмайди.

– Нега айтмайди?

– У... у доим ишда, командировкада юради.

– Дам олиш кунлари-чи? Дам олиш, байрам кунлари бор-ку.

– Ундай кунларда папам кабинетда ўтириб, кундуз газет, китоб ўқийди, тунда ёзади.

– Унда қандай, сенга қарамайдими?

– Қарайди. Икковимиз шахмат ўйнаймиз. Мен папамни доим ютиб қўяман. «Сен яхши шахматчисан, математик бўласан», – дейди папам.

– Кулуним-эй, ишқилиб сенга кўз тегмасин! – деб бувиси уни бағрига тортиб, юзидан ўпди.

– Папамнинг шоир дўсти бор-у...

– Олмос Ойтуғановми?

– Ҳа, ўша киши шахматни зўр ўйнайди. Бир марта мен Олмос оғага ҳам «мот» қўйганман. У киши: «Ўх, бу нима қилди?!» – деди. Кейин: «Бу зумрашанг бало экан!» – деб папамга мени мактади.

– Бўталоғим менинг, кўзичоғим менинг. Энди ухла, майлими?

– Майли. Раҳмат сизга, бувижон.

Бувисининг бағрига тикилиб ухлаб қолган Дониёр тушида Тўлағай билан Хайржонни кўрди. Хайржон Сейилхон поччасига ўхшаган, чакмоқтошдай кичкина жуссали, қарчиғайдай қоратўридан келган киши экан. У Дониёрнинг кўлидан етаклаб бораётганмиш.

– Қаёққа борамиз? – деб сўрабди ундан Дониёр.

– Мактабга, – дебди Хайржон.

Тўлағай, бувиси айтган эртақдагидек, паҳлавон экан. Мактабга кетишаётганларида уларни Тўлағай паҳлавон бўз отда қувиб етибди-да, Дониёрни шартта ердан кўтариб олиб, олдига ўтқазибди.

– Оға, қайга борамиз? – деб сўрабди Дониёр.

– Токқа, – дебди Тўлағай.

Улар Медев муз саройидан ўтгач, бўз от Олатовнинг юксак чўккисига учиб чиқа бошлабди. Бир пайт от суриниб, Дониёр унинг бошидан ошиб, ерга қулабди. Шу онда, отаси кўп айтадиган Окбош бургут ерда йиқилиб ётган Дониёрнинг тепасида чарх уриб учганмиш...

Шу ерга келганида Дониёр уйғониб кетди. Кечаси бирга ётган бувиси ёнида йўқ, барвақт туриб кетган бўлса керак. Ётоғидан ярим қаричгина кўтарилган қуёш хонани нурга кўмиб, Дониёрнинг юзини эркалаб силарди...

Шу куни Дониёр ота-онаси билан туман марказидаги Маданият уйида бўлди. Бу ерда ёзувчи Эрасил Жақсибеков билан учрашув бўлиб ўтди. Отчопардай улкан залнинг тўрида, ота-онасининг ўртасида ўтирган Дониёр сўзга чиқувчиларнинг бир хилдаги гапларидан зерика бошлади. У кўпчилик қаршисида турган отасига кўз кирини солиб қарар, атрофга аланглаб, бошидаги тақясини бир кийиб, бир ечади. Узундан-узок чўзилган йиғилиш қачон тугар экан, деб типирчилайди. Бир пайт Бойғабил ўзани бўйида кўрган кўк кўйлакли сулув қиз ўрнидан туриб:

– Мен Дониёрга савол берсам майлими? – деди.

– Майли, Дониёрга саволинг бўлса, бер, – деди учрашувни олиб бораётган шу ерлик шоир.

– Рухсатни Дониёрнинг ўзидан сўрайлик, – деди кўк кўйлакли қиз. – Дониёр, сендан бир нарса сўрасам майлими?

– Майли, – деди ҳозиргина болалигига бориб, ичи пишиб, типирчилаб ўтирган Дониёр дарров жиддийлашиб.

– Дониёржон, айт-чи, катта бўлганигда ким бўласан, отанг сингари ёзувчи бўлмоқчимисан ёки онанг каби олим бўласанми?

Дониёр саволга жавоб бериш учун ўрнидан туриб, минбарга келди. Ингичка бўйнини чўзгани билан минбарга кўйилган микрофонга бўйи етмади. Залдан биров югуриб чиқиб, минбар орқасига курси кўйиб берди. Дониёр курси устига чикқач, бўйи минбардан баландлаб, кўзи билан залдагилар орасидан савол берган қизни ахтарди. У олд каторда тўлин ойдай балқиб, тик турган қизнинг оққушники сингари оппоқ бўйнидаги тарикдай холни кўрди. Қизнинг тим қора, қуюқ сочлари болдирини ўпган, оқ чеҳра, оласи оз, қораси кўп хумор кўзларга узун киприklar талашиб уйғунлашган. Яшил япроқ тусли кўйлаги тўпикқача тўкилиб, новча бўйига ўзгача кўрк бағишлаган.

Дониёр катталардай микрофонни бармоғи билан чертиб, сўнг кўк кўйлакли қизга тикилганча:

– Мен отам сингари ёзувчи ҳам, онам каби олим ҳам бўлмайман, – деди, сўнг жиндай ўйланиб

туриб, катталар сингари салмоқлаб, давом этди, — мен Тўхтар Аубакировдай космонавт бўламан!

Кейин у залдагиларга бош эгиб, енгил таъзим қилганча, гулдурос карсақлар остида жойига келиб ўтирди.

Ўша куни тунда Дониёр кўк кўйлакли қизни тушида кўриб чиқди.

II

У ётишга энди ҳозирланаётганида телефон жинглик қолди.

— Данчик, бугунги футболни кўрдингми? — сўради Анжелика.

— Кўрганда қандай!

— Табриклайман! Севикли «Манчестер» жамоанг «Челси»ни бошлаб мағлубиятга учратди! — деди Анжелика.

— Биринчи таймда Рональду тепган тўп дарвозага жуда аломат бўлиб киргани-чи! Рональду ўта чакқон хужумчи-да, иккинчи таймда ҳам зўр маҳорат намойиш этди, — деди Дониёр завқланиб.

— Хайрли тун, Данчик!

— Хайрли тун, Анжелика!

Чироқни ўчириб, ухлагани ётган Дониёрнинг кўз ўнгида Анжеликанинг сиймоси гавдаланди. У билан қачон, қандай танишганини эслади.

Дониёр меваси сероб сахий олтин кузда туғилган эди. Шу сабаблыми, табиати туғилган фаслидай вазмин, қилган меҳнати ҳам куздай самарали бўларди. Унинг болдан тотли болалик йил-

лари окбош чўққиларини куёш эркалаган Олатов ёнбағридаги орзулар шаҳри – Олма-отанинг бир ихчам ҳовлисида ўтди. Эҳ-ҳей, у пайтларда шаҳар ҳовлилари қандай сўлим эди! Тамшантириб, танглайни тақиллатадиган, эсласанг кўнглинг ёришадиган файзли эди у ҳовлилар!

Дониёрнинг ўйинқароқ болалик йилларида Олма-ота ҳовлиларида ўзгача бир сеҳрли тароват ҳукм суларди. Тонг шабнамидай покиза, озода ҳовли болаларни бир-бирлари билан иноқлаштириб, бир-бирларига пўлатдай жипслаштирганди. Ҳовлидаги болалар гўё бир отанинг фарзандларидай иноқ бўлишарди. Улар бошқа ҳовлидагилар билан беллашувда ўз ҳовлиларининг шарафи учун жон куйдиришар, ҳовли номуси уларнинг шахсий номусига айланиб, бу туйғу уларнинг гўр болалик чоғларидаёқ қонларига сингган эди.

Ана шундай ҳовлида бирга ўйнаб, бирга улғайган Володя Дониёрни бир гал тоғда дам олишга таклиф этди. Бу болалик дўстларнинг Олатов кўйнида биринчи дам олишлари эмасди. Шундай бўлса-да, ўша сафарги дам олишнинг Дониёр учун эсдан чиқмас ўзгачалиги – Анжелика билан танишгани. Новча бўй, юриш-туришию сўзлари ўзига ярашган бу хушқомат, сулув кизни Дониёр бир кўришдаёқ ёктириб қолди. Оққушникидай узун бўйни, кумой кўзлари, толма бели, ўқловдай тўғри-текис болдирлари, куёшда тилладай товланган малларанг сочлари, оппоқ, ўнг елкадаги қуш тумшугидай қоп-қора бежирим холи – ҳамма-ҳаммаси кизга бетакрор жозиба бағишлаган эди.

– Танишайлик, менинг исмим Дониёр, сеникичи? – деди у ноганиш қизнинг каршисига келиб.

– Анжелика.

– Исминг ҳам хуснингдай чиройли экан.

– Хушомад учун раҳмат.

– Бу хушомад эмас, ҳақиқат! -- деди Дониёр Анжеликанинг илиқ кафтини кафтига олиб. Қиз уялганидан қизариб, бошини эгди. Бу қизилликдан унинг чехраси йигитга янада жозибалироқ кўринди.

Кечкурун Володя дўстларини тоғдаги ресторанга бошлаб борди. Зиёфат сўнггида Володя: «Дастурхон ҳақини мезбон тўлайди, сизларни мен таклиф қилганман!» – деган эътирозига қарамай, Дониёр:

– Ким тўлашининг нима фарқи бор? – деб ёнидан бир даста пул чиқариб, официантнинг қўлига тутқазди.

Тоғдан қайтишларида Дониёр Анжеликани уйига кузатиб қўйди.

– Хўш, қалай? – деди эртасига Володя Анжеликага қўнғироқ қилиб.

– Нима қалай? – деди қиз аввалига саволни туншунмасдан.

– Янги танишинг Дониёрни сўраяпман?

– У менга ёқмади, – деди Анжелика.

– Нега?

– Тагида «Лексус». Эгнида қиммат кийим. Киссаси тўла пул. Ўзи мағрур. Жуда танतिकми дейман?

– Отаси атоқли ёзувчи, онаси атоқли олима. Иккалови кафтига солиб эркалатгач, у тантиқ бўлмай, ким бўларди? Аммо у сен ўйлагандай эмас, бекорга ошиб-тошмайди, қийинчиликлардан қочмайдиган, ақлли йигит. Дониёрга кўз тиккан қизлар кўп. Хушёр бўл, уни кўлдан чиқарма. Сенинг юлдузингни ёндирадиган ўша йигит! Юлдузи ёнадиган лаҳзаларда одам анграймаслиги керак!

– Жуда мактовни ошириб юбормадингми?

– Мактов эмас, ҳақиқатни айтдим.

– Омон бўлсак кўрармиз.

Шу зайлда Дониёр Анжелика билан учрашиб юрди. Ҳар учрашган сайин қиз унинг янги бир фазилатини кашф эта бошлади. Володянинг айтганлари ҳақиқат бўлиб чиқди! Ҳақиқатан ҳам, Дониёр эртақлардагидай ноёб-нодир йигит экан. Вақт ўтгани сайин у ўзининг ақл-фаросати билан қизнинг кўз ўнгида юксалаверди.

Анжеликани эсласа, Дониёрнинг уйқуси қочарди. Бир куни қанча тиришса ҳам киприклари илинмагач, гитарани қўлга олиб, оҳиста куйлай бошладди:

*Ярим тун, эл уйқуда, мен уйгоқман,
Эзилганга, тўкилганга тиргақман.
«Севги йўқ» деганларни эшитсам,
Кўзимга кўринасан фариштам! –*

*Оқ булутлар мен-ла бирла йиглайдир,
Юрагимни қайғу-ҳасрат тиглайдир.
Гўзалгинам, қайга борсам, олдимда
Сиймонг сенинг кулумсираб тургайдир.*

*Гар узилсам, кўзларимда қотар мунг,
Қайғурарман,
Ғамгин ўйга ботарман.
Ҳолим етса сўнги сўзни айтмоққа,
Гўзалгинам, сенинг исминг айтарман... –*

деб мунгли кўшиқни тугатди. Бу бастакор Илья Жағановнинг шоир Қосимхон Бегманов сўзига ёзилган «Гўзалгинам» романи эди. Кўнгли боладай, феъли даладай кенг Дониёр тонгни ана шу янги кўшиқ билан қаршилади.

III

Қисқа вақт ичида чанғида маҳорат ила учадиган бўлган Дониёр кишики дам олиш кунларида дўстлари билан Табоғанга катнади. Эрталабдан пешингача чанғи учиб чарчаган йигит йиғма тўшакка ёнбошлаб, ўзи билан ола келган кўнғир муқовали қалин китобни кўлига олди. Бу отасининг «Ер такдири» деб аталувчи ҳикоялар тўплами эди. Муқованинг ички саҳифасидаги отасининг сура-тига тикилганча, ўйга чўмди. «Абай йўли» эпопея-сидан кейин битта ҳам китоб ўқимабман, уят-э! Уч ойдан бери вақт етмаслигини баҳона қилиб, кўлга китоб олмаганлигимни нима билан окласа бўлади? Жан Жак Руссонинг: «Китоб ўқилмаса, инсоннинг ақл-идроки тушовланади», – деган ҳикматли сўзида жон бор. Тўғри, ўтган ойда отам яхши кўрадиган Қосим Омонжўлов билан онамнинг севиқли шоираси Анна Ахматовани, ўзим яхши кўрган Сергей Есенинни қайтадан варақлаб

чикдим, аммо улардан бошқа янги ҳеч нима ўқимадим. Бугун кабоб пишириб, чой қайнатиш Малика билан Диманинг зиммасида. Анжелика иккаламиз учун бугун дам. Шундан фойдаланиб, мана бу китобни ўқишни бошлай».

Китоб ўқишга қизиқиб кетган Дониёрнинг хаёлини ташқаридан гапириб кирган Анжелика бўлди:

– Нимани ўқияпсан?

– Отамнинг китобини.

– Янги романими?

– Йўқ, ҳикоялари.

– Нима ҳақда?

– Киндик кон тўкилган она заминнинг сеҳрли хислати ҳақида.

– Ҳикоя нима деб аталади?

– «Ёвшан ҳиди».

– Номи чиройли экан.

– Номигина эмас, мазмуни ҳам чиройли.

– Унда мазмунини айтиб бер-чи.

– Айтолмайман.

– Нега?

– Яхши асарнинг мазмунини чала-чулпа айтиб, асарга хиёнат қилмоқчи эмасман. Сен унинг русча таржимасини ўқиганинг маъқул.

– Русча таржимаси борми? – деб қувониб кетди Анжелика.

– Йўқ.

– Йўқ бўлса қандай ўқийман?

– Яқинда бўлади. Русчага таржима қилиняпти.

– Ким таржима қиляпти?

– Юрий Бондарёв.

– Ў, у классик ёзувчилардан бири-ку!

– Менинг отам ҳам классик! Мен ҳам классикман – чанғида учишдан. Буни билиб кўйинг, Анжелика Андреевна.

– Мақтанчок!

– Дам олмай қайда юрувдинг?

– Малика билан гаплашиб ўтириб қолдим.

– Нима ҳақда гаплашдинглар?

– Мен билан танишмасингдан олдин сен билан бирга ўсган дўстларинг энди сендан хафа эмиш. Ўшаларни ҳам эсдан чиқармаслик керак, дейди Малика. Майли, дам олишингга халақит бермайман, мен уларнинг ёнига бора қолай.

– Қайга борасан?

– Малика билан Димага кўмаклашаман. Саксовул тутаб, ёнмаяпти, улар кабоб пиширолмаёпти. Тезлаштирмасак, корин очди...

– Меникиям очди. Унда тезлаштиринглар.

Анжелика хонадан чиқиб кетгач, Дониёр: «Маликанинг гапи тўғри, – деб ўйлади. – Болаликдан кадрдон бўлган дўстлар билан алоқам узилиб қолди. Улардан хабар ололмаёпман. Айб менда. «Семизликни кўй кўтаради» деб, боболаримиз бежиз айтишмаган. Ота-онамнинг менга кўрсатган чексиз меҳрибонликлари-ю, менга жами шароитларни яратиб, эркалатишларидан, дўстларимнинг: «Дониёр биздан бир калла юқори, у бизга сардор» – деган мактовларидан мағрурланиб, худбинлаша

бошладим. Бу хатони тузатиб, дўстлардан кечирим сўрашим керак. Ўйлан, Дониёр, ўйлайдиган жиҳатларинг оз эмас. Вақтнинг кўпини иш билан Анжеликанинг яқинларига бағишлаб, ота-онамга ҳам деярли кўнгил бўлмай кўйдим. Онам мени безовта қилмаслик учун бозор-ўчарга ўзи қатнаб юрибди. Менинг кундан-кунга ортиб бораётган эҳтиёжларимни қондириш учун отам китобларини сотиб, кераксиз ишлар билан машғул бўлмоқда. Бунингдек майда, арзимас ишларга алаҳсимасдан, ижод билан шуғулланса, ўзига ҳам, халққа ҳам фойдаси кўпроқ тегмасмиди? Ота-онам менга нима керак бўлса, барини муҳайё қилди, нима истасам, барини топиб берди. Эркалигим шунчалик ошиб кетганидан, беш йилда машинамни уч марта янгиладим. Боёкишлар, менга сўнгги чақаларигача беришади. Кексайган ота-онага суянч бўлиш фарзанднинг бурчи эмасми? Ҳа, шунчаликка бордим. Дўстларимнинг гапларини ҳам машинада кетаётиб тинглайдиган бўлдим. Бундан ўзга камчиликлар ҳам менда бисёр. Бугундан эътиборан, ўзимга сиртдан қарашим шарт! Ҳа, шарт! Бундай шартлар эса жуда кўп. Ўйлан, Дониёр, ўйлан!..»

Куни бўйи чанғида учиб, кечкурун тоғ ёнбағрида, тоза ҳавода тиникқан дамларда Дониёрнинг кайфияти ўзгача, кўтаринки бўларди. Турли хил кизиқ воқеаларни эслаб, латифа айтиб, жўралари билан бирга кулишиб, ора-орада гитара чертиб, қўшиқ айтарди. Унинг табиат ато этган ажойиб овози тоғ бағрида ўзгача жил-

валаниб, ўзгача жарангларди. Ижрони козок халқ ўланларидан бошлаб, унга қирғизларнинг «Соғинганда бир келарсан, сарғайганда бир келарсан...» деган хушоҳанг, майин термасини улаб, кетидан русларнинг жўшқин, қувноқ частушкаларини айтиб, ҳамманинг кўнглини хушнуд қиларди. Бугун у бошқача бўлиб, кўшиқ ҳам, қувноқ латифа ҳам айтмасдан, чурк этмай ўтирибди. Кейинги уч йил мобайнида доим у билан бирга юрган-турган Анжелика бугун Дониёрини таниёлмай қолди. Уни шу пайтгача, бугунгидай мунғайиб, ўйга чўмиб ўтирганини кўрмаганди.

Одатда, у дўстлари танг ахволга тушиб, довдираб қолган чоғларида, вазминлик билан:

«Шошмаслик керак! Ақлни ишлатиб, ҳар қандай чигалликдан халос бўлиш мумкин», – дер ва чиндан ҳам ақлини пешлаб, дўстларини не-не боши берк кўчалардан олиб чиқарди. Бугун Дониёрга нима бўлганини атрофидагилар тушунмай, ҳайрон бўлишди.

– Сенга нима бўлди? – деб сўради Анжелика ўйга келаётганларида. – Нимадан сиқилдинг? Ҳалиги, Маликанинг сўзиданми?

– Фақат ундан эмас, – деди Дониёр.

– Яна нимадан?

– Мендаги камчилик жуда кўпайиб кетибди.

– Қандай камчилик?

– Ҳозир чарчаганман, кейин айтаман.

– Маъкул. Унда яхшилаб дам ол.

Уйга келгач, Дониёр ўтириб анча ўйланди. Сўнг Анжелика билан танишгунга қадар бирга юрган дўстларига хат ёза бошлади: «Азизим Володя» деб тагини бир чизди-да, кўнглидаги гапларни қоғозга очиқ-ойдин тўка бошлади. «Аввало, мазкур дил изҳоримни бетга айтмасдан, қоғозда баён этганим учун сендан узр сўрайман. Чунки, юзингга қарашга уяламан. Бу гапларни бетга айтганимдан кўра, мен учун ёзиш осонроқ. Шунингдек, бу мактубни чин юракдан, ҳеч қандай гидирсиз, кинсиз ёзмоқдаман.

Қилган барча хатоларим учун, сенга ва бошқа дўстларимга етказган озорим учун узр сўрайман. Бундан аввал ҳам менга сўнгги имконият беришларингни сўрагандим, аммо мен ундан фойдалана олмадим. Малика айтган гапларни ўзимча мушоҳада қилиб кўрдим.

Мен ҳар доим оқибат ҳақида ўйламай, ўзимга қандай қулай бўлса, ўшандай иш тутишимни айтганларингда, юз фоиз ҳақ эдиларинг. Шу чоққача, ёлғизликдан ҳозиргидай изтироб чекмагандим. Мана, оқибатда энг яхши, содиқ дўстларимдан айриладигандай бўлиб ўтирибман. Шу ҳолатда йўл қўйган барча хатоларимни бирма-бир таҳлил қилиб, ўзгаларга доим озор бериб келганимни англаб етдим. Неча бор сизларга сўз бериб, сўзимнинг устидан чиқмаганман. Ҳар сафар оғирнинг устидан, енгилнинг остидан юрмокчи бўлганман. Энди билсам, одам йиллар давомида мисқоллаб йикқан ишончни бир лаҳзада йўқотар экан...

Демоқчиманки, энди сизлар самимий, янги Данчикни кўрасизлар ва у ўзи айтган ҳар бир сўз учун жавоб бера олади. Мен, албатта, шунча алдовларимдан кейин ҳам ваъдаларимга ишонишларингга ва мен ҳақимдаги фикрларинг ўзгаришига умид қилолмайман.

Иложи бўлса, мени кечиринглар. Биламан, шунча гапдан кейин мени кечиришларинг осон эмас. Менга сўнгги бор имконият беришларингни ва яна бир бор кечиришларингни ўтиниб сўрайман. Энди сизлар билан муомала-муносабатда софдил бўлишга ва сохталик қилмасликка сўз бераман.

Хатни ўқишга вақт ажратганинг учун сендан миннатдорман. Балки бу гапларни ёзиб, яна хато қилаётгандирман. Ўтинаман, кечир мени!

Сенга ҳурмат билан Данчик».

Компьютерда ёзилган бу хат Володягагина эмас, кунни кечагача қадрдон бўлган бир гуруҳ дўстларига ҳам аталган эди. Шу боис, Дониёр бир матндаги мактубни «Серёжа, Лора, Юра, Павел, Женя, Эмиль, Андрей» деб кўпайтириб, принтердан чиқаргач, чарчаб, диванга чўзилганча, ухлаб қолди.

Эртасига Ойгул ўғлининг хонасини йиғиштирар экан, столда ётган хатларни кўриб, уларни ўқиб чикди. «Хатони бўйинга олиш ҳам мардлик. Тўғри қилибсан, Донишим», – деган гап Ойгулнинг кўнглидан ўтди.

IV

Дониёр вафот этган йили киш жуда эрта тушди. Октябрь ойининг бошида ёққан қор эримай, ерда узоқ туриб қолди. Кунлар совиб, ерни муз қоплаб, даштдаги аҳолига қийин бўлди. Одамлар қарамоғидаги бир нечта молни қаҳрли қишнинг кутурган бўронлари-ю, улардай улиган оч бўрилардан омон сақлаб қолиш ташвишига тушиб қолишди. Ана шундай хавотирли қиш кунларининг бирида Сейилхон туғишган опасини сўнгги йўлга кузатиш учун Амангелди шахрига борган эди. Бойғабил қишлоғидан туман марказигача, ундан Арқалиққа эсон-омон етиб келди. Эрталаб осмон булутсиз, ҳаво очиқ эди. Сейилхон Арқалиқдан чиқиши билан об-ҳаво бирданига ўзгарди-қолди. Сейилхоннинг шериги, туғишган жияни, эски «Мазда»нинг рулини маҳкам ушлаб, йўлдан кўз узмай келаётган қуштумшук, йириқоғиз, сарик сочли тўрғайлик йигит – Турсунжон эди. Тонгда улар йўлга чиқишганида ер бағирлаб эсаётган изғирин сут пиширим фурсатдан сўнг кимсасиз даштда шиддатли бўронга айланди. Орқада – юз, олдинда – олти юз чақирим йўл бор. Нима қилмоқ керак? Икковлон: «Таваккал!» деб, нима бўлса ҳам олдинга, фақат олдинга юриш керак, деган қарорга келишди.

Кўксини кериб, ястаниб ётган бепоён дашт ок кўрпага бурканиб, унсиз мудрайди. Борлиқ хавотирли сукунат оғушида. Вақт-вақти билан сабий-

нинг йиғисидай заиф овоз узилиб-узилиб эшитилади. Тумансимон оқиш буғга чулғанган даштда узокдагини кўриш у/ёқда турсин, ияк остидаги йўлни ҳам кўриб бўлмайди. Қарға одимича масофани кўролмаган кўш йўловчи эски «Мазда»нинг омонлигини тилаб, секин силжишмоқда.

Ердаги қорни буралатиб, кўкка шопираётган шамол лаҳза сайин кучга кириб, худди оппоқ қуюн оғушида сон мингга ўқилон захарли бошларини қайқайтириб, тўхтовсиз вишиллаётгандай ваҳимали изиллайди. Сабийнинг йиғиси сингари узилиб-узилиб эшитилаётган заиф овоз, шамол кучайганидан кўркинчли гувуллашга айланди...

Орадан бироз вақт ўтгач, машинани тўхтатиб, икки мунглиғ ташқарига чиқиб, атрофга кўз югуртиришди. Чираниб, авжига чиққан шиддатли бўрон кўз очиргани кўймайди. Йўлни кўриш у ёқда турсин, бир қадам нарида нима борлигини кўриш-англаш амримаҳол.

– Биз адашдик, – деди Турсунжон.

– Нега ундай дейсан? – сўради Сейилхон.

– Йўлдан чиқиб, даштга кириб кетгандаймиз.

Ҳали бир ўнқир-чўнқирдан ўтганимизда, иккала-миз сакраб, машина томини тешиб юборишимизга оз қолувди.

– Юкхонадан куракни ол-чи.

– Куракни нима қиласан?

– Ҳозир кўрасан!

Сейилхон машинанинг олд-орқасидаги йўлни, сўнгра йўлнинг икки ёнини курак билан тапил-

латиб уриб чиққач, машинани паналаб, дилдираб турган Турсунжонга:

– Ҳечам адашмабмиз, йўлдан тўғри кетяпмиз, – деди.

– Нима дединг?! Нима?! – деб қичқирди Турсунжон.

– Нега қичқирасан, қар эмасман, – деди Сейилхон.

– Манов шамол овозингни эшиттирмаяпти, – мингиллади Турсунжон.

– Сен эшитмасанг, мен эшитяпман.

– Шунча камчилигинг сезилмасин учун Худо сенга супрадай қалкийган қулоқ берган-да.

– Худо мени сендай қар қилмаганига шукур!

– Манов қутурган бўронда дийдираб, гап сотиб турганимиз нимаси? Энди нима қиламиз, шуни айт?

– Нима қилардик, Остонага етказгайсан, деб юраверамиз. Оллоҳ ўзи ёр бўлсин. Бир амаллаб Отбосарга етиб олсак, у ёғи осон. Бўрон тинмаса, ўша ерда тунаймиз, тинса, Тумарбекнинг уйига етиб йиқилармиз. Ёнилғи масаласи қалай?

– Бензин Остонагача етади. Канистрга ҳам қуйиб олганман.

– Шунга ақлинг етганига ҳам шукур. Бўйинг бир қарич бўлгач, ақлинг ҳам калта-да. Яхшиям бир отим носвойча келадиган, кирарли-чиқарли ақлинг бор экан. Шунисига ҳам шукур.

– Шукур, шукур, деб лақиллайвермай, ўтир машинага, – деди гандираклаб йиқилиб бораётган Турсунжон Сейилхонни қучоқлаб.

– Нима бўлди сенга, мастмисан?

– Э, манов шамолнинг шиддатини қара! Оёқда турғазмасдан, нақ учириб кетаман дейди.

– Жа, зорлайверма. Кетдик.

Эски «Мазда» соатига қирқ чақиримлик тезлик билан юриб келади. Қуюнли бўроннинг тинадиган туси йўқ. Тентак шамол забтига олиб, гувуллаб турибди.

Машинада ёнма-ён ўтирган икки мунглиғ бири-бирига хавотирланиб қараб қўйишади.

Орадан бир чой кайнатим вақт ўтди. Ҳали тўхтаган ердан унча олисламасдан «Мазда» олдинда қорайган аллақандай нарсага бориб тумшуғи билан урилди. Иккови ташқарига икки томондан отилиб чиқишди.

– Кўзингга карамайсанми, ё сўқирмисан?! – деб бўқирди қор қуюни орасидан айиқдай лапанглаб чиқиб келган тулқитумоқли, девдай киши.

– Кечиринг, кўрмай қолдим, – минғирлади Турсунжон.

– Ҳечқиси йўқ, менинг мўйим ҳам эгилмади, сенинг сўнг томон фаранг синди-ёв, дейман? – бу сарфар дев кишининг овози мулойимроқ эшитилди. – Хўш, йигитлар, йўл бўлсин?

– Остонага боряпмиз, – деди Сейилхон.

– Йўлимиз бир экан.

– Нега тўхтаб турибсиз?

– Шабадалагани тўхтади дейсанми? Яхши юриб келаётгандим, манов бир кадам ердан ўтолмай, ушланиб қолдим.

– Нега?

– Мана, кўринглар, йўл бўйи қор йўғ-у, бир таёқча ерда қалин қор уюми чикиб, «Уазик» ўтолмай, тинкани қуритди.

– Турсунжон, бери кел! – деди Сейилхон. – Мана бу қор уюмини кўрдингми? Йўл шу ергача топ-тоза. Бу ёғида, икки одим ерда, қор нега уюлган?

– Э, бу ерда дальнобойшиқлар тўхтаб, дам олишган чоғи. Бу қор улкан юк кўлиги орқасида тўпланган.

– Йигитлар, сизларда курак борми? – деб уларнинг гапини бўлди тулқитумокли дев киши.

– Бор.

– Унда бу нима туриш? Опке куракни. Учовлашиб қорни тозалаб ташлайлик.

Асфальт йўл устидаги, атиги бир неча қаддамдаги қор уюмини учовлашиб бирпасда тозалаб ташлашди.

– Йигитлар, энди, сизларда баданни киздирадиган аччиқ сув йўқми? – деди тулқитумокли.

– Менда бир шиша арақ бор, – деди Сейилхон.

– Унда, кани, опке, тезроқ баданни киздирайлик.

Шошилинич очилган «Медведев»ни Сейилхон учта киррали стаканга тенг бўлиб қуйди.

– Остонага эсон-омон етишимиз учун.

– Манов қутурган бўроннинг тезроқ тиниши учун!

– Йўлимиз очик бўлсин!

– Манов менинг жиянимга қари хотинлар ошиқ бўлсин!

– Ҳей, нағашин¹, «қари хотин» демасдан, «қиз» деган сўзга тилинг келмадими? – ўпкаланди Турсунжон.

– Сендай сарик айғир, куштумшук, йириққа қизлар қарармиди?

Оч қоринга тушган аччиқ арақ бўғинларга етиб бориб, бўшашган тоға-жиян, ким билсин, гап талашиб, талай ерга боришармиди, аммо тулкитумок киши:

– Ҳой, йигитлар! Бекорчи сўз нима керак? Йўл ҳақи юрса битар. Юрамиз энди, – деб уларни ҳай-ҳайлади.

– Ҳайда, кетдик, – деди Сейилхон.

– Эсимиз борида элимизни топайлик, – деди Турсунжон.

Олдинда «Уазик», ортда «Мазда» Отбосарга етишни орзулаб, яна юриб кетишди.

Қуюқ қорли бўрон тобора авжига чиқмоқда. Кучаниб эсаётган тентак шамолнинг шиддати сусаяр эмас.

Секин юриб келаётган «Мазда», бир пайт, «пак» этиб ўчди-қолди.

– Нима бўлди? – деди Сейилхон.

– Ҳозир биламиз. – Турсунжон машинадан тушди. Сейилхон ҳам ташқарига чиқди. У Турсунжон очган капотни қўш қўллаб ушлаб турди. Турсунжон моторнинг у ёғини чуқалаб, бу ёғини чуқалаб,

¹ Нағашин – тоға

анча урингач, рулга ўтириб, машинани ўт олдириб кўрди. Жонсиз мотордан қилт этган овоз чиқмади.

– Шўримиз куриди! – деди Турсунжон тарвузи кўлтиғидан тушиб.

– «Ўлмаганга ўлик балиқ йўликади», деганлар. Бирорта мард келиб қолар. Элдан бурун ваҳима қилмай тур, – деди Сейилхон.

– Мана бу қутурган бўронда бизга ўхшаган жинни-санғи бўлмаса, ким ҳам йўлга чиқарди дейсан?

– Таваккал дегани – елқайик, сузиб ўтасан-у, кетасан, кўркув дегани – ўпқон дарё, чўкасан-у, кетасан.

– Тўхташим билан ҳалиги тулкитумокли девга сигнал беришим керак эди, узоқлаб кетди, энди ундан умид йўк.

– Сигнал бермаганингга ўкинмаёқ кўй.

– Нега?

– Манов изиллаган бўронда, гувуллаган шамолда у, барибир, сигналнинг эшитмасди.

Олис йўлнинг устида икки мунглиғ дилдираганча қолди.

Осмоннинг очиладиган, қор бўроннинг босиладиган турки йўк.

Олдинда буларни нима кутяпти, бахтга етказувчи оқ йўлми, боқийликка олиб кетадиган ажалми? Ким билсин? Балки... Ҳар нарса бўлиши мумкин.

Энди олдинда нима бўлиши бир Яратган эгамгагина аён.

V

Ёлғизнинг бу ёлғондаги ёри – хаёл. Икки кўзинг тўрт бўлиб, юрагингга дард тўлиб, бир уйда бир ўзинг азият чекиб ўтирганда ўйланмай ҳам кўр-чи. Кун узок, тўрт девор ичида, кайғуга чўмиб ўтирган Ойгул, одатдагича, бугун ҳам ўйга чўмиб кетди.

«Худойим-эй, бир айлантирганни чир айлантиради, деганлари рост экан. Куни кечагина жонимдан азиз Дониёримдан жудо бўлганим камлик қилгандай, тақдирнинг шафқатсиз зарбасидан ақлдан озай деб ўтирганимда, ёнимдаги ёлғиз йўлдошим – Эрасилимни жонлантириш бўлимига ётқизадиган зарба бергудай нима гуноҳ қилувдим, нимада янглишдим, қай ерда, қачон хатога йўл қўйдим, мен бахти қаро? Қудрати чексиз Худойимга қай гуноҳим, қай ҳаракатим ёкмади?! Тўғри, фаришта эмасман. Хатоларим ҳам кўпдир? Аммо ҳеч кимга, ҳеч қандай хиёнат қилмаганман. Бировнинг ола ипидан сакраб ўтмаганман. Тўғри, ёмонликка қарши курашдим. Яхшиликка ёндашиб, тенгдошларим билан тенглашдим. Мен ҳам, Эрасил ҳам кун-тун тинмай меҳнат қилган, одил, мўмин жонлармиз. Оллоҳ таоло бизни нима учун жазолади экан? Пул учун онасини сотган махлуклар, тўрт-беш ёшдаги сабийларни зўрлаган ҳайвонлар ҳеч нарса бўлмагандай яйраб юрганда, сўйилингни бизнинг бошда силтаб, шўримизни шўрлатганинг – нетганинг, Яратган эгам?! Дониёримдан айрилиб, қон ютиб, жонлантириш

бўлимида ётган Эрасилимни ўйлаб, қон қусиб, дўзах оловида ўртаниб ўтиргандан ўлганим афзал. Мен ўлимдан кўркмайман. Нимасидан кўркаман, мен қиймайдиган нима бор, бу бевафо дунёда? Бор бахтим, бор қувончим Дониёрим билан бирга кетмадими? Ўлим менга умрдан минг ҳисса ортиқ. Ўламан, деб эмас, Эрасилнинг ҳоли менсиз нима кечаркин, деб ўйлайман. Мен ўлсам, Эрасил ҳам бул фанода кўп тура олмас. Унда мана бу тўрт девор тўрт томонга қийшайиб, чайқалиб турган чанғарок чилпарчин бўлиб ерга қуламайдими? Бундан ортиқ қайғу, ҳасрат бўларми? Донишимдан чиркираган бир сабий қолганида эди. Унда мен боламнинг кўзи, айтишга улгурмаган сўзи, тулпоримнинг туёғи, шунқоримнинг қиёғи, олтинимнинг синиғи, армонимнинг тиниғи, деб ўша неварам учун яшамасмидим? Уфққа ботган қуёш каби бир кун мен ҳам ботарман, ёруғ дунё деган ёлғонга қўлни бир силтаб, Дониёримнинг ёнига бориб ётарман...»

Ойгул бир дам оғир ўйлардан халос бўлиб, ўрнидан туриб, аввал Дониёрнинг хонасига борди. Сўнг ётоқхона, меҳмонхонага, кейин Эрасилнинг кабинетига бош суқди. Тўрт хонали уйда у ёқдан-бу ёққа, худди муз кўчкисидида қолган балиқдай эсанкираб юрди. Барча хоналарда Дониёрнинг катталаштирилган сурати деворнинг кўринарли ерига илинган. Қай хонага борса-да, қаршисида юзидан нур ёғилган Дониёри турибди. Ҳар бир хонада би-

роз ҳаяллаб, Дониёри билан сўзлашади. «Болагинам, олтиним, Доник. Донюша, куёшим, жоним, куним, нуридийдам менинг! Бисмиллахи рохманир рохим. Доношим, тинч ухла! Беҳиштнинг тўрида бўл, фариштам. Оллоҳдан раҳм, пайғамбардан шафоат бўлсин. Оллоҳга илтижо қиламан!» – дейди кўнгли бўшаб.

Бир лаҳза Эрасилнинг ёзув столига келиб ўтирди-да, қаршида турган Дониёрнинг суратини олиб, жонсиз қоғозни ўпди. Сўнг ўзи учун азиз қиёфани кўксига босиб, йиғлаб, йўқлашга тушди: «Кулуним-эй, юлуним-эй, бўтам-эй, Дониёрим-эй, жоним-эй, соғиндим-ку, сени! Сен йўқсан, мен ҳалигача ер босиб юрибман. Овқат ейман, ухлайман, ишга бораман. Қандай ожиз жонман, орсиз онаман, жонидан ортиқ кўрадиган, бир ўлмай, қалт-култ қилиб ер босиб юрган кимсаман. Шу ҳам ҳаёт бўлдими? Ҳаёт эмас, дўзах бу. Дўзахнинг нима эканлигини мендан сўранглар, у дунёга бормаёқ, кунда кўриб юрибман уни мен...»

Даҳлиздаги қора телефон безгак тутган одамдай узок безиллади. Ойгул қилт этмади. Кўл телефони қакшаб турибди. Унга ҳам қулоқ тутмади. Салдан сўнг эшик кўнғироғи тинимсиз, кўярда-қўймай қакшади. Ниначидай тиришган Ойгул судралиб бориб эшикни очди. Қаршисида ранги ўчган Кулаш турарди.

– Нега бунча кўрқитдинг? – деди у на омонликни, на соғликни сўрамасдан, ҳовлиқиб сўзлаб.

– Нега, нимадан кўркдинг? – сўради ажабланган Ойгул.

– Нега кўркмайин, на уй телефонинг, на қўл телефонинг жавоб бермайди. Бир нима бўп қолдимикан деб қушдай учиб келдим-да, ташқарида туриб, квартирангнинг кодини қайта-қайта тераман, унга ҳам жавоб бермадинг. Нима қилишни билмай, анграйиб турганимда кўшнинг келиб қолиб етдим-да эшигингга.

– Кечир, Кулаш, эшитмадим.

– Йиғлабсан-да, кўзларинг кип-қизил... Йиғлай-верма. Кўз ёшингни қурит. Эрасилнинг аҳволи кандай, шуни айт-чи.

– Бир қолипда, ўзгариш йўқ.

– Палатага кўчирдими?

– Йўқ, ҳали ўша жонлантириш бўлимида ётибди.

– Шифокорлар нима дейди?

– Нима дейишарди? «Кутайлик. Умид узмайлик». Айтадиганлари ўша бир сўз.

Ойгулни қандай юпатишни билмаган Кулаш уни ошхонага етаклади. Одатдагидай унга тўрт-беш қошиқ шўрва, икки финжон чой ичкизди... Сўнг яна келарман, деб қайтиб кетди.

Кулаш кетгач Ойгул газеталарни варақлай бошлади. Қанча газетани кўздан кечирди, аммо кўнгилни тинчитар ҳеч нима топмади. Ҳукумат газеталари ҳам, мухолифат нашрлари ҳам муайян бир мавзунини олиб, ўз қарашларига мослаштириб,

бир-бирларини такрорлаган. Кўнгилни тортадиган бир нима беришармикан, деб телевизорни кўйди. Ҳар доимги концерт, ҳар доимги, ёмғирдан кейинги кўзикориндай кўпайиб кетган ёш «юлдузлар», тинглай-тинглай кулоқни битирадиган, кўра-кўра кўзингни толдирадиган ёши ўтган кўшиқчилар, таниқли шахслар билан нотаниш журналистларнинг суҳбати, «Юлдузлар мусобақаси» деган охири йўқ беллашув, бир-бирини такрорловчи токшоулар... Жуда бўлмаса, кўнгилга ёкадиган ҳаётий кино беришса экан. Буёғи, ўша, азалдан бери кўрсатиб келинаётган кинолар, нарёғи чет элликларнинг ўзлари учун «пуф сассик» бўлиб қолган, биз учун тансиқ бўлган сериаллар... Худойим-эй, Қозоғистонда қанча телеканал бор, аммо кўрадиган ҳеч нима йўқ! «Сони бор, салмоғи йўқ теледастурларни ёпиб ташлаб, уларнинг ўрнига кўрадиган битта канал очса-ку»... – дея ўйлади Ойгул.

Газета материаллари, радио билан теледастурлар кўнглига ўтиришмагач, Ойгул компьютерда оламтўрини кўздан кечира бошлади. Турли сайтлардаги фиск-фасодларга тўхтамасдан, оламнинг юрак садосига кулоқ тутди. Улар ҳам йиртиқ кўнгилга ямоқ бўлолмади. Дунёда офатга учрамаган бирорта ҳам эл йўқ экан: бир эмас, бир неча мамлакатни саросимага солган сув тошқини... Бир халқдан кейин яна бир халқни қон қақшатган зилзила... Ҳеч қачон киш бўлмаган қитъаларда қор ёғиб, совуқ минтақалар исиб, иссиқ минтақалар совимокда. Уйқусидан уйғонган вулқонлар биридан

сўнг бири отилиб, минглаган учокларни қантариб, миллионлаган йўловчиларни қўналгаларда ипсиз боғлаб қўйган... Уч юзга яқин йўловчиси бўлган Малайзиянинг улкан учоғи ном-нишонсиз йўқолибди... Эй Яратган эгам, бу ҳақда ўйлашнинг ўзи ҳам кўркинчли! Хуллас, мунтазам содир бўлаётган ҳар турли табиий офатлар, тўхтовсиз давом этаётган турли қуролли тўқнашувлар дунё юзидаги барча эл, барча халқларни саросимага солиб, тинкасини қуритмоқда...

«Худонинг қудрати билан бўлаётган шунча хатарли бу воқеалар, олдинда тубсиз ўлқон бор, эсингни йиғ, одамзод!» деган аломат бўлса керак», деб ўйлади Ойгул. Беш кунлик дунёда бунча олатасир воқеа...

VI

Қўш мунглиғ Сейилхон билан Турсунжон қорли бўрон қуршовида дилдираб қолган куннинг эртасига Савле Эрасилнинг ёнига шошилинич етиб келди.

- Оға, ёрдам бер! – деди у йиғламсираб.
- Нима бўлди, бўтам? – сўради Эрасил.
- Сейилхон даштда, қор қуршовида қолиб кетди.
- Бунга сенга ким айтди?
- Кеча тонгда Турсунжон иккови Арқалиқдан йўлга чиққан экан, Остонага етиб боришмабди. Арқалиқда кучли бўрон бошланган дейишяпти.

– Бўрон бўлгач, Отбосарда тўхтагандирлар-да?
– Отбосарга етиб ёрган бўлса хабарлашарди.
– Арқалиқдан қандай машинада йўлга чиқибди?
– Турсунжоннинг «Мазда»си экан. Худонинг ярқираган ёзида шалдир-шулдур қилиб, тўкилиб кетай деб юрган машина эмасми? Худо тош тепасидан уриб, йўлда тўхтаб қолган чиқар. Юрагим сезяпти, улар бир балога дучор бўлди.

– Қўй, бўтам, қўй! Билмасдан ваҳима қилма.

Уларнинг суҳбатини ишдан келган Ойгул бўлди:

– Ҳозир оғанг ҳамма ёққа қўнғироқ қилиб аниқлайди. Юр, чой ичамиз, – деб Савлени ошхонага бошлаб кетди.

Эрасил Арқалиқ билан Остона ўрталиғидаги эл яшайдиган маконларнинг барчасига телефон қилиб, алоқа йўқ овулларга маҳаллий раҳбарлар орқали қидирувчилар гуруҳини юборишни илтимос қилди. Бу иш билан Эрасил икки соат шуғулланди. Сўнг об-ҳавони аниқловчи марказга қўнғироқ қилган эди, улар бўроннинг яқин кунларда тинмаслигини айтишди.

Энди Яратганга ёлворишдан ўзга йўл йўқ эди...

VII

Эрасил кеча ўриндикда Дониёрни ўйлаб ётган эди. Кеч ётса ҳам анчагача ухлай олмади. «Доношимни, бахтимизни қомига тортган ялмоғиз илон, кетдингми? Қоранг ўчсин, сур илон. Сен қачон

халққа яхшилик олиб келувдинг, келган сайин элни тамуққа етаклаб юрасан. Сен келган йилда доим ё ўлат, ё офат бўлади. Эсанкиратишларинг камлик қилгандай, энди мени қон қақшатдинг-а, сен ёвуз. Энди, мана, ўғлимни, бахтимни йўклаб, юрак сизиллаб, тана музлаб, қора ёпиниб, қон қусиб, қайғу билан бирга тунаб ётибман...» Яна нималарнидир пичирлаб, ўзи билан ўзи сўзлашиб, тонгга яқин толиқиб ухлаб, яна Дониёрни ўйлаб тўшакдан турди. «Буюк Даштнинг улуғ чоллари топиб айтган экан: «Одам бахт куши бошига қўнганини сезмайди, учиб кетганидагина сезади». Рост-да, доим беҳуда ғимир-ғимир қилиб, арзимаган нарсаларга юлқиниб юриб, «ёруғ дунё» деган ёлғоннинг ўткинчи эканини ҳам унутиб қўямиз. Кундалик ишлар билан ғимирсиб юрганимизда бошимизга қўнган бахтнинг ҳам керакли онларда қадрига етмасдан, кейин бармоқни тишлаб, ўкиниб, ўксиб ўтирамыз. Ўзгаларни айтиб нетайин, ўзим ўйламаган жойда дучор бўлган оғир қайғу даштимиз донишмандларининг сўзини яна бир марта тасдиқлади. Ғоят суюкли, ғоят иқтидорли ўғлим Дониёримдан айрилиб қолган 2013 илон йилининг ўн еттинчи августигача мен бахтли эдим. Менинг энг улкан, бош бахтим – Дониёрим эди. Дониёрим борида бутун олам менга қараб тургандай, бахтли эдим мен қандай! Юксакларга олиб учган қанотим, ўғлим эди – бор бахтим, муродим. Дониёрим, бахт қушим учиб кетган ўша қарғиш теккур қора кун –

Ўн еттинчи август окшомида, бир лаҳзадаёқ бебахт бўлдим-да, қолдим...

«Ҳеч ким мангу яшамайди. Аммо, қанийди, бари навбати билан бўлса», дебди Олмос Ойтуганов жонимдан азиз фарзандим дунёдан бевакт кетганида Париждан йўллаган жадал хатида. Мен «ажал» деб аталмиш бешафқат ёвузни бутун одамзоднинг душмани деб биламан. Одамзоднинг ана шу душмани кимларни қулатиб, кимларни йиғлатмади... Аммо қулашнинг ҳам қулаши, қайғунинг ҳам қайғуси бор...

Шундай фарзанддан кўз очиб юмгунча жудо бўлиш қанчалар қайғули экан. Ўзинг тугул душманингга ҳам тиламайдиган оғир мусибат-ку! Менинг Дониёрим ақлли, шижоатли, юракли ўғлон эди. Ўн саккиз ёшида Абайни ўқиган, Мағжон, Шокарим, Есенин шеърларини кўнглига жойлаган, атиги йиғирма ёшида шахс бўлиб етишган шахбоз эди-я; Доношим! Тенги йўқ аслзода ўғлидан жудо бўлган Абайдай «юрагим менинг қирк ямоқ», «ярқираган туғинг йиғилмай, яхши ўлибсан» десам-да, қалбим менинг ярали. Унча-мунча яра эмас, қизил қони шовуллаган, умр бўйи тузалмайдиган, қабрга бирга кетадиган тузалмас, оғир яра бу!..

Эрасил тобутдай оғир ўйлардан эзилиб, ошхонага чиқди. У ерда Ойгул йиғлаб ўтирган экан.

- Нега йиғлаяпсан? – деди Эрасил.
- Дониёрни ўйлаб ўтирибман.
- Ўйла, бироқ йиғлама.

– Эрталаб уйғонишим билан: «Ойижон, хайр-ли тонг» деювчи эди-я. Шу эсимга тушиб, юрагим эзилиб кетди.

– Кўй энди, йиғлама, – деди Эрасил Ойгулга жони ачиб...

Кўш мунглиғ бир-бирларини юпатиб ўтириб нонушта қилган бўлишди. Нонуштадан сўнг Эрасил кабинетига келиб, ёзув столига ўтирди. Қалам бор бўлгур юрмади. Шундан сўнг у каршисидаги Дониёрнинг суратига қараб ўйга чўмди. Русларнинг hozирда барҳаёт мутафаккирларидан бири, академик Феликс Кузнецов Дониёр ҳақидаги эс-далигида: Яқинлари вафот этса «у ифлос дунёдан покиза, яхши ҳаётга барчамиздан эрта кетди» деб қувонадиган ҳам халқ, эл бор эканлигини айтиб, «улар биздан кўра бахтли», дебди. Ким билсин, бу гапда ҳам жон бордир. Бизнинг қайғумизни бўлишгани келган қирғизларнинг ўлкан шоири, хамқалам дўстим Нурлан Қалибеков: «Дониёр фа-ришта эди, ифлос дунёдан кирланмай, топ-тоза фа-ришта кўйида ҳаётдан кетди. У ҳозир беҳиштнинг тўрида», деган эди. Чинакам шоир ўзга бандалардан кўра Оллоҳга бир товон яқин туради. Ким билсин, бу гапни ҳам шоирнинг дилига Оллоҳнинг ўзи солгандир.

Бу менга қоронғу. Биз каби бандалар билмайдиган сирларнинг бари ёлғиз Оллоҳгагина аён.

Ёшу қари биладиган аччиқ ҳақиқат шуки, инсон юз, жуда нари борса, юз йигирма йилгина

яшайди. Ҳатто юз йил яшаса ҳам, умр деғани кўз очиб юмгунчалик ўтар-кетар экан.

Йигирма бир ёшида кўз юмган Дониёримнинг умри ўшандака кўз очиб юмгандан ҳам қисқа бўлди!

Бирок, Оллоҳнинг ишига чора йўқ. Оллоҳ шу ғамни бошга солди – мен кўндим. Илож борми кўнмасликка, дўзах азобига тўзмасликка? Озми, кўпми, қолган умрда Дониёримни йўқлаб ўтаман энди. Кеча ҳам, бугун ҳам янги йил билан табрикловчилар кўп бўлди. Раҳмат уларга! Бирок бизнинг қора ёпинган мотамсаро кўнгил, қон йиғлаган ярали юрак қувонмади. Дониёримсиз байрам, бахт йўқ экан бизга...»

Бугун эл янги йилни нишонлаб, қувониб байрам қилаётганда қўш мунглиғ бир уйда – икковлон икки хонада йиғлаб ўтиришарди...

Ўша куни, ҳафта давомида очик бўлган осмон бир лаҳзада булутга бурканиб, тундай қорайди-қолди. Бехосдан кўпдан қутилган қор ёғди пағалаб. Қалин қор қучли шамолга улашди... Янги йил байрамини нишонлаётган Олма-ота бир лаҳзада шиддат билан эсган бўрон оғушида қолди.

VIII

Бугун – январь ойининг ўн иккинчиси – Эрасилнинг туғилган куни. Ўтган йили, айти шу куни Эрасил қувонч оғушида эди. Азалий одатига кўра, кеча, тунги соат ўн иккида Дониёри, тонгда уйқудан тура солиб, Ойгули табриклаган эди.

Нонушта килар-қилмасдан бошланган телефон кўнғироклари кечгадайин ҳеч тинмади. Остонадан Тумарбек, Анварбекдан бошлаб, Маржон кўшилиб, Кўстоной билан Аркалиқдаги ҳамюртлари, Москвадан, Тошкентдан, Бишкекдан, Душанбедан, Ашхободдан қаламдошлари, Париждан Альберт Фишлер... биридан сўнг бири кўнғирок килиб, туғилган куни билан табриқлашмоқда. Уйдаги иккита шаҳар телефони билан иккита кўл телефонидан кўнғирок қилганларнинг ҳар бирига жавоб килиб, толиққан Эрасилнинг тушлиқ қилишга ҳам холи бўлмади.

Ойгул билан Суюнчбека эт пишириб, турли хил салатлар тайёрлаб, дастурхонни таомларга тўлдириб ташлашди. Таомилга кўра, кечки соат олтида уйга туғишган, дўст-ёронлар тўпланишди. Эрасилнинг кучоғи гулга, чанғароғи қувончга тўлди. Одатдагидай туғилган кунга бағишланган дастурхон бошидаги ўтириш жиловини Ҳамид кўлга олди.

– Ўзларинг биласизлар, Эрасил кўкемиз бугун етмиш учда, – деди Ҳамид. – Энди, икки йилдан сўнг кўкам етмиш бешга тўлади. Етмишини опера театрида ўн мамлакатдан келган оламга таниш, атоқли арбоблар билан бирга тўйладик. Чет эл газеталари ёппасига ёзиб, ўзимизнинг телеканаллар ёппасига кўрсатган етмиш йиллик юбилей тўйи ривоятга айланди. Худо хоҳласа, кўкамнинг етмиш бешга тўлган қувончли тўйи ундан ҳам зўр бўлади. Қудасини Худодай сийлаган халқмиз. Дастлаб-

ки сўзни Малик кудага бераман. Ол, Маке, кечки салқинда яйраб бир сўзда-чи.

– Дониёрдай баркамол ўтил ўстирган Эрасил билан Ойгулнинг соғлиғи учун олиб қўяйлик! – деди Малик.

– Ҳам қисқа, ҳам нуска¹– ажойиб сўз бўлди, – деди Ҳамид. Эр-хотинни Худо айирмаса, инсон айирмайди. Эндиги сўз Равшанойга.

– Хоним десанг-да, жоним десанг-да ярашади Равшанойга, – деди Бойбўта.

– Мен тўйган кўзидай тўмпайиб ўтирган, кўш оккушдай бир-бирларига мос тушган икки ёш – Дониёр билан Анжеликага бағишланган шеъримни ўқийман, – деди Равшаной. Сўнг қаршидаги деворга илинган расмдаги Олатовга тикилганча, жарангдор, ёқимли овозда шеърини ўқий бошлади:

*Йигирма бирда ёши бор,
Ақлга тўлган боши бор,
Дониёрни севган Анжеликанинг,
Қийилган қийғоч қоши бор.
Келин бўп келар у эртан
Ойгул билан Эрасил,
Бахтингни тошиб, кутиб ол!
Ўтқизмай бекор вақтни,
Қўшайлик қўша ёқутни,
Дониёр билан Анжела,
Бўлсин мангу бахтли!*

¹Нуска – ибратли деган маънода

– Браво, браво! Қарсақлар! Олкишла, халқим, олқишла! – деди Ҳамид. Дастурхон атрофидагилар дувиллатиб қарсақ чалишди. Анжеликанинг оппоқ чехраси оловланиб кизарди, Дониёр унга қараб жилмайди.

– Дониёр билан Анжелика турмуш қуришадими, тўй қачон? – деб сўради Ҳалима Ойгулдан.

– Худо хоҳлаган куни, – деб жавоб қилди Ойгул.

Яхши тилақлар, ҳазил-мутойибалар билан бошланган таваллуд куннинг зиёфати ярим кечадан ошганда кўшиқ билан яқунланди.

«Ўтган йилдаги ўн иккинчи январда қандай бахтли эдим! – деб ўйлади Эрасил. – Энди, бу йил... бу йилги январда қайғу ютиб, қора кийиб ўтирибман. Бу одамлар қизик. Бултур шу пайтда табриклаганлар бу йил ҳам қўнғироқ қилиб, туғилган куним билан қутлашмоқда. Бу йил Ойгул ўтган йилгидай дастурхон тузамади. Ўтган йилгидай бугун ҳеч кимни қутмаймиз, тўйламаймиз туғилган кунни. Эрталаб қўнғироқ қилганларга: «Кечга келиб овора бўлманглар» дедик...

Эрасил Дониёрнинг хонасига бориб ўғлининг суратига тикилиб, йиғлаб ўтирган Ойгулни узок юпатди. Сўнг кабинетдаги ёзув столига ўтириб, Дониёрга хат ёза бошлади:

*Ўн иккинчи январда
Дўстлар уйга йиғилиб,
Дастурхон ёйиб Ойгулим,
Ароқ-шароб қўйилиб.*

*Дўкирлатиб тўйлардик,
Менинг тузилган кунимни,
Қучоқлаб, сўйиб сен мени,
Тутардинг совга – гулингни.*

*Ўтган йили сен мени,
Дипломат билан сўйладинг.
Бахтимсан, сени қучоқлаб,
Ерга-қўкка мен сигмадим.*

*Тебраниб сўйлаб ўшал кун,
Отанга бахт тиладинг.
Сен айтган ширин тилакдан,
Шодликка тўлди юрагим.*

*Яйрагандим ўша дам,
Қучоқлаб сени – ёқутни.
Энди йўқотиб йиғлайман,
Сен каби фарзанд – бахтни.*

*2013 нинг 17 августи,
Бошимдан бахт кетган кун.
Сендан эрта айрилиб,
Қучогин ҳасрат ёйган кун.*

*Шундан бери биз бебахт,
Календарда чизилган
Байрамни гамда ўтказдик.
Кўз ёшимиз қўл бўлиб,
Қайғумиз элга етказдик.*

*1940 нинг 12 қантари¹–
Шўрлик отанг тугилган кун,
2014 нинг 12 қантари,
Тўйни ёш-ла ювган кун.*

*Дониёрим – юрагим!
Ўзингни жуда соғиниб
Биринчи бор умрда
Тўйланмади тугилган кун.*

*Ўтирибман мен бугун,
Қайғудан чакмон ёпиниб,
Ўзингни, болам, соғиниб...*

Эрасил Дониёрга навбатдаги хатни ёзиб бўлганда Остонадан шоир Серали Туйғунбоев кўнғирок қилиб, тугилган кун билан табриклади, Эрасил унга ҳали сиёҳи қуримаган шеърни ўқиб берди.

– Ажойиб! – деди оқкўнгил Серали тўлқинланиб. – Сиз, Эроға, насрнинггина устаси эмас, оқиб турган шоир ҳамсиз. Мана бу шеърингиз бунга далил. Айниқса, «Қайғудан чакмон ёпиниб» деган ўхшатишингиз ажойиб. Бу аввал ўзга шоирлар айтмаган, айта олмаган янги сўз!

– Кўнгил учун айтган сўзингга раҳмат, Серали! – деди Эрасил, – мен шоир эмасман, насрнависман. Бу шеър эса, азадор қалбдан чиққан қофиялашган кўз ёшлари.

¹ Қантари – январь

– Йўқ, сиз насрнавис эмас, шоирсиз, шоирсиз! – деб такрорларди Серали.

– Яхши, сенинг айтганинг бўлсин, – деди Эрасил. – Одам шеър ёзгани билан шоир бўлавермайди. Шоирлик – Оллоҳ таолонинг меҳри тушган бандасига берадиган ўзгача мукофоти. Ўта кучли муҳаббат билан ўта оғир қайғу ҳам инсонни шоир қилиши мумкин-ку.

Эрасил телефон гўшагини жойига қўйди-да, қаршисида турган Дониёрнинг суратига қараб: «Кечир, ўғлим, кечир мени, сени асрай олмадим. Тўй қарвони ресторан қаршисига келиб тўхтаганида, нега югуриб чиқмадим қаршингга. Ўша дамда сени қарши олганимда, қўл чўзим ерда турган санаторийнинг шифокорига олиб бормасмидим? Битта укол билан сен қулундай сакраб, отдай чолиб кетар эдинг, қулуним! Энди, мана, сени йўқлаб ўтирибман кўкка қараб улиган Кўкбўрига ўхшаб!..» деди ўзича. Ўзагини ўкинч олови ёндирган Эрасил ярали юрагини яна кўз ёшлари билан ювди. Йиғлаганини Ойгулга сездирмаслик учун ётоқхонага келиб, тўшакка ётиб олди. Боласини ўйлаб ётиб, кўзи илинган экан: «Ойгул, оғам қайда» деган овоздан уйғониб кетди. Ҳамиднинг овозини танигач, ўрнидан бўшашиб, аранг турди. Бугун, умуман, ҳеч нарса қилмаса-да, қаттиқ чарчаганини сизди. «Йиғлаганники бўлса керак. Йиғласам мана шундай чарчаб қоламан. Бирор пиёла чой ичиб, куч йиғиб, ёзувимни ёзайин».

У шу хаёл билан ошхонага йўл олди.

Савле қозонга гўшт солиб, Кулаш идиш-товоқларни ювиб, ишга киришиб кетган экан, бир лаҳза ишни тўхтатиб, уни туғилган кун билан табриклашди. Ошхонадан чиқиб, меҳмонхонага бош суқиши билан ўринларидан учиб турган Малик, Бойбўта, Муса, Сейилхонлар «Туғилган кунингиз кутлуғ бўлсин!» деб табриклашди.

Биринчи бўлиб сўз олган Сейилхон гапни яқинларигагина эмас, бутун қозок халқига ҳамхўр бўлган Эрасилнинг ўта инсонийлигидан бошлаб, ўзининг ҳам қайноғасидан кўп яхшилик кўрганини, энг муҳими – қор қуршовида қолганида унинг кўмаги билан омонлик топганини айтиб, унга тан соғлик, узок умр тилади.

Қудағайи Равшаной қирғиз рассоми Талай Усе-новнинг канопа мойбўёқда чизилган «Иссиқкўл» картинасини совға қилар экан, шундай деди:

– Йиғлайверманглар, Дониёр тирик! У мана бу картинада тасвирланган олпоқ кигиз ўтовда ухлаб ётибди. Бироз дам олиб, куч тўплагач, эшик олдида турган оқ арғумокка минади-да, оламни кезиб кетади, бизга ҳам бир куни етади!

Равшанойдан кейин сўз олган Абен Абайнинг «Инсон ўлган куни ўлмайди, унутилган куни ўлади» деган сўзини таъкидлаб ўтди.

– Дониёр, сен мен учун тириксан! Ер босиб юрган, қалқайиб тирик юргани билан ўзининг ишлари ила ўлик жон кўринганлардан минг бора сен тириксан! – деди Муса.

– Ойгул билан Эрасилнинг юраклари уриб турар экан, Дониёр тирик! – олқишлади Бойбўта.

– Ёш бўлса-да, мазмунли умр суриб, ўта мушфиқлиги билан ортида эзгу из қолдирган Дониёр козоқ халқи билан бирга яшайверади, – деди Қуттибек.

– Дониёрнинг онаси Ойгул Ақлжонова ва отаси Эрасил Жақсибекович билан танишгач, фақат мана шу меҳр ва эзгуликка макон бўлган ажойиб оиладагина шундай олижаноб, покиза қалбли, меҳрибон, зоҳиран гўзал, ботинан зиёли инсон туғилиб, тарбия топганлигини англадим, – тан олди кудағайи Тамара Рюмина.

Бу сафар Дониёр бор пайтдагидай арак, шароб ичилмади. Кўшиқ ҳам айтилмади.

Дониёрнинг руҳи ўша куни мутаваллид отаси, онаси, севикли ёри, шунингдек, жигарлари билан бирга бўлди.

«Дониёр тириклардан тирик» деганлари шу бўлса керак...

IX

Эрасил, «Дониёрим йўқ. Туғилган кунни нишонлаш менга нимага керак», деб ўтирганида жоначир яқинларининг елиб-югуришлари билан етмиш тўртни ҳам сакраб ўтди. У келажакни башорат қилувчи мунажжимларга ишонмасди. Ҳозирда Нострадамус, Вангага ўхшаган башоратчилар йўқ. «Келажакда нималар бўлиши фақат Оллоҳгагина аён. Озмиди, кўпмиди, қолган умрим Дониёрим-

га бағишланади. Уч тилда: козоқча, русча, инглизча чиккан Данчик хақидаги биринчи китоб киска вақт ичида республика чегарасидан ошиб ўтиб, боламнинг қисмати чет эллардаги зиёлиларни ҳам кайғуга солди. Энди Доношим хақида иккинчи китобни нашрга тайёрламоқдаман. Худо хоҳласа, боламнинг йилигача уни ҳам нашрдан чиқариб, халққа текин тарқатаман. Ундан сўнг Дониёр хақида пьеса ёзаман. Хужжатли фильм олдириш ҳам режада бор. Хужжатли фильмнинг сценарийсини ёзаман-у, аммо унга кетадиган маблағни кайдан топаман? Бизда сотадиган энди ҳеч нима қолмади. Мана бу, Дониёримсиз хувиллаб қолган тўрт хонани сотиб, икки хонали уйга кўчсакмикан? Унда «Данчикнинг хонасини ўзи бордагидай сақлайман», деган ниятим нима бўлади? Сотишга ярқли ёлғиз мулк – Данчикнинг «Лекеус»и эди. Уни Анжеликага бердик. Кино деяпман-у, Данчикнинг йил ошини ўтказишга, навбатдаги китобни чиқаришга маблағ тополмай ўтирибман. Унга, албатта, раҳбарлар билан бошқалар ҳам кўмаклашар. Энди кино олдирадиган бўлсам, етмишдан ошганимда, шунга кўмаклаш, деб кимга кўл чўзаман? Шундай бўлса-да, қанча маблағ кераклигини олдиндан билайин-чи. Тўрағали Ташеновга ўхшаган жоначирлар ўзлари: «Биздан нима ёрдам керак?» деб сўраб қолишса, айтарман...»

Эрасил шу ўйда хужжатли кино санъатининг дулдули Саржон Эржоновга кўнғироқ қилди.

– Саржон, саломатмисан?

– Овозингиздан танидим. Қалайсиз, Эрога?

– Шукур.

– Сизни Нобель мукофотига тавсия этишибди, деб эшитдим, кутлуғ бўлсин.

– Бандамиз-у, бундай хабарга аввал кувонадиган эдим, энди кувонмайман. Дониёримсиз энди менга ҳеч нарса кизиқ эмас. Нобель мукофотини тилла товоқда келтириб берса-да, керак эмас. Шуларнинг баридан қиммат бир нарса бор. Сендан ўша ҳақда сўрайин дегандим.

– Нима экан?

– Шу, ўттиз дақиқалик ҳужжатли фильм тушириш учун қанча маблағ керак?

– Тенгеда беш миллион.

– Жуда кўп экан. Дониёрим ҳақида ҳужжатли фильм бўлса деб орзу қиляпман, мен боёқиш. Топишмоқ айтиб, тақиллаб турган бегуноҳ гўдак пайти, бўзбола пайтида чет эл сафарига боргани роликда бор. Уни сифатли лентага кўчирсак, Дониёримнинг ёрқин қиёфаси ўчмас эди. Агар мен маблағ топсам фильмни туширасанми?

– Тушираман.

– Унда бундай келишамиз, мен сценарийни ёзайин. Сен кам-кўстини тўғирла. Балки икковимиз сценарийга ҳаммуаллиф бўлармиз? Қўлда тайёр сценарий бўлса, бировга айтишга ҳам осон бўлади. Розимисан шунга?

– Розиман.

– Раҳмат!

«Ҳужжатли фильмга керакли материал етарли, — деб ўйлади Эрасил. — Доношим биринчи синф-

ни битирган йили «Мен тўрғайман, тўрғайман, совуқда ҳам тўнгмайман, курт-кумурска, чивиндан боғ-бокчани кўрғайман», – деб, қулоғи калқайиб, шеър айтиб тургани, менинг Бишкек, Москва, Парижда ўтган ижодий кечаларимда бирга бўлгани, никоҳ тўйи бўладиган кунги бахтли онлардаги жонли тасвирлари роликда бор. Шулардан фойдаланамиз. Дўстлардан бирини, Олмос Ойтуғановни сўзлатармиз, у чизган расмлар, турли йилларда тушган фотосуратларидан фойдаланармиз...»

Эрасилнинг хаёлини:

– Янгиликни эшитдингми? – деб ташқаридан гапириб кирган Ойгулнинг овози бўлди.

– Нима янгилик?

– Девальвация бўпти.

– Уни ким айтди?

– Ахборотдан эшитдим.

– Тенга қанчага тушибди?

– Тенга долларга нисбатан аввалги баҳоси юз қирқ етти, юз эллик эди, энди юз саксон, юз саксон иккига бир дегандаёқ, қулабди.

– Кўк қоғозни қоплаган, кўпини чет эл банкларида сақлаган олигархлар билан ҳокимиятдагилар янада бойиб, топгани томоғидан ортмайдиган қоратовон халқ аввалгидан баттар қийналадиган бўпти-да, – деб қовоқ уйди Эрасил.

– Оч бола тўқ бола билан ўйнамайди, тўқ бола оч бўларман, деб ўйламайдиган иш-ку, бу. Мухолифат бошлаб, зиёли қавм унга бирлашиб, ҳукуматни жамиятнинг ночор қатламини қўллайдиган, уларга

енгилликлар берадиган чоралар кўришга мажбурлаши керак, – деди Ойгул.

– Бундай бўлмаса керак.

– Нега?

– Биздаги мухолифат кучсиз. Бошлари бирикмаган, хаммаси бирдай бий бўлгиси келади.

– Зиёлилар-чи? Бош-бошига бий бўлган мухолифатни бирлаштирмайдими? Тик туриб, қарши сўзлаб, халқнинг дардини етказмайдими ҳукуматга? Халқнинг «йўғимизни йўқласа, бир шу йўқлар» деб умид қилган азаматининг бири сен эдинг. Сўнгги кезларда сенинг ҳам фаолигинг сусайиб кетди.

– Ўзингга маълум, Ойгул, зиёли қавм айтадиганини айтиб, ёзадиганини ёзиб юрибди. Бироқ уни тинглаб, маъқуллайдиган ким бор? Мен, «Ширин ёлғондан аччик ҳақиқат афзал» деб кўрдим, «Бизда инсондан бошқа ҳамма нарса қиммат», – деб ёзиб ҳам кўрдим-ку, ахир. Фойдаси бўлмади.

*– Пайгамбар сиёқли йигитлар бор,
Минарга эшаги йўқ.
Эшак сиёқли йигитлар бор,
Молнинг ҳисоби йўқ. –*

деган сўзинг менгагина эмас, халққа ҳам ёққанди. Бу гап энди ундан ҳам ўткирроқ гап айтишинг керак!

– Агар ҳукумат халқнинг ижтимоий ночор қисмини қўлловчи зарур чораларни кўзда тутмаса, айтадиган сўзимни айтаман. Суюкли боламдан жудо бўлган қайғули бошга қўшимча бўлиб тушган

миллат қайғусини, албатта, айтаман! Айтаман-у,
тарс ёриламан!

*– Мен ёнмасам ловуллаб,
Сен ёнмасанг ловуллаб,
У ёнмаса ловуллаб,
Осмон қандай ёришар, –*

демаганмиди буюк турк шоири Нозим Ҳикмат. «Эҳтиёт бўл, ёниб турган чўғни қўл билан ушлаб, куйиб қолма», дейди бир ўйим. Яна бир ўйим: «Қозоқнинг зиёлиси ёлғиз менинг Эрасилимми?» дейди. Аслида ижоддан улуғ иш борми? Қаламдан кучли қурол борми? Балки, ижодингни қилиб, тинчгина ўтирганинг маъқулдир. Иқтидорни Тангри беради. Ҳаммага бирдай юкмайдиган бахт бу. Оллоҳ таолонинг алоҳида меҳри тушган бандасига бериладиган сийлов бу. Ана шу сийловни ҳар синовга бир солиб, сочиб-тўкмасдан, битта йўлдан кетганинг тўғридир? Адабиётни сен қабила асрамаса, ким асрайди? – деди Ойгул.

– Адабиёт ривожланиб, юксалмоғи учун ҳам аввал халқни асраш керак, – деди Эрасил. – Халқ бўлмаса сенинг иқтидоринг кимга ҳам керак? Бозорда қол орқалаб юрган аёл, арава судраган эркак сенинг ёзганингни ўқирмиди? Уззукун кун кўриш гамида юрган одамни китоб ўқимайсан, деб айблай оласанми? Рўза, намоз дегани ҳам тўқликда бўлади...

Эрасил билан Ойгулнинг кизгин суҳбатини эшикнинг «зинг-зинг»лаган кўнғироғи бўлди. Дониёрнинг тенгдош жўралари Жонпўлат билан

Рустам буларни кўргани келишибди. Икковиям Дониёр билан Анжелика орқали танишган, кейинги икки йил мобайнида Дониёр билан яқин қадрдон бўлиб қолишган эди.

– Бу сизга, – деб Жонпўлат Ойгулга катта қоғоз пакет узатди.

– Бу нима?

– Дониёр «Онам хинд чойи билан Бразилия қаҳвасини яхши кўради», дерди. Чой билан қаҳва.

– Раҳмат!

– Сизлар билан кўришиб, аҳволингизни билайлик деб келдик, – деди Рустам. – Қалайсизлар?

– Шукур, – деди Эрасил.

– Соғликни асранглар, – деб сўзга аралашди Жонпўлат.

– Дониёрсиз соғликнинг энди нима кадри бор бизга, – деди Ойгул дастурхон ёзаётди.

– Дониёр ҳақидаги китобингизни ўқидик, – деди Рустам.

– Ўқиб ўтириб, йиғлаб ҳам олдик, – деди Жонпўлат.

Дастурхон бошидаги суҳбатнинг бари Дониёр ҳақида бўлди.

– Дониёрнинг болалиги ҳақида гапириб берингчи, – деди Рустам.

– Дониёр бола пайтида, ҳали мактабга бормасиданок, қушларни яхши кўрарди, – деб хикоясини бошлади Эрасил. – Тўрт ёшидан бошлаб, ховлимизга учиб келадиган каптарлар оч қолмасин, деб Худонинг берган қуни уларга дон сепарди.

Яхшиликни куш ҳам билади. Ёзда, дам олишда бўлиб, ўн-ўн беш кундан кейин уйга қайтишимиз билан бир тўп каптар Дониёрнинг атрофида чарх уриб, ғуғулашиб, қувониб қолишарди. Ўзгалардан кўркиб, яқин келганлардан ҳуркиб учадиган ўша каптарлар Дониёрнинг елкасига, сўнг кафтига кўниб, чўчимай туришарди. Доношим иккинчи синфни битирган йили тўтикуш сотиб олиб, унга «Кеша» деб исм кўйди. Бизни тан олмайдиган ўша Кеша Дониёрни кўрганида қанотларини қоқиб, бизга тушунарсиз овозда унга нималарнидир чулдирарди. Дониёр уни қафасдан чиқариб, кўлига кўндирарди. Учириб юборса, хонани айланиб келиб, қафасига кирмасдан яна Дониёрнинг елкасига кўнарди.

– Нимасини айтамыз, болам кушларнинг ҳам тилини билувчи эди, – гапга аралашди Ойгул. – Бир куни Кеша касалланиб қолди. Унинг касалланганини биз билмадик, Доношим сезиб қолди. Икковимиз куш шифокорига олиб бориб даволатиб келдик. Кеша касал бўлганидан қаттиқ ташвишланган болам у тузалганида жуда қувонган эди.

– Кеша ўлганида Данчикнинг қайғурганини айтсанг-чи, – деб қолди Эрасил.

– Бир куни ҳаммамиз кинога, сўнг кафега бориб, уйга кеч қайтдик, – деб ҳангомасини давом эттирди Ойгул. – Келсак, Кеша ўлиб қолибди. Кешани бағрига босиб йиғлаган ўғлимни аранг юпатдик. Эртасига Дониёрнинг хоҳишига кўра ҳаммамиз Кўктепага чиқдик. Дониёр атроф-те-

варақни айланиб кўргач, бизларни одам оёғи етавермайдиган бир баланд тепаликка бошлади. Ўзи чуқур қазиган ўша ерга Қешани кўмди...

Жонпўлат билан Рустам кетиш тараддудига тушганларида, Анжелика билан Малика кириб келишди.

– Дониёр одамларни бир-бирлари билан дўстлаштиришни яхши кўрарди, – деди Малика.

– Кулуним қўл телефонини кечалари ўчирмасди, – деди Ойгул. – «Ўчириб қўйсанг-чи», десам, «Дўстларимнинг бирортасига керак бўлиб қолишим мумкин», – дерди. Кечасиям, тонгдаям уйдан шошилганча чиқиб кетарди. «Қайга кетдинг?» десам, «Ойижон, хавотирланманг. Кутилмаган иш чиқиб қолди. Тезда қайтаман», дерди. Кундалигини ўқиб кўрсам, бўтамнинг бир куни, бир соати ҳам бўш бўлмаган экан. Унда жами қариндошларнинг, дўстларининг туғилган кунлари рўйхатини кўрдим. Кўплаб исмларнинг қаршисига «Табриклашим керак, яхши совға олишим керак, эртага футболга боришимиз керак, Жонпўлатнинг машинасини таъмирлаб беришим керак...» деб ёзиб қўйилган. Хуллас, «керак-керак»лар давом этаверган. Қиш келди дегунча, ҳар якшанба чанги учади, ёзда футбол ўйнайди, шунда ҳам бирор-та дўстининг иши чиқиб қолмас. Ўзига вақти бўлмабди, бўтамнинг!

– Данчикнинг қирқи ўтганидан кейин бири Семипалатинскдан, бири Туркистондан икки йигит келди, – деб эслади Эрасил. – Булар Данчик-

нинг коллежда бирга ўқиган жўралари экан. Иккови Данчикнинг суратини ўпиб, бир-бирларини кучоклаб йиғлашди-ей, кейин. «Данчик бизнинг энг қимматли дўстимиз эди, йўлбошчимиз эди, ундай дўст йўк энди. Унинг ўрни тўлмайди», дейишди.

– Ўзи Дониёр ўта кўнгилчан эди. Доим бировларга ёрдамга шай турарди. Ўзганинг қайғусини ўзининг қайғусидай қабул қиларди, – деди Туркистондан келган йигит.

– Бир гал Бишкекдан келаётганимда, Каскеленга етиб қолган жойда машинам ўчиб қолди. Тунги соат уч эди. Машинамни қолдириб кетайин десам, биров ўғирлаб кетиши мумкин. Юрай десам, ҳол йўқ, жуда чарчаганман. Ўн чоғли танишларга кўнғироқ қилиб, ёрдам сўрадим. Бир нечтаси телефон гўшагини ҳам кўтармади. Айримлари, бемахалда уйқимни буздинг, деб ранжиди ҳам. Юрагимнинг тўрида Дониёр турибди. Бирок, менсиз ҳам ундан ёрдам сўрайдиганлар кўп эканлигини билганликдан уни аяб, телефон қилмагандим. Ўзгалардан хайр чикмагач, Дониёрдан ёрдам сўрадим. У тезда етиб келди, – деди Семейдан келган ўғлон.

Улар Дониёр хақида суҳбатлашиб ўтирганида окшом тушиб қолган эди.

– Мана бу бизнинг манзилимиз. Қандай иш бўлса-да, кўмак беришга тайёرمىз, – деб Жонпўлат билан Рустам таклиф қоғозларини бериб, ўринларидан туришди. Улар билан Анжелика ва Малика ҳам бирга кетишди.

Улар кетгач, Ойгул ётоқ бўлмасига бориб, кийимини ечмасдан тўшакка ёнбошлади. Эрасил хонасига келиб, Дониёрга навбатдаги мактубни ёзиш билан машгул бўлди. У мактубни тугатиб, ётоқ бўлмага келиб, чирокни ёқди. Тун алламаҳал бўлса-да, Ойгул ухламай, тўхтовсиз йиғлаганидан ёстиғи хўл бўлиб кетибди.

– Йиғлайверма, Худо бандамга мусибат бериб синайман, ўшанга сабр қилса, бахт ато қиламан, сабр қилмаса, бу кўрган кунига ҳам зор бўлади, деган. Худонинг қаҳрига учрамасингдан йиғини бас қилсанг-чи. Марҳум Мақпал онамизнинг сўзи эсингдами?

– Қайси сўзи?

– Вафотидан бир йил аввал: «Эй Эрасил, сен осмонга учиб кетдинг-ку. Ерга тушсанг-чи. Чет элларнинг гоҳ мукофотини, гоҳ орденини оласан. Йилда тўй қиласан. Дўстинг – Олмос, хотининг – Ойгул. Ўғлинг – Дониёр. Бир-бирларингдан ўтган асилсанлар! Тўрт қибланг тугал бўлиб атрофингда турибди. Бу ҳам яхши эмас. Бизга тил, кўз ёқмайди!» демаганмиди?

– Ҳа, деганди...

– Шу айтгани бўлди. Бизга кўз тегди. Оллоҳ таоло бизларни ўта бахтли бўлиб кетди, дедими, бир лаҳзада шўрладик-қолдик...

Ойгул ортиқ гапиришга ҳоли келмай, сув ичиб, томоғини хўллади-да, тўшакка ётиб олди. Уйқуси қочган Эрасил ўз хонасига кирди. Дониёр ҳақидаги романнинг янги бобини ёзмокчи эди, бор бўлгур қалами юрмай қолди.

«Қайғу Ойгулимнинг қалбини емиряпти, – деб ўйлади Эрасил. – Ҳозир унинг жонини иш сақлаб турибди. Ҳафтанинг беш кунда, кундуз соат бирдан бешгача чет эллик талабаларга маъруза ўқийди. Кечкурун уйга чарчаб, ҳолсизланиб етиб келади. Ўйлайдиган ўйи ҳам, айтадиган сўзи ҳам – Дониёр. Шанба, якшанбада жуда қийналади. Тунлари йиғлаб чиқади... Кун-тун қайғуришга жон чидайдами? Агар Ойгулимга бир нима бўлса, усиз мен яшай олмайман. Ҳеч каерга бормайди, ҳеч нимага кўнгли бўлмайди. Ойгулимни қандай қилсам асраб қоламан? Эй Яратган эгам, ўзинг раҳм қилгайсан, Ойгулимни асрагайсан. Биз шўрликларни шўрлатаверма!..»

Қайғули ўйлар билан бедор ўтган бу кечадан Эрасилнинг юрагида яна бир чуқур чандик қолди...

Х

Макон билан Какимбек кенжа ўғли Асқарнинг никоҳ тўйига олти ойдан бери тайёргарлик кўришарди. Улар қудаларниқидан хурсанд бўлиб қайтаётиб, тўппа-тўғри Эрасилникига келишди.

– Ўзингиз биладиган Асқар болангизни уйлантирмоқчимиз, – деди Какимбек.

– Қутлуғ бўлсин! – табриклади Эрасил.

– Қувонч давоми билан бўлсин, – деди Ойгул.

– Тўй қачон? – деган Эрасилнинг саволига Какимбек:

– Наврўз байрами кунларида ўтказсак дегандик. Қайси кунлигини, Эроға, ўзингиз айтсангиз.

– Нега мен айтишим кѐрак?

– Сабаби, сиз бизнинг тутинган оғамизсиз. Тўйнинг бош кўноғи ҳам ўзингиз бўласиз. Тез-тез чет элларга кетиб қоласиз. Ана шундай сафарларингизга, учрашув кечаларингизга халақит бермайдиган кунни ўзингиз белгиласангиз.

– Ундай бўлса, таквимга қара-чи, Наврўз байрами пайтида шанба, якшанба қай кунга тўғри келар экан?

– Мартнинг йигирмаси якшанба экан.

– Унда мартнинг йигирма бири маъкул бўлар?

– Яхши, унда мартнинг йигирма бирида тўхтадик. Яна хабарлашармиз. Раҳмат, Эроға, раҳмат.

Орадан ўн кун ўтгач, Какимбек билан Макон тўйга таклифнома билан келишди.

– Таклифномада тўй бўладиган ресторан «Эсперанс» деб ёзилибди. Қай ерда у ресторан? – деб сўради Эрасил.

– Ресторанни излаб овора бўлманг, Эроға, – деди Какимбек, – сизларни ўзимиз келиб олиб кетиб, ўзимиз олиб келиб қўямиз.

Кечки соат бешга белгиланган никоҳ кечаси бир соатга кеч бошланди. Рестораннинг оппоқ деворлари, қўнғир паркет поли, биллур қандилларнинг шуъласидан товланиб, ярқирайди. Оқ шим, оқ кўйлак, кўкиш пиджак кийиб, бўйнига қизил шарф ўраган, пакана, лўппи юзли, ўттизлардаги йигит икки юз чоғли меҳмонларни икки томонга қатор турғазиб, «ёр-ёр»латиб, зорла-

тиб қўйди. Бироздан сўнг, от чоптиргудай узун залнинг остонасидан тўригача оппоқ мато йўлакдай қилиб тўшалди. Шундан сўнг оқ йўлдан ёш келинкуёв қўл ушлашиб, сувдай тошиб, юриб кела бошлашди. Мана шу тантанали лаҳзаларда Эрасилнинг юраги эзилиб: «Менинг Доношим шу бахтли ёшларга ўхшаб оқ йўлдан юриб ўта олмади. Бахтига столмай, кирчинидан кийилди. Дониёримни, бахтимни йўқотган мендай шўрпешанага тўйда нима бор?», дея унсиз йиғлади.

– Кўз ёшингни тий. Йиғласанг, кўзларинг кизаради, тўй эгалари, меҳмонлардан ноқулай, – деб шивирлади Ойгул.

– Меҳмонларни ўйлайдиган ахволда эмасман, – деди Эрасил.

– Эҳтиёт бўл, йиғлаганингни ҳеч кимга сездирма.

– Ўзинг ҳам йиғлаяпсан-ку, сен ҳам сир берма.

Эр-хотин бир-бирларини шундай юпатиб турганда Сиддиқ Мухаммаджоновнинг «Шодлик ватани» куйи янграб, «Тўйбошлар» куйига уланиб кетди. Оққушдай силкинган оқ қанотли кизлар ўртани тўлдириб рақсга тушмоқда. Биринчи сўз, одатдагидай, Эрасил билан Ойгулга берилди. Оғзига Оллоҳ солган сўзни айтиб, ёшларга бахт тилаган Эрасил билан Ойгул тўйда ўтиришга ҳоллари келмади. Эрасил тўй эгаларига қон босими кўтарилганини айтиб, ўзидан кейин айтилган бир тилак, бир қўшиқдан кейин уйга қайтишди.

Асарнинг мақсади аниқ. Сен халқ томондасан. Бундай асар халққа ёққани билан, ҳокимиятга ёқмайди.

– Тўғри, – деди Эрасил. – Бунга пьесадаги ниқобли шахс сабабчи бўлса керак. Мен режиссёрга «бу қаҳрамонга ниқоб тақдирасан. Ниқобнинг бир томони оқ, иккинчи томони қора бўлиши керак», деганман. Ўша ниқобли шахснинг тимсоли – Президент деб ўйлаб, ё атайин ўзлари гапни чувалаштириб, асарга тўсиқ қўйишган бўлса керак?

– Кимлар улар?

– Ким бўларди, ваҳимачилар билан ҳасад ўйлар-да!

Шу гапдан кейин орадан биров вақт ўтгач, Эрасилнинг тахмини тўғри эканлиги маълум бўлди.

«Дўзах чамбараги»нинг йўлини кесганлар ўша – соясидан хуркадиган куёнюралар, сувюкмас валдирвасар ичиқоралар экан. «Йиртиқ ўтовнинг эгаси итнинг худойи бўлса, бўрининг тангрисидан асрасин», деганлари тўғри экан. Ойгул айтганидай кун келиб, «Дўзах чамбараги» саҳнага ярқираб чиқди. Қирғизистоннинг Маданият ва ахборот вазири, истеъдодли драматург ва билимдон театршунос Султон Раев:

«Қирғиз ёшлари мустақилликнинг кадрига етсин, тинчликни кадрласин!» деган эзгу ниятда Эрасилнинг декабрь кўтарилиши ҳақидаги пьесасини танлаган эди. Пьесадаги бош персонаж – халқ қаҳрамони Ғайрат Рискулбековнинг образи ёшларга намуна бўлсин деган мақсад-муддаосини

ижодий гуруҳ тўлиқ оқлади. Қирғизистоннинг улкан санъат маркази – Мўлдабоев номидаги давлат драма театри сахналаштирган «Дўзах чамбараги» спектаклини бишкеклик томошабинлар юксак баҳолади.

«Дўзах чамбараги» премьерасига Қозоғистондан шоир Жазилбек Қуанишбоев раҳбарлигидаги ўттиз чоғли одам борадиган бўлди. Уларни чегарада қирғиз зиёли кавми нон-туз, гулдасталар билан қарши олди. Элга қайтишдан аввал Эрасил Қозоғистон делегациясини Бишкекдаги Чингиз Айтматов даҳмасига бошлаб келди. Буюк сўз санъаткорининг тош шохсупадаги улкан хайкали пойига гулдасталар кўйиш билан делегациянинг Бишкек сафари якунланди.

«Буюк шахсларнинг яқинлиги, ижодий ҳамкорлиги халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашга хизмат қилиб келган, – деб ўйлади Эрасил қирғиз-козок чегарасидан ўтиб Олма-отага йўл олар экан. – Икки халқни – козок билан қирғизни яқинлаштирган қанча адабиёт арбоблари оламдан ўтиб кетишди. Шу билан дўстлигимиз, ижодий алоқаларимиз, ҳамкорлигимиз узилиб қолмасин экан. Бишкекдаги санъат тадбири козок билан қирғизнигина эмас, бутун туркий оламини бирлаштиришга, тотувликка ундаса нур устига нур бўлмасмиди?

Бишкекдаги Мўлдабоев номидаги академик опера-балет театрининг сахнасида икки кун мобайнида «Дўзах чамбараги» премьераси пайти-

да залда игна сигар жой бўлмади. Атокли ёзувчи, Қирғизистон Қаҳрамони Бекбўлат Алматов бошчилигидаги зиёли қавм, талаба ва ишчи-ёшлар, турли жамоалар билан жамоат ташкилотларининг вакиллари эди улар.

Олатовнинг нариги бетида айри қалпокли қардошларнинг таникли фуқаролари спектаклдан сўнг пьеса муаллифи – Эрасил Жақсибековни тўрға ўтқазиб, ўзларининг қирғиз билан қозоқдаги умумий дастурларини ўтқазиди. Қирғизистон давлатининг иккинчи раҳбари, Қирғиз Республикаси Жўқорғи Кенгашининг раиси Аслибек Жээнбеков Эрасилга табрик хати топширди. Эрасил сахна тўрида икки кун мобайнида халқнинг гулдурас қарсакли олқишларига сазовор бўлди... Қондош қирғиз эли Эрасилни бошга кўтариб шарафлади...

Ана шундай қувончли онларда ҳам Эрасил ўзини аввалгидай бахтли сезолмади. Уни айтасан, сахна тўрида туриб: «Шу қувончли лаҳзаларни Дониёрим кўролмади-ёв!», – деб кўзларига қуйилиб келаётган ёшни аранг тутиб қолди...

XII

Эрасил Дониёр хақида роман устида ишлаётганида Ҳамид телефон қилди:

– Кўке, «Хабар»дан янгиликларни тингладингми?

– Йўқ, тинглаёлмадим.

-- «Хабар»да яхши янгилик айтишди.

– Хўш, -- деб хушёр тортди Эрасил.

– Қўш палатали Парламент Олмос Ойтуғановнинг Дониёр ҳақидаги мақоласида кўтарилган муаммоларга асосланган ҳолда қонун қабул қилишибди.

– Дори-дармон бозорини тартибга солиш ҳақидами?

– Ҳа, ҳозир янгиликларнинг русчасини тингла.

– Яхши, тинглайман.

Ҳамиднинг айтгани тўғри бўлиб чиқди. Қозоғистон Парламенти Олмос Ойтуғановнинг мақоласида кўтарилган муаммоларга асосланиб, жамоатчилик анчадан бери кутаётган қонунни қабуллабди. Ойгул: «Данчигим абадий уйкуда ётганида ҳам халққа кўмаклашмоқда», – деб кўзига ёш олди.

Ушбу сув билан ҳаводай зарур қонуннинг дунёга келишида Дониёрнинг бевосита иштироки бор. Дониёр дунёдан кетган йили (2013 йил) – 27 декабрда «Казахстанская правда» газетасида Олмос Ойтуғановнинг «Дониёрнинг хотирасига» сарлавҳали мақоласи эълон қилинган эди. Мазкур мақолани бир эмас, бир нечта газеталар қозок тилига таржима қилиб, «Четдан келтирилган ингальтор Дониёрнинг умрига зомин бўлди» сарлавҳаси билан чоп этишди. Ҳатто, Оқўрдага ҳам кўнғирок қилувчилар кўп бўлган.

«Мен шахсан Дониёрни мактабга бормаган сабийлик пайтида кўриб, манглайдан ўпганман. Оиласи билан борди-келди қилиб юриб, унинг ўсиб, улғайганини кўз олдимдан ўтказдим. Ўғлига

қараганида Ойгулнинг қувончдан ёнган кўзларини, Эрасилнинг қувончга тўла кўнглини кўришнинг ўзи бир ғанимат эди», – дея бошланган Олмос Ойтуғановнинг мақоласида ўта долзарб, муҳим бир масала кўтарилган эди.

Оламга машҳур шоир Дониёр ҳақидаги эсдалигида Қозоғистон тиббиётининг терисини шилиб, ҳокимият эътиборини соғлиқни сақлаш соҳасининг оғриқли бир нуқтасига қаратди. Фавқулодда чора кўрилмаса, хали яна қанча Дониёрларнинг қирчинидан қийилиши ҳеч гап эмаслиги мақолада урғу бериб айтилган эди.

Шундан бери Парламентга, Олмос Ойтуғановга, Эрасилга кўнгироқ қилаётганларнинг кети узилмайди. Жамоатчиликда улкан шов-шув уйғотган мақола Президентгача етиб борибди.

Бунгача ҳам Дониёр ҳақида ёзмаган газета йўқ эди. Олмос Ойтуғановнинг эсдалигидан кейин бундай мақолалар аввалгидан ҳам кўпайди. Ана шундай мақолаларнинг бирида шоир Жумағали Жунусов: «Балки Дониёр туғилганида унинг тана-насига фариштанинг руҳи билан юраги ҳам солингандир. Бунга унинг сўнги дақиқаларигача фариштадай покиза, ҳалол умр сургани далил бўладигандай. Оллоҳ Дониёрни уйланиб, тирикчиликнинг сергуноҳ икир-чикирларига булғамай, покиза ҳолатида олиб кетиб, туғилган янги юлдузнинг корига ярасин учун у ерга фаришта қилиб юборгандир? Никоҳ тўйини ўтказмай, ўшанга бир неча лаҳза қолганида Оллоҳ уни олиб кетишининг сири шунда бўлса керак», – деб ёзибди.

Иккинчи бир мақолада таникли журналист Ойжон Аканова: «Йигирма бир ёшида думли юлдуздай ярк этиб сўнган Дониёри кетганидан бери кўзининг ёшини кўл килиб ўтириб, оркасидан кун ўтказмай мактуб ёзишни одатга айлантирган Эрасил Жақсибековнинг ботмондай қайғусини энди ерда дунёнинг ҳеч бир қувончи енгиллата олмайди. Йиғлаб юриб етгисини берди, қовурғаси қайишиб, сўкилиб юриб қирқини ўтказди, ернинг бетини оқ қор босди, кўклам уйғонди, ҳаётнинг давом этаверишига ишонди, бироқ шум ажал суюкли ўғлини кўлидан юлиб кетганига саккиз ой бўлса-да, бу жудоликни тан олмай келади. Қандай ўлим бўлмасин, бари ўкинтириб кетади, лекин энг даҳшати – ажалнинг ёш инсонни аямаганида. Яна қандай инсон денг? Бўзболаликдан йигитликка энди оёқ қўйган Дониёрнинг охир-оқибатда козокнинг азамат фуқароси бўлиб етишишига барча шарт-шароитлар бор эди: отаси – Эрасил Жақсибеков бир ёзувчи эриша оладиган жамийки бахтнинг мазасини тотган қаламқаш, онаси – Ойгул Ақлжонова профессор, Ал-Форобий номидаги Миллий университетнинг кафедра мудир, бобоси – Ақлжон Аҳмедов собиқ шўролар давлатида Ташқи ишлар вазирлигининг Олий Дипломатия мактабини битирган, республикада юкори лавозимларда ишлаган арбоб, бувиси – Хоншойим Тўлибоева Шарқ аёллари орасидан чиққан тўнғич геология-минералогия фанлари доктори, Фанлар академиясининг мухбир аъзоси эди. Аслзода мухитда тарбияланган бўзбола ҳуқуқшунослик

бўйича олий таълим олди, яхши вазифада ишлай бошлади, болаликдан бахтли бўлиши учун унга барча шароит мавжуд эди, фақат тирикликнинг ҳар лаҳзасидан лаззатланиб, завқланиб умр сурса бўлди эди! Ҳуқуқшунослик факультетининг танланиши ҳам бежиз эмас, Дониёр жамиятда рўй берадиган турли хил адолатсизликлар, нопокликларга қарши курашиш учун шу соҳани танлаган эди. Боиси, ўзи ҳақиқатгўй, ёлғонни ҳазм қилолмайдиган, ўзгаларга яхшилик қилишга шошиладиган, эзгу қалбли, тарбияли инсон бўлиб вояга етган эди», –деб таърифлабди.

Телаканаллар ҳам фаоллик кўрсатиб, Дониёр ҳақида бир нечта хабарлар берди. Дониёрнинг ўзи бор пайтдагидай саранжом-саришта турган хонасини миллионлаб телетомошабинлар кўришди. Ўша пайтда Дониёр ҳақида Эрасил билан Ойгул тайёрлаган китоб нашрдан чиқди. «Бу китобни ниҳоятда қайғуриб, кўзимга ёш олиб ўқидим», дебди атоқли бир академик. Бир вилоят ҳокими эса китоб ҳақида шундай фикр билдирибди: «Сиз, Эрасил оға, қайғуриб туриб ҳам «Дониёрим, ёлғиз сенгина эмас, сенинг мен кўриб, билган дўст, жўраларинг ҳам бошқалардан фарқли яратилган ўзгача ёшлар. Уларнинг онгида, бизлардаги – катта авлолдаги мустамлакачилик асоратидан қолган иродасизлик, кўрқоқлик, мутелик йўқ, эркинликка интилиш, жасорат бор. Ўйлайманки, йигирма биринчи асрнинг иккинчи ярмида тарихнинг довуллари билан ёғинларида топганини йўқотган козок халқининг доврўғли даври – энг бахтли босқичи

бошланади. Боиси, ўшанда давлат бошига ўзгача яралган, ўзгача истеъдодли, кўнгли тоза, ўзини эмас, элини ўйлайдиган кучли тўлқин – истиклол тенгдошлари келади. Булар «Йилқининг ҳам йилқиси бор, хоназоти бир бўлак, йигитнинг ҳам йигити бор, азамати бир бўлак», деган даштнинг доно қариялари айтган оталиқ сўзга муносиб авлод», деб ёзибсиз Эрасил оға. Қайғуриб туриб ёзган бу сўзларингиздан сизнинг ўғлингизнигина эмас, миллатни ҳам севадиган юксак тоғдай шахсингизни кўрдик».

Уч тилда – козок, рус, шунингдек, инглизча чикқан Дониёр ҳақидаги китобга чет эл зиёлилари ҳам бефарқ қарашмабди. Франузларнинг ҳозирда таниқли адабиётшуноси Альберт Фишлер, атоқли ёзувчиси Жак Иммер йўллаган хатнинг козокчаси мана бу, деб Суюнчбека менга бир варақ қоғозни берди: «Жаноб Эрасил, сизнинг Парижда ўтган ижодий кечангизда ўғлингиз Дониёрни биринчи бор кўриб, кейин сизнинг етмиш ёшга тўлган юбилей тантанангизда яқиндан танишиб, ёлқинлаб турган ёшнинг ақллилигини ўйчан кўзидан, тузилиши бўлак оқсуяклигини сўзлаган сўзидан, юриш-туришидан билиб, танг қолган эдик. Мана шундай юлдузли бола дунёдан кетганида ер юзидаги нур бир томчига камайди. Сизлар Дониёрга – янги авлод вакилига ушбу китоб орқали ўчмас-тўзмас ҳайкал ўрнатибсизлар», – дейилибди.

Тошкентдан келган факс:

«Қимматли Эрасил Жаксобекович, Ойгул Ақлжонова!»

Дониёр ҳақида эсдаликлар китобини олиб, ушбу энг қайғули китобда ақс этган икки улуғ юракнинг қалбларни тешиб юборадиган ғамгин достонини ўқиб, сизлар билан яна бир бор ғуссага ботдик. Китобни ўқир эканмиз, Дониёрсиз бу номукаммал олам бир нурли сиймодан жудо бўлганлигини ҳис қилдик... Фарзандлар бизни эрта тарк этганида умид устунлари емирилиб, гўё оёқ остимиздаги замин чўкиб кетаётгандай, дунё ғоят омонат, ишончсиз ваҳимали масканга айланади. Мана шундай, ақл бовар қилмайдиган руҳий қувват ва жасорат талаб қилувчи ушбу хотиралар китобини яратиб, Дониёрга иккинчи ҳаёт бағишлагансизлар, зеро, у энди тарихга дохил: китоб муковасидан чиройли ўсмир худди бу ҳаётнинг омонатлигини, хотирада фақат яхшилигу эзгу ишларгина қолажагини эсдатгандай бизга ўйчан тикилмоқда.

Қадрли Эроға, қадрли Ойгул Ақлжонова, сизлар ҳақиқатан ҳам жасоратли ва иктидорлисизлар! «Она истиғфори»ни мотамсаро она қалбидан изтироб ила қуюлган ғамгин кўшиқ дейиш мумкин. Адабий танқидчи Жунусов ҳақ: балки Ойгул Ақлжонова Дониёрнинг болалик йиллари ҳақида ўз китобини ёзар, негаки ҳаётда сунъийлик, сохталик ва шафқатсизлик кучайган бугунги пайтда донишманд онанинг эзгулик нурига йўғрилган Дониёр ҳақидаги китоби кўпларга маънавий қувват бағишлаган бўларди. Илтимос, ўзларингни асранглар, негаки, сизлар бизга кераксиз, Дониёрга, унинг ёрқин хотирасига кераксиз!

Сизларни севувчи Муборак, Дилфуза, Носир Фозилов, Меҳмон Исломкулов».

Дониёр ҳақидаги мақолалар билан мактублар тошқини мана шундай давом этмоқда. Шеър билан ёзилганлари қанча. Барчасида юпантирувчи ақлли сўзлар айтилган. Бироқ мотамсаро юракнинг қайғу ёши тинмайди, тинадиган тури ҳам йўк...

Бишкекнинг бош театри Эрасилнинг пьесасини сахналаштириб, энди премьерарага таклиф этаётир. Инглизлар унинг китобини чиқаришибди. Энди улар ҳам такдимотга таклиф қилишмоқда. Ойгулга кўрсатилаётган ҳурмат ҳам оз эмас. Аммо, ўткинчи умрнинг ҳеч бир қувончи суюкли фарзанддан айрилган ота-онанинг кўз ёшларини қуритолмас экан...

XIII

Президент Эрасилни келишилган вақтда Олма-отадаги қароргоҳида қабул қилди.

– Нурсултон Абиш ўғли, сизнинг вақтингиз оз, ишингиз кўп эканини биламиз. Шунга қарамасдан, вақт топиб, мени қабул қилганингиз учун раҳмат, – деди Эрасил қизғиш-қўнғир чарм қопланган улкан оромкурсига ўтираётиб.

– Вақтнинг жуда тақчил эканлиги рост, – деди Президент Эрасилга кулумсираб қараб, – аммо халқ билан, айниқса, ёзувчи билан сўзлашмаганда қим билан сўзлашамиз? Бемалол ўтириб, сиқилмай, эркин сўзлайвер.

– Сиз буюк давлатларнинг биринчи раҳбарлари билан музокара олиб борганингизда уларни

Ўзингизга жалб қилиб олишингиздан қувониб кетаман. Ана шундай юлдузли онда Андрей Белийнинг: «Доно инсонлар жозибаси сехрига эга», деган сўзини эсламан. АҚШ собиқ Президенти Барак Обама билан теппа-тенг туриб сўзлашганингизда сиздан жуда рози бўлганман.

– Булар бари элнинг ғами билан бўлган ишларку.

– Халқимизнинг жонфидо меҳнати, сизнинг оқилона сиёсатингиз орқасида элимиз ажойиб ғалабаларга эришди, – деб сўзини давом эттирди Эрасил. – Олдинда, сизнинг ташаббусга кўра, оламдаги юксак ривожланган ўттиз мамлакатнинг сафига қўшилиш вазифаси турибди. Шу борада зиёли кавмга, унинг олдинги сафидаги қаламкашлар зиммасига ҳам улкан вазифалар юкланади. Шунга тааллуқли тил учида турган ўйларимни кенгроқ баёнласам бўладими?

– Бўлганда қандай! Шошилмай, навбати билан айтавер, – деб Президент Эрасилни руҳлантирди.

– Энг аввало, кўнгилни хижил қилаётган бир саволга жавоб беришингизни истардим.

– Бу қандай савол экан? – дея Президент хушёр тортди.

– Ғарбда ўрмондай зич рус билан Шарқда ҳамма ёқни босиб кетган хитойнинг бирда елкасига йиқилиб, керак бўлган ерда пўписа қилиб, халқимизни қояларга уринтирмай-суринтирмай, омон олиб келяпсиз. Чегарадош дарёлар деган ма-

сала мени қаттиқ ташвищлантиради. Наполеон: «Хитой – ухлаб ётган дев, даҳшатли жин. Унинг уйғониб кетиши дунё учун хатарли», деган экан. Уйқусидан уйғонган қудратли Хитой кунларнинг бир кунда ўз худудида бошланадиган чегарадош дарёни тўсиб ё бошқа йўналишга буриб юборса, бир эмас, бир нечта вилоятимиз сувсиз қолиб, шўримиз қуримайдими?

– Хавотиринг ўринли, Эрасил. Шундай бўлсада, ваҳимага берилма. «Яхшининг бошига иш тушса, бўйлай билади, ёмоннинг бошига иш тушса, ўйлайверади», – демаганмиди даштнинг доно чоллари. Сиз билан биз буни ўйлашни ҳам, бўйлашни ҳам билишимиз керак. АҚШ, Россия, Хитой каби қудратли давлатлар билан низолашиб, учмохга чиқолмаслигимиз аниқ. Қозоқ иёкли оз сонли халққа ақл-устомонлик керак. Биз қуролнинг эмас, ақл-ўйнинг қудратига, сўзнинг кучига суянамиз. Қудратли элларнинг раҳбарлари ҳийлакор тулки бўлса, биз този бўлишимиз керак. Улар билан дўстлашаман, бағримга тортаман, бироқ эгилиб қўлтиғига кирмайман. Девнинг ҳам заиф томонлари бўлади. Заифликдан Хитой ҳам қурук қолмаган. Ўзинг айтгандай, Хитой кунларнинг кунда чегарадош дарёлар воситасида бизга муаммо туғдирадиган бўлса, унга қарши қўллайдиган чоралар бизда бор...

– Нураке, энди, умумий ишга фойдаси тегиши мумкин, деган муайян таклифларимни айтиб ўтсам бўладими?

– Бўлганда қандай!

– Президент ҳузурида маданият бўйича Миллий комиссия тузилса. Ўзингиз биласиз, «маданият» деган улуғ сўзнинг кўлами жуда кенг. Бу сўз – билим, илм, санъат, адабиёт билан бирга, ўзингиз такрор-такрор, урғулаб айтиб юрган ризқ боши – бирдамлик, миллатлараро тотувлик билан битимни ҳам ўз ичига олади. Маданият ҳукм сурган ерда бирлик, бирлик бор ерда – тириклик бор. «Маданият бўйича Президент ҳузуридаги Миллий Комиссия» Россияда ҳам, бир қатор Европа мамлакатларида ҳам бор. Жамоатчилик асосида фаолият юритадиган бўлгач, мамлакат унга тийин ҳам сарфламайди. Унга алоҳида офиснинг ҳам кераги йўқ. Турли соҳанинг элга таникли, халққа сўзи ўтимли арбобларидан тузилган мазкур комиссияга ўзингиз раис бўлсангиз янада яхши. Ўзингиз танлаган ишчан биринчи муовинингиз сизнинг вазифангизни бироз енгиллатармиди? Бу – биринчидан. Иккинчидан – энг улкан муаммолардан бири – тиббиёт соҳаси. Давлат халқ соғлиғи учун йил сайин беҳисоб маблағ ажратмоқда. Бироқ, самара оз бўлаётир. Телеканалларнинг тугмасини босиб қолсанг, газеталарни очиб ўқисанг, шифокорларни судларга судраётган халқни кўрасиз. Нега?

– Хўш, нега? Аввал шуни айт-чи, – деди Президент.

– Айтсам, – деди Эрасил, – Қозоғистонда инсон ўлимига кенг йўл очиб бераётган икки муаммо бор. Унинг бири – тендер орқали чет элдан

сотиб олинадиган сифатсиз дори. Бундай дори-ларнинг салмоғи Қозоғистонда саксон етти фоизни ташкил этади. Ўзимизда ўн уч фоизгина дори ишлаб чиқарилади, шунда ҳам бу микдорга биз Ҳиндистондан келтирилган кукунни таблеткага айлантириш билан эришганмиз. Иккинчи муаммо – сўнгги йилларда Тиббиёт институтини битирган мутахассислар ажалга қарши курашиш ўрнига соғ одамни ўз қўллари билан ўлдирмоқдалар.

– Қандай қилиб?

– Бойси Тиббиёт институтида ўқийдиганлар дарсларда ҳам, амалий машғулотларда ҳам бўлишмайди. Шу туфайли улар тиббиёт илмининг яқинига ҳам боришмайди.

– Шунда улар дипломни қандай олади?

– Ўқитувчиларга пора беришади. Дарсга бормасликларининг сабаби – ўқиш пуллик. Ўшани тўлаш учун талабалар кундузлари ишлашади.

– Буни сенга ким айтди?! – деди Президент серғакланиб.

– Бундан бир ой бурун Тиббиёт университетида ишловчи бир профессорнинг ойнаи жаҳон орқали берган суҳбатини тингладим. Ўша профессор ана шундай бемаънилик туфайли ишдан кетдим, деди. Менинг йигирма бир ёшли ўғлим – Дониёримни ана шундай билимсиз, бефаҳм докторсимоклар ўз қўллари билан ўлдирдилар.

– Қандай қилиб?

– Дониёрим чекмаган, арақ ичмаган, спорт билан шуғулланадиган ақлли фарзанд эди. Тейса

темирни узадиган йигирма бир ёшдаги бўзбола. Тўғри, астмаси бор эди. Кейинги йилларда бундан тузалгандай бўлувди. Мўланиш тўйи бўладиган куни ўғлим ингаляторни уйда қолдириб кетган бўлса керак. Тўй бўладиган ресторанга келаётиб, йўл бўйидаги дорихонадан ингалятор олибди. Айни тўй бошланар пайтда нафас олиши қийинлашгач, ингаляторни оғзига такаб, тугмасини босмайдими? Шундай қилса, у эски экан. Ахволи оғирлашгач, боламни жўралари яқин ердаги хусусий бир клиникага етказишади. У ердаги навбатчи шифокор эуфиллин деган уколнинг ўрнига адреналин деган укол қилиб, нафас йўлини бутунлай ёпиб ташлаган. Ўшандан ўғлим вафот этиб кетди.

– Бу даҳшат-ку! – деди Президент ковоғини уйиб. – Судга бердингми ўша шифокорни?

– Беролмадик.

– Нега?

– Дастлабки икки ойда эсанкираб ўтириб, бундай иш билан шуғуллана олмадик. Икки ойдан сўнг келиним шуғулланиб кўрган эди, бундан натижа чиқмади. Бойси, ана шу икки ой ичида медэкспертиза билан оғиз бириктирган клиника раҳбарлари ажалнинг сабабини бошқа нарсага буриб юборибди.

Эрасил шуларни айтар экан, қўлидаги соатига тез-тез кўз ташлаб кўярди. Буни сезган Президент:

– Нега соатга қарайверасан, шошиляпсанми? – деди.

– Шошилаётганим рост, – деди Эрасил.

– Қайга шошилсан?

– Ҳеч қайга... Сизнинг вақтингизни оляпманми, деб... – ийманди Эрасил.

– Кунда учрашяпмизми? Безовта бўлмай, эркин гапиравер.

– Яна бир муҳим масала – ижтимоий жамғармалар ҳақида, – деб гапини давом эттирди Эрасил. – Бизда нима кўп, турли жамғармалар кўп. Бугунда уларнинг сони йигирма уч мингта экан! Ўша беҳисоб жамғармалардан жамиятга келадиган фойда йўқ. Улар тендерга қатнашиб, давлатдан жуда катта маблағ олади. Кейин ўша маблағдан ўзлари учун бош фойдани яратишади. Нодавлат уюшмаларининг фойдасидан ҳам зарари кўп.

– Ҳа, ўйлатадиган масала, – деди Президент.

– Яна бир ўтқир муаммо, – деди Эрасил, – бизнинг юртда телеканаллар, айниқса, ҳар хил газеталар урчиб кетган. Биргина Чимкентнинг ўзида уч юздан ортиқ газета чиқар экан. Шуларнинг аксарияти «сарик нашр» деб аталувчи, ҳеч нарсага арзимайдиган хусусий газеталар. Ўша олабезак нашрларнинг саҳифаларини турли хил ёлғон башоратлар, миш-мишлару реклама, беҳаё ҳангомалар, яланғоч аёлларнинг суратлари эгаллаган. Бу нашр эгаларининг кўзлагани арзон сўз билан чалғитиб, анқов қозоқнинг чўнтагини қоқиштиришдан иборат. Элимиздаги телеканалларнинг ҳам сони кўп, салмоғи йўқ. «Хабар»дан бошлаб «Остона» телеканалигача бир-бирларини такрорлаш билан машғул бўлишади. Айрим пайтда, барча теле-

каналларни сузиб чиқиб, кўрадиган ҳеч нима тополмайсан. Қайси канални очсанг, қисқа кунда қирқ бора такрорланадиган арзон концерт. Қўлда ясалган сохта «юлдузлар». Ўзларида овоз йўқ. Жонсиз, сохта, йиғлоқи, ёқимсиз нолишни баланд мусикага бурқаб, экрандан тушмайдилар. Рост, «Қозоғистон» телеканалида яхши дастурлар бор. Бу канал тайёрлаган миллий сериалларнинг анчасини қискартириб, айримларини «Маданият» билан «Билим» каналларида бирлаштирилса, томошабинларнинг савияси ҳам ўсарди, давлат маблағи ҳам тежаларди.

– Айтган гапларингда жон бор. Таклифларингни ўрганиб, тегишли чоралар кўрилади, – деб Президент суҳбатни якунлади.

Бир соату ўн дақиқага чўзилган суҳбатда сўзини бўлмай, айтган таклифларини, тилаklarини диққат, ихлос билан тинглаган Президентдан мамнун бўлган Эрасил қабулхонадан қанот боғлаб чиқди.

XIV

Олма-отадаги муҳташам санъат маркази ўша кунни Дониёрнинг хотира кечасига келган одам билан лик тўлди.

Хотира кечани Эрасил уни ташкил этган жамонат уюшмаларига, ўғлининг дўстларига миннатдорчилик сўзи билан якунлади.

– Ушбу кеча тасвирга туширилдими? – деб сўради Сунғат Салим ўғли.

– «Қозоғистон» телеканали туширди. Бугун оқшомда мен гапирдим, – деди Олмос.

– Жуда яхши бўлибди, – деди Сунғат Салим ўғли, – буни ўйлаган телеканал раҳбарларига ҳам, журналистларга ҳам раҳмат. Бу кечани зангори экранда кўрган одамнинг ўйига ўй кўшилади.

– Бу Дониёрнинг руhini шодлантирган ажойиб кеча бўлди, – деди Сонсизбой Актаев.

– Фақат шунинг ўзигина эмас, – деди Серғазии Қиличбоев.

– Яна нима?

– Бундай тадбирлар қарияларни ҳаёт мазмуни ҳақидаги теран ўйларга етаклайди, ёшларни эзгуликка ундайди, хуллас, ўта ўйли, ўта фаросатли кеча бўлди.

Бу фақат академикнинггина эмас, Дониёрнинг хотира кечасида иштирок этган кўпчиликнинг фикри эди.

XV

Ўша йил халқ учун жуда ноқулай келди. Иримчил қозоқнинг хосиятли йилки йилидан кутган яхши умидлари оқланмади. Йил бошланмасдан туриб тенге¹ қадрсизланди. Оддий халқнинг тирликчилик манбаи – бозор касодга учради. Қишда қозоқ билан қирғиз ерини мисли кўрилмаган қалин қор қоплади. Кеч келган кўклам элга қирғийдай тегди. Ойлар давомида қовоғидан қор ёғиб, тумтайиб турган осмон бир лаҳзада очилиб, ҳаво бир

¹ Тенге – Қозоғистон пул бирлиги

кундаёк исиб кетди. Тез эриган қор суви шиддатли тошқинга айланди. Қирғоғидан ошган дарё, кўлларнинг сувлари жунбишга келган денгиздай соҳилларни ўпириб, у/ерларни офат минтақасига айлантирди. Қутурган тошқин одамлар ва чорва молларни кўплаб нобуд қилди. Кўксарой сув омборидан тошиб чиққан жуда катта ҳажмдаги сув Сирдарёни ҳам ўзанидан тошириб юборди. Қизилўрда вилоятида бир нечта аҳоли масканлари сув остида қолди. Жануб ўз ҳолича, ҳатто шарқий, ғарбий вилоятларда ҳам кўплаб аҳоли тошқиндан шикаст олди. Қарағанда вилоятининг Кўкпекти масканида уч юз уйни тошқин сув ювиб кетди. Бахтга қарши, у ерда казо топганлар ҳам бўлди.

Халкнинг эндиги умиди ёздан эди. Халқ «Ёруғ ёз келиб, ер кўклар, яйрармиз, қиш билан кўклардаги сиқилиб-жунжикишларимиз ёзилиб, оёқ-қўлимиз чўзилиб, елкамизга офтоб тегар», деб ўйлаганди. Бу умид ҳам ушалмайдиганга ўхшайди. Ёз ҳам унча яхши бўлмай турибди. Кўклардан бери осмондан бир томчи ёмғир томмади. Офтоб «тириклик» деб аталган жону жониворларнинг ҳолини танг қилиб, қовурдоқдай қовурди. Ер-Онанинг тўши тилим-тилим бўлиб, қора-қизғиш тупроқ бўзариб, оёқ ости тўзонга айланди. Қуз келмай туриб сарғайган яшил япроқларнинг юраги тешиқ, юзи тақдирдан кўп машаққат чекиб, эрта қариган қайвони аёлдай заъфарон бўлиб қолди. Бошқасини қўйиб туринг, ҳатто асфальт ҳам қаттиқ жазирамага дош беролмай, сабий-

нинг ликилдоғидай билқиллаб, кун қизиган сайин балкиб туради. Ҳаммадан қийини – экин ҳам, пичан ҳам қуриб қолди. Шундай бўлгач, очлик бўлмай, нима қилсин?..

Ойгулни куёш эмас, сабил хижрон куйдирарди. Юраги ёниб, вужудини кўрқинчли бир ўт-ёлин мунтазам ўртайди. Бугун уйда у ёлғиз. Эрасил бир хамюртининг маъракасига кетган эди. У тўрт хонани навбати билан айланиб, Дониёрнинг суратига қараб, нималарнидир пичирлаб, ўзи билан ўзи сўзлашиб юрибди:

*– Вужудим менинг қийнаган!
Эй муҳаббат, эй соғинч,
Семург бўлиб кўтариб,
Дониёрима қарай уч! –*

Ойгул шу сатрларни такрорлаб, уйдан ошиғич чиқди-да, таксига ўтириб Кенгсойга етди. Дониёрининг мангу масканига кела солиб, юрагига сиғмаган фарзанд доғи, соғинчи сирқираб, алам бўлиб, кўшиқ бўлиб, кўз ёшларига қўшилиб оқди.

Ойгул юрагида тош қотган қайғусини тўкиб, кўзларидан шашқатор ёшлар оқиб, тинмай сўзлаб ўтирарди. Бир пайт, қайдан келгани номаълум, бир тўп қарға Дониёрнинг қабри тепасида пайдо бўлиб, Ойгулнинг бошида айланиб учди. Шу онда, Олатовнинг юксак чўққисидан кўтарилган Оқбош бургут ҳам қора қарғалар қоплаган Кенгсойга бир лаҳзада шувиллаб етиб келди. Оқбош бургутни кўрган қарғалар «қар-қар» қилиб, Кўктепани кўклаб, пастга қараб учиб, кўздан ғойиб бўлди...

Орадан бироз вақт ўтгач, осмонни қоп-қора булут қоплади. Атроф-теваракни қоронғилик босди. Шу онда ярқ-юрқ этган чакмоқ осмон кўксини аёвсиз тилкалай бошлади. Унинг изидан қаттиқ шамол кўтарилди. Чакмоқ ёруғига илашган момақалдироқдан тоғу тош гумбурлаб, янграб кетди. Шувиллаб ёға бошлаган ёмғир салдан сўнг челақлаб қуя бошлади. Ўнг томондан эсаётган шамол шиддатли тус олди. Қуёшда куйган бўздай сарғайган бетини кўз ёши билан ёмғир ювган Ойгул тиззалаб ўтирганича, икки кўлини ёйиб, осмонга қараб хитоб қилди:

– Эй қудратли Худо! Дониёримни олдинг, мендан бахтни қизгандинг! Мен бахтсиз, шўрпешана, кенг дунёга сиғмадим! Сен юборган азобдан кун-тун куйиб адои тамом бўлдим! Эй Худо! Борлигинг рост бўлса, менинг жонимни ол, ёнган ўтда куйдирмай! Ол, ҳозир ол, вақтни ўтказмай! Мана шу ўткинчи умрга, бевафо ёлғонга лаънатлар айтиб кетайин! Тезлатақол ўлимимни! Худо, тезлатсанг-чи! Дониёримга тезроқ етайин!..

Ойгул шундай деди-да, қора, ипак кўйлагининг чап чўнтагидан кичкина чинни кутичани олиб, ўнг кўли билан тиқинини очди-да, чайкалиб туриб кути ичидаги суюқликнинг бир томчисини ҳам қолдирмай ютиб юборди. Шундан сўнг Дониёрнинг қабрига ҳам етмасдан ерга қулади...

Ўша куни Олма-отада ер силкинди...

XVI

Ойгулни Дониёрнинг ёнига дафи этишди. Эрасил ўша куни туни бўйи ухлолмади. Тўшакда у ёқдан-бу ёққа ағдарилиб ётганида: «Дада, мен келдим!» деган овозни аниқ эшитди. Таниди – бу Дониёрнинг овози!

У бу овозни минг, миллион овозлар орасидан адашмай танийди. Кўзларини катта очиб, овоз чиққан томонга қаради. Во ажабо! Тўшагининг тепасида жонидан азиз Дониёри унга мунғайиб караб турарди! Эрасил нимадир айтгиси келган эди, тили боғланиб, гапиролмай қолди. Кўзлари бақрайганча, унсиз ётган отасига Дониёр кўлини чўзди. Ўғлининг кўлидан каттиқ ушлаган ота қалтираб, тўшакдан аранг турди. Тиззалари қалт-қалт титрай бошлади. Юган, қўриқ тегмаган асов отдай гурсиллаган юракни аранг босди. Кўзларини уқалаб, Дониёрига тикилиб қаради. Ўнг билан тушнинг, борлиқ билан йўқликнинг орасида эсанкираб туриб, олдинга интилганида кўзлари Дониёрнинг ярқ этган ўткир нигоҳи билан тўқнашди. Эрасилнинг танаси жимирлаб кетди.

«Дониёр тирик экан! Дониёрим ўлмабди! Дониёр тирик! Кел-чи, болажоним, кел-чи, кучоғимга, соғиндим-ку, мен сени!» – деб кўлларини қушнинг кўш қанотидай ёйиб, ўғлини кучмокчи бўлганида, муккасидан йиқилди. Ўрнидан отилиб туриб, боласини излади. Уй жиҳозларини, ҳатто, девордаги соатгача аниқ кўряпти. Туш эмас экан. Унда бу нима,

шарпами? Йўқ! Шарпа эмас, хали кўрганларининг бари чинакам кўриниш.

– Қалайсан, Доношим, қалайсан?! Кўрин-чи, қулуним, кўзимга! – деб қичкирди Эрасил. Тонгда янграган қайгули нола хобхонадан чиқиб, атроф-теваракда садо берди. Шу он:

– Кўзингизни юминг-да, қайта очинг, – деган Дониёрнинг овози қулоғига чалинди.

Киприк қоқиб юмгунчалик онда кўзлари ярқ эта қолган Эрасил Дониёрни кўрди. У ўзи «Машаққатли муҳаббат» романида тасвирлаган мотамсаро Қор-Она – Ойгул билан бирга Олатовнинг оқбош чўққиларида юрган экан. У чўққи бошига чиқиб, отасини чорларди:

– Одамлар қизик. Кўзларини оча солиб, тура югуришади. Нимагадир ошиқиб, нимагадир интилишади. Бировлар бойлик ортидан қувиб, бировлар мансаб орзусида ёнади. Қулиб кириб, йиғлаб чиқади. Шунини деб итдай ириллашиб, ёқа йиртишади. Панада туриб бир-бирларига тош отишади. Шу ҳолда юриб, ўзи тўрға тушганини, булғанганини сезмайди. Мана шу итча умрни бу ёлғонда «ёруғ дунё» дейишади. Ундай эмас, бу дунёни «ёлғон дунё», деган маъқул. Инсон умрида маъно-мазмун йўқ. Ундан кўра, мана бу бевафо, ёлғончи, алдамчи ҳаётга қўлни бир силтаб, искирт дунёда булғанмасдан, покиза ҳолингда фанодан бақога тезроқ кетган маъқул. Ке, ота, тоғлар қучоғига ке! Сени кутаман!

Дониёр шуни айтди-да, оппок қорли туманга сингиб кетди.

Эрасилнинг кулоғига мотамсаро сулув Қор-Онанинг кўшиғи эшитилди:

*– Фарзандим ўлиб, гам қучган,
Қайғу ютиб, қон қусган.
Мотамсаро Қор-Онаман,
Бола ўрнига тош қучган.*

«Бу ёлғон дунёда мен қиймайдиган нима қолди? Кетаман бу ёлғон дунёдан. Ўғлимга, қулунимга – Дониёримга етаман. Кетиш керак. Тезроқ Дониёрга етиш керак. Кетиш керак. Кетиш керак!..»

Шу сўзлар ақл-ўйини эгаллаган Эрасил ўтириб, васиятнома битди:

«Айланайин оқ бўтам – Суюнчбека! Мени Дониёрим чақиряпти. У менинг «Машаққатли муҳаббат» романидаги мотамсаро, сулув Қор-Она – Ойгулим билан бирга қорли тоғлар оғушида экан. Уни сулув Қор-Она билан Ойгулим кўриклаб юрибди. Мен уларга тезроқ етишим керак. Сенга айтар омонатим, манов тўрт хонали уйни ўзингдаги иккинчи калит билан оч. Сўнг уни уйсиз, жойсиз юрган кўп козокнинг бирига ҳақсиз, пулсиз бер. Уларга: «Дониёрнинг хонасини шу ҳолатда сақланглар, қолган уч хонада ўзларинг яшанглар», деган шарт қўй. Мени ахтариб овора бўлманглар. Барибир тополмайсизлар. Мен Олатовга кетдим, қорли тоғлар кўйнидаги мотамсаро Қор-Она – Ойгулим билан оқ қанотли фариштам – Дониёримга.

Алвидо, алвидо, соғ бўл, бўтам, Суюнчбекам менинг. Бахтсиз отанг – Эрасил».

Эрасил хатни эшикнинг ичкарасига елим тасма билан ёпиштирди-да, Олатов томон юриб кетди.

Суюнчбека билан Қуттибек Эрасилнинг уйига келиб, хатни ўқишганида у мотамсаро сулув Қор-Она – Ойгул билан оқ қанотли фаришта – Дониёрини ахтариб, Олатовнинг қорли чўққиларини кезиб юрган эди...

Ўша куни кундуз осмондан ерга улкан метеорит тушди... Ўша куни тунда тоғда калин қор ёғди, шаҳар челақлаб қуйган ёмғирга чўмилди...

ЮРАК ҚОНИ БИЛАН ЁЗИЛГАН АСАР

2013 йил, 17 август. Бунақанги даҳшатли фожиани кўриш у ёқда турсин, ҳечам эшитмаганмиз ва бунақа ҳодисани ҳеч кимнинг бошига тушишини истамаймиз! Гап шундаки, ўша куни қозоқ адабиётининг таниқли адиби, Давлат мукофотининг лауреати, санъат арбоби, яқин дўстимиз Собит Дўсанов севикли кенжасатойи, кўзининг оқу қораси, жигарбанди Дониёрбекдан ажралиб қолди.

Мен бу оилани яхши билардим, борди-келдимиз бор эди. Олма-отада бўлган адабий анжуманларда, адабиёт ва маданиятга оид турли тадбирларда тез-тез учрашиб, мулоқотда бўлиб турар эдик. Мен Дониёрбекни 2000 йили, отасининг 60 йиллик юбилейига борганимда кўрган эдим.

Собитнинг бир одати бор. Олма-отада Ёзувчилар уюшмасида биронта тадбир бўлиб қолса, ўша тадбирга келган барча қардош халқларнинг ёзувчиларини хонадонига таклиф қилиб, зиёфат беради. Ана шу зиёфатда Дониёрни биринчи бор кўргандим. Эғнида калтаенг кўйлак, шорттик кийиб олган 11–12 ёшлардаги ўсмир, қўлида японларнинг катталиги ўзи билан барабар камерасини зўрга кўтариб, меҳмонларни тасвирга тушириб юрарди. Мен ичимда: «Бу бола ким ўзи? Унинг қўлига бундай қимматбаҳо камерани ким бериб қўйибди?» деб ўйлардим. Ахир, ўша пайтда бунақа камера учун

бир енгил автомашина олиш мумкин эди-да. Кейин, зиёфат тарқаб, холи қолганимизда бу бола Собитнинг севиқли кенжасатойи эканини билиб олган эдим.

Собит дўстимнинг 70 йиллик тўйида эса, ўша, мен кўрган 11–12 ёшли Дониёр 21 га тўлиб, анча миқти, тўлишган, гап-сўзларига маза кирган, чиройли йигит бўлибди. Бу 2010 йили, феврал ойида эди. Олма-ота шаҳри жуда гавжум бўлиб кетган, кўчалари тор, бунинг устига, машиналар серқатнов. Дониёрбек машинани шундай ҳайдардики, биз – рафиқам Муборак икковимиз юракларимизни ҳовучлаб ўтирардик: у олдинги машинага машинасининг тумшугини тақаб, жуда тез, чапдастлик билан ҳайдарди...

Дониёрбек жуда ақлли, меҳрибон, дилбар йигит бўлиб вояга етибди. Биз, яъни турмуш ўртоғим Муборакхон билан, нима десак, қўлларини кўксига қўйиб, «Хўп бўлади, ога!» деб югургилаб хизмат қиларди. Шаҳарнинг гўзал масканларини, Олатовнинг хушманзара жойларини томоша қилдирар эди. Ёзмишдан бўлиб, камина бетоб бўлиб қолдим-у, ўша юбилей кечаси (юбилей 2010 йили 1 февралда Олма-отадаги муҳташам Абай номидаги опера ва балет театрида бўлаётган эди) табриклаш галлим келганида сахнага кўтарилиб, Собитни муборакбод этдим-у, настга тушдим. Собитнинг аёли Қуралайхоним ҳушёр аёл эмасми, мендан келиб ҳол сўради. Борган сари нафасим сиқилиб, безовта бўла бошлаган эдим. Бунни пайқаган Қуралай шошилинч «Тез ёрдам» машинасини чақирди ва мени

тўғри Президентнинг стационарига олиб кетишди. Ана ўшанда Дониёрга жуда меҳрим тушиб қолган эди. У кеч демай, кундуз демай мендан тез-тез хабар олар, Муборакхонимни, Куралайни, отаси Собитни мен ётган касалхонага олиб келиб турарди. Унинг муомаласини айтмайсизми! Кейинчалик эшитишимга қараганда, у қўни-қўшниларга ҳам, боқувчиси йўқ ёлғиз қўшни кампирга ҳам меҳрибонлик кўрсатиб, уларга ёрдам беришга шошилар, Тўрғай вилоятидаги амакиси Бўтайга пул жўнатиб турар экан. Шундай ақлли-фаросатли болани яхши кўрмай бўладими?

Биз, Муборакхоним билан стационарда ўн олти кун ётиб, даволаниб чиққаннимизда ҳам бизни ўзининг «Жип» машинасида вокзалга олиб чиқиб, купега жойлаштириб, қайтган ҳам ўша Дониёр бўлади. «Ота-онам, амакиларим, янгаларим ҳам Носир огани кузатиш учун вокзалга чиқишди-ку, мен қола қолай», – демади. Ўшанда унинг «Хайр!» деб қўл силкиши, илиқ ва меҳрибон табассуми ҳанузгача кўз олдимдан кетмайди...

2013 йилнинг 5 августида Олма-отадан Собит кўнғироқ қилиб қолди.

– Наке, анови Дониёр болангизни уйлантир-япмиз. Келинлар. Меҳмонқулга ҳам айтинг, келин билан бирга келсин! Ҳа, айтгандай, тўйимиз 17 август куни «Олма-ота» ресторанида бўладиган бўлди, – деди.

Мен қийин аҳволга тушиб қолдим, нега деганингизда, Олма-отада бошланган юрак хуру-

жидан ҳалиям қутулолмай юрган эдим. Дарҳол Меҳмонқулга қўнгироқ қилиб, воқеани батафсил тушунтирдим. Минг афсуслар бўлсинким, ўша кунлари Меҳмонқулнинг ҳам оилавий тадбирлари бор экан. Биз тўйга боролмаслигимизни айтиб, жадалхат орқали Собитдан узр сўрадик, яхши ниятлар билдириб, тўй билан табрикладик. Кейин, боролмаганимиз туфайли афсусланиб, 17 август кунини кутдик. Ўша кун Меҳмонқул иккаламизнинг калламизда фақат: «Тўй қандай ўтди экан?» деган гап айланарди. Кейин эшитсак...

Бир тасаввур қилинг-а, тўйга ҳамма нарса ҳозир у нозир. Дастурхонлар бадастир. Ҳамма меҳмонларнинг юзларида байрамона кайфият. Фақат ҳозир келин билан куёв кириб келади-ю, ҳамма уларни «Ёр-ёр!» билан қарши олади. Шу билан висол тўйи бошланади. Ҳамманинг қулоғи динг. Ҳамманинг кўзи йўлда. Шу аснода башанг кийинган, капалакнусха галстук таққан икки йигит ресторанга шошилиб кириб келди-ю, эшик олдида турган Дониёрнинг ота-онасига бир нималарни шипшигандай бўлди. Собитнинг тили каллимага келмай қолди, онаизори Қуралай ҳушидан кетиб йиқилди...

Маълум бўлишича, келин билан куёв келаётган машина ва уларни кузатаётган машиналар карвони йўлда тўхтабди. Сабаби, Дониёрнинг мазаси қочиб қолибди. Уни дарров яқиндаги шифохонага олиб кириб, укол қилдиришган. Шу жойнинг ўзида Дониёрнинг... жони узилган.

Ресторандаги меҳмонлар бу гапларни эшитиб, турган жойларида қотиб қолишади. Шундан кейин улар аста-секин тарқалиб, икки юз кишилик ресторан ҳувиллаб қолади. Мана, бор гап шу.

Ҳурматли ўқувчим, сиз юз берган фожияни кўз олдингизга келтирган бўлсангиз керак. Бунга қандай чидаш мумкин?! Мана, бир йилдирки, ота-она ўгли Дониёрнинг куйиғида ўртанади. Қозогистонда нечта газета бўлса, ҳаммаси Дониёрнинг фожияли ўлими ҳақида ёзишди. Улар ҳам отаси билан онасига таскин бермади. Собит «Умр суриш осонмас» деган залворли, каттагина китоб чоп эттирди. Бу ҳам таскин бермади. Ота юз берган фожия ҳақида ўзини овутиш учун юрак қони билан қўлингиздаги ушбу романни ёзди. Роман дарҳол қирғиз тилига таржима қилиниб, китоб ҳолида нашр этилди. Асарни Қозогистондаги «Юлдуз» журнали чоп этди. Эшитишимизга қараганда, руслар ва инглизлар ҳам асарни ўз тилларига таржима қилиб, чоп этишган.

Романнинг ўзбек тилидаги таржимаси бизнинг дўстимизга бўлган тасаллимиздир. Асарни моҳир мутаржим дўстимиз Меҳмон Исломул ўгли таржимасида Сизга ҳавола этаётимиз. Асарда муболагали ўринлар мавжуд. Масалан, муаллиф Дониёр дафн этилганида кун тугилди, дейди. Дониёрнинг онаси – асар қаҳрамони Ойгул ўлганида шаҳарда zilzila бўлди, деган сифатлар бор. Уни тўғри тушуниш керак. Аслида zilzila ҳаётнинг бешафқат зарбаларидан озурда бўлган муаллиф-

нинг кўнглида бўлган, кун тутилиши кўзларида бўлган, деб тушунмоқ керак.

Фарзанди аржумандига ота муҳаббати, она меҳри шундоқ бўлиши керак. Биз бу саъй-ҳаракатимиз орқали ўқувчиларимизни хабардор қилиш билан бирга, Дониёрнинг надари бузрукворию муҳтарама онасига жиндек тасалли беролсак, ақалли бир дастрўмолча бўлиб, кўз ёшини арта олсак, дўстлик бурчимизни ўтаган бўлар эдик.

Ҳеч кимнинг бошига бундай мусибат тушмасин!

**Носир Фозилов,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
санъат арбоби**

МУНДАРИЖА

Одил Ёқубов. Забардаст адиб.....	3
Арвона. <i>Насрий достон.</i>	
Носир Фозилов таржимаси.....	5
Дилдаги оҳим менинг. <i>Қисса.</i>	
Носир Фозилов таржимаси.....	30
Ёвшан иси. <i>Ҳикоя.</i>	
Носир Фозилов таржимаси.....	105
Оқбош бургут хақида ривоят. <i>Ҳикоя.</i>	
Меҳмон Исломқул ўғли таржимаси.....	115
Учрашув. <i>Ҳикоя.</i>	
Меҳмон Исломқул ўғли таржимаси.....	130
Қашқир улиган тун. <i>Роман.</i>	
Меҳмон Исломқул ўғли таржимаси.....	161
Носир Фозилов. Юрак қони билан ёзилган асар.....	375

Адабий-бадний нашр

СОБИТ ДЎСАНОВ

ҚАШҚИР УЛИГАН ТУН

(Роман, қисса, ҳикоялар)

Мухаррир *Т. Мирзаев*

Бадний муҳаррир *Ш. Қурбанов*

Техник муҳаррир *Л. Хиждова*

Мусаххих *С. Салоҳутдинова*

Кичик муҳаррир *Г. Ералиева*

Компьютерда саҳифаловчи *С.Азизтоева*

Нашриёт лицензияси АИ№ 158, 14.08.2009.
Босишга 2017 йил 13 февралда рухсат этилди.
Бичими 80x100 $\frac{1}{32}$. «Газетная пухлая» қоғози.
«Times New Roman» гарнитурасида, офсет босма
усулида босилди. Шартли босма табағи 17,76.
Нашр табағи 13,17. Адади 3000 нусха.
Буюртма №17-23.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail:uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

Дўсанов, Собит.

Д ~~№ 847~~ Кашқир улиган тун [Матн]/ С. Дўсанов. -
Тошкент: «O'zbekiston» НМИУ, 2016. – 384 б.

ISBN 978-9943-28-762-4

УЎК 821.512.122-3
КБК 84(5Каз)

Собит Дўсанов 1940 йилда Қозоғистоннинг Турғай вилояти Амангелди туманида туғилган. Ҳозирги қозоқ адабиётининг етук намояндаларидан бири, жамоат арбоби, Қозоғистон Давлат мукофоти соҳиби.

Унинг ўнлаб роман, қисса, ҳикоя ва публицистик мақолалари турли халқлар тилларига таржима қилинган. Адиб 2000 йилда М. Шолохов номидаги халқаро мукофотга сазовор бўлган. Шунинг билан бир қаторда у Россия педагогика ва ижтимоий фанлар академиясининг академиги саналади.

Собит Дўсановнинг «Тоғ йўли», «Иккинчи ҳаёт» романлари, «Арвона» номли қиссаси муаллифга катта шуҳрат олиб келиш билан бирга, унинг номини чет элларга ёйишга хизмат қилди.

Собит Дўсанов ўзининг туркий халқлар олдидаги хизматлари учун М. Кошғарий номидаги халқаро мукофот билан тақдирланган.

Собит Дўсанов

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-762-4

9 789943 287624